

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ

THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

2020 4, ISSN 2147-0790

Sahibi(Owner)

Prof. Dr. Aziz Kutlar

Editör(Editor)

Prof. Dr. Ekrem Gül

Editör Yardımcıları

Prof.Dr. Şuayyip ÇALIŞ

Doç.Dr. Hayrettin ZENGİN

Y.Doç.Dr. Adnan DOĞRUYOL (Yazı İşleri Müdürü)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Mustafa Akal

Prof. Dr. M. Kemal Aydın

Prof. Dr. Fuat Sekmen

Doç. Dr. Ali Kabasakal

İletişim

Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Esentepe Kampüsü (Contact)

54187 Serdivan / SAKARYA

Tel: +90 (264) 295 62 23

sakaryaiktisat@sakarya.edu.tr

Yılda dört kez yayınlanan Sakarya İktisat Dergisi hakemli bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Dergimiz EBSCO İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASI İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASOS İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz Akademik Dizin İndeksi tarafından taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr.Erinç Yeldan - Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr.Eser Karakaş - Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Yıldırım - Anayasa Mahkemesi
Prof. Dr. Ömer Anayurt - Yüksek Öğretim Kurulu
Prof.Dr. Salih Şimşek -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Duman -Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr. Musa Eken -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Sami Güçlü -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Barca -Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Çoşkun Çakır -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Aziz Kutlar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Salih Barışık -Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Akal -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Gül - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. M.Kemal Aydın -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Bilgiç -Güvenlik Akademisi
Prof.Dr. Halis Çetin -Cumhuriyet Üniversitesi
Prof.Dr. Recai Çoşkun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi Altunışık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Delican -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih Doğanoğlu -Adıyaman Üniversitesi
Prof.Dr. Davut Dursun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Erdem -Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr. B. Zafer Erdoğan -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. İbrahim Güngör -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Tevfik Güran -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Alper.E Güvel -Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal İnat -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet İncekara - İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet Kala -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut Kartal -Bartın Üniversitesi
Prof.Dr. Cüneyt Koyuncu -Bilecik Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Özer -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Onur Özsoy -Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Selahattin Sarı -Beykent Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Yılmaz - İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Recep Tarı -Kocaeli Üniversitesi
Prof.Dr. Ömer Torlak -Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Yusuf Tuna -İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Ulusoy -İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Vergil -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal Yıldırım -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Gültekin Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Rasim Yılmaz -Namık Kemal Üniversitesi

Prof.Dr. Halil Kalabalık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Adem Uğur - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan Bocutoğlu- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Al - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Muzaffer Aydemir -Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Halil İbrahim Aydınllı - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Yüksel Birinci – Siirt Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Çeştepe -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kazım Develioğlu -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Burhanettin Duran -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Cem Saatçioğlu -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Naci Tolga Saruç -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fuat Sekmen -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Tutar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Habib Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Seyit Köse -Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof.Dr. Abdullah Yılmaz - Balıkesir Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Çalışır -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Sezgin Açıkalin -Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr. Fehim Bakırcı -Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr. Tahsin Bakırtaş -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Mahmut Bilen -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Yaşar Bülbül -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Şuayyip Çalış -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Aykut Ekinci -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Bekir Gövdere -Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Tuncay Güloğlu - Yalova Üniversitesi
Doç.Dr. Temel Gürdal -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Gürkan Haşit -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. İsa İpçioğlu -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Nagihan Oktayer -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Abdullah Keskin -Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr. Handan Yolsal -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. İbrahim G. Yumuşak -İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

HİSSE SENEDİ FİYATINA ETKİ EDEN MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: SİMETRİK VE ASİMETRİK NEDENSELLİK SINAMASI (2006-2020 DÖNEMİ)

Doç. Dr. Pelin Karatay GÖGÜL/Dr. Demet YAMAN

258-276

KAPSAYICI BÜYÜMENİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Bağdat Sıla AVCI/Prof. Dr. Özgür TONUS

277-298

FINDIK ÜRETİMİNE YÖNELİK MALİ DESTEKLERİN YETERLİLİK VE ÇİFTÇİ MEMNUNİYETİ YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hamdi Furkan GÜNAY/Uğur UYGUN/Fatih YARDIMCIOĞLU

299-332

KOSGEB UYGULAMALI GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMLERİNİN ANALİZ EDİLMESİ: BİLECİK ÖRNEĞİ

Gürkan Haşit/Necati Çiftçi/Sevgi Gönüllüoğlu/Mustafa Arı/Bülent Turan

333-355

İTHALATIN EKONOMİK BÜYÜMEYLE OLAN İLİŞKİSİ

Adnan DOĞRUYOL/Zeliha POLAT/ Selahaddin KUTLAR

356-373

NEOLİBERAL EKONOMİ-POLİTİK DÜZENİN TARIM POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. M. Kemal AYDIN/Mehmet Ali BACAKSIZ

374-389

SÜNNİ SİYASAL DÜŞÜNCEDE YÖNETİCİNİN ERDEMİ SORUNU

Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılınç

390-404

EFFECTS OF GERMAN-TURKISH INDUSTRIAL POLICIES ON MANUFACTURING INDUSTRY COMPETITIVENESS

Dr. Kaan CELIKOK/Prof. Dr. Cem SAATCIOGLU

405-434

**İŞYERİ UYGULAMASININ İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİĞE KATKISI: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
İKY BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Prof. Dr. Şuayyip Çalış/Dr. Öğr. Üyesi Şule Aydın Turan/Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Dönmez Maç/Dr. Öğr. Üyesi

Emrullah Tan

435-460

**GELENEKSEL OLMAYAN PARA POLİTİKASI KAPSAMINDA FİNANSAL İSTİKRAR: TEORİK
BİR İNCELEME**

Ayşegül Ladin Sümer

461-468

HİSSE SENEDİ FİYATINA ETKİ EDEN MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: SİMETRİK VE ASİMETRİK NEDENSELLİK SINAMASI (2006-2020 DÖNEMİ)

Doç. Dr. Pelin Karatay GÖGÜL¹

Dr. Demet YAMAN²

ÖZET

Hisse senedi fiyatlarına etki eden faktörlerin incelenmesi, Türkiye gibi firmalarının dış borç stoku yüksek, sermaye hareketlerine aşırı duyarlı, enflasyonun yüksek seyrettiği, küresel finans sistemine entegre borsası ve banka bazlı finansal sistemi olan ülkeler için önemli olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye için hisse senedi fiyatına etki eden faktörlerin belirlenmesi mikro ve makro ölçekte ekonomi politikalarının şekillenmesi açısından önem kazanmaktadır. Bu amaçla çalışmada Türkiye’de hisse senedi fiyatları (BİST 100), döviz kuru, mevduat faiz oranı, petrol fiyatları, M2 para arzı, TÜFE(enflasyon oranı) ve Sanayi Üretim Endeksi değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri 2006:1-2020:7 dönemi için simetrik ve asimetric nedensellik testleri ile araştırılmıştır. Bulgular simetrik analizde döviz kuru, mevduat faiz oranı, para arzı ve petrol fiyatlarından hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Bununla birlikte TÜFE ve sanayi üretim endeksi ile hisse senedi fiyatları arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Asimetrik analizde ise, pozitif bileşenlerde döviz kuru ve para arzı değişkenleri hisse senedi fiyatlarının nedeni iken, negatif bileşenlerde enflasyon oranının hisse senedi fiyatlarının nedeni olduğu görülmektedir. Diğer taraftan faiz oranı ve petrol fiyatları değişkenlerinin hem pozitif hem de negatif bileşenlerde hisse senedi fiyatları ile nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Sanayi üretim endeksi ve hisse senedi fiyatları arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Hisse Senedi Fiyatı, Simetrik Nedensellik Analizi, Asimetrik Nedensellik Analizi

AN INVESTIGATION OF THE MACROECONOMIC FACTORS AFFECTING THE STOCK PRICE: SYMMETRIC AND ASYMMETRIC CAUSALITY TEST (2006-2020 PERIOD)

ABSTRACT

Examining the factors that influence stock prices, such as Turkey, firms with high external debt stock, for portfolio investments is extremely sensitive to capital movements, where there is high inflation, stock market integrated into the global financial system and Bank-based financial systems are important for countries. Therefore, determining the factors affecting the stock price becomes important in terms of shaping economic policies on a micro-and macro scale. For this purpose, the causal relations between stock prices (BIST 100), exchange rate, deposit interest rate, Brent oil prices, money supply (M2), CPI and Industrial Production Index variables were investigated by Symmetric and asymmetric causalality tests for the period 2006:1-2020:7. The findings point to the existence of a causal relationship

¹ Dicle Üniversitesi, İ.İ.B.F İktisat Bölümü, Diyarbakır, pelinkaratay@hotmail.com

² Dicle Üniversitesi, İ.İ.B.F İktisat Bölümü, Diyarbakır, demet.yaman@dicle.edu.tr

between the exchange rate, deposit interest rate, money supply and oil prices towards stock prices in the symmetric analysis. However, no causal relationship was found between CPI and Industrial Production Index and stock prices. In asymmetric analysis, it is seen that exchange rate and money supply variables in positive components are the cause of stock prices, while inflation rate in negative components is the cause of stock prices. On the other hand, it has been found that interest rate and oil price variables have a causal relationship with stock prices in both positive and negative components. Any causal relationship between the Industrial Production Index and stock prices has not been determined.

Key Words: *Stock Prices, Symmetric Causality analyses, Asymmetric Causality Analysis*

GİRİŞ

Şirketlerin kazançları ve varlıkları üzerinde bir hak iddiasını temsil eden hisse senetlerinin arzı, şirketlerinin faaliyetlerini finanse etmek için bir fon toplama yöntemi olmaktadır. Hisse senedi fiyatlarındaki dalgalanma kişilerin spekülasyon yapma isteğini arttırarak hisse senedi piyasasının yaygın şekilde takip edilen bir piyasa olmasına yol açmaktadır. Kişilerin yatırım ve harcama kararları yine bu piyasadaki dalgalanmalardan etkilenmektedir. Hisse senedi fiyatları şirketlerin yatırım kararları açısından da önemli bir faktör niteliğinde olmaktadır. Hisse senedi fiyatları yatırım harcamalarını finanse etmek için yeni hisse arz ederek fon toplama miktarını etkilemektedir. Firmaların hisse senedi fiyatlarının artması daha fazla ekipman, daha yüksek üretim tesisi satın almak için fon anlamına gelmektedir (Mishkin, 2006: 5).

Bir hisse senedinin fiyatı, iskonto oranı ve gelecekteki nakit akışları tarafından belirlenmektedir. Nakit akışlarını etkileyen döviz kuru, enflasyon, reel üretim, petrol fiyatı, faiz oranı gibi makroekonomik faktörler ise hisse senedi fiyatını etkilemektedir. Bir diğer deyişle, makroekonomik dinamikler, hisse senedi fiyatının belirlenmesi konusunda belirleyici olmaktadır. Çünkü borsa ileriye dönüktür ve mevcut veriler ışığında gelecekteki ekonomik durum tahminlerine göre şekillenmektedir.

Başta döviz kuru olmak üzere, makroekonomik değişkenlerin hisse senedi fiyatı üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri gerek doğrudan, gerekse dolaylı şekilde ortaya çıkmaktadır. Uluslararası finansal sistemin bugün dünya genelinde en önemli belirleyicisi döviz kurlarıdır. Finansal serbestleşme, uluslararası hisse senedi piyasasından kaynak sağlama imkanını kolaylaştırarak, hisse senedi fon talebinin yükselmesine yol açmıştır. Döviz kurundaki değişimlerin hisse senedi talebini etkilemesi, hisse senedi fiyatının döviz cinsinden değeri belirlemektedir.

Döviz kuru değişimlerinin hisse senedi fiyatını etkileme mekanizması bir yönüyle firma maliyetlerini arttırma yolu ile gerçekleşmektedir. Artan girdi maliyetleri firma karlılıklarını etkileyerek üretim kararlarını ve firma büyüme

politikalarını şekillendirmektedir. Bu yönüyle döviz kuru etkisinin ortaya çıkardığı sonuçlar petrol fiyatlarındaki artışın ortaya çıkaracağı etkiler ile benzerlik göstermektedir. Firma üretimdeki değişimin bir göstergesi olan sanayi üretim endeksi de yine hisse senedi fiyatı üzerinde etkisi olan bir makroekonomik değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi üretimindeki bir artışın, gelecekte beklenen nakit akışları ve firmaların karlılığı üzerinde olumlu etki göstermesi beklenmektedir. Para arzı, faiz oranı ve enflasyon gibi parasal göstergelerin hisse senedi fiyatı üzerindeki etkisi ise varlıkların reel değerini ve fırsat maliyetini değiştirmesi açısından önem kazanmaktadır. Para arzı değişmelerinin kimi zaman doğrudan hisse senedi fiyatı üzerinde etkisi söz konusu iken, çoğu zaman da faiz oranı ve enflasyonda değişiklik meydana getirerek hisse sendi fiyatını dolaylı olarak etkilediğine yapılan çalışmalarda ulaşılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye’de BİST100 endeksi, döviz kuru, mevduat faiz oranı, petrol fiyatları, M2 para arzı, TÜFE ve sanayi üretim endeksi değişkenlerine ait 2006:1-2020:7 verileri kullanılarak Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizinden faydalanılarak nedenselliğin araştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışma incelenen dönem ve kullanılan yöntem itibarıyla güncel ekonomiyi yorumlayabilmek açısından önem taşımaktadır.

1. HİSSE SENEDİ FİYATLARI VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİ

Hisse senetleri ile döviz kurları arasındaki ilişki literatürde geleneksel teori ve portföy teorisi olmak üzere iki teori ile açıklanmaktadır. Dornbusch ve Fischer (1980), geleneksel teori çerçevesinde uluslararası düzeyde döviz kuru hareketlerinin bir şirketin rekabet gücünü, şirketin gelirini, fon maliyetini, çıktısını ve gelecek değerinin bugünkü yansıması olarak yorumlanan fiyatı etkilediğini savunmaktadırlar. Akış yönelimli model olarak adlandırdıkları bu model mal piyasası hipotezi veya geleneksel yaklaşım olarak da ifade edilmektedir. Dornbusch ve Fischer (1980), geleneksel teoriye göre döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki, ülkelerin ihracat yoğun veya ithalat yoğun çalışmasına göre farklılık göstermektedir. İhracat yoğun çalışan firmalar için ulusal paranın değerindeki düşüş (döviz kurundaki yükseliş) firmaların ihracatlarını arttırarak kar payı ödemelerini iyileştirmekte böylece hisse senedi fiyatlarını arttırmaktadır. Yani ihracat ağırlıklı bir ülke için döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında pozitif ilişki vardır. Ancak yine geleneksel teoriye göre ithalat yoğun çalışan firmalar için ulusal paranın değerindeki bir düşüş (döviz kurunun yükselmesi) firmaların ithalatlarını zorlaştırarak hem işletmelerin karlılıklarını azaltacak ve böylece hisse senedi fiyatları düşecektir. Yani ithalat ağırlıklı bir ülke için döviz kuru ile hisse senedi fiyatı arasında negatif ilişki vardır (Gögül ve Songur, 2018:12). Döviz kurundan hisse senedi fiyatına doğru nedensellik ilişkisinin varlığı konusunda ülkelerinin cari açık pozisyonları da belirleyici olmaktadır. Yüksek cari açık devalüasyon beklentisini arttırıp döviz kuru oynaklığına yol açarak, hisse senedi piyasasını etkileyebilmektedir. Yine döviz kurundan hisse senedi fiyatına doğru nedensellik ilişkisini ortaya çıkartıcı bir başka

unsur özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde yabancı paraların değer koruma göreviyle birlikte yatırım aracı olma sıfatıyla yerli parayı ikame etmesinden kaynaklı olmaktadır. Ekonomik kriz dönemlerinde belirsizlik artışına bağlı olarak daha likit olan döviz talebi, hisse senedi talebini ikame etmektedir. Bu durum hisse senedi vb. yatırım araçlarından kaçış ve döviz talebinde artış ile birlikte döviz kurunun yükselişi ile sonuçlanacaktır.

Akış odaklı model olarak da adlandırılan portföy yaklaşımına göre döviz kuru ile hisse senedi fiyatı arasındaki korelasyon hisse senedi fiyatı üzerinden gerçekleşmektedir. Bu modelde hisse senedi fiyatındaki oynaklık döviz kurunda değişkenliğe yol açmaktadır. Hisse senedi piyasası getirisinin artması ile ilgili ülkeye yabancı sermaye akımları olacak, bu durum ulusal para talebinde bir artışa neden olarak yerli paranın değerini arttırıp, döviz kurunun düşmesine neden olacaktır. Hisse senedi piyasasında getirinin düşmesi durumunda ise yerli yatırımcıların servetindeki azalmaya bağlı olarak para talebinde de azalma meydana gelerek para talebinde düşme nedeniyle faizlerin de düşmesine yol açacaktır. Böylece gerek hisse senedi piyasasında karlılığın azalması, gerekse faizlerin düşmesiyle birlikte ülkeden sermaye çıkışları hızlanacaktır. Bu durum yerli paranın değerini düşürerek, döviz kurunun yükselmesine yol açacaktır (Branson, 1983; Frankel, 1983). Portföy yaklaşımına göre hisse senedi fiyatındaki değişim “servet etkisi” ve “beklenti etkisi” gibi iki kanal üzerinden döviz kurunu etkilemektedir. Bireyler servetlerini yerli ve yabancı para, tahvil ve hisse senedi gibi alternatif araçlara tahsis etmektedirler. Hisse senedi fiyatındaki artış bireylerin servetinde artış meydana getirerek para talebi ve beraberinde faiz oranını yükseltmektedir. Yabancı spekülörlerin hisse senedi talebini yükseltmesi, yerli paranın değerini yükselterek döviz kurunun düşmesine yol açmaktadır (Bahmani-Oskooee & Saha, 2018:113).

Hisse senedi fiyatlarının kısa vadede enflasyon şoklarından etkilenebileceği genel olarak kabul edilmektedir. Hisse senedi fiyatı ve enflasyon ilişkisine bakılınca bu ilişkinin pozitif veya negatif olduğu ile ilgili farklı yaklaşımların olduğu dikkat çekmektedir. İlk olarak enflasyonun hisse senedi fiyatları üzerindeki olumlu etkisi, kişilerin varlıklarını enflasyona karşı koruma çabasının bir sonucu olarak açıklanarak, ilk kez Fisher (1930) tarafından ortaya atılmıştır. Teorik finans modelleri tipik olarak, parasal genişlemeden kaynaklanan enflasyonist bir şokun ardından, hisse senedi fiyatlarında olumlu bir kısa vadeli tepkiyi savunmaktadır. Örneğin Gordon Growth modeli, hisse senedi fiyatlarının doğrudan temettü getirilerinin cari ve beklenen büyüme oranları ile ilişkili olduğunu ve öz sermaye için gerekli getiri oranıyla ters orantılı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu modelin varsayımları altında, hisse senedi fiyatları üzerinde iki kanal üzerinden olumlu bir etki var olmaktadır: Birincisi, parasal genişlemenin ekonomiyi canlandırması halinde, temettülerin büyüme oranı üzerinde olumlu etkisi muhtemel olmaktadır. İkincisi, tahvil getirilerini baskılayan parasal genişleme, hisse senetlerine olan talebin

artmasına yol açarak ortalama yatırımcının beklenen hisse senedi getiri oranını düşürmesine neden olmaktadır. Artan temettü getirileri ve azalan yatırım getirileri, hisse senedi fiyatları üzerinde yukarı yönlü etkiler oluşturmaktadır (Modigliani & Chon, 1979).

Enflasyonun hisse senedi fiyatı üzerinde olumsuz etkisinin ortaya çıkmasına yol açan kanallar ise şöyle izah edilebilir: Feldstein (1980), enflasyondaki sürekli artışların reel hisse senedi fiyatı üzerinde aşağı yönlü baskılar oluşturduğunu, çünkü vergi kanununun amortisman maliyetleri ile sermaye kazançları arasında bozucu bir etki yarattığını ileri sürmektedir. Enflasyon ve hisse senedi getirileri arasında gözlemlenen bu olumsuz ilişki, Fama (1981) tarafından sahte olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Vekil etki hipotezine (PEH) göre, bu negatif korelasyon, hisse senedi getirileri ile beklenen ekonomik aktivite (enflasyona bağlı olarak) arasındaki pozitif bir ilişkiden ve beklenen ekonomik aktivite ile enflasyon arasındaki ters ilişkiden kaynaklanmaktadır (Cogley ve Sargent, 2001, Sargent, 1999). Daha yüksek enflasyon beklentileri, yatırımcıların gelecekteki temettüleri daha agresif bir şekilde iskonto etmelerine yol açacaktır. Öte yandan, merkez bankasının müteakip daraltıcı eylemleri de hisse senedi getirilerinin düşmesine katkıda bulunacaktır (Valcarcel, 2012). Dolayısıyla teorik olarak enflasyonun hisse senedi fiyatlarını arttırması veya azaltması mümkün olmaktadır.

Hisse senedi fiyatlarına etki eden bir başka makroekonomik değişken para politikası uygulamalarının bir sonucu olarak para arzındaki değişimdir. Para arzı satın alma gücünü ve dolayısıyla ürün ve hizmetler için potansiyel talebi belirler. Genişletici para politikası durumunda, hükümet açık piyasa işlemine girerek aşırı likidite yaratır, bu da tahvil fiyatında artış ve düşük faiz oranlarına yol açmaktadır. Daha düşük faiz oranı, daha düşük getiri oranına ve dolayısıyla daha yüksek hisse senedi fiyatına yol açmaktadır. Bunun yanında artan likidite potansiyel talebi arttırması yönüyle hisse senedi fiyatlarını doğrudan artırıcı etki de yaratabilmektedir. Ters durumda daraltıcı para politikası durumunda, açık piyasa işlemleri yoluyla piyasadaki likidite azalır. Tahvil fiyatlarında düşüş ve faiz oranlarında yükselme ortaya çıkarak hisse senedi fiyatlarının düşmesine yol açmaktadır. Yine para arzındaki daralmanın yol açtığı likidite daralması potansiyel talepteki azalmayla uyumlu olarak doğrudan hisse senedi talebini azaltıcı etki yaratabilmektedir.

Hisse senedi piyasası ile faiz oranları arasındaki ilişki gözden geçirildiğinde, Chen, Roll ve Ross (1986), Campbell ve Ammer (1993), Thorbecke (1997), Laopodis (2013), Huang ve diğerleri (2016) ve Assefa ve diğerleri. (2017) tarafından geliştirilen önemli bir literatür hacmi ile karşılaşılmakta, makro değişkenlerin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkilerine odaklanıldığı görülmektedir. Sermaye ve para piyasaları olarak sınıflandırılan finansal piyasalarda, katılımcıların yatırım kararları vermeden önce piyasa hareketlerini takip etmeleri önemli olmaktadır. Bu piyasalardaki hisse senedi fiyatları ve faiz oranları dahil olmak üzere pek çok fiyat

türü, yatırımcıların portföylerini revize etmeleri için gerekli bilgileri sağlamaktadır. Yapılan bu çalışmalardaki ampirik bulgular da hisse senedi fiyatları ile faiz oranları arasında önemli bir ilişki olduğu görüşünü desteklemektedir. Faiz oranları ile hisse senedi fiyatları arasında beklenen ilişki negatif olmaktadır. Faiz oranları hisse senetlerine yatırım yapmanın fırsat maliyetini artırmaktadır. Teorik açıdan, para politikası, faiz oranları yoluyla, getirileri ve dolayısıyla finansal varlıkların fiyatlarını etkileme eğiliminde olmaktadır. Çünkü artan faiz giderleri kar oranları ve temettülerde düşüşe yol açmaktadır. Gelişmiş ekonomiler, özellikle son on yılda, yurtiçi gösterge faiz oranlarını düşürerek ekonomik faaliyeti ısrarla teşvik etmeye çalışmaktadır. İskonto oranındaki değişimin, ekonomiye sermaye piyasaları yoluyla ve daha etkin bir şekilde borsanın “servet etkisi” yoluyla aktarılması beklenmektedir. Faiz oranları ile servet yaratma arasındaki dinamiklerin araştırılması 2008 küresel mali kriz ve beraberinde gelen dünya ekonomisindeki küçülme ile başlayan ve özellikle para politikasına dünya genelinde yapılan vurgu ile birlikte önemli hale gelmiştir (Tursoy, 2019: 2).

Faiz oranlarındaki değişikliklerden işletmelerin ve dolayısıyla hisse senetlerinin doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmesi söz konusudur. Doğrudan etki işletmelerin, bir şirketin ödünç alabileceği tutarı etkilemesi açısından, doğrudan banka faizlerinden etkilenmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Faiz oranları arttığında, şirketlerin borçlanması daha maliyetli hale gelmekte ve hisse senedi fiyatları düşmektedir. Faiz oranları düştüğünde, şirketlerin büyümeyi sağlamak için sermaye ödünç alması daha ucuz hale gelerek, hisse senedi fiyatlarının yükselmesini sağlamaktadır. Dolaylı etki ise; makroekonomik döngü neticesinde ortaya çıkmaktadır. Daha yüksek faiz oranları makroekonomide daha az harcanabilir gelir anlamına gelmektedir. Bu, ürün ve hizmetlere daha az harcama yapılması anlamına gelmekte; çarpan etkisi yolu ile tekrar gelir ve kazançlar üzerinde olumsuz etki ortaya çıkarmakta ve potansiyel olarak hisse senedi fiyatlarının düşmesine neden olabilmektedir. Tersine, faiz oranları düşük olduğunda ve harcamalar arttığında, şirketler daha güçlü büyüme oranları yakaladıkça hisse senedi fiyatlarının yükselmesi söz konusu olmaktadır.

Bu çalışmada faiz oranı ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedenselliğin incelenmesi gerek bu konudaki literatürün geniş olması, gerekse Türkiye ekonomisinde finansal sistemin yapısı açısından önemli görülmektedir. Türkiye genel olarak banka bazlı bir finansal sistem olarak sınıflandırılmakta, ancak aynı zamanda küresel finans piyasasına entegre bir borsaya sahip olmaktadır. Piyasa katılımcıları genellikle varlıklarını korumak için mevduat hesaplarını tercih etmektedir. Ülke vatandaşlarının borsaya yatırım yapma seçeneklerine rağmen genellikle yabancılar servetlerini portföy yatırımı olarak, Borsa İstanbul'a yatırmaktadırlar. Borsa yatırımlarının yaklaşık dörtte üçünü yabancılar yaparken, yurt içi yerleşikler banka hesaplarını tercih etmekte. Bu nedenle, bu çalışmada faiz oranı bileşenlerini temsil

eden mevduat faiz oranları göstergesinin, değişkenlerden biri olarak seçilmesi tercih edilmektedir (Tursoy, 2019: 2).

Sanayi üretim endeksi genel ekonomik değişimleri yansıtan bir gösterge olması açısından, hisse senedi fiyatı üzerinde etkiye sahip olmaktadır. Sanayi üretimindeki bir artışın, gelecekte beklenen nakit akışları ve firmaların karlılığı üzerinde meydana getireceği olumlu etki açısından, hisse senedi getirilerini ve dolayısıyla hisse senedi fiyatını pozitif yönde etkileyeceği beklenmektedir.

Petrol fiyatları ve hisse senedi fiyatları arasında beklenen ilişki, negatif petrol fiyatında artıştan dolayı, firmaların üretim maliyetlerini ve girdi maliyetlerini arttırıp kar oranlarında ve nakit akışlarında düşüş meydana getirerek gerçekleşmektedir. Özellikle Türkiye gibi net petrol ithalatçısı ülkelerde tüketim ve üretim arasındaki açığın yükselen bir eğilim göstermesi hisse senedi fiyatlarındaki düşüşe, enflasyonist baskıların da eklenmesiyle şiddetlenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Hisse senedi fiyatına etki eden faktörlerin analizine yönelik çalışmaların yerli ve yabancı literatürde farklı sonuçlara ulaştığı görülmüştür. Bu konuda Türkiye ve diğer ülkeler için yapılan çalışmalar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar (Yıl)	Method	Değişkenler /Period	Bulgular
Aggarwall (1981)	Nedensellik Analizi	Doları-hisse senedi fiyatları değişim oranı/ 1974-78 dönemi	Pozitif ilişki bulunmuştur
Ma ve Kao (1990)	Nedensellik Analizi	Döviz kuru- hisse senedi fiyatları/	Geleneksel teoriyi doğrulayan sonuçlara ulaşmışlardır.
Bodart ve Reding (2001)	GARCH modeli	Döviz kuru oynaklığı ve sektörel hisse senetleri fiyatı	Döviz kurunun beklenen hisse senedi getirisi ve oynaklıklarına pozitif etkisi ortaya çıkmıştır
Apergis N., Eleftheriou S. (2002)	Regresyon Analizi	1988-1999 döneminde Yunanistan'da hisse senedi fiyatı, enflasyon ve faiz oranı ilişkisini araştırmışlardır	Hisse senedi fiyatlarının nominal faiz oranı hareketlerinden ziyade enflasyonu izlediğine dair ampirik kanıtlara ulaşılmıştır
Yang & Doong (2004)	Asimetrik Nedensellik	G-7 ülkeleri üzerinde hisse senedi-döviz kuru ilişkisi araştırılmıştır.	Fransa, İtalya, Japonya ve ABD’de hisse senedi piyasasından döviz piyasasına doğru asimetrik nedensellik bulunmuştur
Quayyum ve Kemal (2004)	İki değişkenli EGARCH modeli	Pakistan’da hisse senedi piyasası-döviz piyasası arasındaki oynaklık incelenmiştir.	Hisse senedi piyasasındaki getirilerin döviz kuru piyasasındaki oynaklıktan etkilendiği sonucuna varılmıştır
Abugri Benjamin (2008)	VAR Modeli	Latin Amerika ülkesindeki döviz kurları, faiz oranları, endüstriyel üretim ve para arzı gibi temel makroekonomik göstergelerdeki dinamiklerin piyasa getirilerini önemli ölçüde açıklayıp açıklamadığını Var modeli ile	Tüm piyasalardaki getirileri açıklamada küresel faktörlerin tutarlı bir şekilde önemli olduğunu bulmuştur. Ülke değişkenlerinin piyasaları değişen önem ve büyüklüklerde etkilediği bulunmuştur

		araştırmaktadır	
Ghazali vd. (2008)	Johansen eş bütünleşme testi, Engle Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri.	Malezya'da 2005-2007 yılları arasında hisse senedi fiyatları-döviz kuru ilişkisi incelenmiştir.	Hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru nedensellik tespit edilmiştir.
Lean vd. (2011)	Granger nedensellik, Çoklu yapısal kırılmalı LM eşbütünleşme testi.	Sekiz Asya ülkesi için döviz kurları-hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir.	İncelenen ülkelerde döviz kurları ile hisse senetlerinin eş bütünleşik olmadığı sonucuna varmışlardır.
Šimáková (2017)	Jorion's model, panel veri analizi.	Kriz öncesi (2002-2008)ve kriz sonrası (2008-2016) dönemi için, seçilmiş ülkelerde hisse senedi fiyatı-döviz kuru ilişkisi araştırılmıştır.	Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya'da döviz kuru ile hisse senedi fiyatı arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Polonya için döviz kurunun hisse senedi fiyatları üzerinde hiçbir etkisi kanıtlanmamıştır. Kriz öncesi ve kriz sonrası dönemler karşılaştırıldığında olumlu bir eğilim izlenmiştir. Macaristan dışında, tüm piyasalarda zaman içinde kur riskinde düşüş olduğunu tespit edilmiştir.
Özçiçek (1997)	Asimetrik Nedensellik	Türkiye için 1994-2001 dönemi borsa endeks oynaklığı-döviz kuru oynaklığı ilişkisi incelemiştir.	Değişkenlerin oynaklıkları arasındaki ilişkinin çift yönlü ve asimetrik olduğu ve yabancı sermaye hareketlerinden etkilenmediği tespit edilmiştir..
Humpe& MacMillan (2007)	Eşbütünleşme analizi	1965-2005 dönemini kapsayan ABD ile Japonya için makroekonomik değişkenlerin hisse senedi fiyatı ilişkisi incelenmiştir.	ABD'de hisse senedi fiyatlarının sanayi üretimi ile pozitif, tüketici fiyat endeksi ile negatif ilişkili olduğu, Japonya'da hisse senedi fiyatının, üretim endeksinden olumlu, para arzı, faiz oranı ve tüketici fiyatları endeksinden olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.
Özmen (2007)	Johansen eş bütünleşme testi ile Toda-Yamamoto nedensellik testi	Türkiye'de hisse senedi fiyatları-döviz kurları ilişkisi 1986-2006 dönemi günlük veriler kullanılarak incelenmiştir.	Bazı dönemler dışında çift yönlü nedenselliğe dair bulgular elde edilmiştir.
Kuwornu ve Owusu Nantwi (2011)	The Full Information Maximum Likelihood, (FIML) yöntemi	1992-2008 dönemine ait aylık verileri kullanılarak Gana Borsası için araştırma yapılmıştır.	Hisse senedi getirisi-TÜFE ilişkisinin pozitif yönlü, döviz kuru-hazine bonosu ilişkisinin negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir
Sayılğan&	Dengeli	Bazı gelişmekte olan ülkelerde	Hisse senedi getirisini döviz kuru,

Süslü (2011)	panel veri analizi	1999-2006 yılları için seçili makroekonomik göstergelerin hisse senedi getirisine etkisi incelenmiştir.	enflasyon ve S&P 500 endeksinin etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Faiz oranı, hasıla, para arzı, petrol fiyatları ile ilişki bulunamamıştır.
Sensoy ve Sobacı (2014)		Türkiye için 2003-2013 dönemi için döviz kuru, faiz oranı-hisse senedi piyasası arasındaki dinamik ilişki incelenmiştir.	Oynaklık şoklarının dinamik korelasyonlarda yarattığı aniden değişikliklerin kısa dönemli olduğu tespit edilmiştir.
Belen ve Karamelikli (2016)	ARDL eş bütünleşme testi	Türkiye için hisse senedi getirileri-döviz kurları ilişkisi incelenmiştir.	BİST 100 Endeksi ile döviz kurunun eş bütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Döviz kurunun hisse senedi fiyatını olumsuz, para arzının ise hisse senedi fiyatını olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.
Assefa Ta, Esqueda Oa, Mollick AV (2017)	Dinamik Panel yöntemi	1999-2013 dönemi için 21 gelişmiş, 19 gelişmekte olan ekonominin çeyreklik hisse senedi getirileri ve mevduat faiz oranlarını incelemiş ve dinamik panel yöntemini kullanmışlardır.	Faiz oranlarının gelişmiş ülkelerde hisse senedi getirileri üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı olumsuz etkilerini tespit etmişlerdir.
Kumar (2018)	Doğrusal olmayan Granger nedensellik ve doğrusal olmayan ARDL testleri	1994-2015 yılları arası dönem aylık veriler ile analiz edilmiştir. Petrol fiyatları, döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır	Petrol fiyatları-döviz kuru ve petrol fiyatları-hisse senedi fiyatı arasındaki çift yönlü doğrusal olmayan ilişki bulunmuştur. Döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına önemli bir yönlü çevrimiçi nedenselliğe ulaşılmıştır.
Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018)	ARDL modeli	Döviz kuru ve BİST 100 ve seçilen 23 sektöre ait hisse senedi endeksleri arasındaki ilişkiyi günlük verilerle analiz etmişlerdir.	Döviz kuru-BİST Tekstil deri ile Ticaret ve teknoloji endeksleri arasında uzun dönemli ilişki tespit edilerek geleneksel teoriyi destekler bulgulara ulaşılmıştır
Tursot Turhan (2019)	ARDL ve Johansen eş bütünleşme testi	2001 M1 - 2017 M4 Dönemini hisse senedi fiyatları ve faiz oranı ilişkisi açısından Türkiye ekonomisi için incelemiştir.	Elde edilen bulgular Türkiye finans piyasalarında hisse senedi fiyatları-faiz oranları arasında önemli, uzun vadeli ilişkiyi göstermiştir.

3. VERİ SETİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de hisse senedi fiyatları ile seçilmiş makro ekonomik göstergeler arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilmiştir. Bu çerçevede 2006:1-2020:7 dönemine ait aylık veriler kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Veri setinde yer alan değişkenlerin tamamı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtım sisteminden (EVDS) elde edilmiştir. Tüm seriler doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir. Veri setinde yer alan tüm değişkenler Tablo 2’de tanımlanmıştır.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Dönem
Hisse senedi fiyatı (sp)	2006:01-2020:07
Döviz kuru (er)	2006:01-2020:07
Faiz oranı (r)	2006:01-2020:07
TÜFE (inf)	2006:01-2020:07
M2 para arzı (m)	2006:01-2020:07
Sanayi üretim endeksi (prod)	2006:01-2020:07
Petrol fiyatları (oil)	2006:01-2020:07

Çalışmada kullanılan hisse senedi fiyatları değişkenini temsilen BİST 100 endeksi kullanılmıştır. Döviz kuru değişkeni olarak nominal döviz kuru alınmıştır. Faiz oranı değişkeni için, mevduat faiz oranı kullanılmıştır. Sanayi üretim endeksi ve TÜFE değişkenlerine ait veriler ise 2015 yılına ait TL fiyatlarıyla (2015=100) ölçülmüştür.

4. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Çalışmanın ampirik analizinde, oluşturulan seriler arasındaki ilişkiler simetrik ve asimetric teknikler ile araştırılmıştır. Simetrik analizde genel olarak değişkenlerde meydana gelen pozitif ve negatif şokların etkisinin aynı olduğu varsayılmaktadır. Ancak özellikle finansal piyasalarda meydana gelen pozitif ve negatif şoklara piyasada yer alan aktörlerin verecekleri tepkilerin aynı olmayacağını söyleyebiliriz. Çünkü bu tür piyasalarda yer alan ekonomik aktörler de homojen davranışlar sergilemezler. Bu nedenle simetrik analizlerden elde edilen bulgular eksik ve/veya yanıltıcı olabilmekte ve değişkenler arasında farklı bir ilişki olabileceği de beklenmektedir. Bu doğrultuda çalışmada yer alan değişkenler arasındaki ilişki hem simetrik hem de asimetric nedensellik testleri kullanılarak araştırılmıştır.

Bu çerçevede öncelikle değişkenlerin birim kök özellikleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespitinde ise simetrik nedensellik analizinde Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen Boostrap Temelli Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılırken, asimetric nedensellik analizinde ise Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetric nedensellik testinden faydalanılmıştır.

5. BULGULAR

Çalışmada kullanılan değişkenlere yapılan birim kök testlerine ait bulgular Tablo 3’de özetlenmiştir. Sabitli modelde hem ADF hem de PP birim kök testlerinde serilerin birinci dereceden farkı alındıklarında durağan hale geldikleri görülmektedir. Benzer biçimde sabitli ve trendli modelde de tüm serilerin birinci derece farkı alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

Düzy (sabitli)		
Değişkenler	ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği
<i>sp</i>	-1.162	-1.1530
<i>er</i>	1.2662	1.0684
<i>r</i>	-2.1330	-1.6925
<i>Inf</i>	2.2417	2.1057
<i>M</i>	0.8304	0.9089
<i>Prod</i>	-0.8264	-3.0535
<i>Oil</i>	-2.0076	-2.5623
1. Fark (sabitli)		
Değişkenler	ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği
Δsp	-13.3928***	-13.3921***
Δer	-10.0028***	-8.9567***
Δr	-7.0744***	-6.9930***
Δinf	-7.7357***	-9.9593***
Δm	-13.2788***	-13.2913***
$\Delta prod$	-4.6518***	-49.4366***
Δoil	-11.1868***	-11.2957***
Düzy (sabitli ve trendli)		
Değişkenler	ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği
<i>sp</i>	-3.1511	-3.4750
<i>er</i>	-1.6165	-1.7870
<i>r</i>	-2.1545	-1.7214
<i>Inf</i>	0.0107	-0.2578
<i>M</i>	-1.2368	-1.1226
<i>Prod</i>	-1.7738	-7.9286***
<i>Oil</i>	-3.4534**	-2.9520
1. Fark (sabitli ve trendli)		
Değişkenler	ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği
Δsp	-13.3624***	-13.3619***
Δer	-10.2569***	-8.8961***
Δr	-7.0559***	-6.9755***
Δinf	-8.1475***	-10.0751***
Δm	-13.3103***	-13.3307***
$\Delta prod$	-4.6509***	-51.1218***
Δoil	-11.1766***	-11.4361***

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır. Gecikme uzunluklarının belirlenmesinde ve model seçiminde Schwartz Bilgi Kriteri kullanılmıştır. PP testi Bandwidth genişliği Bartlett – Kernel methodu ile belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Bu düzeyler için kritik değerler, sabitli modelde sırasıyla -3.468, -2.878 ve -2.575; sabitli ve trendli modelde ise -4.0119, -3.4360 ve -3.1420'dir.

Serilerin birim kök özelliklerinin kontrol edilmesinden sonra hisse senedi fiyatları ile seçilmiş makro ekonomik göstergeler arasındaki nedensellik ilişkilerinin varlığı simetrik ve asimetrik nedensellik testleri ile araştırılmıştır. Bu amaçla simetrik analizde Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen Bootstrap Temelli

Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmış olup, bulgular Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Hacker ve Hatemi-J (2006) Bootstrap Temelli Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

H_0	Test İstatistiği	Gecikme	Kritik Değerler			Karar
			%1	%5	%10	
Hisse Senedi Fiyatı - Döviz Kuru						
$sp \neq er$	0.025	2	9.682	6.102	4.586	H_0 : Kabul
$er \neq sp$	15.718***	2	9.579	6.210	4.774	H_0 : Red
Hisse Senedi Fiyatı- Mevduat Faiz oranı						
$sp \neq r$	0.063	2	9.720	6.227	4.843	H_0 : Kabul
$r \neq sp$	21.728***	2	9.408	6.178	4.698	H_0 : Red
Hisse Senedi Fiyatı – TÜFE						
$sp \neq inf$	2.371	1	7.047	3.981	2.749	H_0 : Kabul
$inf \neq sp$	0.179	1	7.010	3.901	2.786	H_0 : Kabul
Hisse Senedi Fiyatı – Para Arzı						
$sp \neq m$	0.360	1	6.918	3.960	2.743	H_0 : Kabul
$m \neq sp$	5.852**	1	7.187	4.095	2.807	H_0 : Red
Hisse Senedi Fiyatı – Sanayi Üretim Endeksi						
$sp \neq prod$	0.687	1	7.042	3.984	2.773	H_0 : Kabul
$prod \neq sp$	1.936	1	6.521	3.914	2.742	H_0 : Kabul
Hisse Senedi Fiyatı – Petrol Fiyatı						
$sp \neq oil$	0.067	1	6.905	4.004	2.738	H_0 : Kabul
$oil \neq sp$	3.592*	1	7.126	3.959	2.777	H_0 : Red

Not: Gecikme uzunlukları Hatemi-J bilgi kriterine göre belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Buna göre incelenen dönemde döviz kuru, mevduat faiz oranı, para arzı ve petrol fiyatları hisse senedi fiyatlarının nedeni iken, hisse senedi fiyatları döviz kuru, mevduat faiz oranı, para arzı ve petrol fiyatlarının nedeni değildir. Bununla birlikte TÜFE ve sanayi üretim endeksi ile hisse senedi fiyatları arasında ise karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 5’de ise Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 5: Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

H ₀	Test İstatistiği	Gecikme	Kritik Değerler			Karar
			%1	%5	%10	
Hisse Senedi Fiyatı- Döviz Kuru						
$sp^+ \nrightarrow er^+$	0.219	2	10.209	6.335	4.773	H ₀ : Kabul
$er^+ \nrightarrow sp^+$	12.513***	2	9.635	6.039	4.673	H ₀ : Red
$sp^- \nrightarrow er^-$	0.060	1	11.628	6.529	4.657	H ₀ : Kabul
$er^- \nrightarrow sp^-$	1.737	1	7.225	3.915	2.671	H ₀ : Kabul
Hisse Senedi Fiyatı- Mevduat Faiz oranı						
$sp^+ \nrightarrow r^+$	1.613	2	10.532	6.401	4.653	H ₀ : Kabul
$r^+ \nrightarrow sp^+$	11.828***	2	10.252	6.254	4.744	H ₀ : Red
$sp^- \nrightarrow r^-$	0.077	2	10.314	6.256	4.763	H ₀ : Kabul
$r^- \nrightarrow sp^-$	7.211**	2	11.545	6.824	4.904	H ₀ : Red
Hisse Senedi Fiyatı – TÜFE						
$sp^+ \nrightarrow inf^+$	3.739*	1	7.135	3.939	2.685	H ₀ : Red
$inf^+ \nrightarrow sp^+$	0.001	1	6.796	3.912	2.713	H ₀ : Kabul
$sp^- \nrightarrow inf^-$	0.227	1	8.504	3.886	2.616	H ₀ : Kabul
$inf^- \nrightarrow sp^-$	3.322*	1	9.633	4.032	2.645	H ₀ : Red
Hisse Senedi Fiyatı – Para Arzı						
$sp^+ \nrightarrow m^+$	1.802	2	9.936	6.145	4.627	H ₀ : Kabul
$m^+ \nrightarrow sp^+$	14.999***	2	9.517	6.107	4.648	H ₀ : Red
$sp^- \nrightarrow m^-$	0.343	1	9.237	3.989	2.563	H ₀ : Kabul
$m^- \nrightarrow sp^-$	1.532	1	8.638	4.029	2.659	H ₀ : Kabul
Hisse Senedi Fiyatı – Sanayi Üretim Endeksi						
$sp^+ \nrightarrow prod^+$	0.019	2	9.111	5.991	4.603	H ₀ : Kabul
$prod^+ \nrightarrow sp^+$	1.382	2	9.901	6.123	4.694	H ₀ : Kabul
$sp^- \nrightarrow prod^-$	0.005	1	6.956	3.795	2.625	H ₀ : Kabul
$prod^- \nrightarrow sp^-$	0.839	1	7.189	3.841	2.712	H ₀ : Kabul
Hisse Senedi Fiyatı – Petrol Fiyatı						
$sp^+ \nrightarrow oil^+$	0.592	1	8.069	4.104	2.784	H ₀ : Kabul
$oil^+ \nrightarrow sp^+$	4.342**	1	7.476	3.993	2.804	H ₀ : Red
$sp^- \nrightarrow oil^-$	0.089	1	9.676	3.806	2.401	H ₀ : Kabul
$oil^- \nrightarrow sp^-$	6.898**	1	10.451	4.050	2.535	H ₀ : Red

Not: Gecikme uzunlukları Hatemi-J bilgi kriterine göre belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Buna göre pozitif bileşenler incelendiğinde, döviz kuru ve para arzı ile hisse senedi fiyatları arasında nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Buna göre bu değişkenlerde meydana gelen pozitif bir şok hisse senedi fiyatlarının nedeni olmaktadır. Negatif bileşenlerde ise enflasyon oranının hisse senedi fiyatlarının nedeni olduğu görülmektedir. Buna göre enflasyon oranında meydana gelen negatif bir şok hisse senedi fiyatlarının nedeni olabilmektedir.

Diğer taraftan faiz oranı ve petrol fiyatları değişkenlerine baktığımızda ise, bu iki değişkenin hem pozitif hem de negatif bileşenlerde hisse senedi fiyatları ile nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna göre faiz oranı ve petrol

fiyatlarındaki pozitif ve negatif şoklar hisse senedi fiyatlarını etkileyebilmektedir. Sanayi üretim endeksi ve hisse senedi fiyatları arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

6. SONUÇ

Başta döviz kuru olmak üzere, makroekonomik değişkenlerin hisse senedi fiyatı üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri gerek doğrudan, gerekse dolaylı şekilde ortaya çıkmaktadır. Döviz kuru değişimlerinin hisse senedi fiyatını etkileme mekanizması bir yönüyle firma maliyetlerini arttırma yolu ile gerçekleşmektedir. Artan girdi maliyetleri firma karlılıklarını etkileyerek üretim kararlarını ve firma büyüme politikalarını şekillendirmektedir. Bu yönüyle döviz kuru etkisinin ortaya çıkardığı sonuçlar petrol fiyatlarındaki artışın ortaya çıkaracağı etkiler ile benzerlik göstermektedir. Firma üretimdeki değişimin bir göstergesi olan sanayi üretim endeksi de yine hisse senedi fiyatı üzerinde etkisi olan bir makroekonomik değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi üretimindeki bir artışın, gelecekte beklenen nakit akışları ve firmaların karlılığı üzerinde olumlu etki göstermesi beklenmektedir. Para arzı, faiz oranı ve enflasyon gibi parasal göstergelerin hisse senedi fiyatı üzerindeki etkisi ise varlıkların reel değerini ve fırsat maliyetini değiştirmesi açısından önem kazanmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmada Türkiye’de yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak 2006:1-2020:7 dönemi için asimetrik ve simetrik nedensellik testlerinde faydalanarak hisse senedi fiyatları (BİST 100) ile döviz kuru, mevduat faiz oranı, petrol fiyatları, M2 para arzı, TÜFE (enflasyon oranı) ve Sanayi Üretim Endeksi değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Bulgular simetrik analizde döviz kuru, mevduat faiz oranı, para arzı ve petrol fiyatlarından hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Bununla birlikte TÜFE ve sanayi üretim endeksi ile hisse senedi fiyatları arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Buna göre incelenen dönemde Türkiye’de finans piyasasına yapılan düzenlemelerde, döviz kuru, faiz oranı ve petrol fiyatları değişkenlerinin, hisse senedi fiyatlarına olan duyarlılığının dikkate alınmasının doğru bir politika aracı olduğu söylenebilir.

Asimetrik analizde ise, pozitif bileşenlerde döviz kuru ve para arzı değişkenleri hisse senedi fiyatlarının nedeni olarak bulunmuştur. Burdan yola çıkarak döviz kuru ve para arzındaki pozitif bir şokun hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olabileceği söylenebilir. Benzer şekilde negatif bileşenlerde ise enflasyon oranının hisse senedi fiyatlarının nedeni olduğu görülmektedir. Dolayısıyla enflasyon oranındaki negatif şoklar hisse senedi fiyatlarını etkileyebilecektir. Diğer taraftan faiz oranı ve petrol fiyatları değişkenlerinin hem pozitif hem de negatif bileşenlerde hisse senedi fiyatları ile nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Sanayi üretim endeksi ve hisse senedi fiyatları arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Dolayısıyla

faiz oranı ve petrol fiyatlarındaki artış ve azalışların hisse senedi fiyatlarının belirlenmesinde etkili olduğu söylenebilecekken, sanayi üretim endeksinin ise hisse senedi fiyatlarının belirlenmesinde belirleyici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

ABUGRI B. (2008) “Empirical relationship between macroeconomic volatility and stock returns: Evidence from Latin American markets”. *International Review of Financial Analysis*, 17 (2008), pp. 396-410

DİCKEY, D. A., & FULLER, W. A. (1981). “Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root.” *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.

AGGARWAL, R. (1981), “Exchange Rates and Stock Prices: A Study of the US Capital Markets under Floating Exchange Rates,” *Akron Business and Economic Review*, 12/4: 7-12.

APERGIS N., ELEFTHERIOU S. (2002). “Interest rates, inflation, and stock prices: the case of the Athens Stock Exchange”. *Journal of Policy Modeling*. Volume 24, Issue 3, Pages 231-236

ASSEFA TA, ESQUEDA OA, MOLLICK AV (2017). “Stock returns and interest rates around the world: a panel data approach”. *J Econ Bus* 89:20–35

BAHMANİ-OSKOOEE M. & SAHA S (2018). “On The Relation Between Exchange Rates And Stock Prices: A Non-Linear ARDL Approach And Asymmetry Analysis”. *Journal of Economics and Finance*,42:112–137.

BELEN M. & KARAMELİKLİ H. (2016). “Türkiye’de Hisse Senedi Getirileri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı”. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*. 45(1), 34-42

BODART, V. & REDING, P. (2001), “Do Foreign Exchange Markets Matter for Industry Stock Returns? An Empirical Investigation,” *Université catholique de Louvain, Institut de Recherches Economiques et Sociales (IRES) Discussion Paper*, 2001016, http://www.ires.ucl.ac.be/DP/IRES_DP/2001-16.pdf.

BRANSON, W. H. (1983). “Macroeconomic determinants of real exchange risk. In *Managing Foreign Exchange Risk*”, Edited by R. J. Herring, Cambridge (Cambridge University Press), 33–74.

CAMPBELL JY & AMMER J (1993). “What moves the stock and bond markets? A variance decomposition for long-term asset returns.” *The Journal of Finance*, 48(1):3–37.

CAMPBELL, J. Y., & SHILLER, R. J. (1988). “Stock prices, earnings, and expected dividends”, *The Journal of Finance*, 43(3), 661-676.

COGLEY T. & T.J. SARGENT (2005). “Drifts and volatilities: Monetary policies and outcomes in the post WWII US.” *Review of Economic Dynamics*, 8 (2005), 262-302.

DORNBUSCH, R. & FİSCHER, S. (1980). Exchange Rates and the Current Account. *American Economic Review* 70 (5), 960-971.

ERKAN S. (2014) Makroekonomik Değişkenlerin, BİST-30 Endeksinde İşlem Gören Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkilerinin Arbitraj Fiyatlandırma Modeli Kullanarak Belirlenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 43(2), 271-292

EYÜBOĞLU S. & EYÜBOĞLU K. (2018).“Borsa İstanbul Sektör Endeksleri İle Döviz Kurları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: ARDL Modeli”. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 11(1), 8-28

FAMA, E.F. (1981). “Stock returns, real activity, inflation and Money.” *American Economic Review*, Issue 71, 545-565.

FELDSTEIN M. (1980). “Inflation and the stock market.” *The American Economic Review*, 70 (5), 839-847

FISHER, I. (1930). *The Theory of Interest*. New York: Macmillan.

FRANKEL, J. (1983). “Monetary and portfolio balance models of exchange rate determination”, In *Economic Interdependence and Flexible Exchange Rates*, Edited by J. Bhandari and B. Putnam, Cambridge (MIT Press), 84–114.

GHAZALİ, M. F., Ismail, W., YASOA, M.R. & LAJUNİ N. (2008). “Bivariate causality between exchange rates and stock prices in Malaysia”. *The International Journal of Business and Finance Research*, 2(1), 53-59.

GÖGÜL, P. & YAMAN SONGUR, D. (2018). “Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru Oynaklığı Arasındaki İlişki” *International Social Sciences and Education Conference (ISSEC 2018)*, Genişletilmiş Özet Bildiri, 12-14.

<http://www.inesegconferences.org/issec/wp-content/uploads/2018/12/ISSEC%20v1-2.pdf>

GRANGER, C. W. & YOON, G. (2002). "Hidden Cointegration. U Of California", Economics Working Paper, 2002-02.

HACKER, R. S. & HATEMİ-J, A. (2006). "Tests For Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic And Bootstrap Distributions: Theory And Application." *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.

HATEMİ-J, A. (2012). "Asymmetric Causality Tests With An Application." *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.

HUANG W., MOLLICK A.V. & NGUYEN K.H. (2016). "US stock markets and the role of real interest rates". *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 59, 231–242.

KUWORNU, J. K. M. & OWUSU-NANTWI V.(2011). "Macroeconomic Variables and Stock Market Returns: Full Information Maximum Likelihood Estimation." *Research Journal of Finance and Accounting*, Vol 2, No 4.

LAOPODIS NT (2013). "Monetary policy and stock market dynamics across monetary regimes." *Journal of International Money Finance* 33, 381–406.

LEAN, H. H., NARAYAN, P. & SMYTH, R. (2011). "Exchange rate and stock price interaction in major Asian markets: Evidence for individual countries and panels allowing for structural breaks". *The Singapore Economic Review*, 56(02), 255-277.

MA, Christopher K., KAO & G. Wenchi (1990), "On the Exchange Rate Changes and Stock Price Reactions," *Journal of Business and Accounting*, 17(3), 441-450.

MISHKIN F. (2006). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets,(11th Edition) The Pearson Series in Economics*. Pearson Education. 8.th E. New York.

QUAYYUM, A. & KEMAL, A. R. (2006), "Volatility Spillovers between the Stock Market and the Foreign Exchange Market in Pakistan," *MPRA*, No. 1715.

ÖZÇİÇEK, Ö. (1997). “Türkiye’de döviz kuru getirisi ve hisse senedi endeks getirileri oynaklıkları arası simetrik ve asimetrik ilişki.” *İMKB Dergisi*, 10(37), 1-10.

ÖZER, A., KAYA A. & ÖZER N. (2011). “Hisse Senedi Fiyatları ile Makroekonomik Değişkenlerin Etkileşimi” *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 163-182.

ÖZMEN, M. (2007). “Farklı döviz kuru rejimleri altında hisse senetleri fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1) 519-538.

PHILLIPS, P.C.B. & P. PERRON (1988). “Testing for a unit root in time series regression.” *Biometrika*, 75, 335-346.

SARGENT T.J.(1999). The conquest of American inflation. *Princeton University Press*, Princeton.

SAYILGAN, G. & SÜSLÜ, C. (2011). “Makroekonomik faktörlerin hisse senedi getirilerine etkisi: Türkiye ve gelişmekte olan piyasalar üzerine bir inceleme.” *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 5(1), 73-96.

SENSOY, A. & SOBACI, C. (2014). “Effects of volatility shocks on the dynamic linkages between exchange rate, interest rate and the stock market: The case of Turkey”. *Economic Modelling*, 43, 448-457.

ŠIMÁKOVÁ, J. (2017). The Impact of Exchange Rate Movements on Firm Value in Visegrad Countries,” *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, Mendel University in Brno, Brno, Vol. 65, No. 6.

THORBECKE, W. (1997). “On stock market returns and monetary policy.” *J Finance*, 52(2):635–654.

TURSOY T. (2019). “The Interaction Between Stock Prices And Interest Rates In Turkey: Empirical Evidence From ARDL Bounds Test Cointegration.” *Financial Innovation*. 5(7). <https://jfin-swufe.springeropen.com/articles/10.1186/s40854-019-0124-6>

VOLCAREL J.V.(2012). “The dynamic adjustments of stock prices to inflation disturbances” *Journal of Economics and Business*. 64 (2),117-144.

YANG, S. & DOONG, S. (2004), "Price and Volatility Spillovers between Stock Prices and Exchange Rates: Empirical Evidence from the G-7 Countries," *International Journal of Business and Economics*, 3(2), 139-153.

KAPSAYICI BÜYÜMENİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Dr. Bağdat Sıla AVCI
bsilaavci@gmail.com

Prof. Dr. Özgür TONUS
Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F., otonus@anadolu.edu.tr

ÖZET

Kapsayıcı büyüme ekonomik büyümenin yanında işsizlik, yoksulluk, gelir ve cinsiyet eşitsizlikleri problemleri ile mücadele, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma, çevre, işgücü verimliliği, eğitim niteliği ve erişilebilirliği, sağlık hizmetleri ve bu hizmetlere erişim, altyapı gibi alanlarla da ilgilenir. Kapsayıcı büyümenin amacı ekonomik büyüme ile ortaya çıkan fırsatları toplumun tüm kesimleri için erişilebilir yapmaktır. Kapsayıcı büyümenin çok boyutlu yapısı endeks aracılığıyla ölçülmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada 2006-2018 döneminde Türkiye’de kapsayıcı büyümeyi ölçmeye yönelik farklı yöntemlerle endeksler oluşturulmuştur. Ağırlıklı ortalama ile oluşturulan endeksin yanında McKinley, 2010 çalışması referans alınarak, eşit ağırlık, kırpılmış ortalama ve bunların ortalaması alınması yoluyla beş adet endeks oluşturulmuş ve bu endekslerin ortaya çıkardığı bulgular karşılaştırılmıştır. Büyümenin kapsayıcı niteliğini ölçmeye yönelik oluşturulan endekslerin tamamı Türkiye’nin ele alınan dönemde daha kapsayıcı büyüme sergilediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kapsayıcı Büyüme, Endeks, Kapsayıcı Büyüme Endeksi, Ekonomik Büyüme*

MEASUREMENT OF INCLUSIVE GROWTH: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

Inclusive growth interested with economic growth as well as unemployment, poverty, income and gender inequality problems, sustainable growth and development, nature, labor productivity, educational quality and accessibility, health services and access to these services and infrastructure. Aim of inclusive growth is accessibility of opportunities arising from economic growth to all segments of society. The multidimensional nature of inclusive growth allows it to be measured through the index. In this study at the period of 2006-2018 to measure inclusive growth in Turkey indices were created with different methods. In addition to the index created by the weighted average method, with reference of McKinley, 2010 study, equal weight, cropped average and with average of these indices there are five indices were created and the findings of these indices were compared. Findings from all the inclusive growth indices created to measure inclusive nature of growth show that Turkey had more inclusive growth at the period under consideration.

Keywords: *Inclusive Growth, Index, Inclusive Growth Index, Economic Growth*

¹ Bu çalışma Bağdat Sıla AVCI’nın Prof. Dr. Özgür TONUS danışmanlığında yürütülen “Kapsayıcı Büyüme Hedefine Ulaşmada Maliye Politikaları: Türkiye Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Kapsayıcı büyümenin tek ve net bir tanımı olmamakla beraber en genel anlamı ile milli gelir artışından ortaya çıkan fayda ve fırsatların toplumun farklı kesimlerine dengeli bir şekilde dağıtıldığı ekonomik büyüme modeli olarak tanımlanmaktadır (Taşkın, 2014: 2). Farklı kurum ve kuruluşlar hatta ülkeler kapsayıcı büyümeyi farklı bakış açıları ile ele almakta bu sebeple kapsayıcı büyümenin tanımında da farklılıklar ortaya çıkmaktadır. (OECD, 2017) kapsayıcı büyümeyi; toplumun her kesimindeki insan için fırsatlar yaratan ve yaratılan bu fırsatların eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlayan ekonomik büyüme olarak tanımlarken Dünya Bankası merkezine yoksulları almakta ve kapsayıcı büyüme ile sosyal durumu iyileştiren, yoksulların iktisadı olarak tanımlanan bir büyümeyi kastetmektedir (World Bank, 2009).

Kapsayıcı Büyüme Uluslararası Politika Merkezine göre kapsayıcı büyümede dikkat edilmesi gereken husus büyümenin düzeyi değil büyümenin ne kadar kapsayıcı olduğudur. Kapsayıcı büyüme fırsatların, olanakların eşit bir şekilde dağıtılmasının ve nüfusun ne kadarlık kesiminin bu fırsatlardan faydalandığı konusıyla ilgilendir (Ramos vd., 2013). Bu sebeple kapsayıcı büyümenin iki boyutu olduğu söylenebilir; birincisi milli gelir artışı, ikincisi de milli gelir artışının yarattığı ekonomik büyümenin faydalarının toplumun olabildiğince geniş kesimine yansımadır (Taşkın, 2014: 2).

Bir ülkede görülen büyümenin kapsayıcı olabilmesi için toplumun tamamına fayda sağlaması, yoksulluk ve eşitsizlikleri hedef alması, ülkelerin ekonomik büyümelerine de katkı sağlaması gerekir (C20, 2015). Kapsayıcı bir büyüme performansı sergilemek için yoksulluk ve gelir eşitsizliklerinin azaltılmasının yanında istihdamın da artırılması gerekmektedir. (World Bank Philippine Country Team, 2013); kapsayıcı büyümeyi hızlı, sürdürülebilir ve nüfusun geniş kesimini kapsayan, iş imkanları yaratan, yoksulluğu ve gelir eşitsizliklerini azaltan ekonomik büyüme olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere kapsayıcı büyümenin çok boyutlu bir yapısı vardır. Her ülke ve kurum kapsayıcı büyümeyi kendi mücadele ettiği farklı bir boyuta öncelik vererek tanımlamakta ve kapsayıcı büyüme hedefini de buna göre belirlemektedir. Ancak OECD'nin 2012 yılında yayınlanan kapsayıcı büyüme raporunda üç probleme dikkat çekilmiştir: yoksulluk, işsizlik ve gelir eşitsizliği. OECD raporunda bu üç problemin rekor düzeydeki büyüme seviyelerinin başarısız olmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar ülkeler kapsayıcı büyüme hedeflerini ülke problemlerini dikkate alarak belirlese de OECD'nin raporu dikkate alındığında kapsayıcı büyümenin temelde üç amacı bulunmaktadır; yoksulluğu, işsizliği ve gelir eşitsizliklerini azaltmak (OECD, 2012).

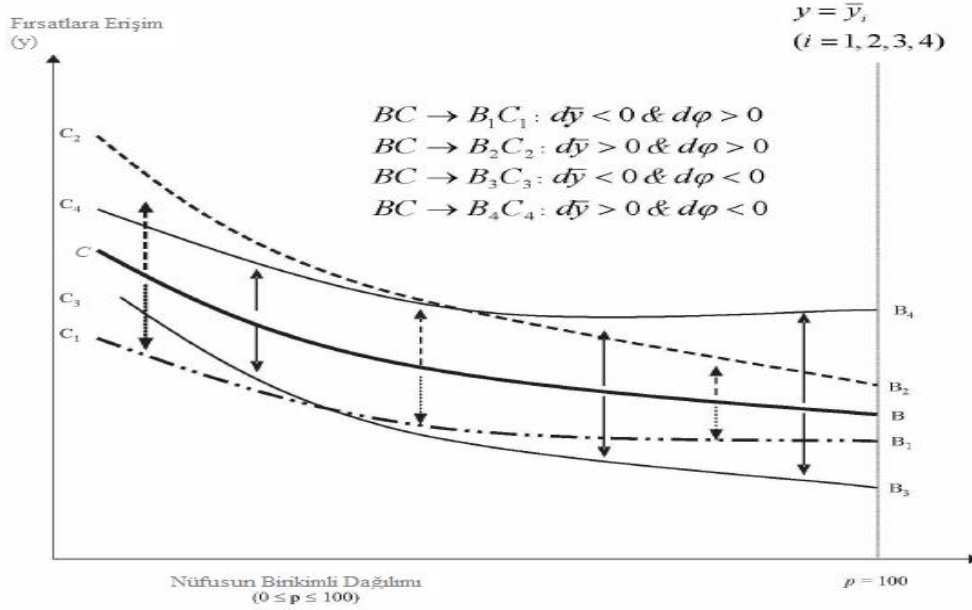
Kapsayıcı büyüme ekonomik büyüme, yoksulluk, gelir ve cinsiyet eşitsizlikleri, gelir dağılımı, istihdam, çevre ve tarım politikaları, sürdürülebilir kalkınma politikaları gibi birçok alanı kapsamaktadır. Kapsayıcı büyümenin bu çok boyutlu yapısı kapsayıcı büyümenin ölçümünde de farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Taşkın, 2014), Türkiye için yapmış olduğu çalışmasında kişi başına düşen milli gelir ve gelir dağılımı endeksini bir kapsayıcı büyüme göstergesi olarak kullanmaktadır.

(Kiani ve Ullah, 2015), Pakistan için yapmış oldukları kapsayıcı büyüme endeksinde Z-skor yöntemini kullanmıştır. Çalışmada X; normalize edilen değişken, μ dağılımın ortalaması, σ ; standart sapma, Z; X'in ortalamadan standart sapması olmak üzere eşitlik (1.1)'de verilen Z-skor yöntemi ile değişkenler normalize edilmiştir. Sonrasında normalize edilen değerlere eşitlik (1.2)'de verilen formül uygulanarak kapsayıcı büyüme endeksi (Inclusive Growth Index-IGI) elde edilmiştir. IGI 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Değerin 0'a yakın olması ülkenin düşük düzeyde kapsayıcı büyüme gerçekleştirdiği, 1'e yakın olması ise ülkenin yüksek düzeyde kapsayıcı büyüme gerçekleştirdiği anlamına gelmektedir (Kiani ve Ullah, 2015: 164-165).

$$Z = \frac{X - \mu}{\sigma} \quad (1.1)$$

$$IGI = \frac{\sum x}{n} \quad 0 < IGI < 1 \quad (1.2)$$

(Ali ve Son, 2007) sosyal refah fonksiyonuna benzerlik gösteren sosyal fırsat eğrilerini geliştirmiş, kapsayıcı büyümeyi bu eğriler ve eğrilerdeki hareketler ile ölçmüştür. (Ali ve Son, 2007)'un geliştirmiş olduğu endekste kapsayıcılığın iki boyutu bulunmaktadır; i. fırsatlar yaratmak, ii. yaratılan fırsatların eşit bir şekilde toplumun tüm kesimlerine dağıtılması. (Ali ve Son, 2007)'un geliştirmiş olduğu sosyal fırsat eğrileri ve bu eğrilerdeki kaymalar Şekil 1'de verilmiştir. Sosyal fırsat eğrilerinin bir bütün olarak yukarı kayması kapsayıcılığın arttığına işaret ederken, aşağıya kaymayı tam tersi olarak kapsayıcılığın azaldığı anlamına gelmektedir. Fakat sosyal fırsat eğrileri her zaman bir bütün olarak kaymaz. Bazı durumlarda sosyal fırsat eğrileri farklı açılarda kaymaktadır. Yaratılan fırsatlar artarken bu fırsatların topluma eşit bir şekilde dağıtılmadığı (Şekil 1'de BC eğrisinin B4C4'e kayması) ya da yaratılan fırsat sayısı artmaz (hatta toplumun sahip olduğu fırsat miktarı azalırken) iken mevcut fırsatların toplumun daha geniş kesimlerine dağılımının sağlandığı (Şekil 1'de BC eğrisinin B1C1'e kayması) durumlarda fırsat eğrileri farklı açılar ile kayar. Bu sayede ülke büyümesinin kapsayıcılığının yönü (pozitif veya negatif) ve önceliği (fırsat üretimi veya fırsatların dağılımı) hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. (Anand vd., 2013), (Adedeji vd., 2013) kapsayıcı büyümenin ölçümünde sosyal fırsat eğrilerini kullanan çalışmalardan birkaçıdır.

Şekil 1. Fırsat eğrileri ve fırsat eğrilerinde kayma (Ali ve Son, 2007: 18)

Kapsayıcı büyüme endeksi geliştirmek kapsayıcı büyümenin ölçümünde başvurulan bir diğer yöntemdir. Kapsayıcı büyüme endeksi oluşturma aşamasında da farklı yöntemler uygulanmaktadır. Dünya Ekonomi Formu (World Economic Forum-WEF) ülkeleri az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş olarak ayırarak farklı ülkeler için hazırlamış olduğu kapsayıcı büyüme endekslerini kendi resmi sayfasında sunmakla beraber bu endekslerin oluşturulmasında ülkelerin performansını kendi belirlemiş olduğu yedi ana bölüm ve üç temel performans göstergesi ile değerlendirmektedir. Bu yedi bölüm sırası ile eğitim, temel hizmetler, mesleki etik (rüşvet, kira), finansal araçlar, girişimcilik, istihdam ve verimli işgücü, mali transferlerden oluşmaktadır (World Economic Forum, 2017). Ekonomik büyüme ve kalkınma, kapsayıcılık, eşitlik ve sürdürülebilirlik ise WEF'in belirlemiş olduğu üç temel kapsayıcı büyüme performans göstergesini oluşturmaktadır. WEF bu bölüm ve performans göstergelerini kullanarak ülkelerin kapsayıcı büyüme endeksini oluşturmaktadır.

Kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmada sıklıkla başvurulan yöntemlerden biri ağırlıklandırma ve puanlama yöntemidir. Ağırlıklandırma ve puanlama yöntemi ile kapsayıcı büyüme endeksi oluşturan kaynakların başında Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank-ADB) ve (McKinley, 2010)'in çalışmaları gelmektedir. (McKinley, 2010) çalışmasında kapsayıcı büyüme endeksini oluştururken subjektif puanlama ve ağırlıklandırma yöntemini kullanmaktadır. (McKinley, 2010) ağırlıkları ele aldığı değişkenin ülkenin kapsayıcı büyüme endeksi üzerindeki önem düzeyine göre belirlemektedir. Puanlar ise kapsayıcı büyüme endeksi hesaplamak için endekse dahil edilen değişkenin belirlenen dönemlerdeki seyri incelenerek verinin bu

dönemlerdeki hareketine göre subjektif bir yöntemle 0 ile 10 arasında belirlenmektedir. Puan ve ağırlıkların çarpılarak ortalamasının alınması yolu ile de ülkenin kapsayıcı büyüme endeksine ulaşılmaktadır. Elde edilen endeks değerinin 1-3 arası olması ülkenin tatmin edici olmayan kapsayıcı büyüme performansı, 4-7 arası olması tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı, 8-10 arası olması çok iyi bir kapsayıcı büyüme performansı sergilediğini göstermektedir (McKinley, 2010: 13). (Khan vd., 2016), (Udah ve Ebi, 2016) ağırlıklandırma ve skor yöntemi ile kapsayıcı büyüme endeksi oluşturan çalışmalardan bazılarıdır.

(McKinley, 2010) çalışmasında Bangladeş, Kamboçya, Hindistan, Endonezya, Filipinler ve Özbekistan için kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmaktadır. (McKinley, 2010) çalışmasında kapsayıcı büyüme endeksini oluştururken değişkenleri birbiri ile ilişkili boyut, alan ve göstergelere ayırmaktadır. Kapsayıcı büyümenin çok boyutlu yapısı kapsayıcı büyüme endeksi oluşturma aşamasında verilere erişim problemini ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple McKinley çalışmasında, verilere erişim sıkıntısı çeken ülkelerin göstergeler sütunu altında yer alan birbiri ile benzer değişkenlerden ulaşılabildiklerini endeks oluşturma aşamasında tercih edebileceğini belirtmektedir. (McKinley, 2010)'in belirlemiş olduğu değişkenler Tablo 2'de verilmiştir.

(McKinley, 2010)'in çalışmasında Bangladeş, Kamboçya, Hindistan, Endonezya, Filipinler ve Özbekistan için oluşturduğu kapsayıcı büyüme endekslerinde değişkenler için belirlemiş olduğu ağırlıklar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. McKinley çalışmasında kullanılan ağırlıklar (McKinley, 2010: 13)

Boyut	Ağırlık	Alan	Ağırlık
Ekonomik büyüme, istihdam, ekonomik altyapıya erişim	%50	Ekonomik Büyüme	0.25
		İstihdam	0.15
		Ekonomik altyapı	0.10
Yoksulluk ve eşitsizlikler	%25	Yoksulluk	0.10
		Eşitsizlik	0.10
		Cinsiyet eşitsizliği	0.05
Fırsatlara erişim	%15	Sağlık ve Beslenme	0.05
		Eğitim	0.05
		Suya erişim	0.05
Sosyal koruma hizmetleri	%10	Sosyal Koruma	0.10

Tablo 2. (McKinley, 2010)'in çalışmasında belirlemiş olduğu kapsayıcı büyüme endeksi oluştururken kullanılacak değişkenler

Boyut	Alan	Göstergeler
Ekonomik büyüme, verimli işgücü, ekonomik altyapı	Ekonomik büyüme	*Kişi başına GSYH büyüme oranı *İmalat, tarım ve servis sektörünün GSYH'ya katkısı
	Verimli işgücü	*İşgücünün sektörlere dağılımı *İmalat sanayide çalışan işgücü *Kendi hesabına veya aile işçisi olarak çalışıp bir ücret almayan çalışanların toplam işgücü içerisindeki payı *Günlük geliri 2.5\$'ın altında olup uluslararası yoksulluk sınırı altında olan işçilerin oranı
	Ekonomik altyapı	*Elektriğe ulaşan nüfusun oranı *Her 100 kişiden kaçının cep telefonu kullandığı
Yoksulluk, eşitsizlikler, cinsiyet eşitsizlikleri	Yoksulluk	*Ulusal olarak belirlenmiş yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun oranı *Günlük 2.5 \$'ın altında yaşayan nüfusun oranı (Bu oran 2005 yılının yoksulluk sınırındır)
	Eşitsizlikler	*Gini katsayısı *En yoksul %60'lık grubun gelirden aldığı pay
	Cinsiyet Eşitsizlikleri	*15-24 yaş arasındaki kadınların erkeklere oranla okuma-yazma oranı *Orta öğretimdeki kadınların erkeklere oranı *Nitelikli sağlık personelinin katıldığı doğumların yüzdesi (anne ölüm oranı da bir gösterge olarak kullanılabilir) *Tarım dışı istihdamda kadınların payı
İnsan yetenekleri, kaynaklara erişilebilirlik	Sağlık	*5 yaş altı ölüm oranı *40 yaş altı ölüm oranı *5 yaş altı düşük kiloya sahip nüfusun oranı
	Eğitim	*İlköğretime katılım oranı *Ortaöğretime katılım oranı
	Kaynaklara erişilebilirlik	*Sağlıklı suya erişen nüfusun oranı *Sağlık önlemlerinden faydalanabilen nüfusun oranı
Yönetim ve sosyal koruma	Sosyal Koruma	*Toplam sosyal koruma harcamalarının GSYH içerisindeki payı *Sosyal koruma programından fayda sağlayan nüfusun bu programa dahil olan nüfusa oranı *Sosyal koruma programından fayda sağlayan kişi sayısı *Yoksulluk sınırı altında yaşayan her yoksul için yapılan ortalama sosyal koruma harcaması
	Yönetim	*Kamu gelirlerinin GSYH'ya oranı *Kamu yatırımlarının GSYH'ya oranı *Kamu sağlık harcamalarının GSYH'ya oranı *Kamu eğitim harcamalarının GSYH'ya oranı

(Hakimian, 2013)'ın Kuzey Afrika için kapsayıcı büyüme endeksi oluşturduğu çalışması değişkenlere eşit ağırlık verilerek oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksine örnek verilebilir. Bu çalışmada her ülkenin kapsayıcı büyüme skoru (IG_i) standardize edilmiş değerlerinin geometrik ortalaması alınarak hesaplanmıştır. (Hakimian, 2013: 25) çalışmasında İnsani Kalkınma Endeksi'nin ülkelerin belirli değişkenlerini değerlendirerek ülkeler için belirlemiş olduğu sıralamayı kullanmıştır. Her göstergeye 1/n yöntemi ile eşit ağırlık uygulanmasının ardından standardize edilen değer ile hesaplanan puanların çarpılmasıyla kapsayıcı büyüme endeks değeri elde edilmiştir (Hakimian, 2013: 27). (Hakimian, 2013)'ın çalışmasında normalizasyon için kullandığı yöntem eşitlik (1.3)'de verilmiş, endeks oluştururken kullandığı yöntem ise eşitlik (1.4)'de verilmiştir.

$$S_{ji} = 100 \left(\frac{m_j - r_j}{m_j - 1} \right)_i \quad 0 \leq S_{ij} \leq 1 \quad (1.3)$$

r_j : j göstergesi dikkate alınarak ülkenin bu göstergedeki sıralaması, m_j : j gösterge verisine ulaşılan ülke sayısı.

$$IG_i = \sqrt[n]{S_{1i} \cdot S_{2i} \cdot \dots \cdot S_{ji}} \quad (1.4)$$

$i=1, \dots, m$ ülkeler; $j=1, \dots, n$ ele alınan değişkenleri göstermektedir; S_{ji} i ülkesinde j göstergesinin standardize edilmiş değeridir.

2. Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada kapsayıcı büyümenin çok boyutlu yapısını da göz önüne alarak kapsayıcı büyümenin ölçümünde tek bir değişkene bağlı kalmamak amacıyla endeks oluşturma yöntemi kullanılmıştır. Endeks birçok değişkeni bir arada değerlendirmemize olanak sağlamaktadır. Kompozit endeks birkaç değişken veya göstergenin bir araya getirilmesi ile oluşturulur. Gösterge, bir konunun belirli bir yönünün doğrudan ölçülmesini sağlar. Kompozit endeksin amacı, tanımlanmış tüm değişkenleri veya göstergeleri birleştirerek mevcut durumu ve ilerlemeyi yansıtacak bir ölçü bulmaktır (Chakrabarty, 2017).

Bu çalışmada Türkiye için 2006-2018 dönemine ait beş farklı yöntem ile beş farklı kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulmuştur. Beş farklı endeks oluşturulmasının sebebi literatürde kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmada başvurulan yöntemleri Türkiye'ye uyguladığımızda elde ettiğimiz bulgular arasında karşılaştırma yapabilmektir. Endeksi oluşturan değişkenlere en geniş zaman aralığı ile 2006-2018 döneminde erişilebildiği için çalışma bu zaman aralığını kapsamaktadır.

Bu çalışmada endekslerin oluşturulmasında (McKinley, 2010)'in çalışmasında kullandığı yöntem ve değişkenler referans alınmıştır. Endeksler 3 boyut, 8 alan ve 13 değişkenden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye için oluşturulan endekslerde kullanılan değişkenler

Boyut	Alan	Göstergeler
Ekonomik büyüme, verimli işgücü, ekonomik altyapı	Ekonomik büyüme	*Kişi başına GSYH büyüme oranı
	Verimli işgücü	*İşgücü oranı (15+) *İmalat sanayinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı *Kendi adına çalışanların toplam çalışan nüfus içerisindeki payı (%)
	Ekonomik altyapı	*Elektrik tüketimi
Yoksulluk, eşişsizlikler, cinsiyet eşişsizlikleri	Yoksulluk	*Yoksulluk sınırı (%50) altında yaşayan nüfusun oranı
	Eşişsizlikler	*Gini Katsayısı *P80/P20 oranı
	Cinsiyet Eşişsizlikleri	*(15+) kadın okur-yazarların oranı *Toplam işgücünde kadınların payı (%)
İnsan yetenekleri, kaynaklara erişilebilirlik	Eğitim	*İlköğretime katılım oranı *Ortaöğretime katılım oranı
	Sağlık	*5 yaş altı ölüm oranı (Kadın+Erkek)

Endeks oluşturulurken kullanılacak puanlara karar vermek oldukça önemlidir ve endeksin ilerleyişinde hayati önem taşımaktadır (Chakrabartty, 2017). Sübjektif puanlama tamamen yazarın kontrolü ve inisiyatifinde gelişmekte, yazar verileri değerlendirerek bir puan belirlemektedir. Bu çalışmada değişkenlerin puanlama işleminde sübjektif bir yaklaşımdan kaçınmak için puanlar normalizasyon yöntemi ile belirlenmiştir. Normalizasyon işlemi min-maks ve Z-skor gibi farklı yöntemler ile yapılabilmektedir. Bu alışmada (Yıkmaş, 2011)'ın Türkiye için sürdürülebilir kalkınma endeksi oluşturduğu çalışmasında başvurmuş olduğu normalizasyon işlemi referans alınmıştır. Bu normalizasyon işlemi min-maks yöntemi ile benzerlik göstermekle beraber endeksi pozitif yönde etkileyecek değişkenler için (1.5) numaralı eşişlik, negatif yönde etkileyecek değişkenler için ise (1.6) numaralı eşişlik kullanılmaktadır.

$$\text{Standart Değer} = (\text{yıl değeri} - \text{en düşük değer}) / (\text{en yüksek değer} - \text{en düşük değer}) * 100 \quad (1.5)$$

$$\text{Standart Değer} = 100 - [(\text{yıl değeri} - \text{en düşük değer}) / (\text{en yüksek değer} - \text{en düşük değer}) * 100] \quad (1.6)$$

Değişkenlerin puanları belirlendikten sonra ağırlıklandırma işlemine geçilmektedir. Bu aşamada da farklı yöntemler kullanılmakla birlikte sübjektif ve eşit ağırlık yaklaşımları en yaygın kullanılanlardır. Sübjektif ağırlıklandırmada yazar ağırlıkları elindeki verileri değerlendirerek, verilerin ele alınan ülkenin kapsayıcı büyüme endeksi üzerindeki önemine göre kendi inisiyatifinde belirlemektedir. Bu aşamada yazarın ele alınan değişkenlerin ülkenin kapsayıcı büyüme endeksi üzerindeki önemini belirlemek için detaylı bir literatür çalışması yapması yazara fayda sağlayacaktır. Eşit ağırlık yönteminde ise ağırlıklar ele alınan her boyut, alan ve göstergeye eşit bir şekilde bölüştürülmektedir. Örneğin dört boyuta sahip bir endeksin her bir boyutuna %25 ağırlık verilmekte, sonrasında her bir boyutun içerisindeki alanlara boyutun sahip olduğu ağırlık eşit bir şekilde bölüştürülmekte ve benzer işlem göstergeler için de uygulanmaktadır.

Puanlama ve ağırlıklandırma işlemi yapılmadan önce tercih edilen normalizasyon yöntemini doğru belirlemek önem taşımaktadır. Belirli bir yılın endeks değeri hesaplanırken normalize edilen değerler belirlenen ağırlıklar ile çarpıldıktan sonra geometrik veya aritmetik ortalaması alınmaktadır. Bu aşamada tercih edilen normalizasyon yöntemine dikkat edilmelidir çünkü min-maks normalizasyonu ile standardize edilmiş bir veri seti 0 ile 1 arasında değer almakta bu durum normalize edilmiş değerlerin maksimum değerleri için bir sorun yaratmasa da minimum değerleri 0 almış olacağı için geometrik ortalamanın da 0 çıkmasına neden olmaktadır (UNDP, 2015: 8).

Bu çalışmada kapsayıcı büyüme endeksleri (KBE) oluşturulurken (1.7) numaralı eşitlik kullanılmıştır. Puanlamada sübjektif yaklaşımdan kaçınmak için her bir değişkenin normalize edilmiş değeri (örneğin X_1 değişkeninin t_1 yılı için normalize edilmiş değeri ($X_{1N(t_1)}$)) kullanılmıştır. Normalize edilen değer o değişkenin puanı olarak ele alınmıştır. Normalizasyon ile belirlenen puanlar belirlenen ağırlıklar ile çarpılmıştır (örneğin X_1 değişkeni için belirlenen ağırlık (X_{1A})). Bu işlem belirli bir yıldaki ele alınan tüm değişkenler için (X_1, X_2, \dots, X_n) yapılarak elde edilen değerlerin basit ortalaması alınmış ve o yıla ait ((1.7) numaralı eşitlikte t_1 yılı) endeks değerine ulaşılmıştır.

$$KBE_{it} = \frac{(X_{1N} \cdot X_{1A}) + (X_{2N} \cdot X_{2A}) + \dots + (X_{nN} \cdot X_{nA})}{n} \quad (1.7)$$

Bu alışmada Türkiye için oluşturulan endeksler 2006-2018 dönemini kapsamaktadır. Bu endekslerden ilki değişkenlere eşit ağırlık verilerek oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksidir (KBE_EA). KBE_EA oluşturulurken ele alınan tüm değişkenlere eşit ağırlık verilmiş sonra belirli bir yılın tüm değerlerinin basit ortalaması alınarak o yılki endeks değerinde elde edilmiştir. Bu işlemin tüm yıllar için yapılmasıyla Türkiye'nin 2006-2018 dönemine ait eşit ağırlıklı kapsayıcı büyüme endeksi elde edilmiştir.

Türkiye için oluşturulan bir diğer kapsayıcı büyüme endeksi kırpılmış ortalama yöntemi ile elde edilmiştir (KBE_KO). Kırpılmış ortalamanın tercih edilme sebebi normalizasyon işlemi sonrasında elde edilen en yüksek ve en düşük değerlerin endeks üzerindeki etkisini yok etmektir. Normalizasyon işlemi sonrasında değişkenlere %10 kırpılmış ortalama uygulanarak baştan en küçük ve sondan en büyük birer değer elenmiş, geri kalan değişkenlerin basit ortalaması alınarak Türkiye için 2006-2018 dönemini kapsayan kırpılmış ortalama yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi elde edilmiştir.

Türkiye için ağırlıklı ortalama yöntemi ile oluşturulan endekslerin ilkinde (McKinley, 2010) alışması referans alınmıştır (KBE_MK). (McKinley, 2010) alışmasının referans alınmasının sebebi literatürde kapsayıcı büyümenin ölçümünde endeks oluşturma yöntemini tercih eden çalışmaların çoğunluğunun (McKinley, 2010)'in çalışmasında kullandığı yöntemi ve bu çalışmada belirlenen ağırlıkları kullanmasıdır. Bu sebeple (McKinley, 2010) alışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinde (McKinley, 2010)'in çalışmasında belirlemiş olduğu ve ADB'ında kullanmış olduğu ağırlıklar Türkiye'ye uyarlanmıştır. Tablo 1'de verilen (McKinley, 2010) alışmasında belirlenen ağırlıkların Türkiye için hazırlanan kapsayıcı büyüme endeksinde yer alan boyut, alan ve göstergelere dağılımı Tablo 4'te verilmiştir.

Türkiye için oluşturulan bir diğer kapsayıcı büyüme endeksinde oluşturulan üç kapsayıcı büyüme endeksinin (KBE_EA, KBE_KO, KBE_MK) ortalaması kullanılmıştır (KBE_ORT). Bu endeksin oluşturulmasında amaç literatürde kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmak için başvurulan üç farklı yöntemin Türkiye'ye uyarlanması ile ortaya çıkan etkilerini bu üç endeksin ortalamasını alarak genel hatlarıyla inceleyebilmektir.

Tablo 4. KBE_MK için belirlenen ağırlıklar

Boyut	Ağırlık	Alan	Ağırlık	Gösterge	Ağırlık
Ekonomik büyüme, verimli işgücü, ekonomik altyapı	0.50	Ekonomik büyüme	0.25	Kişi başına GSYH büyüme oranı	0.25
		Verimli işgücü	0.15	İşgücü (15+) oranı	0.05
				İmalat sanayinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı	0.05
				Kendi adına çalışanların toplam çalışan nüfus içerisindeki payı (%)	0.05
Ekonomik altyapı	0.10	Elektrik tüketimi	0.10		
Yoksulluk, eşitsizlikler, cinsiyet eşitsizlikleri	0.30	Yoksulluk	0.10	Yoksulluk sınırı (%50) altında yaşayan nüfusun oranı	0.10
		Eşitsizlikler	0.10	Gini Katsayısı	0.05
				P80/P20 oranı	0.05
		Cinsiyet Eşitsizlikleri	0.10	(15+) kadın okur-yazarların oranı	0.05
Toplam işgücünde kadınların payı (%)	0.05				
İnsan yetenekleri, kaynaklara erişilebilirlik	0.20	Eğitim	0.10	İlköğretime katılım oranı	0.05
				Ortaöğretime katılım oranı	0.05
		Sağlık	0.10	5 yaş altı ölüm oranı (Kadın + Erkek)	0.10

Ağırlıklı ortalama ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi (KBE_AO) bu çalışmada Türkiye için oluşturulmuş olan son kapsayıcı büyüme endeksidir. Ağırlıklar ele alınan değişkenlerin Türkiye'nin kapsayıcı büyüme performansı üzerinde etkisi ve önemi dikkate alınarak belirlenmiştir. Kapsayıcı büyümede öncelikli amaç güçlü bir büyüme performansı gerçekleştirmektir. Bu sebeple de bu çalışmada öncelikli boyut ekonomik büyümedir ve KBE_AO oluşturulurken 0,30 ile en yüksek ağırlık ekonomik büyüme alanına verilmiştir. Güçlü bir ekonomik büyüme performansı sergileyen ülkelerin ekonomik büyümenin yarattığı fayda ve fırsatları toplumun tüm kesimlerine eşit bir şekilde yayması gerekmektedir. Toplumun

yaratılan fırsatlardan sağladığı fayda işsizlik oranlarında; yoksullukta ve gelir eşitsizliklerinde düşüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin kapsayıcı büyüme performansı üzerinde eşit öneme sahip verimli işgücü yaratmak, işsizlik ve yoksulluğun azaltılması alanlarının her birine 0,15 ağırlık verilmiştir. Eğitimin istihdam, işgücü verimliliği, yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerinde yarattığı olumlu etki göz önüne alınarak eğitim alanına 0,10 ağırlık verilmiştir. Cinsiyet eşitsizliklerinin eğitim, istihdam, gelir üzerinde yarattığı olumsuz etki; kadın işgücünün eğitim oranının artması ile istihdam oranının, gelirin artması böylece gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk üzerinde yarattığı olumlu etki göz önüne alınarak cinsiyet eşitsizlikleri alanına 0,08 ağırlık verilmiştir. Sağlıklı bireylerin eğitimleri herhangi bir sağlık sorunu nedeni ile kesintiye uğramazken, işe gitme (çalışma) sürelerinde de bir kesinti olmamakta ve kazançları da azalmamaktadır. Sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanabilen bireyler daha verimli olmaktadır. Bu sebeple sağlık alanına 0,05 ağırlık verilmiştir. Kişi başı elektrik tüketimi kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulan diğer ülkeler için daha fazla öneme sahip olsa da Türkiye'deki bireylerin elektriğe erişim sorunu bulunmamaktadır. Bu sebeple endeks üzerindeki etkisi de düşük tutularak endeksi oluşturan değişkenler içerisinde en düşük ağırlık 0,02 ile ekonomik alt yapı alanındaki kişi başı elektrik tüketimi değişkenine verilmiştir. Türkiye için ağırlıklı ortalama yöntemi ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksindeki değişkenler için belirlenen ağırlıklar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Ağırlıklı ortalama yöntemi ile hazırlanan endekste kullanılan ağırlıklar

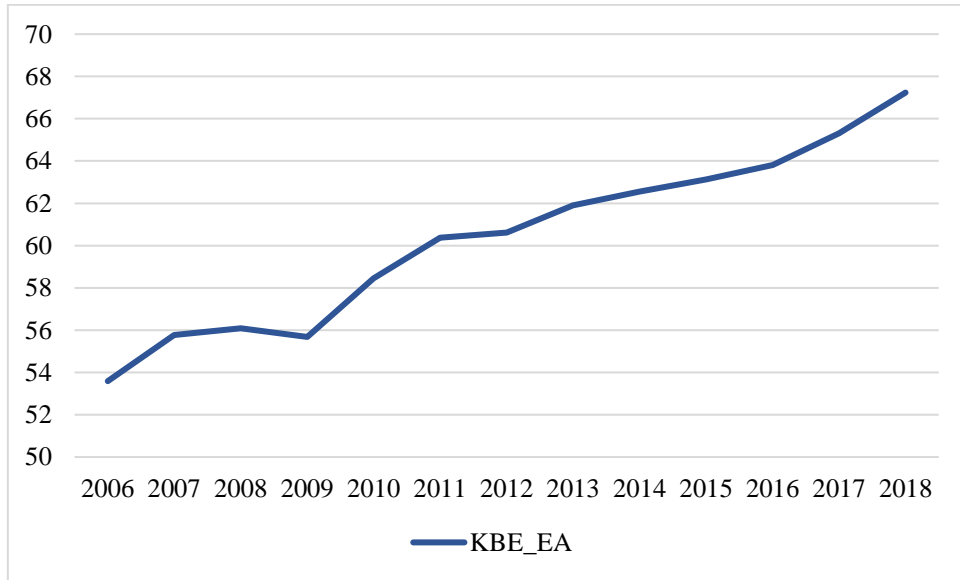
Alan	Ağırlık	Gösterge	Ağırlık
Ekonomik büyüme	0.30	Kişi başına GSYH büyüme oranı	0.30
İşgücü-verimli işgücü	0.15	İşgücü oranı (15+)	0.05
		İmalat sanayi istihdamının toplam istihdam içindeki oranı	0.05
		Kendi adına çalışanların toplam çalışan nüfus içerisindeki payı	0.05
Yoksulluk	0.15	Yoksulluk sınırı (%50) altında yaşayan nüfusun oranı	0.15
Eşitsizlik	0.15	Gini Katsayısı	0.10
		P80/P20 oranı	0.05
Eğitim	0.10	İlköğretime katılım oranı	0.05
		Ortaöğretime katılım oranı	0.05
Sağlık	0.05	5 yaş altı ölüm oranı (Kadın+Erkek)	0.05
Cinsiyet eşitsizliği	0.08	Kadın okur-yazarların oranı (15+)	0.04
		Toplam işgücünde kadınların payı (%)	0.04
Ekonomik altyapı	0.02	Kişi başı elektrik tüketimi	0.02

Tablo 6’da Türkiye için 2006-2018 dönemine ait beş farklı yöntem ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi için kullanılan kısaltmalar verilmiştir.

Tablo 6. Oluşturulan endeksler için kullanılan kısaltmalar

Değişken	Açıklama
KBE_EA	Eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi
KBE_KO	Kırpılmış ortalama ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi
KBE_MK	(McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi
KBE_ORT	KBE_EA, KBE_KO, KBE_MK ortalaması alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi
KBE_AO	Ağırlıklı ortalama kullanılarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi

Şekil 2’de Türkiye için eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksinin grafiği verilmiştir. Şekilde yatay eksen yılları dikey eksen ise endeks değerlerini göstermektedir.

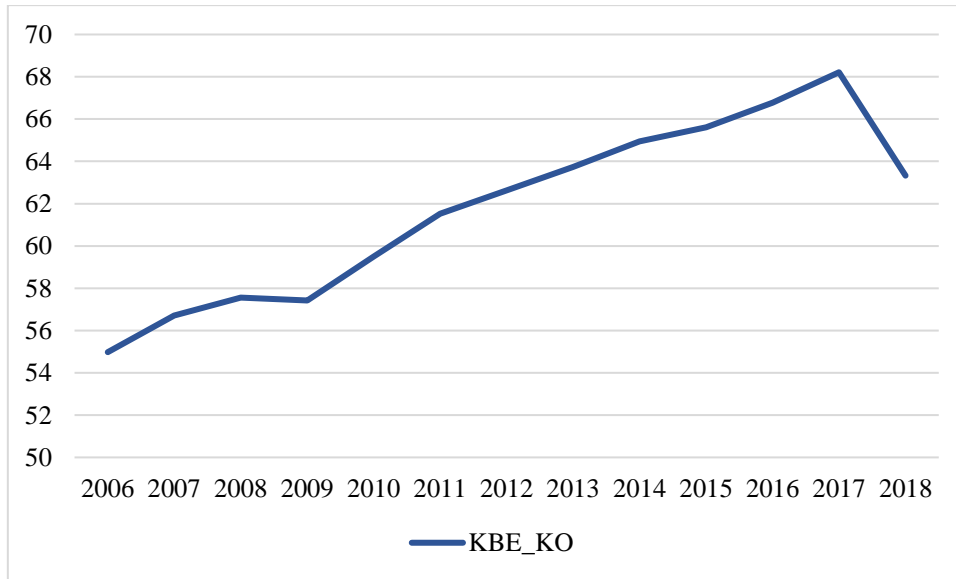

Şekil 2. Türkiye için eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi

KBE_EA genel hatları ile incelendiğinde kapsayıcı büyüme endeksinde bir artış olduğu ve Türkiye’nin ele alınan 2006-2018 dönemi içerisinde daha kapsayıcı bir

büyüme sergilediği görülmektedir. Ancak grafikte 2008 yılında görülen kırılmanın sebebini belirlemek amacıyla kapsayıcı büyüme endeksini oluşturan değişkenler daha detaylı incelendiğinde 2008 küresel krizinin 2008 sonu itibariyle büyüme, istihdam, gelir dağılımı ve yoksulluk rakamları üzerinde olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Tüm değişkenlere eşit ağırlık verilerek oluşturulan KBE_EA'da ele alınan tüm boyutların etkileri endekse eşit oranda yansımaktadır. Kişi başına GSYH büyüme oranının 2008 ve 2009 döneminde yüksek bir düşüş yaşayarak -%0,35, -%5,91'a düştüğü görülürken, aynı dönemdeki işgücü verileri incelendiğinde 2008 yılında %41,71 olan işgücü oranının 2009 yılında %41,16'ya düştüğü, 2007 yılında %14,61 olan yoksulluk verisinin takip eden 2008-2009 yıllarında sırası ile %15,33 ve 16,15'e yükseldiği ve gelir eşitsizliği göstergesi olan P80/P20 oranının 2007 yılında 7,13 iken 2009 yılında 7,44'e yükseldiği dikkati çekmektedir. 2008 küresel krizinin kapsayıcı büyümenin temel değişkenleri üzerinde ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin kapsayıcı büyüme endeksinde de bir kırılma yarattığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kırılmış ortalama ile elde edilen kapsayıcı büyüme endeksi Şekil 3'de verilmiştir. Şekilde yatay ekseninde yıllar dikey ekseninde ise kırılmış ortalama ile hesaplanmış kapsayıcı büyüme endeks değerleri yer almaktadır.

Şekil 3. Türkiye için kırılmış ortalama ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi

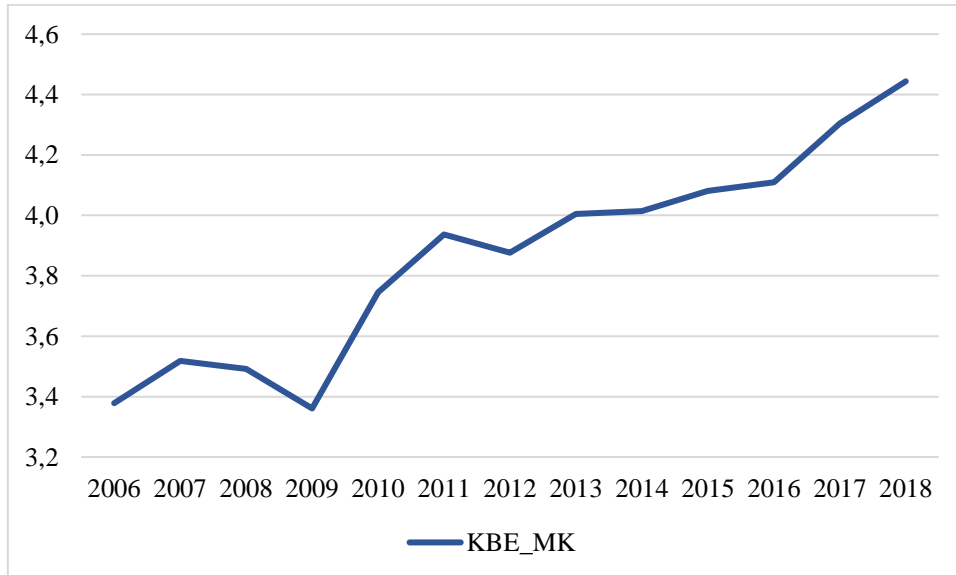
KBE_KO genel anlamda ele alındığında 2006 yılına kıyasla 2018 yılında Türkiye'nin daha yüksek bir kapsayıcı büyüme endeks değerine sahip olduğu yani daha kapsayıcı bir büyüme gerçekleştirdiği görülmektedir. Ancak 2008 küresel krizinin etkileri KBE_EA'ya benzer olarak KBE_KO'da da görülmektedir. 2008 küresel krizi sonrasında KBE_KO 2017 yılına kadar bir artış göstermekte yani bu

dönemde Türkiye daha kapsayıcı bir büyüme gerçekleştirmektedir. Ancak 2017 yılına gelindiğinde KBE_KO'da büyük bir kırılma olduğu dikkati çekmektedir. Endeks üzerinde oluşan bu etki endekse dahil edilen değişkenler üzerinden değerlendirildiğinde ekonomik büyüme boyutunda yer alan kişi başına GSYH büyüme oranı ve yoksulluk, eşitsizlik boyutunda yer alan yoksulluk, Gini ve P80/P20 oranı verilerinde bir bozulma olduğu görülmektedir. Endeksi oluşturan değişkenler içerisinde en büyük düşüş kişi başına GSYH büyüme oranı verisinde görülmektedir. 2017 yılında 5,77 olarak gerçekleşen kişi başına GSYH büyüme oranı 2018 yılında 1,31'e düşmektedir. Ancak kırılmış ortalama hesaplama yöntemi gereği her iki yılda da bu değişken tüm değişkenler içerisinde en düşük değere sahip gösterge olduğu için endeks oluşturulurken kırılmıştır. Bu sebeple 2017 yılında ortaya çıkan kırılma etkisi kişi başına GSYH büyüme oranından kaynaklanmamaktadır. Ancak 2017-2018 döneminde yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun oranı ve P80/P20 değerinde bir artış olduğu görülmektedir. 2017 yılında yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun oranı 12,30 iken bu değer 2018 yılında 13,30'a yükselmektedir. P80/P20 değeri 2017 yılında 7,40 iken 2018 yılında 7,62'ye yükselmektedir. Bu sebeple Türkiye için 2006-2018 dönemine ait kırılmış ortalama ile hazırlanmış kapsayıcı büyüme endeksinde 2017-2018 döneminde görülen kırılma büyük oranda yoksulluk ve gelir eşitsizliği rakamlarında görülen olumsuz etkiden kaynaklanmaktadır.

(McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi Şekil 4'te verilmiştir. Şekilde yatay ekseninde yıllar dikey ekseninde endeks değerleri yer almaktadır. Bu endeksin oluşturulma aşamasında McKinley'in çalışmasında uygulamış olduğu ağırlıklar Türkiye için oluşturulan endekse uyarlanmıştır. KBE_MK için belirlenen ağırlıklar Tablo 4'te verilmiştir. Endekste Türkiye'nin 2006 yılına kıyasla 2018 yılında daha iyi bir kapsayıcı büyüme sergilediği görülmektedir. Endeks içerisinde yer alan değişkenlerde görülen iyileşme endeks değerinin de artmasını sağlamaktadır. Bu durum 2006-2018 döneminde Türkiye'nin uyguladığı politikaların daha kapsayıcı olduğunu göstermektedir.

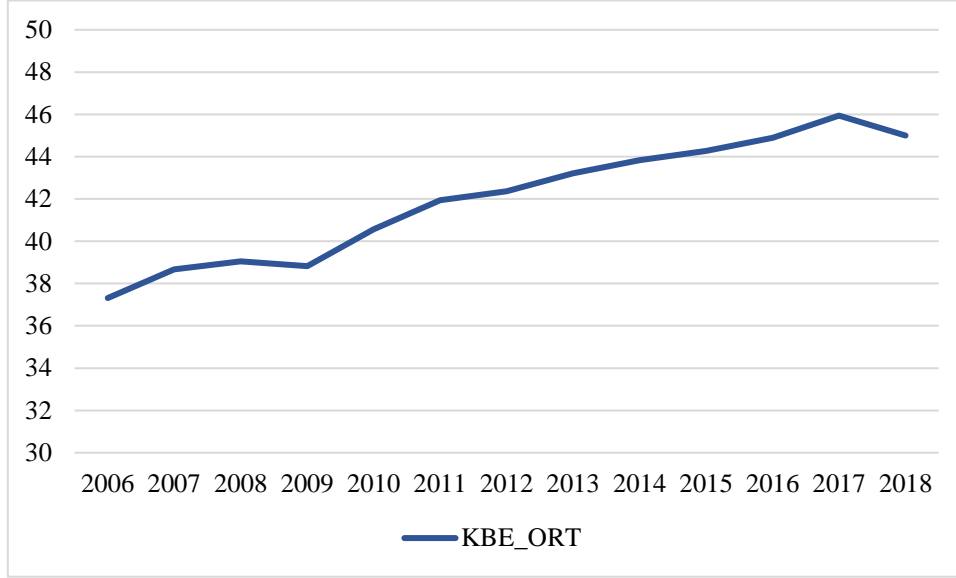
(McKinley, 2010) çalışmasında ülkelerin hesaplanan kapsayıcı büyüme endeks değerinin 1-3 arasında olduğu durumda ülkenin tatmin edici olmayan kapsayıcı büyüme performansı sergilediğini, 4-7 arasında olduğu durumda ülkenin tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı sergilediğini, 8-10 arası olduğu durumda ise çok iyi bir kapsayıcı büyüme performansı sergilediğini belirtmiştir. Şekil 4 incelendiğinde KBE_MK 2006'da 3,38'den 2013'de 4,0'a 2018'de ise 4,44'e yükselmiştir. Buna göre 2006 yılında tatmin edici olmayan bir kapsayıcı büyüme performansı sergileyen Türkiye 2013 yılı ile tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı sergilemeye başlamış ve bu performansı 2018 yılında 4,44'a yükselterek tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı sergilemeye devam etmiştir. 2006 yılına kıyasla 2018 yılında yoksulluk sınırı altında yaşanan nüfus oranında görülen azalma, gelir eşitsizlikleri

göstergesi olan Gini ve P80/P20 oranında görülen düşüş, ilköğretim ve ortaöğretime katılım oranındaki artış, sağlık göstergesi olarak kullanılan 5 yaş altı ölüm oranlarındaki düşüş, cinsiyet eşitsizlikleri göstergesi olarak kullanılan toplam işgücünde kadınların payı değişkenindeki artışın bu dönemde kapsayıcı büyüme endeksini de pozitif yönde etkilediği çıkarımı yapılabilir. KBE_MK detaylı incelendiğinde KBE_EA'ya benzer olarak 2008 küresel krizinin endeks üzerinde olumsuz bir etki yarattığı görülmektedir. KBE_EA'da 2008 küresel krizinin etkisinin endeksi oluşturan ekonomik büyüme, yoksulluk, işgücü ve gelir eşitsizliği değişkenlerinde bozulmaya sebep olarak endeksi olumsuz yönde etkilediği açıklanmıştı. Ancak KBE_MK'da 2008 küresel krizinin etkisinin endeks üzerinde yarattığı kırılma etkisinin daha büyük olduğu dikkati çekmektedir. Bu etki endeksi oluşturan değişkenlere uygulanan ağırlıklandırmadan kaynaklanmaktadır. McKinley sırası ile en yüksek ağırlığı 0,25; 0,15; 0,10; 0,10 ve 0,10 ile ekonomik büyüme, verimli işgücü, eşitsizlikler, cinsiyet eşitsizlikleri ve yoksulluk alanlarına vermiştir. Bu alanların endeks üzerindeki ağırlığının daha fazla olması endekste meydana gelen kırılmanın da daha büyük olmasına neden olmuştur. KBE_MK'da dikkat çeken bir diğer kırılma 2011-2012 dönemine denk gelmektedir. Bu kırılmanın nedeni endeksi oluşturan değişkenler üzerinden değerlendirildiğinde ekonomik büyüme ve verimli işgücü alanlarında bu dönemde bozulmanın olduğu görülmüştür. Kişi başına GSYH büyüme oranı 2011 yılında 9,42'den 2012 yılında 3,09'a, verimli işgücü göstergesi olan imalat sanayinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı 2011 yılında 26,46'dan 2012 yılında 26,03'e düşmüştür. Endeks içerisindeki ağırlığı fazla olan bu iki alandaki bozulma 2011-2012 döneminde KBE_MK'da kırılmaya sebep olmuştur.

Şekil 4. Türkiye için (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi

KBE_EA, KBE_KO ve KBE_MK endekslerinin ortalaması alınarak oluşturulan KBE_ORT Şekil 5'te verilmiştir. Şekilde yatay ekseninde yıllar dikey ekseninde endeks değerleri yer almaktadır.

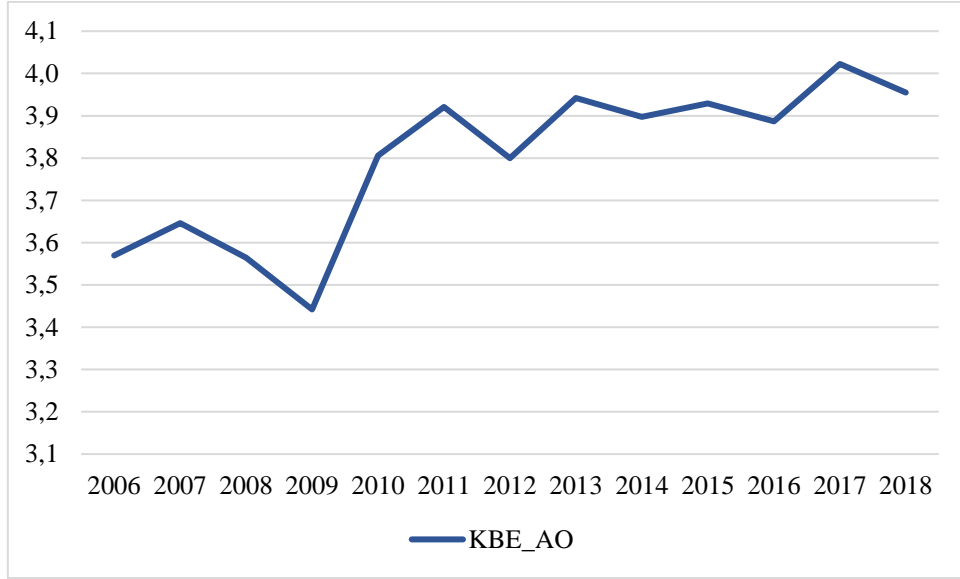

Şekil 5. KBE_EA, KBE_KO ve KBE_MK endekslerinin ortalaması alınarak Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi

KBE_ORT üç endeksin ortalaması ile oluşturulduğu için bu endekslerdeki kırılmaları yansıtmaktadır. KBE_ORT genel olarak incelendiğinde Türkiye'nin 2006-2018 döneminde daha kapsayıcı bir büyüme sergilediği görülmektedir. 2008 küresel krizinin etkileri endeksi oluşturan üç endekse benzer olarak KBE_ORT'a da yansımış ve endekste bir kırılmaya sebep olmuştur. KBE_ORT'da dikkat çeken bir diğer kırılma 2017 yılında karşımıza çıkmaktadır. KBE_ORT'u oluşturan diğer üç endeks ele alındığında KBE_EA ve KBE_MK'da bu dönemde bir kırılma karşımıza çıkmamaktadır fakat KBE_KO'da 2017 yılında bir kırılma olduğu görülmektedir. KBE_KO'da 2017 yılında ortaya çıkan bu kırılmanın temel sebebi yoksulluk ve gelir eşitsizliklerinde görülen bozulma idi. KBE_KO'da karşımıza çıkan bu kırılmanın üç endeksin ortalaması ile oluşturulan KBE_ORT'ta da karşımıza çıkması bu dönemde gelir eşitsizlikleri ve yoksullukta görülen bozulmaların 2017 döneminde meydana gelen kişi başına GSYH büyüme oranının endeks üzerinde yarattığı pozitif etkiden çok daha fazla negatif etki yarattığı şeklinde yorumlanabilir.

Bu çalışmada Türkiye için oluşturulan 2006-2018 dönemine ait son kapsayıcı büyüme endeksi KBE_AO'dur. Bu endeksin oluşturulma aşamasında kullanılan ağırlıklar Türkiye'nin kapsayıcı büyüme performansı üzerinde değişkenlerin etkisi ve önemi dikkate alınarak belirlenmiştir. Endeks için belirlenen ağırlıklar Tablo 5'te

verilmiştir. KBE_AO grafiği Şekil 6’da verilmiştir. Şekil 6’da yatay eksenle yıllar dikey eksenle endeks değerleri yer almaktadır.

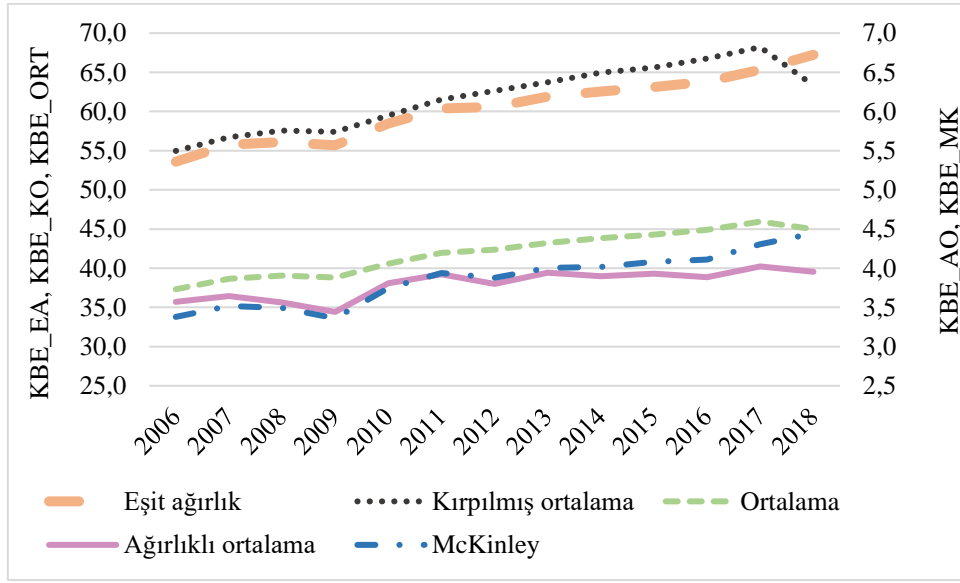

Şekil 6. Türkiye için ağırlıklı ortalama ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi

Şekil 6 incelendiğinde KBE_EA, KBE_KO, KBE_MK ve KBE_ORT'ta görülen etkilerin tamamının KBE_AO'da daha net bir şekilde ortaya çıktığı dikkati çekmektedir. 2008 küresel krizinin yarattığı kırılganlık, 2017 döneminden sonra endekste görülen düşüş ve 2011 yılında görülen kırılganlık KBE_AO'da daha net görülmektedir. Kapsayıcı büyüme endeksinde yer alan değişkenlerin ağırlıklarının tamamen Türkiye'nin kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmasında sahip olduğu öneme göre belirlenmiş olması 2008, 2011 ve 2017 yıllarında görülen kırılganlıkların KBE_AO'da daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 2007 yılında 3,79 olan kişi başına GSYH büyüme oranının 2009 yılında -5,91'e kadar düşmesi ve endeks içerisinde en fazla ağırlığın ekonomik büyüme alanına verilmiş olması bu alanda yaşanan bozulmayı büyük bir etki ile endekse yansıtmıştır. 2007-2009 döneminde istihdam, yoksulluk ve P80/P20 oranında görülen bozulmalar ve bu alanların ağırlıklarının endeks içerisindeki payının yüksek olması da bu etkiyi arttırmıştır. 2011 yılında KBE_EA ve KBE_MK endekslerinde karşımıza çıkan kırılganlığın etkisi KBE_AO'da daha büyük görülmektedir. Endeks içerisinde 0,30 ile en fazla ağırlığa sahip olan ekonomik büyüme alanında 2011 yılında 9,42 olan kişi başına GSYH büyüme oranının 2012 yılında 3,09'a düşmüş olması endeksi olumsuz yönde etkilerken verimli işgücü göstergesi olan ve 0,05 ağırlığa sahip imalat sanayinde istihdamın toplam istihdam içerisindeki payında görülen azalışta bu olumsuz etkiyi arttırmıştır. 2017 yılına gelindiğinde ekonomik büyüme, verimli işgücü ve P80/P20 oranında da bozulma olduğu dikkati çekmektedir. 2017 yılında

5,77 olan kişi başına GSYH büyüme oranı 2018 yılında 1,31'e düşerken imalat sanayinde istihdamın toplam istihdam içerisindeki payı 26,54'ten 26,32'ye düşmektedir. Eşitsizlikler alanında ele alınan ve 0,05 ağırlığa sahip P80/P20 oranı 2017 yılında 7,40'tan 2018 yılında 7,62'ye yükselerek 2017 yılında ortaya çıkan kırılmanın etkisini arttırmıştır.

Beş farklı yöntem ile oluşturulan endekslerin seyrini bir arada görebilmek için bu endekslerin bir arada yer aldığı grafik Şekil 7'de verilmiştir.

Şekil 7. Türkiye için beş farklı yöntem ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksleri

Şekil 7 incelendiğinde farklı yöntemler ile oluşturulan beş endeksin de genel itibari ile bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Bu Türkiye'nin 2006-2018 döneminde daha kapsayıcı bir büyüme sergilediğini göstermektedir. Farklı yöntemler ile oluşturulmuş olan endeksler genel itibari ile benzer hareketler sergilemektedir. Ancak 2017 yılında bir farklılık ortaya çıkmakta, KBE_MK ve KBE_EA artış göstermeye devam ederken KBE_KO, KBE_AO ve KBE_ORT'da bir kırılma görülmekte ve bu endeksler düşüşe geçmektedir.

3. Sonuç

Yüksek büyüme performansı sergileyen ülkelerde dahi işsizlik, yoksulluk ve gelir eşitsizlikleri sorunları ile karşılaşılması ekonomik büyümenin tek başına yeterli olmadığı aynı zamanda bu sorunlarla da mücadele edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmış ve ülkeler kapsayıcı büyümeyi gündemlerine almıştır. Ekonomik büyümenin yanında gelir eşitsizlikleri, yoksulluk ve işsizlik sorunları ile mücadele

eden kapsayıcı büyüme aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, cinsiyet eşitsizlikleri, eğitim, sağlık, çevre gibi konuları da gündemine almıştır. Tüm bu başlıklar kapsayıcı büyümenin çok boyutlu yapısını da ortaya çıkarmış, ülkeler kapsayıcı büyüme politikalarını mücadele ettikleri problemlere göre belirlemiştir.

Kapsayıcı büyümenin çok boyutlu yapısı kapsayıcı büyümenin ölçülmesinde de farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kişi başına GSYH büyüme oranının bir kapsayıcı büyüme göstergesi olarak kabul edildiği çalışmaların yanında sosyal fırsat eğrileri ve kapsayıcı büyüme endeksi de kapsayıcı büyümenin ölçülmesinde kullanılmaktadır.

Sosyal refah fonksiyonlarına benzerlik gösteren sosyal fırsat eğrileri kapsayıcı büyümenin temel amaçlarından olan fırsat yaratımı ve bu fırsatların topluma dağılımını ölçmek için kullanılmaktadır. Sosyal fırsat eğrilerindeki kaymalar kapsayıcı büyümenin yönü ve önceliği konusunda bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Kapsayıcı büyümenin çok boyutlu yapısı gereği birçok alan ve kavramı çerçevesi içerisine alması ölçümünde birtakım zorlukların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ancak kapsayıcı büyüme endeksi bu alan ve değişkenlerin bir bütün halinde incelenmesine olanak sağlamaktadır. Kapsayıcı büyüme endeksleri farklı yöntemler ile oluşturulmaktadır. Kapsayıcı büyüme endeksi oluşturma aşamasında ağırlıklandırma ve puanlama sıklıkla tercih edilen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağırlıklandırma ve puanlama yöntemi ile endeks oluşturulurken ağırlıklar eşit ağırlık veya ağırlıklı ortalama yöntemi ile belirlenmektedir. Eşit ağırlık yönteminde endeksi oluşturan her bir değişkene $1/n$ yöntemi ile ağırlıklar eşit şekilde paylaştırılırken, ağırlıklı ortalama yönteminde ağırlıklar endeksi oluşturan değişkenlerin ülkenin kapsayıcı büyümesi üzerindeki önem düzeyine göre belirlenmektedir. Puanlamada ise sübjektif yöntem kullanıldığı gibi normalizasyon yöntemi de tercih edilmektedir.

Bu çalışmada kapsayıcı büyümeyi ölçmek için endeks yöntemi uygulanmış ve beş farklı kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulmuştur. Beş farklı endeks oluşturulmasındaki amaç literatürde kapsayıcı büyümeyi ölçmek için uygulanan farklı yöntemleri Türkiye için uyguladığımızda elde ettiğimiz bulgular arasında karşılaştırma yapabilmektir. Çalışma 2006-2018 dönemini kapsamaktadır. Endeksler oluşturulurken ağırlıklandırma ve puanlama yöntemi uygulanmıştır. Puanlama işleminde sübjektif bir yaklaşımdan kaçınmak için normalizasyon yöntemi tercih edilmiştir. Türkiye için 2006-2018 dönemine ait ilk endeks değişkenlere eşit ağırlık verilerek oluşturulmuştur. İkinci endekste normalizasyon işlemi sonrası oluşan minimum ve maksimum değerlerin endeks üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak için kırılmış ortalama yöntemi tercih edilmiştir. Üçüncü endekste (McKinley, 2010)

çalışması referans alınmış ve McKinley'in çalışmasında belirlemiş olduğu ağırlıklar Türkiye için oluşturulan endekste ele alınan değişkenlere uyarlanmıştır. Dördüncü endekste eşit ağırlık, kırılmış ortalama ve (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan endekslerin ortalaması alınmıştır. Son endekste ise kapsayıcı büyüme endeksini oluşturan değişkenlerin Türkiye'nin kapsayıcı büyümesi üzerindeki önem düzeyine göre ağırlıklar belirlenerek ağırlıklı ortalama yöntemi ile kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulmuştur.

Oluşturulan beş endeks benzer hareketler sergilemiş ve endekslerden elde edilen bulgular Türkiye'nin 2006-2018 döneminde daha kapsayıcı büyüme sergilediği yönünde olmuştur. Endeksler detaylı incelendiğinde ise 2008 küresel krizinin ekonomik büyüme, istihdam, gelir dağılımı ve yoksulluk rakamları üzerinde yarattığı olumsuz etkiler tüm endekslere yansiyarak bu dönemde endekslerde bir kırılmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 2011 yılında kişi başına GSYH büyüme oranı ve verimli işgücü göstergesi olan imalat sanayinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı verisinde ortaya çıkan bozulma KBE_EA, KBE_MK ve KBE_AO'ya yansımış ve bu endekslerde bir kırılma yaratmıştır. 2017 yılında ekonomik büyüme, verimli işgücü ve P80/P20 oranında görülen bozulmalar KBE_KO, KBE_AO ve KBE_ORT'un 2017 yılı sonrasında düşüşe geçmesine sebep olmuştur. Farklı yöntemler ile oluşturulan endeksler Türkiye'nin 2006-2018 döneminde uygulamış olduğu politikaların daha kapsayıcı olduğunu göstermiş ve beş endeks de bu dönemde daha yüksek bir kapsayıcı büyüme değeri elde ederek Türkiye'nin daha kapsayıcı bir büyüme sergilediğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- ADEDEJI, S., DU, H., & OPOKU-AFARI, M. (2013). *Inclusive Growth: An Application of the Social Opportunity Function to Selected African Countries*. IMF.
- ALI, I., & SON, H. H. (2007). Measuring Inclusive Growth. *Asian Development Review*, 11-31.
- ANAND, R., MISHRA, S., & PEIRIS, S. J. (2013). *Inclusive Growth: Measurement and Determinants*. International Monetary Fund.
- C20 . (2015). *C20 Türkiye Politika Belgeleri Kapsayıcı Büyüme*. C20 2015 Turkey.
- CHAKRABARTTY, S. (2017). Composite Index: Methods and Properties. https://www.researchgate.net/publication/321268796_Composite_Index_Methods_and_Properties adresinden alındı

- HAKIMIAN, H. (2013). *The Search for Inclusive Growth in North Africa: A Comparative Approach*. African Development Bank-AfDB.
- KHAN, A., KHAN, G., SAFDAR, S., MUNIR, S., & ANDLEEB, Z. (2016). Measurement and Determinants of Inclusive Growth: Case Study of Pakistan (1990-2012). *The Pakistan Development Review*, 55(4), 455–466.
- KIANI, A., & ULLAH, S. (2015). The Inclusive Growth Index: A New Measurement of Pakistan's Development. *HEC 3rd International Social Science Conference Proceedings*, (s. 163-169).
- MCKINLEY, T. (2010). *ADB Sustainable Development Working Paper Series, Inclusive Growth Criteria and Indicators: An Inclusive Growth Index for Diagnosis of Country Progress*. Asian Development Bank.
- OECD. (2012). *Promoting Inclusive Growth, Challenges and Policies*. Policy debate: How do you make growth more inclusive? OECD.
- OECD: <http://www.oecd.org/inclusive-growth/> adresinden alındı(2017, Nisan 29).
- TAŞKIN, T. (2014). *Türkiye'de Kapsayıcı Büyüme*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- UDAH, B., & EBI, B. (2016). Diagnosis of Nigeria Inclusive Growth: A Composite Index Approach. *British Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 12(2).
- UNDP. (2015). *Training Material for Producing National Human Development Reports*. UNDP Human Development Report Office.
- VALDÉS, B. (1999). *Economic Growth Theory, Empirics and Policy*. USA: Edward Elgar Publishing Limited.
- World Bank. (2009). *What is Inclusive Growth?* <http://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/468980-1218567884549/WhatIsInclusiveGrowth20081230.pdf> adresinden alındı
- World Bank Philippine Country Team. (2013). *Philippine Development Report Creating More And Better Jobs*. World Bank.
- World Economic Forum. (2017). *The Inclusive Growth and Development Report 2017*. World Economic Forum.
- YIKMAZ, R. F. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi*. T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı.

FINDIK ÜRETİMİNE YÖNELİK MALİ DESTEKLERİN YETERLİLİK VE ÇİFTÇİ MEMNUNİYETİ YÖNÜNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hamdi Furkan GÜNAY¹

Uğur UYGUN²

Fatih YARDIMCIOĞLU³

ÖZET

Tarım sektörünün önemi ve sahip olduğu özellikleri nedeniyle sektörün mali yönden desteklenmesine ilişkin düzenlemeler, tarımsal politikaların dizaynında önemli bir yere sahiptir. Türkiye’de bu önemin bilinciyle tarım sektörüne yönelik çeşitli destekleme politikaları takip etmektedir. Bu destekleme kapsamında yer alan tarımsal ürünlerden biri de fındıktır. Fındık geçmişten bu yana Türkiye’nin milli gelir, ihracat ve istihdamdaki payıyla ekonomik ve sosyal hayatında önemli bir pay bulmaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışma, fındık çiftçilerinin fındık üretimine yönelik mali desteklere ilişkin görüşlerini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında Giresun’da fındık üreticisi 396 fındık üreticisine anket uygulanmıştır. Araştırma neticesinde çiftçilerin büyük kısmı mevcut destekleme usulünden memnun olmakla beraber, destek miktarının maliyetleri yeterince karşılamadığını düşünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Mali Destek, Anket

EVALUATION OF FISCAL SUPPORT ON HAZELNUT PRODUCTION IN POINT OF EFFICIENCY AND FARMER CONTENT

ABSTRACT

Due to agricultural sector’s importance and qualifications it has utmost importance regarding to support of sector by fiscal policy and agricultural regulations. Aware of this importance, Turkey, follows different kinds of support policies in regard to agriculture. One of the product is hazelnut within the context of this agricultural support policy. Since the past, hazelnut has an important share of Turkey’s gross domestic product, exportation and employment. From this point of view, this study aims to search opinion of hazelnut farmers regarding to hazelnut production support policy. A poll conducted to 396 hazelnut manufacturer within the scope of study. Although most of the farmers are content with the existing fiscal support administration, they think amount of support don’t meet with cost according to the result of the study.

Anahtar Kelimeler: Agriculture, Fiscal Support, Poll

¹ Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü/ Sakarya Üniversitesi Doktora Öğrencisi, SBE, Maliye Anabilim Dalı, hamdifurkangunay@gmail.com

² Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, uguryugun@sakarya.edu.tr

³ Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, fyoglu@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Bilindiği üzere tarımın, besin kaynağı olma işlevi başta olmak üzere, istihdama katkısı, döviz getirisi, tarım dışı sektörlerle hammadde sağlaması ve milli gelire katkısı gibi önemli nitelikte işlevleri bulunmaktadır. Dolayısıyla tarım sektörü her ülke ve ülke grupları için önemle üzerinde durulması gereken bir sektör konumundadır. Etkin tarım politikalarının ortaya koyulması bağlamında öne çıkan bir araç ise mali desteklerdir. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke gibi Türkiye de, tarım sektörünün sahip olduğu önemin bilinciyle yıllardan bu yana sektöre yönelik çeşitli ve kapsamlı destekleme politikaları takip etmektedir.

Tarım sektörü Türkiye ekonomisi için cumhuriyetin kuruluşundan bu yana önemli bir yere sahiptir. Öyle ki günümüz istihdamın yaklaşık beşte birlik bölümünün tarım sektörü içinde yer almaktadır. Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı ise % 6,5 civarındadır. Dolayısıyla tarım sektörünün gelişmiş ve gelişmekte olan her ülke için olduğu gibi, Türkiye için de ekonomik ve sosyal yönden önemli işlevler taşıyan bir sektör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu işlevler özellikle; ülke nüfusunun beslenmesi, sanayi sektörüne hammadde sağlaması, istihdama katkı ve yetiştirilen çeşitli ürünler aracılığıyla sağlanan ihracat katkısı gibi çeşitli açılardan kendini göstermektedir.

Türkiye tarımı açısından öne çıkan ürünlerden biri olarak fındık, dünyada en fazla tüketilen sert kabuklu meyveler arasında yer almaktadır. Öyle ki, gıda sektöründe özellikle çikolata üretiminde önemli bir yere sahiptir. Fındık yetiştiriciliği uzun yıllardan bu yana Türkiye ekonomisi açısından önemli bir yere sahiptir. Dünyadaki fındık üretim ve ihracatındaki Türkiye'nin payı bunu ispatlar niteliktedir. Dünya fındık üretiminin % 70'i Türkiye tarafından karşılanmakta ve Türkiye ürün ihracatı içinde de % 15-20 arasında bir payı oluşturmaktadır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2016: 3,4). Öte yandan, tarım sektörünün desteklenmesini gerekli kılan; doğal şartlara bağımlılık, sektördeki risk ve belirsizliklerin fazla oluşu, üretim birimlerinin genelde küçük aile işletmelerinden oluşması gibi birçok etken fındık üretimi için de geçerlidir. Bu bağlamda, ülkemizde fındık üretimine yönelik destekleme politikalarına gidilmektedir.

Giresun'da fındık üretimine yönelik desteklerin yeterliliği ve desteklere ilişkin çiftçi algısını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında fındık üretimi ve söz konusu üretime ilişkin tarımsal destekler Türkiye ve dünyadan sayısal veriler de kullanılarak kavramsal çerçevede açıklanacaktır. İkinci bölümde ampirik literatürden bahsedilecek, son kısımda ise yapılan anket sonucunda ulaşılan bulgular sunulacaktır.

1. Fındık Üretimi ve Mali Destekler

1.1. Fındık Hakkında Genel Bilgiler

Fındık bitkiler aleminde Fagales (Kayın ağacıgiller) takımının Betulaceae (Huş ağacıgiller) familyası içinde yer alan *Corylus* cinsine ait sert kabuklu bir meyvedir. Meyvecilik bakımından önemli olan ve ekonomik olarak değer verilen başlıca türler ise; *Corylus Avellane* L. (Adi fındık), *Corylus Colurna* L. (Türk fındığı) ve *Corylus Maxima* Mill. (Lambert fındığı) dır. Ayrıca çeşitli türlerin melezleri önem kazanmaktadır (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2016: 3). 18 dolaylarında farklı türü olduğu kabul edilse de, kültüre alınmış olanı Türk fındığı (*Corylus colurna*) diye tanınır (Doğanay, 2012: 4). Fındık; dünya üzerinde 36-41 kuzey enlemlerinde yetişebilen ve kendine özgü bir iklime ihtiyaç gösteren, uzun ömürlü, çalı formunda bir kültür bitkisidir. Fındık iklim itibarıyla, ılıman ve nemli iklim koşullarında, derin, humuslu ve besin maddelerince zengin topraklarda iyi gelişme göstermektedir (Sobutay, 2006: 1).

M.Ö. üçüncü bin yılda Çin'de var olduğu bilinen fındık, sonrasında Anadolu'ya ulaştığı, kültür fındıklarının anavatanının ise Karadeniz kıyıları olduğu düşünülmektedir. Karadeniz kıyıları fındık üretiminde değerli yabancı türleri içinde barındıran en kaliteli kültür çeşitlerinin yayılma alanı olma özelliği taşımaktadır. Türkiye'de özellikle Giresun ili, fındık yetiştiriciliğinde kalite, lezzet ve içerdiği yağ oranı gibi yönlerden dünyada önde gelen üretim sahalarından birini teşkil etmektedir (Kayalak, 2009: 36).

Kurulmasıyla 5-6 yıl içinde meyve alınmaya başlanan fındık ağaçları, maksimum verime ise 8-10 yıl içinde ulaşmaktadır. Gerekli tedbirlerin alındığı ve bakım uygulamalarının yapılması kaydıyla bir fındık bahçesinden 70-80 yıl meyve alınabilmektedir. Yaş ve kuru olarak beslenmeye katkısının yanı sıra, çikolata yapımı başta olmak üzere katkı maddesi, krema, ezme gibi farklı şekillerde fındık meyvesinden yararlanılabilmektedir. İçinde % 60 ile % 68 arasında yağ, % 12 ile % 14 arasında protein ve % 12 oranında da karbonhidratlı maddelerin bulunuyor olması, fındık meyvesine aynı zamanda besleyici bir besin kaynağı niteliği kazandırmaktadır (Doğanay, 2012: 4).

1.2. Dünyada Fındık

Fındık genel itibarıyla kuzey yarımküre iklim bölgesinde bulunan hemen hemen her ülkede yetişebilmektedir. Dolayısıyla dünya üzerinde en fazla üretimi yapılan sert kabuklu meyvelerden biridir. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü üzere; dünya üzerinde Türkiye'den sonra fındık üretiminde en fazla İtalya, Azerbaycan, A.B.D, Çin, Gürcistan ve İran gelmektedir. Bu ülkelerin yanı sıra, Polonya, Yunanistan, Belarus, Hırvatistan, Suriye, Kıbrıs, Almanya, Fransa, Avusturya, Yeni Zelanda, Kamerun ve Arjantin gibi ülkelere az da olsa fındık üretilmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde, fındık üretiminde dönemler itibarıyla önemli dalgalanmalar olmakla birlikte Türkiye, dünya fındık üretiminin ortalama % 70'ini gerçekleştirmektedir. 2016 üretim dönemi için Türkiye için fındık üretiminin önceki yıllara nispeten düşük düzeyde gerçekleştiği bir yıl olmuştur.

Tablo 1: Dünya Fındık Üretimi (ton)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	% (2018)
Türkiye	660 000	549 000	450 000	646 000	420 000	675 000	515 000	59,6
İtalya	85 232	112 650	75 456	101 643	120 527	131 281	132 699	15,3
Azerbayca n	29 624	31 202	30 039	32 260	34 271	45 530	52 067	6,0
A.B.D	35 500	40 823	32 659	28 123	39 916	29 030	46 270	5,3
Çin	23 000	23 000	23 743	25 696	24 146	24 528	24 790	2,8
Gürcistan	24 700	39 700	33 800	35 300	29 500	21 400	17 000	1,9
İran	19 532	20 655	10 098	16 761	16 443	15 700	15 839	1,8
Diğer	46 750	52 475	49 403	51 495	55 145	54 246	60 223	6,9
Dünya	924 338	869 505	705 198	937 278	739 948	996 715	863 888	100

Kaynak: FAO (2020), <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>, (17.05.20).

Öte yandan; aşağıdaki tabloda dünya fındık ihracatına ilişkin bilgiler sunulmuştur. Tablodan da anlaşılacağı üzere; dünya fındık ihracatının yaklaşık % 75'i Türkiye tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünya fındık üretiminin büyük bir kısmının Türkiye'de gerçekleştiriliyor olması, Türkiye'yi dünya fındık piyasası ve fiyatları üzerinde etkili bir konuma getirmektedir (TMO, 2016: 3). Türkiye'den sonra önemli fındık ihracatçısı ülkeler arasında İtalya, Gürcistan ve A.B.D gelmektedir. 2013-2017 yılları arası ortalama fındık ihracatı ise yaklaşık 506 bin tondur.

Türkiye'de üretilen fındığın % 15-20 kadarı iç piyasada tüketilmekte, % 80-85'i ise ihraç edilmektedir. Türkiye fındık ihracatında AB'nin payı 2001 yılı verilerine göre % 81,2 iken bu oran 2016 yılında % 77 olarak gerçekleşmiştir. Bunun nedeni olarak ihracat yapılan ülke sayısının son yıllarda artması düşünülmektedir (TMO, 2016: 5). Türkiye'nin en önemli ihracatçıları arasında sırasıyla Almanya (% 23), İtalya (% 20) ve Fransa (% 8) bulunmaktadır (KİB, 2017). Türkiye dünya fındık üretimi ve ihracatında ilk sıradadır.

Tablo 2: Dünya Fındık İhracatı (Yıllık Bazda-Kabuklu/Ton)

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017	Ortalama
Türkiye	549 315	505 057	480 275	455 113	539 247	505 801
İtalya	34 263	37 785	36 786	49 557	56 445	42 967
Gürcistan	57 889	38 674	38 893	50 574	29 014	43 009
A.B.D	31 308	39 098	14 210	24 013	25 393	26 804
Azerbaycan	20 830	23 918	23 834	20 868	33 058	24 502
Almanya	10 072	11 989	11 178	11756	10 568	11 113
İspanya	5 096	4 763	3 050	2 630	2 768	3 661
Fransa	4 937	5 354	2 580	3 305	4 948	4 225
Diğerleri	47 243	27 957	59 231	41 519	50 313	45 253
Toplam	760 953	694 595	670 037	659 335	751 754	707 335

Kaynak: TMO (2019), 2018 Yılı Fındık Sektör Raporu, <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/ findiksektorraporu2018.pdf>, (17.05.20).

Tablo 3'te ise dünya fındık ithalatı verileri bulunmaktadır. En fazla fındık ithalatı yapan ilk üç ülke sırasıyla İtalya, Almanya ve Fransa'dır. Söz konusu ülkeler genel itibarıyla çikolata sektörünün gelişmiş olduğu ülkelerdir. Söz konusu tablo dünya fındık tüketiminin tamamına yakının Avrupa ülkeleri tarafından gerçekleştirildiğini de destekler niteliktedir.

Tablo 3: Dünya Fındık İthalatı (Yıllık Bazda-Kabuklu/Ton)

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017	Ortalama
İtalya	115 959	126 519	120 377	91 133	134 180	117 634
Almanya	81 514	65 225	83 502	125 035	106 557	92 367
Fransa	54 180	38 773	45 466	42 136	44 856	45 082
Kanada	24 449	39 039	42 243	27 177	27 887	32 159
Belçika	14 604	9 492	11 370	9 972	9 988	11 085
Rusya	18 370	9 605	14 036	11 082	21 246	14 868
İsviçre	20 072	2 134	17 780	18 896	20 446	15 866
Polonya	17 686	15 221	23 372	7 408	24 624	17 662
İspanya	12 210	9 268	7 134	6 842	7 326	8 556
Vietnam	5 651	9 962	13 898	14 068	17 585	12 233
Çin	16 759	6 424	4 496	4 658	9 552	8 378
Hollanda	7 742	6 433	10 094	7 472	16 012	9 551
Avusturya	5 778	4 748	5 270	4 498	5 518	5 162
Diğerleri	197 669	145 319	77 214	81 387	91 317	118 581
Toplam	592 643	488 162	476 252	451 764	537 094	509 183

Kaynak: TMO (2019), 2018 Yılı Fındık Sektör Raporu, <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/ findiksektorraporu2018.pdf>, (17.05.20).

1.3. Türkiye'de Fındık

Dünyada fındık üretimi için gerekli iklimsel koşullara sahip ülkelerden biri olan Türkiye'de fındık, ağırlıklı olarak Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilmektedir. Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Giresun, Ordu ve Trabzon şehirleri başta olmak üzere hemen hemen her ilde yetiştirilmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de fındık yetiştiriciliği yapılan illerdeki fındık üretim alanı, üretim düzeyi ve verime ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

Türkiye'de Çiftçi Kayıt Sistemi'ne göre 43 ilde fındık yetiştiriciliği yapılmaktadır ancak bu illerden ticarete konu olan üretimin tamamını yalnızca; Giresun, Ordu, Trabzon, Sakarya, Kastamonu, Bolu, Gümüşhane, Rize, Bartın, Artvin, Kocaeli, Zonguldak, Düzce, Sinop ve Samsun yapmaktadır (TMO, 2016: 4). Fındık Alanlarının Tespitine Dair 2014/7253 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na göre 16 il ve bunlara bağlı 123 ilçede yasal olarak fındık dikimi yapılabilmektedir⁴. Aşağıdaki

⁴ Söz konusu Bakanlar Kurulu Kararı için bkz. 26.12.2014 tarihli ve 29260 sayılı Resmi Gazete.

tablo incelendiğinde; 2016 itibarıyla yaklaşık 705 bin hektarlık alanda fındık yetiştiriciliği yapıldığı görülmektedir ve söz konusu alanın önemli bir kısmı Doğu Karadeniz Bölgesi'ndedir. Üretimde önemli dalgalanmalar olmakla birlikte Türkiye'de 2015-2018 yılları arasındaki ortalama üretim 564 bin ton olup, 2015 yılında 646 bin ton, 2018 yılında ise yaklaşık 515 bin ton fındık üretimi gerçekleştirilmiştir.

Aynı tabloda, iller bazında fındık alan, üretim ve verime ilişkin bilgiler sunulmuştur. Buna göre; fındık üretimi düzeyi açısından önde gelen ilk üç il 2018 yılı itibarıyla sırasıyla; Ordu, Samsun ve Giresun'dur. Tabloda yer verilen dört yılda Giresun, üretim düzeyi açısından önemli dalgalanmaların gerçekleştiği bir il olmuştur. Fındık üretiminde verimlilik yönünden ise 2018 yılı için; Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak önde gelen şehirler arasındadır. Fındığın asıl ekolojik bölgesi sayılan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde verim düşüklüğünün nedenleri arasında; bu bölgelerdeki ağaçların genelde yaşlı olması ve sık dikili olması gibi etkenler bulunmaktadır (TAGEM, 2017: 4).

Tablo 4: İl Bazında Fındık Alan, Üretim ve Verimi

İLLER	2015			2016		
	Üretim (Ton)	Dikim Alanı (ha)	Verim (Kg/ha)	Üretim (Ton)	Dikim Alanı (ha)	Verim (Kg/ha)
Giresun	105.023	117.111	90	37.591	117.087	32
Ordu	200.938	227.183	88	93.030	227.092	41
Samsun	90.857	90.623	100	67.855	93.609	72
Trabzon	39.126	65.350	60	28.978	65.553	44
Düzce	69.344	62.685	111	54.493	62.685	87
Sakarya	82.708	72.598	114	77.279	72.798	106
Zonguldak	22.572	23.592	96	28.428	23.619	120
Kocaeli	7.530	8.062	93	7.033	7.981	88
Diğer	27.902	35.424	78	25.313	35.021	72
Toplam	646.000	702.628	92*	420.000	705.445	60*
İLLER	2017			2018		
	Üretim (Ton)	Dikim Alanı (ha)	Verim (Kg/ha)	Üretim (Ton)	Dikim Alanı (ha)	Verim (Kg/ha)
Giresun	93.339	117.102	80	46.395	117.190	40
Ordu	213.572	227.092	94	180.397	227.108	79
Samsun	96.240	93.618	103	66.363	114.524	58
Trabzon	41.594	65.552	63	34.271	65.507	52
Düzce	74.350	63.144	118	52.686	63.164	83
Sakarya	88.840	73.084	122	78.300	73.442	107
Zonguldak	30.932	23.834	130	18.533	23.995	77
Kocaeli	11.898	7.981	149	12.509	7.980	157
Diğer	24.235	35.260	68	25.547	35.471	72
Toplam	675.000	706.667	96*	515.000	728.381	71*

Kaynak: TMO (2019), 2018 Yılı Fındık Sektör Raporu, <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/findiksektorraporu2018.pdf>, (17.05.20). Not: * ile gösterilen alanlar ortalama verimi göstermektedir.

Türkiye’de fındık ekonomik öneminin yanı sıra, sosyolojik boyutuyla da ele alınması gereken bir üründür. Kırsal nüfusa istihdam sağlanması, göç olgusunun yarattığı çarpık kentleşme ve kırsal yaşamın sürdürülebilir kılınmasında fındık yetiştiriciliği önemli bir araç olarak değerlendirilebilir (Giresun Ticaret Borsası, 2015: 2).

1.4. Türkiye’de Fındık Üretimine Yönelik Mali Destekler

Bilindiği üzere tarım sektörü; doğal, ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik ve kişisel risklerden diğer sektörlerle göre daha fazla etkilenen sektör olma özelliği taşımaktadır (Dinler vd., 2005). Tarım; sektörün sahip olduğu bir takım risk ve belirsizlikler, kırsal kalkınmanın sağlanması, çiftçi refahının artırılması ve stratejik önemi gibi nedenlerle tüm dünyada farklı şekillerde destekleme politikalarının uygulandığı bir sektör konumundadır. Fındık üretimi de, diğer tarım ürünlerinde olduğu gibi büyük ölçüde doğal şartlara bağımlı bir nitelik göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye tarımsal destek politikaları kapsamında ülke için sosyo-ekonomik açıdan önemli bir yeri olan fındık üretimine yönelik çeşitli destek politikaları uygulamaktadır.

Türkiye geçmişten günümüze fındık üretimine yönelik, geçimini fındık üretimiyle sağlayan geniş çiftçi kitlesinin fiyat istikrarsızlıklarından korunması ve refahının artırılması gibi sebeplerle çeşitli destekleme politikaları takip etmiştir. Bu doğrultuda, 1938 yılında kurulan Fındık Tarım Kooperatifleri Birliği (Fiskobirlik), 1964 yılına kadar kendi nam ve hesabına fındık alımı yapmıştır. 1964 yılından itibaren ise; Giresun, Trabzon ve Ordu illerinde fındığa yönelik devlet destekleme alımları yapılmış ve bu işlem için de Fiskobirlik görevlendirilmiştir. Destekleme alımları nedeniyle ortaya çıkan zararlar devlet bütçesinden karşılanmıştır (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2016: 23).

Tablo 5’te 1996’dan 2018 yılına kadar Fiskobirlik destekleme alım miktarlarına ve fiyatlarına yer verilmiştir. Söz konusu tablo incelendiğinde; 2006 yılından itibaren Fiskobirlik alımlarının önemli bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Bu düşüşün nedeni olarak, arz fazlası ve stokların artmış olması ve Fiskobirlik’e yönelik devlet desteğinin azalmış olması gösterilebilir. Fiskobirlik alım fiyatlarının ise dalgalanmalar göstermekle beraber, piyasa fiyatlarıyla karşılaştırıldığında daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Fiskobirlik Destekleme Alım Miktarları

Yıllar	Fiskobirlik Alım Miktarı (KG)	Alım Bedeli (Bin TL)	FKB Alım Fiyatı (TL/KG)	Serbest Piyasa Fiyatı (TL/KG)
1996/97	105.095.298	21.651.827,80	0,166 – 0,24	0,16 – 0,26
1997/98	64.663.951	32.084.184,13	0,4 – 0,66	0,35 – 0,55
1998/99	238.779.747	184.225.560,58	0,675 – 0,875	0,65 – 0,85
1999/00	142.386.660	153.800.831,65	1,02 – 1,07	0,70 – 1,5
2000/01	91.648.052	99.003.071,28	1,1	0,70 – 2,00
2001/02	128.863.552	195.675.773,09	1,5 – 1,625	1,4 -1,9

2002/03	48.487.706	77.780.899,61	1,6 - 1,615	1,15 - 1,9
2003/04	8.168.912	25.411.614,89	2,5 - 3,05	2,2 - 5,05
2004/05	16.927.921	92.838.864,26	5,05 - 5,25 + 30	4,50 - 7,30
2005/06	51.138.184	366.962.203,04	7,05 - 7,45	2,20 - 6,50
2006/07	44.931.675	206.909.210,16	4,80 - 5,00	2,60 - 4,40
2007/08	4.949.518	24.783.347,57	4,95 - 5,35	3,30 - 4,80
2008/09	4.953.260	21.782.602,59	4,70 - 5,00	2,40 - 3,00
2009/00	69.567	306.908,32	4,50 - 4,75	4,10 - 4,80
2010/11	366.634	1.659.343,51	4,55-4,85	3,60 -4,00
2011/12	53.987	336.954,51	6,75-7,00	3,85 - 7,80
2012/13	60.263	289.281,52	4,75 - 5,00	3,90 - 5,20
2013/14	182.382	1.361.801,96	6,12 - 10,82	4,90 - 11,50
2014/15	1.186.886	19.763.034,81	10,86 - 24,10	9,00 - 20,40
2015/16	2.179.506	22.061.284,93	10,97 - 13,27	7,50 - 14,50
2016/17	4.498.466	50.382.910,70	9,00 - 15,00	8,00 - 15,75
2017/18	3.716.113	32.464.601,68	8,00 - 11,88	7,50 - 12,50

Kaynak: Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (2018), 2017 Yılı Fındık Raporu, <https://goo.gl/23wnEr>, (12.05.2020).

Fiskobirlik'in 2006 yılında yaşadığı mali sıkıntılar ve üreticilere karşı sorumluluklarını yerine getirememesi gibi sebeplerle Toprak Mahsülleri Ofisi (TMO), 2006/10865 sayılı Kararname ile fındık alımıyla görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda TMO; 2006–2007 sezonunda 163 bin ton, 2007–2008 sezonunda 163 bin ton, 2008–2009 sezonunda 368 bin ton olmak üzere toplamda 694 bin ton alım yaparak karşılığında net olarak 2,96 milyar TL ödemede bulunmuştur. 2009/15202 sayılı Kararname ile Yeni Fındık Stratejisi kapsamında TMO'nun fındık alımı görevine son verilmiştir (TMO, 2016: 6).

Fındık üretiminde fiyat odaklı politikalar sonucunda; alanların aşırı genişlemesi, stokların artması ve kamuya maliyet getirmesi sektöre yönelik yeni politika arayışlarını zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda 2009/15201 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile; sektörün uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliğini artırmak ve kamu harcamalarında etkinliği iyileştirmek gibi amaçlara yönelik olarak *Alan Bazlı Gelir Desteği* ve ruhsatsız alanlarda fındık yetiştiriciliği yapanlar için alternatif ürünlere geçmeleri halinde *Telafi Edici Ödeme* yapılmasına karar verilmiştir (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2018: 25).

Görüldüğü üzere; Yeni Fındık Stratejisi'nin iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ruhsatlı alanlarda fındık üretimi yapanlara yönelik Alan Bazlı Gelir Desteği, diğeri ise ruhsatsız alanlarda fındık üretimi yapanların alternatif ürünlere geçmeleri durumunda Alternatif Ürün Desteği uygulamasıdır. Bu bağlamda; 2009-2016 yılları

arasında fındık üretimine yönelik Alan Bazlı Gelir Desteği ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: Fındık Üretimine Yönelik Alan Bazlı Destek Ödemeleri

Yıllar	Üretici Sayısı	Destekleme Miktarı (Bin TL)
2009	295.575	650.568
2010	339.492	709.183
2011	354.590	709.682
2012	357.462	716.544
2013	374.450	788.966
2014	397.193	838.628
2015	391.539	836.939
2016	390.350	832.727

Kaynak: Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2017 Yılı Fındık Raporu, <https://goo.gl/23wnEr>, (15.05.20)

2009-2016 yılları arasında fındık üretimine yönelik yaklaşık 6,1 milyar TL Alan Bazlı Gelir Desteği ve 2009-2014 yılları arasında ise toplam 3,8 milyon TL telafi edici ödeme desteği yapılmıştır. Söz konusu destekler telafi edici ödemeler için; 2012-2014 yılları arasında sökülme yılında 300 TL/da, devam eden diğer iki yılda 150 şer TL/da olmak üzere üç yıl sonunda toplam 600 TL/da ve alan bazlı gelir desteği ise 2018 yılı için 170 TL/da olarak uygulanmıştır. Ayrıca; 2018 yılında mazot ve gübre için 14 TL/da destek sağlanmaktadır (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2018).

2. Ampirik Literatür

Bu kısımda çiftçilere yönelik yapılan anket çalışmalarının özetine yer verilecektir. Türkiye ve dünyada çiftçilere yönelik çeşitli anketler yapılmış olmakla beraber, çalışmalar ağırlıklı olarak üretim maliyetinin değerlendirilmesine yöneliktir.

Topçu (2008), çalışmasında çiftçilerin tarımsal desteklerden yararlanma istekliliklerine etkili olan sosyoekonomik ve demografik faktörlerin etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmanın bulgularına göre, yaş ilerledikçe ve sosyal güvenceye dayalı olarak sabit aylık gelir arttıkça mali desteklerden yararlanma istekliliğinin azaldığı ancak eğitim düzeyi, çiftçi aile büyüklüğü, arazi boyutu, hayvan sayısı, tarım dışı ve tarımsal gelir arttıkça desteklerden yararlanma istekliliğinin arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Kılıç vd. (2009), çalışmasında fındık üretim işletmelerinin maliyet etkinliği ve Karadeniz Bölgesinde fındık üretiminin ekonomik belirleyicilerinin belirlenmesini amaçlamışlardır. 2005-2006 yılı arasında rastgele seçilen 151 fındık üretim işletmesine uygulanan anket sonucunda; verimsiz üretim yapan çiftliklerin

diğerlerine göre üretim maliyetlerinin % 44 daha fazla olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Araştırmanın diğer bulguları ekonomik etkinliğin belirleyicileri arasında yaş, eğitim düzeyi, kredi kullanımı, işletme düzeyinde eğitim stratejileri, krediye erişim imkanı ve çiftlik genişletme programlarının olduğunu ifade etmektedir.

Sıray ve Akçay (2010), fındık üreticiliği yapan 126 adet işletmeyi kapsayan bir anket araştırması gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda tarımsal gelir yıllık 3 bin TL civarı hesaplanmış, kişi başına ortalama yıllık aile gelirinin ise 2,8 bin TL olduğu belirlenmiştir. Maliyet analizi sonucunda ise, kg başına ilk kuşakta 7,91 TL, yüksek kuşakta ise 7,53 TL olduğu hesaplanmıştır. Ürün fiyatının düşüklüğü ve girdi fiyatlarının pahalı olması çalışmanın ileri sürdüğü diğer bulgular arasındadır.

Öztürk ve Akçay (2011), çalışmasında Samsun ili Çarşamba ve Terme ovasında fındık yetiştiriciliğine yapılan yatırımların kârlılığı ve uygulanabilirliğini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda Çarşamba ovasından 96, Terme ovasından ise 94 adet fındık işletmesi ve 2007-2008 dönemini kapsayan bir araştırma gerçekleştirmiştir. Çalışmanın temel bulguları her iki ovada da fındık yetiştiriciliğine yönelik yatırımların ekonomik yönden uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise; karlılığın fındık verim ve fiyatına son derece duyarlı olduğunu yönündedir.

Fair Labor Association (2012), Türkiye’de fındık üretim şartlarını, çalışan ve insan hakları açısından değerlendirmiştir. 26 fındık üretim çiftliği ve 377 çiftçiyle yapılan görüşme sonucunda çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Söz konusu bulgular başlıca; yasadışı yabancı istihdam, istihdama ilişkin kayıt eksikliği, tazminat uygulamasında ayrımcılık ve çocuk işçi çalıştırılmasıdır. Bu gibi olumsuz bulgulara karşın, Ordu/Uzunisa’da çocuklara yönelik okuma ve yazma derslerinin sağlanması, söz konusu çalışmada sektöre yönelik olumlu ve cesaretlendirici adımlara örnek olarak gösterilmiştir.

Sıray vd. (2012), Batı Karadeniz bölgesinde 117 tane fındık yetiştiren işletme ve Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yayım elemanlarından 29 tanesine yönelik anket yöntemine dayalı olarak yaptıkları çalışmada, okur-yazar oranının yüksek olduğu ancak eğitim düzeyinin ağırlıklı olarak ilkokul olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca bölgede kooperatif ve birlik faaliyetlerinin sınırlı olduğu ve tarımsal işlemlerin çiftçilerin kendi tecrübelerine dayalı olarak gerçekleştirildiği çalışmanın diğer bulguları arasındadır.

Sıray vd. (2015), yaptıkları bir başka çalışmada fındık alanındaki araştırmacıların mevcut durumu ve sorunlarını incelemiştir. 20 araştırmacı personele yapılan anket yöntemine dayalı çalışmanın bulgularına göre; araştırmacıların % 80’inin mesleklerini isteyerek seçtiği, % 60’ının ise araştırma kurumunda çalışmaktan memnun oldukları bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca, kurumlar arası koordinasyon zayıflığı ve altyapı olanaklarının kısıtlılığı yapılan anketin diğer bulguları arasındadır.

Bir diğer çalışmada ise Öztürk ve Arıcı (2017), Samsun ilinde fındık üretimi yapan üreticilerin üretim ve pazarlama aşamasında karşılaştığı sorunları incelemek amacıyla, Çarşamba ve Terme ilçelerinde fındık üretimi yapan 190 işletme sahibiyle yüz yüze anket gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonucunda; üretim sürecinde karşılaşılan en önemli sorunun her iki ilçe içinde geçerli olmak üzere girdi fiyatlarının pahalı oluşu gösterilmektedir. Diğer problemler ise sırasıyla ürün fiyatının düşüklüğü ve piyasaların belirsizliğidir. Pazarlama aşamasında karşılaşılan temel problem ise; çalışma bulgularının işaret ettiği üzere serbest piyasada ürün fiyatının düşüklüğüdür.

Bir başka çalışmada ise Yıldız ve Dağdemir (2017), Sakarya ilinde fındık üretiminde maliyet unsurlarının belirlenmesi ve fındık maliyetinin hesaplanması amacıyla, Sakarya ilinin 6 ilçesinde üretim yapan 152 tarım işletmesine yönelik anket gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda fındık işletmelerinde dekar başına ortalama tesis masrafının 1436,78 TL, tesis amortisman payı ise dekar başına 23,95 TL olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Dekar başına üretim masrafının 714,27 TL iken 1 kg fındık üretim maliyetinin 5,044 TL olduğu çalışmanın bir diğer bulgusudur.

3. Bulgular

Fındık üretiminde ortaya çıkan maliyetler çerçevesinde mali desteklere yönelik çiftçi algısını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın ana kütlelerini Türkiye genelindeki fındık üreticileri oluşturmaktadır. 2017 yılı itibarıyla Türkiye genelinde yaklaşık 400 000 fındık üreticisi bulunurken, Giresun ilinde ise yaklaşık 79 000 fındık üreticisi faaliyet göstermektedir. Ana kütlelerin tamamına ulaşmanın mümkün olmadığı ve kaynakların sınırlı olduğu gerçeğinden hareketle “kolayda örnekleme” yöntemiyle tercih edilerek, veri toplama aşamasında anket doldurmayı kabul eden 420 fındık çiftçisine anket uygulanmıştır. Veri toplama aşaması tamamlandıktan sonra elde edilen formlar incelenmiş ve hatalı ve eksik bilgi içeren anketler çıkarılarak toplam 396 anket örneklem olarak alınmış ve bunlar SPSS 25.0 programı kullanılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

3.1. Sosyo-Ekonomik Nitelikler

Elbette ki üreticilerin sosyo-ekonomik nitelikleri üretim faaliyetleri üzerinde oldukça etkilidir. Çalışmanın bu kısmında ankete katılan 396 fındık üreticisine ilişkin; yaş, cinsiyet, eğitim durumu, aile genişliği, aylık kazanç, fındık üretimi dışında ilgilenilen tarımsal faaliyetler, kredi ihtiyacı ve sahip olunan arazinin boyutu gibi bilgiler sunulmaktadır.

Tablo 7’de görüldüğü üzere ankete katılan 396 fındık üreticisinin % 66,2’si erkeklerden oluşmaktadır. Söz konusu fındık üreticisinden % 0,8’i 20 yaş ve altı, % 7,8’i 21-30 yaş arası, % 9,3’ü 31-40 yaş arası, % 13,6’sı 41-50 yaş arası ve % 68,4’ü ise 51 ve daha büyük yaş grubunda yer almaktadır. Üreticilerin % 2,3’ü tek kişilik, % 10,6’sı iki kişilik, % 11,6’sı üç kişilik, % 25,8’i dört kişilik, % 23,5’i beş kişilik ve % 26,3’ü ise altı ve daha fazla üyeli aileye mensuptur. Katılımcıların eğitim durumları

incelendiğinde ise; % 10,4'ünün herhangi bir okuldan mezun olmadığı öte yandan, % 48'inin ilkökul, % 9,8'inin ortaokul, % 12,9'unun lise, % 7,3'ü meslek yüksekokulu ve % 11,6'sı ise üniversite mezunudur. Söz konusu üreticilerin; % 13,6'sı 10 yıl ve daha az, % 12,6'sı 11-20 yıl arası, % 13,6'sı 21-30 yıl arası, % 16,7'si 31-40 yıl arası ve % 43,4 ise 51 yıl ve daha fazla süreyle fındık üretimiyle ilgilenmektedir.

Öte yandan; ankete katılanların % 67,9'u tarım dışı gelirinin olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların % 22,2'sinin 0-999 TL, % 47,2'sinin 1000-1999 TL, % 14,6'sının 2000-2999 TL, % 10,1 3000-3999 TL, % 2,5'inin 4000-4999 TL ve % 3,3'ünün ise 5000 TL ve üzeri aylık kazancı olduğu görülmektedir. Ankete katılanların % 83,6'sının fındık üretim sürecinde kredi/borçlanma ihtiyacı yaşamadığı görülmektedir. İlgili fındık üreticilerinin; % 88,6'sının fındık üretimi dışında bir faaliyet göstermemekte, ekonomik yönden % 4,8'i hayvancılıkla, % 4,8'i çay üretimiyle ve % 1,8'i ise kivi üretimiyle ilgilenmektedir. Katılımcıların sahip olduğu fındık üretim alanlarının boyutu incelendiğinde; % 14,4'ünün 5 dönüm ve daha az, % 34,6'sının 6-10 dönüm arası, % 18,9'unun 11-15 dönüm arası, % 12,9'unun 16-20 dönüm arası, % 8,4'ünün 21-25 dönüm arası, % 2,3'ünün 26-30 dönüm arası, % 2'sinin 31-35 dönüm arası, % 3,8'inin 36-40 dönüm arası ve % 2,8'inin ise 41 dönüm ve daha fazla fındık üretim alanlarına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Sosyo-Ekonomik Göstergeler

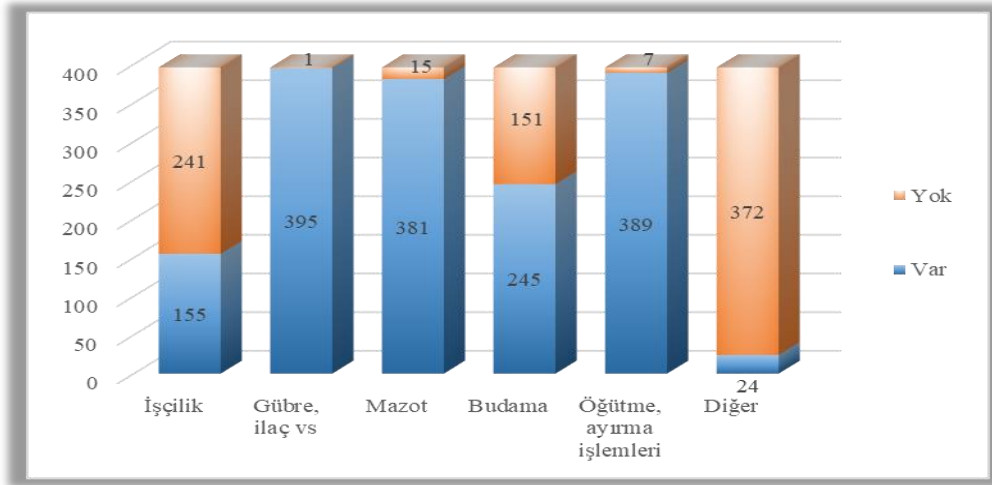
		Sayı	Oran (%)			Sayı	Oran (%)
Cinsiyet	Erkek	261	65,9	Tarım Dışı Gelir	Var	269	67,9
	Kadın	135	34,1		Yok	127	32,1
Yaş	20 ve az	3	0,8	Aylık Kazanç	0-999	88	22,2
	21-30	31	7,8		1000-1999	187	47,2
	31-40	37	9,3		2000-2999	58	14,6
	41-50	54	13,6		3000-3999	40	10,1
	51 ve daha fazla	271	68,4		4000-4999	10	2,5
Aile Genişliği	Tek Kişilik	9	2,3		5000 ve üzeri	13	3,3
	İki Kişilik	42	10,6	Borçlanma İhtiyacı	Evet	65	16,4
	Üç Kişilik	46	11,6		Hayır	331	83,6
	Dört Kişilik	102	25,8	Fındık Üretimi Dışında Tarımsal Faaliyet	Yok	351	88,6
	Beş Kişilik	93	23,5		Hayvancılık	19	4,8
	Altı ve daha fazla	104	26,3		Çay Üretimi	19	4,8
Eğitim Durumu	Mezuniyet Yok	41	10,4		Kivi Üretimi	7	1,8
	İlkokul	190	48	Fındık Faaliyet Kapsamında	5 ve daha az	57	14,4
	Ortaokul	39	9,8		6-10	137	34,6

	Lise	51	12,9	Sahip Olunan Arazi (Dönüm)	11-15	75	18,9
	MYO	29	7,3		16-20	51	12,9
	Üniversite	46	11,6		21-25	33	8,3
Fındık Üretim Faaliyetiyle İlgilenme Süresi (yıl)	10 ve daha az	54	13,6	26-30	9	2,3	
	11-20	50	12,6	31-35	8	2,0	
	21-30	54	13,6	36-40	15	3,8	
	31-40	66	16,7	41 ve fazlası	11	2,8	
	41 ve fazlası	172	43,4				

3.2. Fındık Üretimi ve Mali Desteklere İlişkin Bulgular

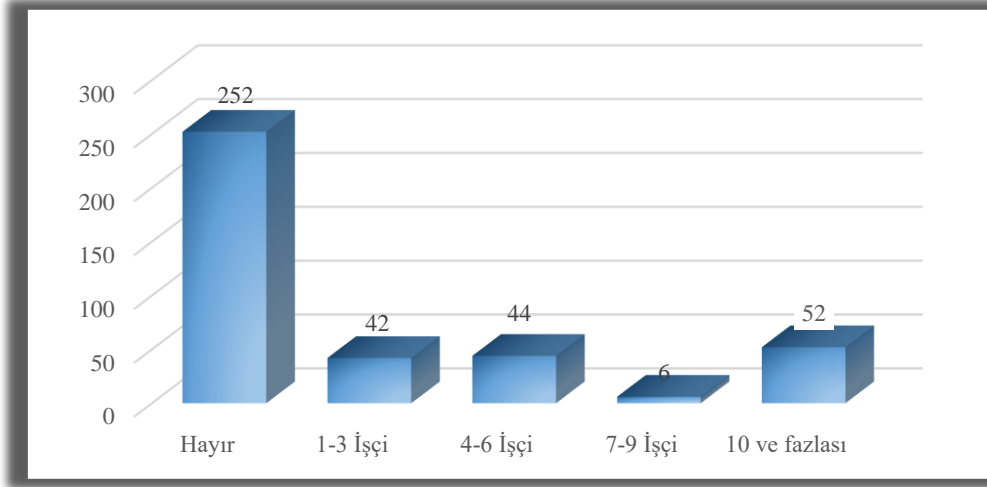
3.2.1. Fındık Üretim Maliyet ve Kazanca İlişkin Betimsel Bulgular

Grafik 1: Fındık üretiminde karşılaştığınız maliyet unsurları nelerdir?

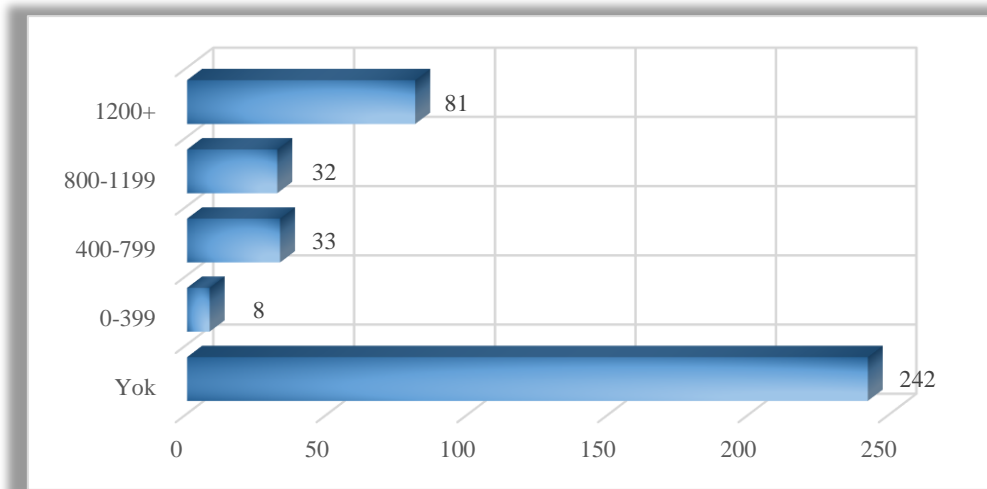
Katılımcıların fındık üretim faaliyeti sürecinde maliyet unsurlarının neler olduğu sorulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğunun gübre, ilaç vs, mazot ve öğütme, ayırmaya dair maliyetleri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra diğer kategorisinde değerlendirilebilecek depolama, taşıma vb. giderler de bulunabilmektedir.

Grafik 2: Geçmiş yıllar göz önüne alındığında, fındık üretim sürecinde aile üyeleri dışında işçi temin ediyor musunuz? Evet ise, ortalama kaç işçi temin ediyorsunuz?

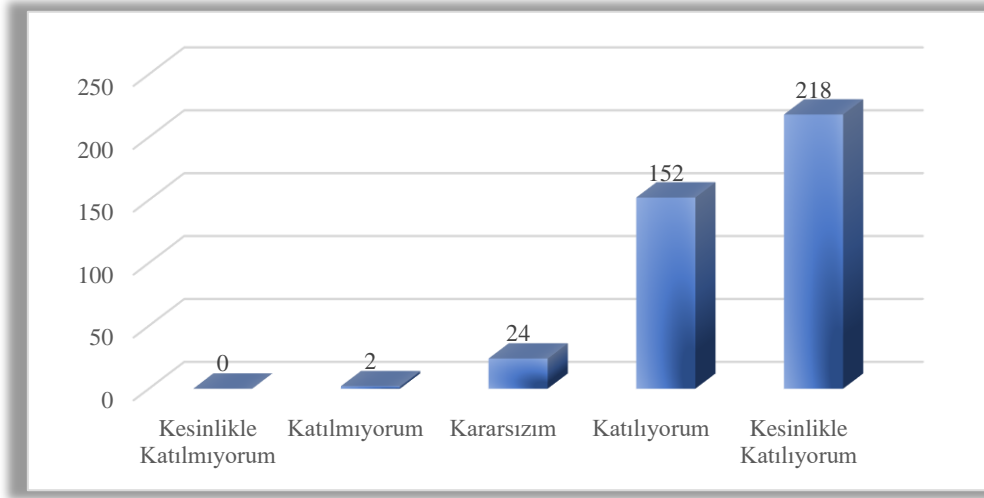

Grafik 2’den görüldüğü üzere katılımcıların büyük çoğunluğu (% 63,6) fındık faaliyetini aile üyeleri dışında işçi temin etmeksizin yürütmektedir. Bu da; tarımın karakteristik özelliklerinden sayılan iş ve aile yaşamının bütünlüğü olgusunu destekler niteliktedir (Tunçer ve Günay, 2017: 17). Ayrıca katılımcıların % 67,9’sının 15 dönüm ve altında arazi sahibi olması ve aile genişliğinin ise önemli düzeyde (% 75,6) dört ve daha fazla kişiden oluştuğu düşünüldüğünde, bu faktörlerin işçi ihtiyacını sınırladığı söylenebilir. İşçilik maliyetlerine ilişkin fikir edinmek adına grafik 3 incelendiğinde ise benzer şekilde; katılımcıların önemli bir kısmının fındık üretiminde işçilik maliyetiyle karşılaşmadığı, yalnızca % 20’sinin işçilik maliyetlerinin 1200 TL’yi aştığı görülmektedir.

Grafik 3: Fındık üretimi kapsamında siz ve aileniz dışında, temin ettiğiniz işçilerin oluşturduğu maliyet kaç TL’dir?

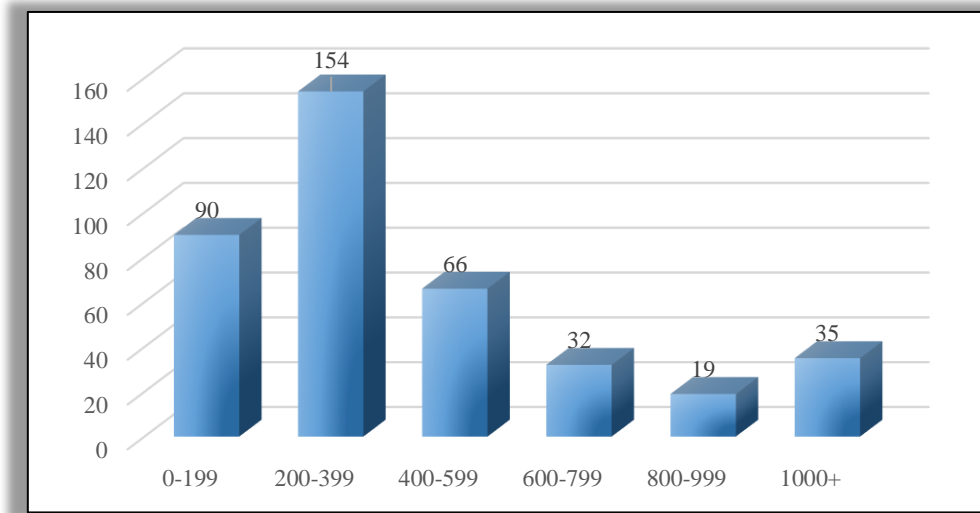

Grafik 4: Fındık üretiminde işçilik maliyetinin yüksek olduğunu düşünüyorum.

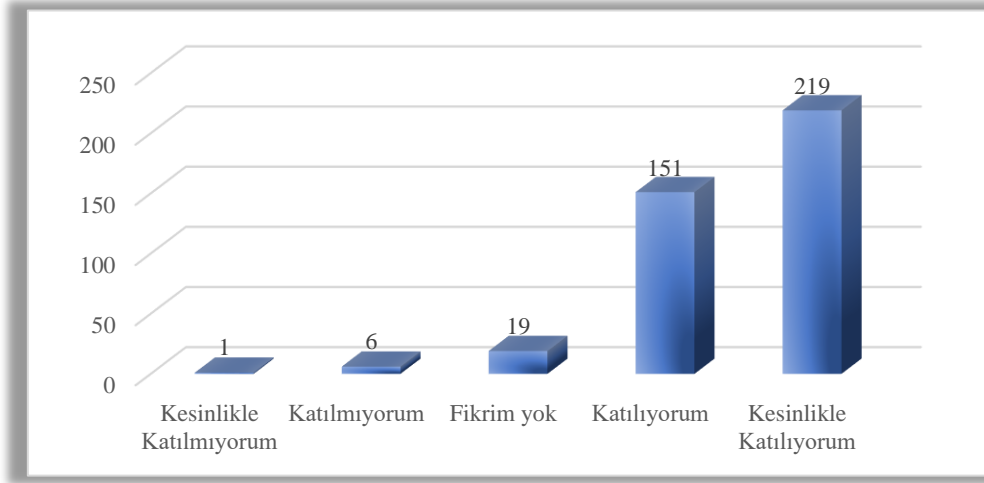
Katılımcılara fındık üretim faaliyetinde kullanılan işçiliğin maliyetine ilişkin algısı sorulduğunda çok önemli bir kısmının işçilik maliyetlerini yüksek bulduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 5: Fındık üretiminde kullandığınız mazotun dönemlik maliyeti kaç TL'dir?

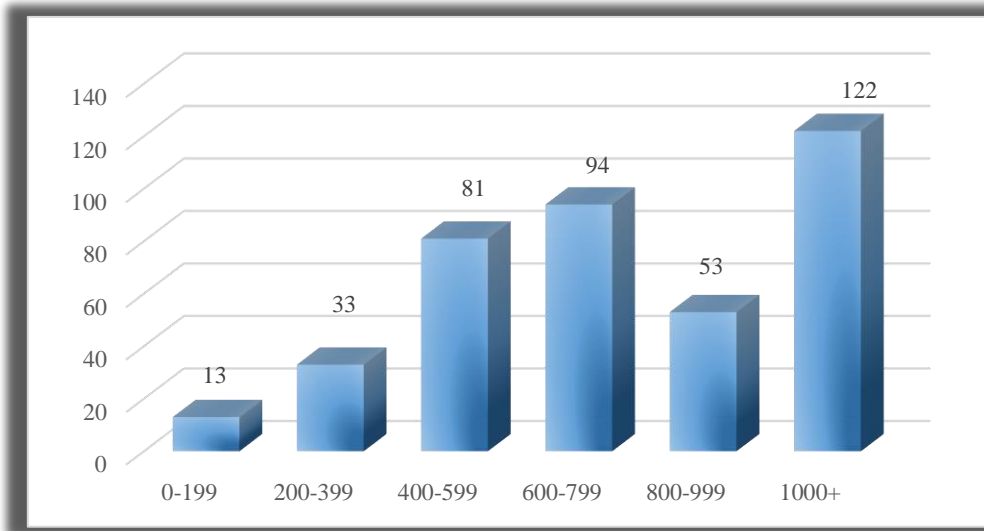
Fındık üretim sürecinde karşılaşılan maliyet unsurlarından biri olan mazot giderleri, özellikle arazinin fındık toplamaya hazır hale getirilmesi noktasında, otların temizlenmesi amacıyla ortaya çıkmaktadır. Elbette, karşılaşılan maliyet fındık faaliyetinin yürütüldüğü arazinin boyutu başta olmak üzere birçok faktörle yakından ilişkili olacaktır.

Grafik 6: Fındık üretiminde kullanılan mazot, benzin vb. ürünlerin pahalı olduğunu düşünüyorum.

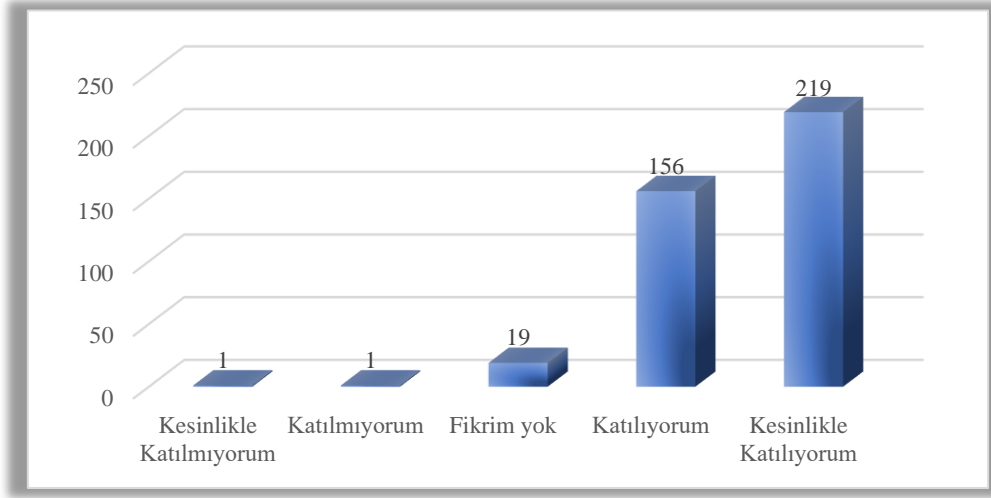
Benzer şekilde; katılımcıların büyük kısmının fındık üretiminde karşılaştıkları maliyet unsurlarından olan mazot, benzin vb. unsurların pahalı olduğunu düşünmektedirler.

Grafik 7: Fındık üretimi kapsamında kullandığınız gübre, ilaç vb. maddelerin oluşturduğu dönemlik maliyet kaç TL'dir?

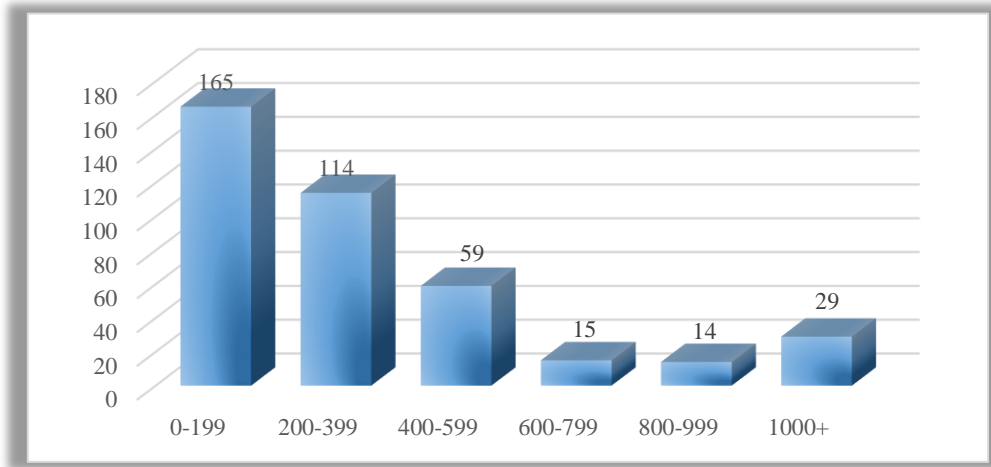
Grafik 7'den görüldüğü üzere fındık üretiminde verimi arttırmaya yönelik tedbirlerden biri olan gübre, ilaç vs. kullanımı fındık üreticileri açısından önemli bir gider kalemini meydana getirmektedir. Nitekim katılımcıların % 30,8'inin gübre, ilaçlama vb. unsurlara yönelik dönemlik maliyeti 1000 TL'nin üzerindedir.

Grafik 8: Fındık üretiminde gübre, ilaç vb. maddelerin pahalı olduğunu düşünüyorum.

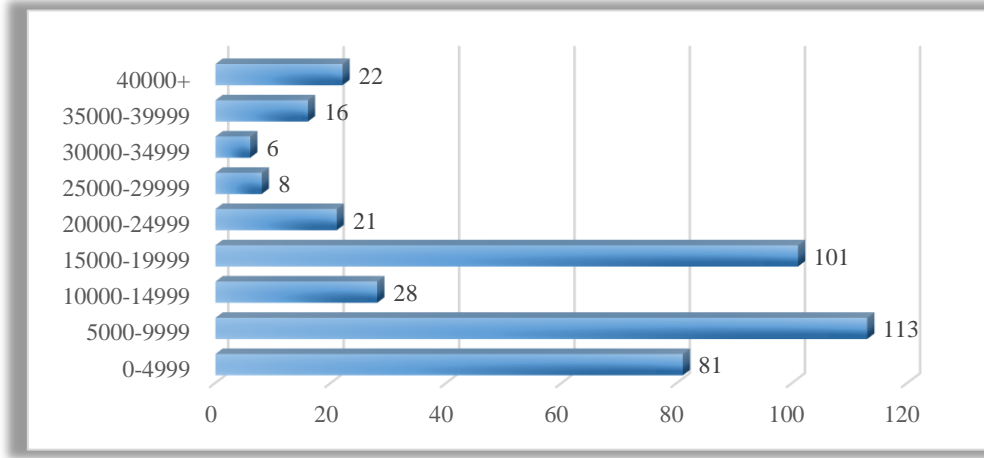
Öte yandan anket katılımcılarının büyük kısmı; fındık üretim faaliyeti kapsamında ortaya çıkan gübre, ilaç vb. girdilerin de pahalı olduğunu düşünmektedir.

Grafik 9: Fındık üretiminde diğer unsurların oluşturduğu dönemlik maliyet kaç TL'dir?

Fındık üretim sürecinde işçilik, budama, gübre, ilaç vb, öğütme ve ayırma gibi giderler dışında kalan maliyet unsurlarının tutarı sorulduğunda; katılımcıların % 70'inde söz konusu maliyetin 400 TL'nin altında olduğu bilgisi ortaya çıkmaktadır.

Grafik 10: Fındık üretim faaliyeti sonucunda elde ettiğiniz dönemlik kazanç kaç TL'dir?

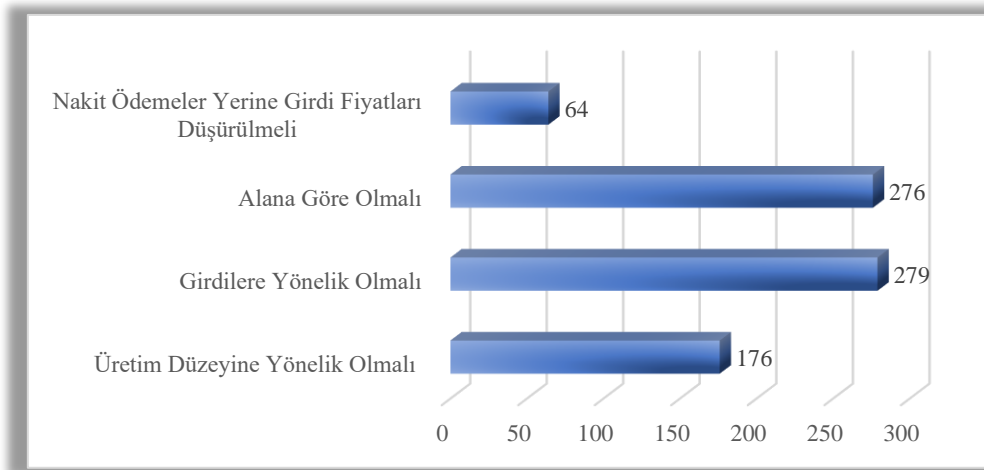

Katılımcılara, fındık faaliyeti sonucu elde ettikleri gelir sorulduğunda, katılımcıların yarısına yakınının dönemlik fındık faaliyeti sonucu 10000 TL'nin altında gelir elde ettiği bulgusuna ulaşılmaktadır.

3.2.2. Mali Desteklere Yönelik Betimsel Bulgular

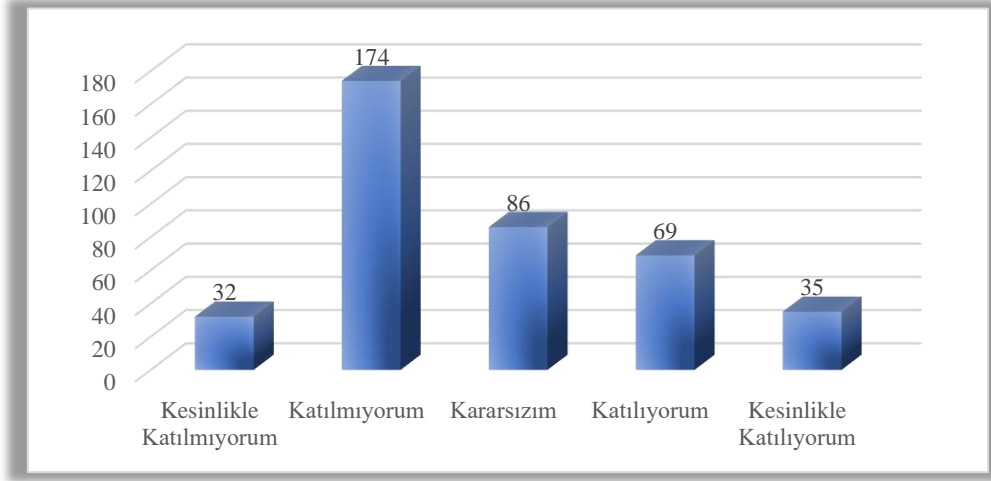
Çalışmanın bu kısmında fındık faaliyeti kapsamında edinilen mali desteklere yönelik bulgular ifade edilecektir.

Grafik 11: Size fındık üretimine yönelik mali desteklerin özellikleri nasıl olmalı?

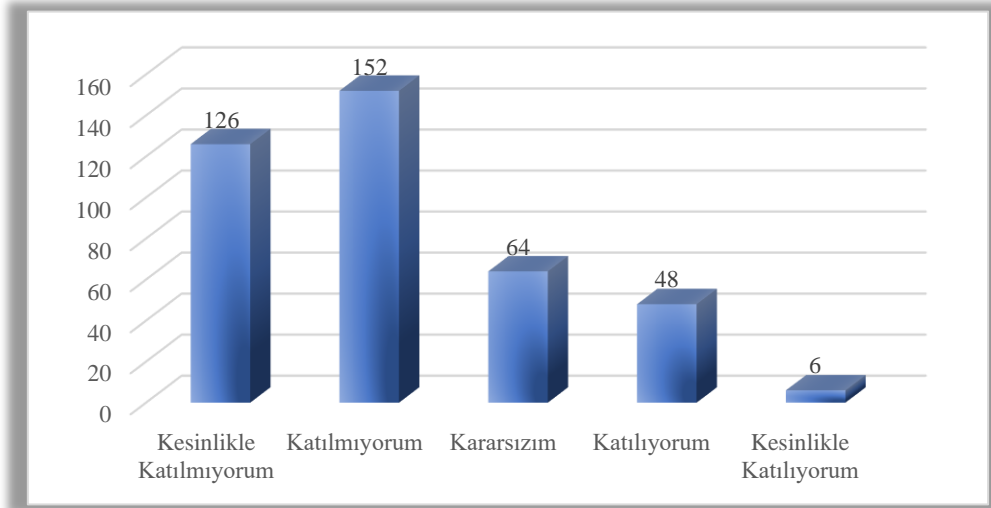
Katılımcılara mali desteklerin nasıl olması gerektiği sorulduğunda; önemli bir kısmının alana ve girdilere yönelik olması gerektiği ifade edilmiştir. Mevcut uygulamasıyla mali desteklerin bu tercihe uygun olduğu söylenebilir.

Grafik 12: Desteklerin çeşitliliği maliyet unsurlarını yeterince dikkate almaktadır.

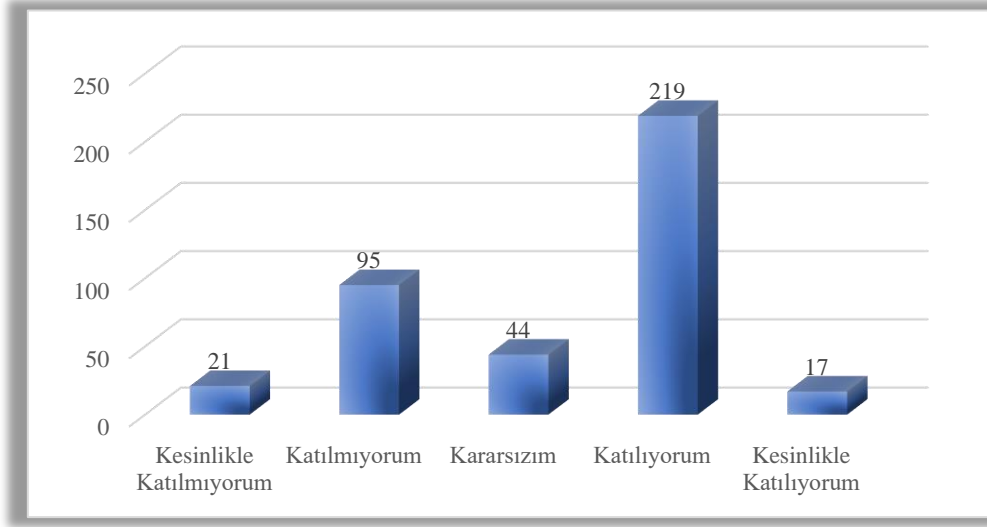
Katılımcılara fındık üretimine yönelik mali desteklerin maliyet unsurlarını yeterince dikkate alıp almadığı hakkındaki düşüncesi sorulmuştur. Buna göre; katılımcıların çoğunluğunun görüşü olumsuz olduğu görülmektedir. Mevcut destekler esas itibarıyla mazot ve gübre desteği ile alan bazı desteklerden oluşmaktadır.

Grafik 13: Yararlandığım mali desteklerin düzeyi maliyetleri karşılamakta yeterlidir.

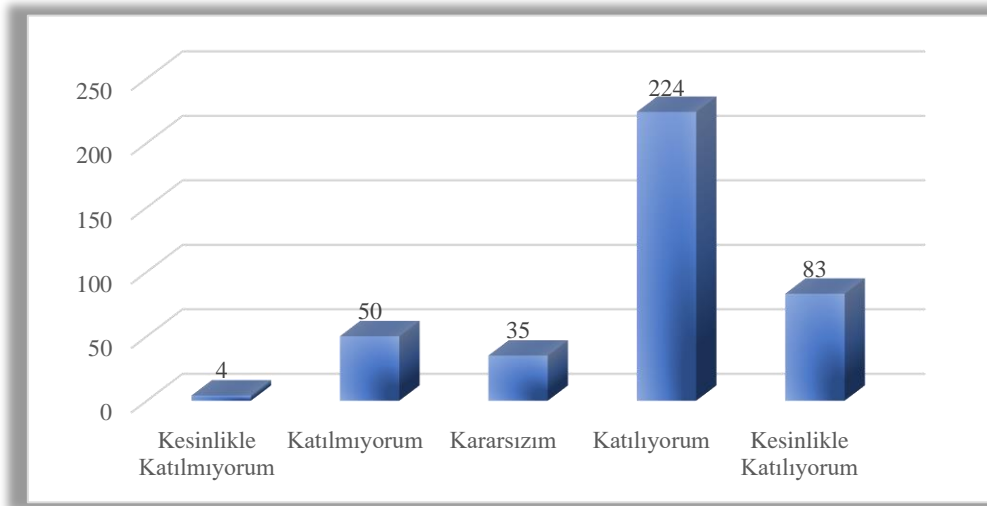
Anket katılımcılarına mali desteklerin yeterliliğine ilişkin görüşü sorulduğunda; katılımcıların % 70'inin mali desteklerin maliyetleri karşılamakta yetersiz olduğunu ifade ederken, katılımcıların sadece % 13'ü destek ödemelerini yeterli bulmaktadır.

Grafik 14: Desteklerin boyutu, üretim düzeyinin düşük olduğu yıllarda önemli bir kazanç unsurudur.

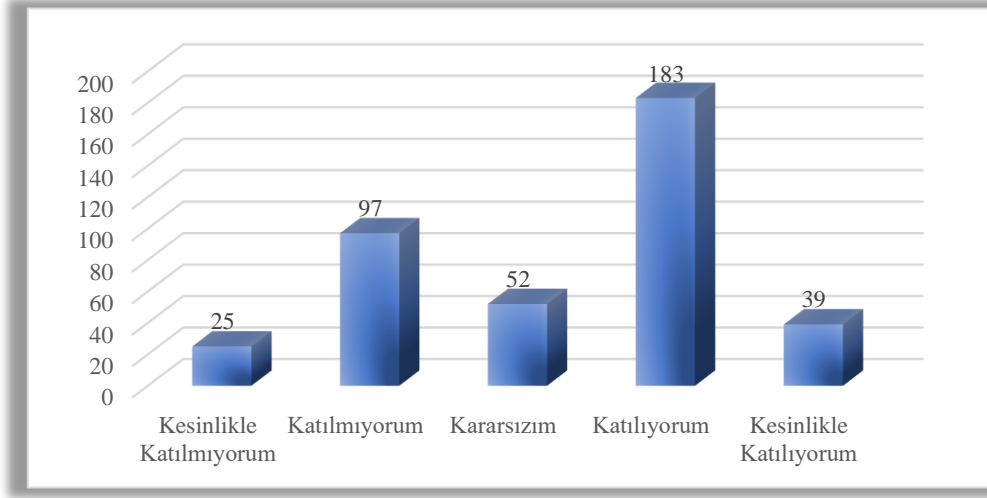
Grafik 14’de görüldüğü üzere katılımcıların önemli bir kısmı açısından mali destekler; üretimin düşük olduğu dönemlerde önemli bir kazanç unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle, mali desteklerin fındık üreticileri açısından önemli bir işlev barındırmasının yanı sıra, üretimin devamı açısından da motive edici bir rol oynadığı söylenebilir.

Grafik 15: Mali destek ödemelerinin gerçekleştiği ödeme döneminden memnunum.

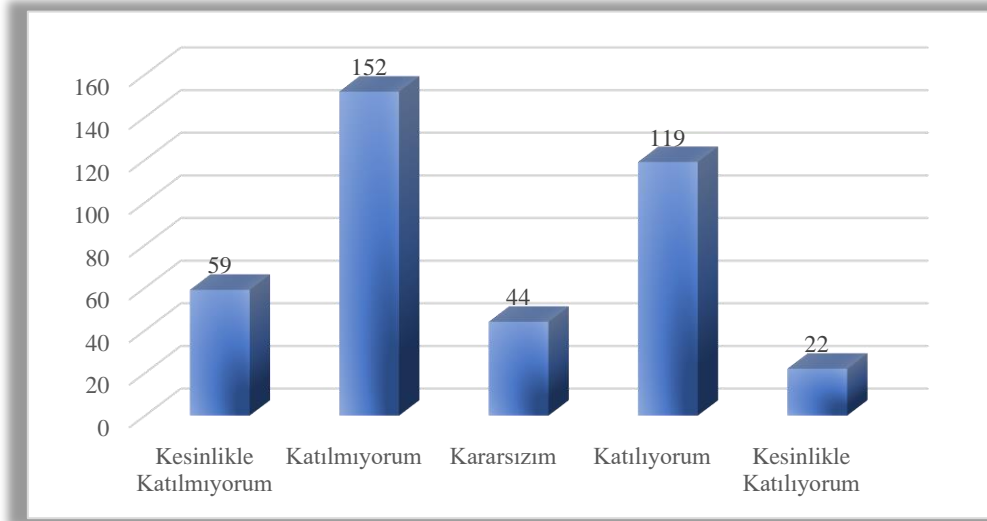
Fındık üretimine yönelik mali destek ödemelerine genellikle mart ayı sonu itibarıyla başlanmakta ve söz konusu destekler üreticiler tarafından ağırlıklı olarak üretim masraflarının (gübre, ilaç, ot biçimi vb.) karşılanmasında kullanılmaktadır (Gündüz vd., 2018: 57). Grafik 15’in de işaret ettiği üzere; anket katılımcılarının önemli çoğunluğunun mali desteklerin ödeme döneminden memnun olduğu söylenebilir.

Grafik 16: Mali destek alınma ilişkin gereken resmi işlemleri karmaşık buluyorum.

Fındık üretimi kapsamında sunulan mali desteklerden yararlanmak isteyen çiftçiler başvurularında, başvuru dilekçesi, fındık üretici belgesi vb. belgeleri ilgili idareye sunmaktadır. Anket kapsamında katılımcılara söz konusu evrak işlemlerinin karışık olup olmadığı sorulmuştur. Grafik 16'ya göre katılımcıların % 56'sı evrak sunumu vb. resmi prosedürü karışık bulmaktadır.

Grafik 17: Fındık üretim sürecinde yararlandığım mali desteklerden genel olarak memnunum.

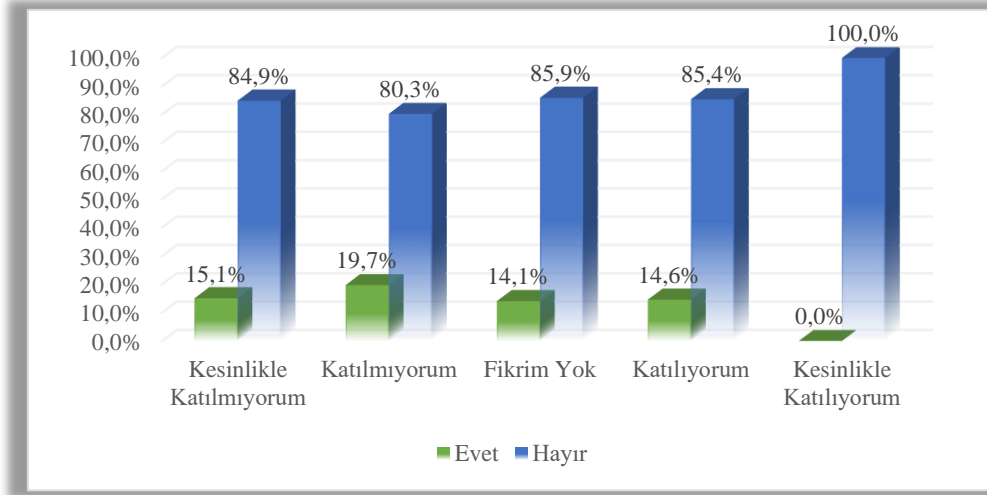

Grafik 17'de katılımcıların fındık faaliyeti kapsamında sunulan mali desteklerden genel anlamıyla memnun olup olmadıkları sorusuna verdikleri cevapların dağılımı görülmektedir. Buna göre; katılımcıların % 35'i mali desteklerden memnun olduğunu, % 54'ü ise memnun olmadığını ifade ederken, % 11'i ise kararsız kalmıştır.

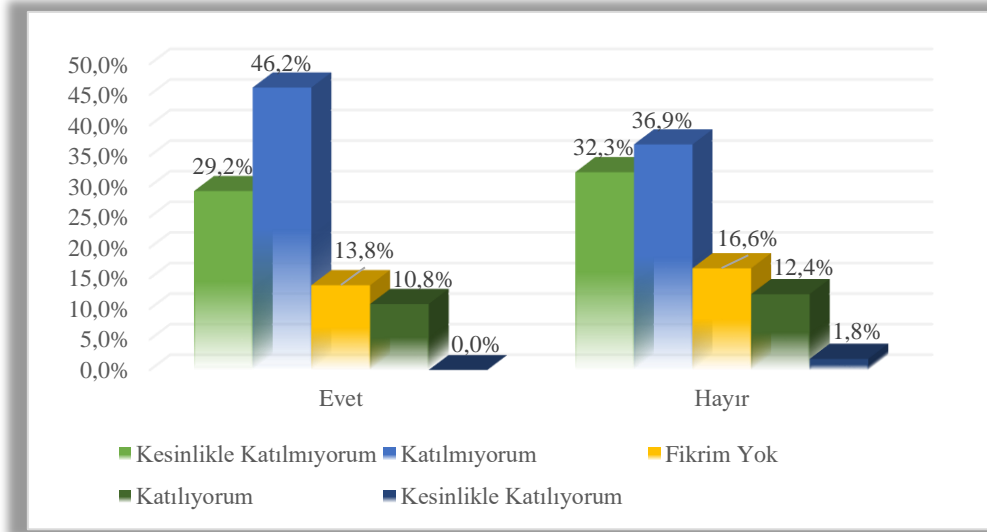
3.2.3. Mali Desteklerin Yeterliliğine İlişkin Bulgular

3.2.3.1. Mali Desteklerin Yeterliliği ve Kredi Kullanım İhtiyacı⁵

Grafik 18: Mali Desteklerin Yeterliliği ve Kredi Kullanım İhtiyacı

Grafik 19: Kredi Kullanım İhtiyacı ve Mali Desteklerin Yeterliliği

Grafik 18 'de “Yararlandığım mali desteklerin düzeyi maliyetleri karşılamakta yeterlidir” ifadesi ile “Fındık üretim sürecinde kredi/borçlanma ihtiyacı yaşıyor musunuz?” sorusuna yönelik çapraz tablo analizi sunulmuştur. Buna göre; mali desteklerin yeterli olduğu fikrine kesinlikle katılmayanların % 84,9’u fındık üretim sürecinde borçlanma ihtiyacı yaşamamaktadır. Öte yandan kesinlikle katılıyorum ifadesini benimseyenlerin tamamı, borçlanma ihtiyacı yaşamadığını ifade etmiştir. Grafik 19’da ise; borçlanma ihtiyacı yaşamadığını ifade edenlerin yalnızca %

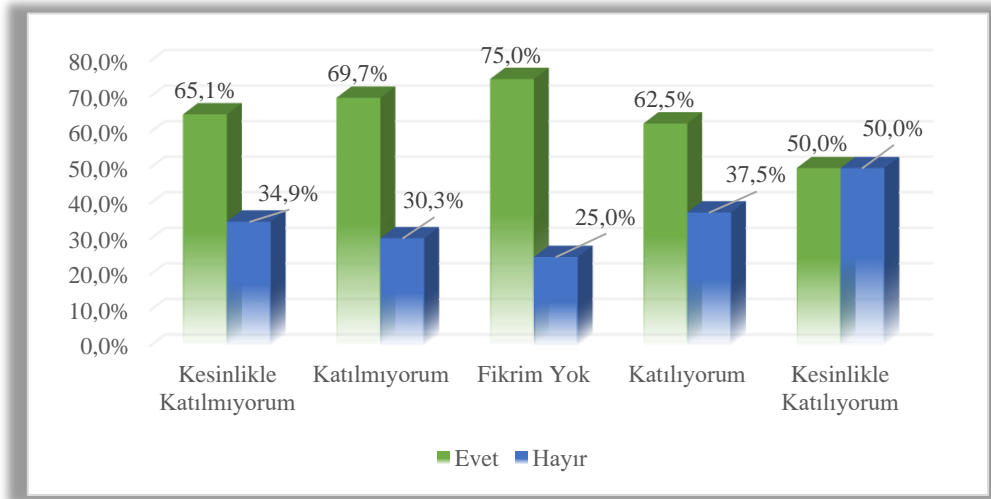
⁵ Pearson Kikare katsayısı 2.940 (p=0.568). H0 hipotezi: Gruplar arasında ilgi yoktur şeklindedir. Ki kare testine göre bu hipotez kabul edilmiştir.

14,2'sinin mali desteklerin üretim maliyetlerine yeterli olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Ancak, borçlanma ihtiyacına ilişkin iki grubun da ağırlıklı olarak mali desteklerin maliyetleri karşılamadığı düşüncesine sahip olduğu söylenebilir.

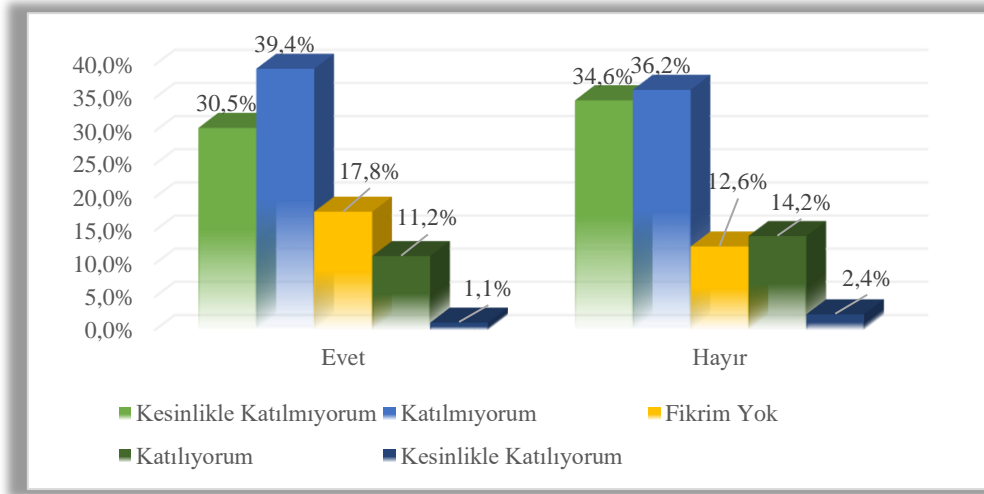
Öte yandan; ele alınan iki değişken arasında ilgi bulunmamaktadır. Yukarıdaki grafiklerden de anlaşılacağı üzere; katılımcıların çoğunun mali desteklerin yetersiz olduğunu düşünmesine rağmen, kredi/borçlanma ihtiyacı yaşamadıkları gözlenmektedir. Elbette ki, gerek kredi/borçlanma ihtiyacını gerekse mali desteklerin maliyetleri karşılama düzeyini etkileyen birçok faktör olduğu unutulmamalıdır. Borçlanma ihtiyacının belirleyicileri arasında; çiftçinin kullanılabilir gelir düzeyi, kredi imkanları vs. faktörler bulunabilirken, mali desteklerin maliyet unsurlarına yeterliliği içinse; üretim sürecinde karşılaşılan maliyetlerin çeşitliliği ve değişken maliyetlerin düzeyi gibi faktörler bulunmaktadır.

3.2.3.2. Mali Desteklerin Yeterliliği ve Tarım Dışı Kazanç Durumu⁶

Grafik 20: Mali Desteklerin Yeterliliği ve Tarım Dışı Kazanç Durumu

⁶ Pearson Kikare katsayısı 3.701 (p=0.448). H0 hipotezi: Gruplar arasında ilgi yoktur şeklindedir. Ki kare testine göre bu hipotez kabul edilmiştir.

Grafik 21: Tarım Dışı Kazanç Durumu ve Mali Desteklerin Yeterliliği

Grafik 20’de “Yararlandığım mali desteklerin düzeyi maliyetleri karşılamakta yeterlidir” ifadesi ile “Tarım dışı geliriniz var mı?” sorusuna yönelik çapraz tablo analizi sunulmuştur. Grafikler incelendiğinde; mali desteklerin yeterli olduğuna kesinlikle katılmayanların % 65,1’nin tarım dışı kazanç sağladığı, kesinlikle katılıyorum diyenlerin ise yarısının tarım dışı kazançta sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaklaşık % 70’i tarım dışı gelire sahip olmakla birlikte; söz konusu kitlenin % 60’ının aylık ortalama geliri 1000-1999 TL arasındadır. Öte yandan; tarım dışı gelir durumuna ilişkin iki grubun da ağırlıklı olarak mali desteklerin maliyetleri karşılamadığı görüşünü taşıdığı söylenebilir. Dolayısıyla analiz; “Yararlandığım mali desteklerin düzeyi maliyetleri karşılamakta yeterlidir” ifadesinin “Tarım dışı geliriniz var mı?” ifadesi ile de bir ilgisi bulunmadığına işaret etmektedir. Mali desteklerin fındık üretim sürecinde karşılaşılabilecek maliyet unsurlarına yeterliliğine yönelik çıkarım yapılabilmesi adına farklı birçok faktörün birlikte analiz edilmesi gelecekteki çalışmalar açısından motivasyon taşıyabilir.

3.2.4. Mali Desteklerden Memnuniyet ile Değişkenler Arasındaki İlişki⁷

Çalışmanın bu kısmında anket katılımcılarının *mali desteklerden genel olarak memnunum* ifadesi ile cinsiyet, eğitim düzeyi, aylık kazanç, aile genişliği, temin edilen işçi sayısı ve fındık faaliyetinin gerçekleştirildiği arazinin boyutu arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı değerlendirilecektir. Bu doğrultuda parametrik hipotez testleri arasında yer alan *t* ve *one-way anova* (tek yönlü varyans analizi) testleri uygulanmıştır ve gruplar arasındaki farkı belirleyebilmek için tukey testi kullanılarak ve anlamlılık seviyesi $p < 0,05$ olarak alınmıştır. Ayrıca mali desteklerden memnuniyet ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

⁷ Cronbach Alpha katsayısı 0,643’tür. Buna göre ankette kullanılan soruların iç tutarlılığa sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Araştırma Grubunun Cinsiyet Değişkenine Göre Mali Desteklerden Memnuniyet Düzeyine İlişkin T Testi

	N	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Kadın	135	2,6000	1,16670	1,488	0,138
Erkek	261	2,4291	1,03764		

Tablo 7 incelendiğinde cinsiyet değişkeni ile fındık üretimine yönelik mali desteklerden memnuniyet düzeyi arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($t=1,488$, $p=0,138>0,05$). Ancak kadınların memnuniyet ortalama değeri ($\bar{x}=2,6000$) iken, erkeklerin ise mali desteklerden memnuniyete ilişkin ortalama değeri ($\bar{x}=2,4291$)'dir. Bu da bize kadın çiftçilerin mali desteklerden memnuniyet düzeyinin erkeklerden kısmen daha fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Araştırma Grubunun Eğitim Değişkenine Göre Mali Desteklerden Memnuniyet Düzeyine İlişkin One-Way Anova Testi Karşılaştırılmasını Gösteren Dağılım

Mezuniyet		KT	Sd	KO	f	p
Yok	Gruplar arası	14,686	5	2,937	2,544	0,028
İlkokul		450,251	390	1,154		
Mezunu	Grup içi					
Ortaokul						
Mezunu						
Lise Mezunu						
Yüksekokul						
Mezunu						
Üniversite						
Mezunu						

Tablo 9'da görüldüğü üzere eğitim düzeylerine göre fındık faaliyetine yönelik mali destek temin eden katılımcıların bu desteklerden memnuniyet düzeyine ilişkin one-way anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım sunulmuştur. Söz konusu dağılım incelendiğinde; eğitim değişkeni ile mali desteklerden memnuniyet düzeyi arasında anlamlı bir farklılığın olduğu düşünülmektedir ($f=2,544$, $p=0,028<0,05$). Her ne kadar one-way anova testi gruplar arasında anlamlı bir fark olduğunu gösterse de, tablo 10'da sunulan tukey testi sonuçlarına göre gruplar arasında fark tespit edilememiştir.

Tablo 9: Araştırma Grubunun Eğitim Değişkenine Göre Mali Destek Memnuniyet Düzeyine İlişkin Tukey Testi Karşılaştırılmasını Gösteren Dağılım

	Eğitim düzeyi	Ortalamalar Farkı	p
Mezuniyet Yok	İlkokul Mezunu	0,229782	0,816
	Ortaokul Mezunu	0,141338	0,991
	Lise Mezunu	0,403156	0,474
	Yüksekokul Mezunu	0,549201	0,286
	Üniversite Mezunu	0,473489	0,315
İlkokul Mezunu	Mezuniyet Yok	0,229782	0,815
	Ortaokul Mezunu	0,371120	0,364
	Lise Mezunu	0,173375	0,910
	Yüksekokul Mezunu	0,319419	0,670
	Üniversite Mezunu	0,243707	0,738
Ortaokul Mezunu	Mezuniyet Yok	0,141338	0,991
	İlkokul Mezunu	0,371120	0,364
	Lise Mezunu	0,544495	0,164
	Yüksekokul Mezunu	0,690539	0,094
	Üniversite Mezunu	0,614827	0,092
Lise Mezunu	Mezuniyet Yok	0,403156	0,474
	İlkokul Mezunu	0,173375	0,910
	Ortaokul Mezunu	0,544495	0,164
	Yüksekokul Mezunu	0,146045	0,992
	Üniversite Mezunu	0,070332	0,999
Yüksekokul Mezunu	Mezuniyet Yok	0,549201	0,285
	İlkokul Mezunu	0,319419	0,670
	Ortaokul Mezunu	0,690539	0,094
	Lise Mezunu	0,146045	0,992
	Üniversite Mezunu	0,075712	0,999
Üniversite Mezunu	Mezuniyet Yok	0,473489	0,315
	İlkokul Mezunu	0,243707	0,738
	Ortaokul Mezunu	0,614827	0,092
	Lise Mezunu	0,070332	0,999
	Yüksekokul Mezunu	0,075712	0,999

Ayrıca mali desteklerden memnuniyet düzeyi ile eğitim arasındaki ilişkinin tespit edilmesi adına yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 10: Katılımcıların Mali Desteklerden Memnuniyet İle Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon İlişkisi)

Değişkenler	N	Pearson (r)	p
Eğitim Düzeyi Mali desteklerden genel olarak memnunum.	396	0,122	0,015

Yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda mali desteklerden genel olarak memnunum ifadesi ile eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,122$, $p=0.015$; $p<0.05$). Bir başka ifade ile mali desteklerden memnuniyet ile eğitim düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre eğitim düzeyi arttıkça mali desteklerden memnuniyetin de arttığı söylenebilir ancak ilişkinin düzeyi oldukça zayıftır (0,122).

Tablo 11: Araştırma Grubunun Aylık Kazanç Değişkenine Göre Mali Desteklerden Memnuniyet Düzeyine İlişkin One-Way Anova Testi Karşılaştırılmasını Gösteren Dağılım

0-999		KT	Sd	KO	f	p
1000-1999	Gruplar arası	7,958	5	1,591	1,358	0,239
2000-2999						
3000-3999	Grup içi	456,977	390	1,171		
4000-4999						
5000 ve üzeri						

Tablo 11 incelendiğinde; fındık faaliyetine yönelik mali desteklerden memnuniyet düzeyi ile aylık kazanç arasında anlamlı bir fark bulunmadığı gözlenmektedir ($f=1,358$, $p=0,239>0,05$).

Tablo 12: Katılımcıların Mali Desteklerden Memnuniyeti İle Aylık Ortalama Kazancı Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon İlişkisi)

Değişkenler	N	Pearson (r)	p
Aylık Ortalama Kazanç Mali desteklerden genel olarak memnunum.	396	-0,026	0,604

Tablo 12’de ise; söz konusu değişkenler için Pearson korelasyon analizi sonuçları sunulmaktadır. Buna göre; katılımcıların mali desteklerden memnuniyeti ile aylık ortalama kazancı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=-0,032$, $p=0,604>0,05$).

Tablo 13: Araştırma Grubunun Aile Genişliği Değişkenine Göre Mali Desteklerden Memnuniyet Düzeyine İlişkin One-Way Anova Testi Karşılaştırılmasını Gösteren Dağılım

		KT	Sd	KO	f	p
Tek Kişilik						
İki Kişilik	Gruplar arası	5,884	5	1,176	0,999	0,417
Üç Kişilik						
Dört Kişilik	Grup içi	459,052	390	1,177		
Beş Kişilik						
Altı ve daha fazla						

Tablo 13 incelendiğinde; fındık faaliyetine yönelik mali desteklerden memnuniyet düzeyi ile aile genişliği arasında anlamlı bir fark bulunmadığı gözlenmektedir ($f=0,999$, $p=0,417>0,05$).

Tablo 14: Katılımcıların Mali Desteklerden Memnuniyeti İle Aile Genişliği Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon İlişkisi)

Değişkenler	N	Pearson (r)	p
Aile Genişliği	396	-0,102	0,042
Mali desteklerden genel olarak memnunum.			

Öte yandan, söz konusu değişkenler için Pearson korelasyon analizi sonuçları tablo 14'de sunulmuştur. Buna göre aile genişliği ile mali desteklerden memnuniyet arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r= -0,102$, $p=0.042<0.05$) ancak ilişki oldukça zayıf düzeydedir.

Tablo 15: Araştırma Grubunun Temin Edilen İşçi Değişkenine Göre Mali Desteklerden Memnuniyet Düzeyine İlişkin One-Way Anova Testi Karşılaştırılmasını Gösteren Dağılım

		KT	Sd	KO	f	p
Yok						
1-3 İşçi	Gruplar arası	13,247	4	3,311	2,866	0,023
4-6 İşçi						
7-9 İşçi	Grup içi	451,689	391	1,155		
10 ve Fazlası						

Tablo 15'de görüldüğü üzere, fındık faaliyetine yönelik mali desteklerden memnuniyet düzeyi ile aile üyeleri dışında temin edilen işçi sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($f=0,866$, $p=0,023<0,05$). Gruplar arasındaki farklılığın kaynağını tespit edebilmek adına tukey testi tablo 14'te sunulmaktadır.

Tablo 16: Araştırma Grubunun Temin Edilen İşçi Değişkenine Göre Mali Destek Memnuniyet Düzeyine İlişkin Tukey Testi Karşılaştırılmasını Gösteren Dağılım

	İşçi Sayısı	Ortalamalar Farkı	p
Yok	1-3 İşçi	0,19444	0,814
	4-6 İşçi	0,14466	0,923
	7-9 İşçi	0,76587	0,420
	10 ve Fazlası	0,48382*	0,027
1-3 İşçi	Yok	0,19444	0,814
	4-6 İşçi	0,04978	0,999
	7-9 İşçi	0,57143	0,741
	10 ve Fazlası	0,28938	0,693
4-6 İşçi	Yok	0,14466	0,923
	1-3 İşçi	0,04978	0,999
	7-9 İşçi	0,62121	0,674
	10 ve Fazlası	0,33916	0,537
7-9 İşçi	Yok	0,76587	0,420
	1-3 İşçi	0,57143	0,741
	4-6 İşçi	0,62121	0,674
	10 ve Fazlası	0,28205	0,974
10 ve Fazlası	Yok	0,48382*	0,027
	1-3 İşçi	0,28938	0,693
	4-6 İşçi	0,33916	0,537
	7-9 İşçi	0,28205	0,974

Tablo 16’te sunulan sonuçlar incelendiğinde; aile üyeleri dışında işçi temin etmeyen katılımcılar ile 10 ve daha fazla işçi temin eden katılımcıların arasında memnuniyet düzeyi açısından anlamlı bir fark tespit edildiği ve ortalama farkının 0,48382 olduğu görülmektedir.

Tablo 17: Katılımcıların Mali Desteklerden Memnuniyeti İle Temin Edilen İşçi Sayısı Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon İlişkisi)

Değişkenler	N	Pearson (r)	p
İşçi Sayısı Mali desteklerden genel olarak memnunum.	396	-0,158	0,002

Tablo 17’de sunulan pearson korelasyon analizi sonuçlarına göre; temin edilen işçi düzeyi ile mali desteklerden memnuniyet arasında anlamlı ve negatif bir ilişki

bulunmaktadır ($r=-0,158$, $p=0.002<0.05$). Buna göre fındık faaliyeti kapsamında aile üyeleri dışında temin edilen işçi sayısı arttıkça, mali desteklerden memnuniyet düzeyinin azaldığı söylenebilir ancak ilişki katsayısı oldukça düşüktür ($-0,158$).

Tablo 18: Araştırma Grubunun Arazi Boyutu Değişkenine Göre Mali Desteklerden Memnuniyet Düzeyine İlişkin One-Way Anova Testi Karşılaştırılmasını Gösteren Dağılım

5 ve daha az		KT	Sd	KO	f	p
6-10	Gruplar arası	10,639	8	1,329	1,132	0,339
11-15						
16-20	Grup içi	454,297	387	1,173		
21-25						
26-30						
31-35						
36-40						
41 ve fazlası						

Tablo 18’de görüldüğü gibi, sahip olunan fındık arazi boyutu ile mali desteklerden memnuniyet arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($f=1,132$, $p=0,39>0,05$).

Tablo 19: Katılımcıların Mali Desteklerden Memnuniyeti İle Arazi Boyutu Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon İlişkisi)

Değişkenler	N	Pearson (r)	p
Arazi boyutu Mali desteklerden genel olarak memnunum.	396	-0,032	0,521

Tablo 19’da ise; söz konusu değişkenler için Pearson korelasyon analizi sonuçları sunulmaktadır. Buna göre; fındık faaliyetinin gerçekleştirildiği arazinin boyutu ile mali desteklerden memnuniyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=-0,032$, $p=0,521>0,05$). Yani, arazinin boyutu mali desteklerden memnuniyeti pozitif veya negatif olarak etkilememektedir.

SONUÇ

Tarım sektörü; doğal şartlara bağımlılık, sektördeki risk ve belirsizliklerin fazla oluşu ve çiftçilerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesi gibi gerekçelerle desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu gerçeğin yanı sıra tarımın öneminin bilinciyle Türkiye geçmişten günümüze tarımsal faaliyetlere yönelik çeşitli destekleme politikaları uygulamıştır. Fındık üretim faaliyeti de; Türkiye açısından dünya üretimindeki ve ticaretindeki

yeri, istihdama ve ekonomiye katkısıyla söz konusu tarımsal faaliyet alanlarından biri olmuştur.

Türkiye’de Fiskobirlik’in destekleme alımlarıyla başlayan tarımsal destekleme politikaları, TMO’nun sorumluluğunda devam etmiş ve Yeni Fındık Stratejisi’yle son bulan TMO’un destekleme alımı politikaları yerini alan bazı gelir desteği ve ruhsatsız alanlarda fındık yetiştiricileri için alternatif ürüne geçmeleri halinde telafi edici ödemelere bırakmıştır. Bunun yanı sıra üretimde karşılaşılan maliyetlerden olan mazot ve gübre gibi unsurlara yönelik mazot ve gübre desteği sunulmaktadır. Fındık faaliyetine yönelik söz konusu desteklerin fındık üretim sürecinde karşılaşılan maliyetleri karşılama yetisini ve çiftçilerin bu desteklerden memnuniyet düzeyini değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışma kapsamında; Giresun ilinde 396 fındık üreticisine yönelik anket uygulanmıştır. Ulaşılan bulguları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür;

- ✓ Maliyet unsurlarına yönelik frekans analizi sonucunda; katılımcıların çok büyük bir kısmının gübre, ilaç, öğütme ve ayırma gibi maliyet unsurları bulunurken, % 63,9’unun üretim sürecinde aile üyeleri dışında işçi temin etmemektedir. Ayrıca katılımcıların % 93’ü işçilik maliyetlerinin yüksek olduğunu düşünmektedir.
- ✓ Öte yandan; katılımcıların yalnızca % 8’inin benzin ve mazot maliyetleri dönemlik 1000 TL’nin üzerindeyken, gübre, ilaç vb. unsurlara yönelik dönemlik maliyetleri 1000 TL’nin üzerinde olan katılımcılar toplam katılımcıların % 35’ini oluşturmaktadır. Ancak katılımcıları açısından her iki maliyet unsurunun da yüksek olduğuna dair bir algı bulunmaktadır.
- ✓ Katılımcıların yarıdan fazlasının fındık faaliyeti sonucu dönemlik kazancı 10000 TL’nin altındadır.
- ✓ Mali desteklere yönelik frekans analizi sonucunda; katılımcıların büyük bir kısmının mali desteklerin hem alana hem de girdilere yönelik olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu yönüyle; mevcut desteklerin bu tercihe uygun olduğu belirtilebilir. Ayrıca katılımcıların büyük kısmı, mali desteklerin maliyet unsurlarını yeterince dikkate almadığını ifade etmiştir.
- ✓ Benzer şekilde katılımcıların % 70’i mali desteklerin maliyetleri karşılamakta yeterli olmadığını iddia etmektedir. Öte yandan; mali desteklerin üretimin düşük olduğu yıllarda önemli bir gelir unsuru niteliği taşıdığı katılımcıların büyük kısmı tarafından benimsenmektedir.
- ✓ Katılımcıların % 77’si mali desteklerin ödeme döneminden memnun görünürken, % 56’sı mali desteklerin temin edilmesi sürecinde karşılaşılan resmi işlemleri karışık bulmaktadır.
- ✓ Çapraz tablo analizi sonucu; mali desteklerin yeterliliğine ilişkin frekans dağılımı ile gerek kredi kullanım ihtiyacı gerekse tarım dışı kazancın varlığı arasında bir ilgi bulunamamıştır. Elbette ki, söz konusu değişkenleri etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Tarım dışı kazancın düzeyi, kredi imkanları başta olmak üzere farklı faktörlerin göz önüne alınması yeni çalışmalar için motivasyon oluşturabilir.

- ✓ *Fındık üretim sürecinde yararlandığım mali desteklerden genel olarak memnunum* şeklindeki likert tipi ifade ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t=1,488$, $p=0,138>0,05$). Ancak kadın çiftçilerin memnuniyet düzeyi ortalaması erkeklerden kısmen fazladır.
- ✓ Öte yandan; söz konusu ifade ile eğitim değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmakla beraber ($f=2,544$, $p=0,028<0,05$); tukey testi sonuçlarına göre gruplar arasında farklılık tespit edilememiştir. Ancak Pearson korelasyon analizi sonucunda mali desteklerden memnuniyet ile eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur ($r=0,122$, $p=0,015$; $p<0,05$). Eğitim düzeyi arttıkça mali desteklerden memnuniyetin arttığı söylenebilir.
- ✓ Aylık kazanç değişkeni ile mali desteklerden memnuniyet arasında anlamlı bir fark bulunmadığı gibi ($f=1,358$, $p=0,239>0,05$), Pearson korelasyon analizi sonuçlarına göre anlamlı bir ilişki de bulunmamaktadır ($r= -0,026$, $p=0,604>0,05$).
- ✓ Aile genişliği değişkeni ile mali desteklerden memnuniyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken ($f=0,999$, $p=0,417>0,05$), Pearson korelasyon analizi sonuçlarına göre anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r= -0,102$, $p=0,042<0,05$).
- ✓ Öte yandan; temin edilen işçi değişkeni ile mali desteklerden memnuniyet arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($f=0,866$, $p=0,023<0,05$). Tukey testi sonucunda farkın kaynağı, işçi temin etmeyen katılımcılar ile on ve daha fazla işçi temin eden katılımcılar arasında olduğu anlaşılmıştır ve ortalama farkı 0,48382'dir. Ayrıca Pearson korelasyon analizine göre; iki değişken arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=-0,158$, $p=0,002<0,05$). Buna göre temin edilen işçi sayısı arttıkça; mali desteklerden memnuniyetin azaldığı söylenebilir.
- ✓ Arazi boyutu ile mali desteklerden memnuniyet arasında anlamlı bir fark bulunmamakla birlikte ($f=1,132$, $p=0,39>0,05$); Pearson korelasyon analizi sonucuna göre anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilememiştir ($r=-0,032$, $p=0,521>0,05$).

KAYNAKÇA

Dinler, T., Yaltırık, A., Çetin, B., Özkan, B., Gülçubuk, B., Sürmeli, E., Ekmen, E., Saner, G., Akçaöz, H., Uysal Ö. K., Karaaslan, S., Kıymaz, T., 2005, Tarımda Risk Yönetimi ve Tarım sigortaları, Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, 3-7 Ocak 2005, Ankara.

Doğanay, H. (2012), "Türkiye Fındık Meyvacılığındaki Yeni Gelişmeler", Eastern Geographical Review, 27.

Fair Labor Association (2011), “Assessment of the Hazelnut Supply Chain and Hazelnut Harvest in Turkey”, <http://www.fairlabor.org/report/assessment-hazelnut-supply-chain-and-hazelnut-harvest-turkey>, (13.05.20).

FAO (2020), <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>, (17.05.20).

Giresun Ticaret Borsası (2015), “Piyasa Analizleri”, <http://www.giresuntb.org.tr/images/piyasaanalizi2.pdf>, (16.05.20).

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2018), “Destekleme Bülteni 2018”, <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/TARIMSAL%20DESTEKLER%202018.pdf>, (03.01.2020).

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2016), “2016 Yılı Fındık Raporu”, <http://koop.gtb.gov.tr/data/58e5f49b1a79f54dd851b458/2016%20F%C4%B1nd%C4%B1k%20Raporu.pdf>, (06.04.2020).

Gündüz, R., Topak, C., Yazar, Ö. M., Küçükkavruk, K. ve Aksakal, E. (2018), Fındık Sektör Araştırması Raporu, <https://goo.gl/FqxmUu>, (20.05.20).

Kayalak, S. (2009), Türkiye Fındık Piyasasındaki Ekonomik Değişkenlerin Yapısal Değişimi ve Zaman Serisi Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

----- (2012), “Türkiye’de ve Dünyada Fındık Politikaları”, Tarım Ekonomisi Dergisi, 2012; 18 (2): 43–53.

KİB (2017), <http://www.kib.org.tr/files/downloads/2017-ULKELELER.pdf>, (11.03.20).

Kılıç O., Ceyhan V. ve Alkan I. (2009), “Determinants of economic efficiency: A case study of hazelnut (*Corylus avellana*) farms in Samsun Province, Turkey”, *New Zealand Journal of Crop and Horticultural Science*, 37:3, 263-270.

Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (2018), 2017 Yılı Fındık Raporu, <https://goo.gl/23wnEr>, (12.05.2020).

Öztürk, D. ve Akçay, Y. (2011), “Fındık Yetiştiriciliğinin Yatırım Analizi ve Karlılığının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma (Samsun İli Çarşamba ve Terme Ovası Örneği)”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 13 (21): 65-73, 2011.

Öztürk, D. ve Arıcı Y. K. (2017), “Fındık İşletmelerinin Üretim ve Pazarlama Sorunlarının Analizi: Samsun İli Örneği”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 21-34, Mart 2017.

Sıray, E. ve Akçay, Y. (2010), “Giresun İli Merkez İlçede Fındık Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi Üretim ve Pazarlama Sorunlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma”, *GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2010, 27(1), ss. 43-56.

Sıray E., Akman R., Savran H. E., Duyar Ö., Özdemir F., Göğüs A. ve Sayılı M. (2015), “Fındık Yetiştiriciliği Konusunda Çalışan Araştırmacıların Mevcut Durumu ve Sorunlarının Belirlenmesi”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, (2015) 32 (3), ss. 22-28.

Sıray E., Duyar Ö., Özdemir F. ve Ertekin F. (2012), “Batı Karadeniz Bölgesinde Fındık Yetiştiriciliğinde Eğitim ve Yayım Altyapı İhtiyacının Belirlenmesi”, GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi, 2012, 29 (2), ss. 9-18.

Sobutay, T. (2006), “Fındık Sektör Araştırması”, İstanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Şubesi Uygulama Servisi, 26 Haziran 2006.

TAGEM (2017), “Tarım Ürünleri Piyasaları: Fındık”, <https://goo.gl/ex42NZ>, (03.03.20).

TMO (2016), 2016 Yılı Fındık Sektör Raporu, <https://goo.gl/6fq8Yy>, (03.01.2020).

TMO (2019), 2018 Yılı Fındık Sektör Raporu, <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/findiksektorraporu2018.pdf>, (17.05.20).

Topçu, Y. (2008), “Çiftçilerin Tarımsal Destekleme Politikalarından Faydalanma İstekliliğinde Etkili Olan Faktörlerin Analizi: Erzurum İli Örneği”, Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 2008, 21(2), ss. 205–212.

Tunçer, M. ve Günay, H.F. (2017), “Türkiye’de Tarıma Yönelik Desteklerin Avrupa Birliği Perspektifinden Değerlendirilmesi”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 8 (2017), s.15-30.

Yıldız, Ö. ve Dağdemir, V. (2017), “Sakarya İlinde Fındık Üretim Maliyeti”, Tarım Ekonomisi Dergisi, Cilt:23 Sayı:1, ss. 37-42.

KOSGEB UYGULAMALI GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMLERİNİN ANALİZ EDİLMESİ: BİLECİK ÖRNEĞİ¹

Gürkan Haşit^a, Necati Çiftçi^b, Sevgi Gönüllüoğlu^c, Mustafa Arı^d, Bülent Turan^e

Özet

Araştırmanın amacı Bilecik ilinde KOSGEB aracılığıyla yapılan uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin mevcut durumlarının araştırılmasıdır. Girişimcilik ülkeler açısından ekonomik büyümenin hızlanmasında, refah düzeyinin yükselmesinde, istihdam hacminin artmasında, bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kalkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Dünyadaki gelişmiş veya gelişmeye çalışan tüm ülkelerde girişimciliği özendirici ve destekleyici devlet politikaları kapsamında girişimcilere yönelik çok sayıda eğitim çalışması yapılmaktadır. Araştırma sonucunda eğitimlere katılanların cinsiyetlerinin yaklaşık olarak aynı oranda olduğu, eğitim durumlarında ise en fazla katılımın lisans mezunu olanlardan oluştuğu görülmüştür. 2012 yılı başından 2018 yılı sonuna kadar düzenlenen 188 eğitime 5.796 katılımcı katılmıştır, aynı süre içerisinde 251 kişi (%0,44) ise KOSGEB tarafından destek almıştır. Eğitim düzenleyen 16 kurum bulunurken, bu eğitimlerin %47'si tek bir kurum tarafından düzenlenmiştir. Kursiyerlerle (10), eğitmenlerle (3) ve KOSGEB yetkilileri (2) ile görüşmeler yapılmış ve eğitimlerle ilgili görüşleri alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik Eğitimi, Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi, KOSGEB

ANALYSIS of KOSGEB APPLIED ENTREPRENEURSHIP TRAINING: SAMPLE of BİLECİK PROVINCE

Abstract

The purpose of the study is to investigate the current status of applied entrepreneurship training supported by KOSGEB (Small and Medium Enterprises Development Organization of Turkey) in Bilecik province. Entrepreneurship plays an important role from the view of countries in acceleration of economic growth, promotion of welfare, increase in the volume of employment, elimination of regional disparities. Therefore, in all developed or developing countries, a number of training activities for entrepreneurs are made within the government policies which are supporting and incentive for entrepreneurship. As a result of the research; It was seen that the gender of the participants in the training was approximately the same, and the highest level of participation in education was composed of undergraduate graduates. 5,796 participants participated in 188 trainings organized from the beginning of 2012 to the end of 2018, at the same time 251 people (0.44%) was supported by KOSGEB. While there are 16 training organizations, 47% of these trainings are organized by only one organization. Interviews with trainees (10), trainers (3) and KOSGEB (2) officials have done and their opinions about the trainings have got.

Keywords: Entrepreneurship Education, Applied Entrepreneurship Education (Training), KOSGEB

¹ Bu çalışma Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesinin 2016-02.BŞEÜ.05-10 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiştir.

^a Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF, ORCID: 0000-0001-9093-4402, gurkan.hasit@bilecik.edu.tr

^b Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF, ORCID: 0000-0001-6100-7597, necati.ciftci@bilecik.edu.tr

^c Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF, ORCID: 0000-0002-7225-7863, sevgi.gonulluoglu@bilecik.edu.tr

^d Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF, ORCID: 0000-0002-1935-6889, mustafa.ari@bilecik.edu.tr

^e Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi MYO, ORCID: 0000-0002-3553-9538, bulent.turan@bilecik.edu.tr

1. GİRİŞ

Girişimcilik ülkeler açısından ekonomik büyümenin hızlanmasında, refah düzeyinin yükselmesinde, istihdam hacminin artmasında, bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kalkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Dünyadaki gelişmiş veya gelişmeye çalışan tüm ülkelerde girişimciliği özendirici ve destekleyici devlet politikaları kapsamında girişimcilere yönelik çok sayıda eğitim çalışması yapılmaktadır. Ülkemizde de bu amaca yönelik olarak çok sayıda il ve ilçemizde KOSGEB'in önderliğinde girişimcilere yönelik olarak düzenlenen uygulamalı girişimcilik eğitimleri yapılmaya başlanmıştır. Eğitimler kapsamında girişimci adayları iş planı hazırlama, pazar araştırma, pazarlama planı ve finansal plan hazırlama konusunda bilgiler almakta ve uygulamalar yapmaktadır. Uygulamalı Girişimcilik eğitimlerinin başarılı olması ülkemiz ekonomisi açısından büyük önem taşımakta, dolayısıyla bu eğitimin istenen amaca ulaşabilmesi için mevcut durumunun analiz edilerek yaşanan sorunlar varsa bunların ortadan kaldırılmasına yönelik çözüm önerileri getirilmesi gerekmektedir. Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri sonucunda katılımcılara katılım belgesi verilmektedir. Bu belge aynı zamanda katılımcılara KOSGEB Yeni Girişimci Desteğine başvuru yapma hakkı da kazandırmaktadır. Bu uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin ekonomi için önemli olan girişimci sayısının artırılmasında büyük önemi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu eğitim çalışmalarının sonuçlarının ortaya konulması, yaşanan sorunlar varsa bunların giderilmesi, eğitimin daha verimli olmasını sağlayacak, ülkemiz açısından daha fazla girişimcinin ortaya çıkmasına olanak yaratabilecektir.

Araştırmanın amacını; Bilecik İlinde KOSGEB'e bağlı olarak yapılan Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinin (UGE) mevcut durumunun analiz edilmesi oluşturmaktadır. Bu analizle; başladığı günden bugüne kadar yapılan uygulamalı girişimcilik tarihsel gelişim süreci, eğitimlerinin yasal çerçevesi, içerikleri, katılanların demografik özellikleri, sertifika alanların KOSGEB'den destek alma oranları, girişimcilik eğitim programında yer alan tarafların yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik kendi çözüm önerileri ortaya konulmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Girişimcilik Kavramı

Girişim kelimesinin İngilizce karşılığı *entrepreneurship* olup, bu dile ise Fransızca *yüklenmek, üstlenmek, taahhüt etmek* anlamındaki *entreprenre* kelimesinden geçmiştir (Kuratko & Hodgetts, 1998, p.31).

Girişimcilik çok boyutlu bir kavram olduğundan sadece tek bir tanımı yoktur. Ekonomi, Psikoloji, Sosyoloji ve Yönetim vb. bakış açıları ile çeşitli tanımlar yapılabilir. Öncelikle onu Neoklasik iktisatçılar tanımlamışken yapılan tanımlar

piyasaların gelişimi sonrasında çeşitli değişimler göstermiştir (Bula, 2012, p.81). 1950'li yıllara kadar yapılan tanımların çoğunluğu Cantillon (1725), Jean Baptiste Say (1803) ve Joseph Schumpeter (1934) gibi döneminin öncü ekonomistleri tarafından yapılmıştır.

Tablo 1'de çeşitli girişimcilik tanımları verilmiştir.

Tablo 1. Girişimcilik Tanımları

Drucker (1985)	Girişimcilik, var olan kaynaklara yeni varlık üretme kapasitesi kazandırmayı içeren bir inovasyon eylemidir.
Venkataraman (1997)	Girişimcilik, gelecekteki mal ve hizmetleri hayata geçirme fırsatlarının nasıl, kim tarafından ve hangi sonuçlarla ortaya çıkarıldığı, nasıl keşfedildiği ve nasıl kullanıldığı ile ilgilidir
Bridge (1998)	Bir işe başlamak, iş sahibi olmak ve işi geliştirmek ve büyütmeyi kapsayan bir süreçtir

Kaynak: (Soysal, 2010, p.86; Popescu, 2013)

Girişimciliğin tarihi insanoğlunun ticari faaliyetlerinin zaman dilimine dayanır ve şehir devletlerinin kurulması ile yerelden çıkıp şehirlerarası bir yapıya bürünüp sonrasında yazının bulunması ile de boyut değiştirmiştir. Eski Yunan site devletlerinin olduğu zaman diliminde girişim ve girişimcilik pek de hoş karşılanmamış ve daha çok yabancılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha çok tarımsal üretime önem vermiş ve kâr amaçlı değil de toplumun ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyetlere öncelik vermişlerdir. Buna karşın İyonya ise Anadolu'da ticaret yaparak zengin olmuş bir şehirdir. Üretimin toplumun ihtiyacından fazla olması durumunda ticaretten başka yol kalmamaktadır. Bunun sonucu olarak Lidyalıların parayı bulmuş ve ticaretin daha rahat olması için Kral Yolu'nun inşa etmişlerdir. Sonrasında ise İpek Yolu da aynı amaçla kullanılmıştır. Zamanının en başarılı, en zengin ve bugünkü tanımla süper gücü olan Roma İmparatorluğu hem ürün hem de insanın pazarda olduğu bir pazar ekonomisidir. Sanayi devrimi ile üretim olanakları ve miktarları artmış, girişimcilik popüler olmuştur (Ercan & Gökdeniz, 2009, p.15).

Yenilikçilik ve girişimcilik faaliyetlerindeki artış başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere gelişmiş ülkelerdeki durgun endüstrilerinde bir sinerji yaratmış ve yaratılan iş sayıları ve alanlarıyla ülkelerin işsizlik sayılarını azaltma yönünde etki etmiştir. Bu da göstermektedir ki bu yenilikçilik ve girişimcilik faaliyetlerinin desteklenip ülkenin ekonomik gelişimine katkı sağlaması işsizliğin azaltılması mücadelesinde önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk & Arslan, 2016, p.4). GEM (Global Entrepreneurship Monitor – Küresel Girişimcilik İzleme), girişimcilik konusunda dünyada en önde gelen bir araştırma projesi olup (Bilginer, 2017, p.32) ülkelerin yıllık düzeyde girişimcilik ile ilgili faaliyetlerini raporlandırır. GEM'in 2010 yılında yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre girişimcilik

faaliyetleri yüksek seviyede olan ülkeler ortalamadan daha yüksek bir büyüme göstermektedir (Savrul & Akyüz, 2016, p.170).

Girişimcilik özellikle yarattığı katma değer açısından sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte daha da büyük bir önem kazanmaktadır. Buna neden olarak da gelişen teknoloji ile beraber insan emeğinin üretim üstündeki katkısı azalırken bilgi üretme üstündeki ağırlığı gün geçtikçe artmaktadır. Bilgi toplumuna olan bu geçişle beraber üretim, yönetim vb. alanlarda yapılan önemli gelişmeler ile yaşanan hızlı küreselleşme girişimci ve girişimciliğin önemini artırmaktadır. Artık bu noktada sonra girişimcilik; yenilikçiliğin, yaratıcılığın ve yönetim ile ilgili faaliyetlerin bir tamamlayıcısıdır (Özkul, 2007, p.344).

Günümüzde artık rekabet globalleşmiş ve bu durumda ulusların zenginliği bilgiye sahip olup onu yöneten girişimci sayısının artmasıyla mümkün olacak bir hale gelmiştir. Pazardaki bu belirsizliğe rağmen bu işlere girişen kişiler risk alan, fırsatları kollayan ve yenilikçi kişilerdir yani girişimcilerdir (Öztürk & Arslan, 2016, p.125).

2.2. Girişimci

Richard Cantillon, girişimciyi belli bir fiyattan alım yapan ve belirsiz bir fiyattan satış yaparak bundan kâr elde etmeye çalışan kişi olarak tanımlar ve onu ekonomideki tüm değişim ve dolaşımdan sorumlu görür. Adam Smith de girişimciyi maceracı, geleceğe yönelik planlar yapan ve uygulayan, riski akıllıca alan bir kişi olarak anlatır. Fransız iktisatçı Baudeau ise girişimcinin farklı yenilikler uygulayarak maliyetlerini düşüren ve buna bağlı olarak da kârını artıran bir yenilikçi olarak tanıtır (Sciascia & De Vita, 2004, pp.3–4). Daha önce girişimci ile ilgili yapılan açıklamalara ilave olarak Schumpeter girişimcinin yenilikçi ve denenmeyi deneyen, devinme içinde olma özelliğinden bahseden ilk kişidir. Ona göre yenilikçi olmayan birisi girişimcilik özellikleri olamaz (Öztürk & Arslan, 2016, p.3). Schumpeter'e göre girişimciler iki sınıfa ayrılır. Bunlardan ilki dinamik girişimcilerdir ve kârlarını yeni buluşları ve yeni üretim araçlarını kullanarak düşürdükleri maliyetler aracılığıyla elde ederler. İkinci sınıftakiler ile dinamik girişimcilerin yaptığı yenilikleri uygulamakla yetinen kimselerdir (Eyüboğlu, 2004, p.13).

Her ne kadar hükümetlerin destekleyici uygulamaları düzgün işleyen bir pazarın yerini alamasa da bu uygulama ve destek programları girişimciliğe uygun bir ortam yaratmak için diğer politikaları tamamlayabilir veya onları destekleyebilir (UNCTAD, 2004, p.13).

Girişimcilerin ortak özelliklerine yönelik kesin bir liste olmamakla beraber risk alabilme, yenilikçi olma, vizyoner, sorumluluk alabilme, problem ve kriz çözme yeteneğine sahip olma, yüksek motivasyonu olma, lider, takım çalışmasına önem

veren birisi olma, zaman yönetiminde başarılı olma gibi çeşitli özellikler ortak özellikler olarak sıralanabilir (Öztürk & Arslan, 2016, p.125).

Türkiye’de girişimcilik yaklaşık olarak 80’li yıllardan bu yana önem görmeye başlamıştır. Bunda 24 Ocak kararları ile değişen ekonomik bakış açısının da etkisi vardır. Bu kararlar neticesinde serbest piyasa modeli ile ekonomi yönetilmeye başlanmış ve ihracata dayalı bir kalkınma stratejisi benimsenmiştir. İhracatı teşvik için de çeşitli teşvikler verilmiştir.2000’li yıllarda ise gelişen teknoloji ve görülen örneklerle beraber girişimcilik önem kazanmış ve iyi eğitilmiş, yenilikleri takip eden, yabancı dil bilen bir girişimci grubu karşımıza çıkmaktadır (Öztürk & Arslan, 2016, p.4)

2.3. Dünyada ve Türkiye’de Girişimcilik Eğitimi

2.3.1. Girişimcilik Eğitimi Kavramı

Acaba girişimcilik doğuştan gelen bir yetenek midir yoksa girişimci olunabilir mi? Bu soru girişimcilik ile ilgili alandaki temel sorulardan bir tanesidir. Kişinin doğuştan sahip olduğu özellikler kadar yetiştiği çevreden gelen dışsal etkiler de bu sorunun cevabını etkilemektedir. Bu faktörlere örnek olarak alınan eğitim, yetişme ortamı, sağlanan devlet destekleri ve sahip olunan finansal olanaklar örnek olarak verilebilir (Balaban & Özdemir, 2008, p.136).

Alan yazında girişimcilik eğitiminin tanımı farklı şekillerde verilmekte olup, bu eğitimin nasıl olması gerektiği hakkında bir fikir birliği ya da model de bulunmamaktadır. Bu eğitimlerin amacı bireylerdeki gizli kalmış çeşitli özelliklerin ortaya çıkarılmasının sağlanmasıdır (Çolakoğlu & Çolakoğlu, 2016, p.73).

Blundel ve arkadaşları (2017, p.7) Peter Ferdinand Drucker’ın “*Girişimcilik hakkında duyduklarınızın çoğu yanlıştır, girişimcilik sihir değildir; gizemli değildir ve kişilerin genleriyle ilgisi yoktur. Bir bilim dalıdır ve herhangi bir bilim dalı gibi öğrenilebilir.*” şeklindeki girişimciliğin öğrenilebilen bir kavram olup olmasıyla ilgili sözlerini aktarmıştır.

Yenilikçilik ve girişimciliğin doğal, yaratıcı ve kendiliğinden olduğu şeklinde ileri sürülen varsayımın zıttı olarak girişimcilik doğal, kendiliğinden olan bir şey değildir. Bugün aralarında hatırı sayılır büyüklükte olanlar dahil başarılı olan girişimciler ve yenilikçiler göstermiştir ki girişimcilik ve yenilikçilik herhangi bir işletme tarafından başarılabilecek bir şeydir. Fakat bunun için bilinçli bir uğraş gerekir, elbette öğrenilebilir ama çaba ister. Girişimci işletmeler girişimciliği bir görev olarak kabul eder, onun üzerinde çalışırlar, pratik yaparlar (Drucker, 1985, p.150).

Girişimcilik eğitimi, girişimcinin ve girişimciliğin gelişmesi hususunda önemli katkılar sunar. Nihayetinde bu eğitimlerde girişimcilere ya da potansiyel girişimci adaylarına girişimcilik bilincinin, becerilerinin ve girişimcilik düşüncesinin kazandırılması amaçlanmaktadır (Bozkurt, 2011, p.22). Girişimcilik eğitiminin amaçları incelendiğinde:

- Girişimcilik için faydalı bilgiler edinmek,
- Girişimcilik becerilerini belirlemek ve canlandırmak,
- Kullanılan birçok tekniğin riskten kaçınma eğilimini ortadan kaldırmak,
- Mevcut tekniklerin kullanımında, iş şartlarının incelenmesinde, eylem planlarının oluşturulmasında kapasiteyi artırmak.
- Değişime yönelik tutumlar geliştirmek,
- Girişimciliğin tüm benzersiz yönlerine empati ve destek geliştirmek,
- Start-up ve diğer girişimleri teşvik etmek olarak sıralanabilir (Garavan & O’Cinneide, 1994; Raposo & do Paço, 2011, p.455).

Girişimcilik eğitiminin başlangıç tarihi ve yeri olarak bazı araştırmacılar 1938 yılını ve Kobe Üniversitesinden Profesör Shigeru Fujii’yi gösterirken bazı araştırmacılar ise 1947 yılında Harvard Üniversitesi İşletme Fakültesin belirtmektedir. Neticede girişimcilik eğitimi dünya genelinde 1960ların sonlarından beri yayılmaya devam etmektedir (Mcmullan & Long, 1987, p.262; Keen et al., 2019, p.238).

Liñán (2004, p.9) girişimcilik eğitimini “Katılımcılarında girişimci davranışlarda bulunma niyetini geliştirmeye çalışan eğitim sistemi içinde ya da dışındaki bütün eğitim ve öğretim faaliyetlerini ya da bu niyeti etkileyen girişimcilik bilgisi, girişimcilik faaliyetinde bulunma ya da girişimciliği uygulama arzusu bileşenlerinden bazılarıdır” şeklinde tanımlamıştır. Tanımın ilk kısmında yer alan faaliyetlerden anlaşılacağı gibi girişimcilik eğitimi bir okulda belli bir müfredatı takip eden bir ders (örn. Girişimcilik dersi) aracılığıyla edinilebileceği gibi okul dışındaki bir kurs, bir uygulama eğitimi (örn. KOSGEB ya da İŞKUR Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri) ile de edinilebilir.

Girişimcilik eğitimi bireylere ticari fırsatları fark etme ve onları kavrama, öz yeterlik ve bilgi ve onları kullanabilecek becerilerini sağlama sürecidir. Bir kavramı ticarileştirme, risk karşısında olanakları bir araya getirme, fırsatları tanıma ve bir girişimi başlatma gibi eğitimleri içerir (Jones & English, 2004, p.416).

Girişimcilik eğitim ve öğretim programları, insanların büyük bir kariyere katılmalarına yardımcı olmakla ilgili diğer eğitim programlarına kıyasla sıklıkla çok kısa sürelidir (Garavan & O’Cinneide, 1994, p.6).

Girişimcilik eğitimlerinin amaçları benzerlik gösterebilir. Örneğin: Garavan ve O’Cinneide (1994, pp.14–15) İrlanda, Fransa (2), İtalya, İspanya, İngiltere’den eğitim süresi 25 gün ile 12 ay arasında değişen ve katılımcıları arasında çeşitlilik olan altı adet girişimcilik eğitim programını incelemiş ve bunların amaçlarını birbirlerine benzediğini gözlemleyerek bunları beş amaç altında toplamıştır. Bunlar;

- Kendi yüksek teknoloji / bilgi temelli iş girişimlerinin başlatılması veya ilerletilmesi için potansiyel girişimcileri belirlemek ve hazırlamak;
- Katılımcıların iş planlarını hazırlamalarını sağlamak
- Pazar araştırması, rakiplerin analizi, finansman, yasal konular ve vergi gibi bir girişim projesi için kritik öneme sahip konulara odaklanmak
- Bağımsız davranabilme, risk ve sorumluluk alma gibi davranışları geliştirme
- Katılımcıları eğitim sonunda yüksek teknoloji / bilgi temelli iş girişimlerini başlatacak bir konuma getirme.

Aynı araştırmanın sonuçlarında ise eğitim programlarının belli bir hedef grubuna göre yapılması gerektiği, öğrenme stratejileri (öğretici, beceri geliştirici, tümevarım vb.) arasında bir denge kurulması ihtiyacı ve girişimcilerin girişimcilikle ilgili sorulara yanı verebilecek, ona kılavuzluk edebilecek ya da rol model olabilecek birisidir.

Girişimciliği GEM’in yaptığı sınıflandırmaya göre alternatif ve getirisi yüksek olan fırsat girişimciliği ve içinde bulunulan iş alanı dışında alanın olmadığı zorunlu-yenilikçi girişimcilik olmak üzere iki sınıfa ayırmak mümkündür (Tanrıverdi et al., 2016, p.4).

2.4. KOSGEB ve Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), 20 Nisan 1994 yılında yayımlanan 3624 sayılı kanun ile kurulan bir kurum olup kurum amacı ve adı daha sonra kaldırılan 1. maddede şu şekilde verilmektedir: “*Ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin payını ve etkinliğini artırmak, rekabet güçlerini ve düzeylerini yükseltmek, sanayide entegrasyonu ekonomik gelişmelere uygun biçimde gerçekleştirmek amacıyla, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Kuruluşun kısa adı KOSGEB’dir.*”.

Kuruluş kanununun 4. maddesi ile kendisine verilen görevleri; Ar-Ge’yi desteklemek, sanayi-üniversite iş birliğini kuvvetlendirmek, teknoloji merkezleri ve teknokentler kurmak, işletmelere yönelik teknik yardım merkezleri kurmak, imalatın daha kaliteli ve uluslar arası piyasada güçlü ürünler üretebilmesi için test ve analizler ile ilgili çalışmaları yapmak, teknik insan gücü yetiştirmek için eğitim programları düzenlemek, işletmelere yönetim, üretim pazarlama vb. konularda bilgi ve beceri aktarmak, pazarlama ve uluslar arası rekabet konusunda danışmanlık dahil çalışmalar

yürütmek iken 2009 yılında yapılan eklemeler ile girişimcilik kültürünün geliştirilebilmesi için girişimcilik ve girişimcileri desteklemek ile ilgili faaliyetleri yürütmek ve işletmeler arası ilişkileri geliştirmek ve ortak yatırımların artırılması için gerekli işlemleri yapma görevi de bu kuruma verilmiştir (KOSGEB, 1990, pp.7125–7127). 2009 yılına kadar daha çok üretim sektörüne teknik alanda destek faaliyeti yürüten kuruma verilen diğer dallara da destek vermesi ve girişimcilik kültürü ve ortamının geliştirilmesi görevi ile ülkenin ekonomisinin can damarı olan KOBİ'lerin ihtiyaçlarına cevap verilmesi de amaçlanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumunun 2016 yılında yayımlanmış olduğu Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri raporuna göre KOBİ'ler: 2014 yılı için Türkiye'deki girişimlerin %99,8'ini, istihdamın %73,5'ini yaratılan katma değer %53,5'ini gerçekleştirmektedir (TÜİK, 2016). Bu verilerin ışığında bu KOBİ'lerin sayısının artırılması için girişimcilerin desteklenmesi, kurulması ve nitelikli bir hale getirilmesi için de girişimcilik eğitimlerine önem verilmesi gerekmektedir. UGE'nin içerisinde bulunduğu Girişimcilik Destek Programının amacı da “*girişimciliğin desteklenmesi, yaygınlaştırılması ve başarılı işletmelerin kurulmasını sağlamaktır*”. (KOSGEB, 2017, p.1).

KOSGEB'in, ülkemiz girişimcilerinin ihtiyaç duyduğu alanlardaki çalışmaları son derece önemlidir. KOSGEB'in verdiği ya da aracılık ettiği UGE ile katılımcılar içlerindeki girişimciyi ortaya çıkarabilecek, iş fikirlerini ortaya koyup iş planlarını geliştirebileceklerdir. Bunlara ilave olarak KOSGEB'den destek alarak kurulan işletmelerin, destek almadan kurulan işletmelere nazaran daha kurumsal olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (Mutlu, 2014, p.6).

UGE, 2020 yılın öncesinde İŞKUR, Kalkınma Ajansları, Belediyeler, Ticaret Odaları, Üniversiteler vb. kamu kurum ve kuruluşları tarafından KOSGEB onaylı olmak koşuluyla verilebilmekteydi, şu an için eğitimler KOSGEB e-akademi aracılığı ile uzaktan eğitim yoluyla yapılmaktadır.

Örgün eğitimler düzenlenirken önceki yıllarda çeşitli kurumlar aracılığı ile yapılan başvurular sonrasında e-devlet kapısı üzerinden yani www.turkiye.gov.tr adresindeki eğitim alınacak yerin seçilip, çeşitli bilgileri içeren formların doldurulması ile yapılmıştır. Günümüzde ise KOSGEB'in uzaktan eğitim sistemini üzerindeki Geleneksel ve İleri girişimcilik eğitimlerine katılabilmek için gene e-devlet kapısı üzerinden kayıt olmak gerekmektedir. İleri girişimcilik eğitimine katılabilmek için Geleneksel girişimcilik eğitimini almak şarttır.

KOSGEB, daha önce düzenlediği örgün eğitimleri 4 modül ve en az 32 saat dersten oluşan bir yapıda gerçekleştirirken güncel olan uzaktan eğitimlerde ise geleneksel girişimcilik eğitimi için 8, ileri girişimcilik eğitimi için ise 16 bölümden oluşan bir eğitim yapısı ve materyali kullanılmaktadır. İleri girişimcilik eğitimine katılabilmek

için geleneksel girişimcilik eğitiminin alınmış olması şarttır. Güncel olan uzaktan eğitim ile daha önce uygulanmış örgün eğitimler arasında uyumu sağlamak için daha önce bir UGE almış kişiler 01.01.2021 tarihine kadar hem geleneksel girişimcilik hem de ileri girişimcilik destek programına başvurabilmektedir.

KOSGEB ya da diğer kurumların daha önce düzenlemiş oldukları eğitimlerle ilgili olarak, Türkmen vd.'nin (2018) Uşak ili, Tan'ın (2015) Kastamonu ili, Tiyek'in (2018) Kırklareli ili, Bayramoğlu ve Şahin'in (2017) Çorum ili ve Tunçbilek ile Çetinkaya'nın (2017) Karabük ilindeki eğitimlere yönelik çalışmaları mevcuttur.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Yapılan araştırmanın amacı Bilecik ilinde KOSGEB aracılığı ile düzenlenen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinin analizinin yapılması, kurum, eğitmen ve katılımcı eksenlerinde var olan sorunların ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin analiz edilmesine çalışılmasıdır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Ülkemizde yer alan işletmelerin yaklaşık %99,8'i KOBİ olarak tanımlanan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerden oluşmaktadır. Bunlar, toplam istihdamın %73,5'ini karşılayıp, toplam ihracatın %55'ini yapmışlardır (TÜİK, 2015, pp.1–2). Girişimci sayısını artırılması yukarıdaki değerlerin artırılması ya da korunmasına katkı sağlayacaktır.

Verilerden de görüldüğü üzere ekonomimiz için hayati olan bu KOBİlerin yaklaşık %60'ı düşük teknoloji ile çalışmakta (TÜİK, 2016, pp.1–2) ve KOSGEB 2019-2023 Stratejik Planına göre bu yüksek teknolojiye verilecek desteklerin artırılması ise değiştirilmeye çalışılmaktadır (KOSGEB, 2018, p.xi)

3.3. Araştırma Kapsamı, Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsamını Bilecik ilinde örgün olarak düzenlenen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın sınırlılıkları ise sadece 2019 yılında eğitimlere katılan adaylardan bu araştırmaya katılmayı kabul eden kısmına anket uygulanmış ve anket sonrası görüşmeyi kabul eden bazı adaylarla da görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bundan önceki senelerdeki eğitime katılan kişilerin verileri 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu gereği bilgileri alınmamış, sadece KOSGEB'den destek almış ve KOSGEB aracılığı ile iletişime geçilerek araştırmaya katılmayı kabul etmiş kişilerle

görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma, nitel ve nicel olarak elde edilen verilerin bulguları ile sınırlıdır.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

3.4.1. Veri toplama

Araştırmada hem nitel hem de nicel yöntemlerin beraber kullanıldığı karma bir yöntem tercih edilmiştir. KOSGEB’den resmi bir yazı ile temin edilen veriler, uygulamalı girişimcilik eğitimlerine katılan adaylara dağıtılan anket formları ile elde edilen veriler nicel yöntemlerle; eğitimlere katılan katılımcılar ve KOSGEB çalışanlarına yarı yapılandırılmış bir görüşmeyle ve eğiticilerin yoğun programından dolayı onlara verilen formun doldurulması ile nitel bir araştırma gerçekleştirmiştir.

Katılanlara uygulanan ölçek ve görüşme soruları Tiyek (2018) ve Türkmen vd. (2018)’den uyarlanmıştır.

3.5. Araştırmanın Bulguları

3.5.1. Eğitimlerle İlgili Genel Bilgiler

Bilecik ilinde 2012-2018 yılları arasındaki yedi yılda düzenlenen toplam eğitim sayısı 188’dir. Aynı dönemde ülkemizde düzenlenen toplam eğitim sayısı ise 30.599’dur. Bilecik’te düzenlenen eğitimler ülke geneline oranlandığında düzenlenen toplam eğitimlerin %0,61’i bu ilde gerçekleştirmiştir. İl genelinde 5.796 kişi UGE eğitimlerine katılmıştır. Bunun ülkeye oranı %0,55’tir. Desteklenen girişimci sayısı 251 ve bunun Türkiye geneline oranı ise %0,44’tür (Tablo 2). Dikkate değer bir gösterge ise KOSGEB tarafından desteklenen girişimci sayısı ile il genelinde eğitimlere katılan kişi sayısıdır. Bu değer %4,33’tür. Yani KOSGEB, Bilecik’te UGE eğitimi almış 100 kişiden yaklaşık 4 tanesini desteklemektedir. Ülke genelinde bu oran ise %5,5’tir. Bu durumda Bilecik’teki destek sayısı/katılımcı sayısı oranının ülke genelindeki orandan yaklaşık %25 daha az olduğu söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da destek alanların UGE’yi Bilecik’te alıp almadıkları ile ilgili bir veri bulunmamasıdır.

Tablo 2. Türkiye ve Bilecik’te Düzenlenen UGE Eğitimleri ile İlgili Genel Bilgiler

Yıllar	Düzenlenen Eğitim Sayısı		Eğitilmeye Katılan Kişi Sayısı		Desteklenen Girişimci Sayısı*	
	Türkiye	Bilecik	Türkiye	Bilecik	Türkiye	Bilecik
2012	1.758	7	61.733	446	982	8
2013	2.548	9	88.905	373	5.609	33
2014	2.802	16	110.816	470	9.275	42
2015	3.239	24	132.258	743	11.712	49
2016	6.213	50	228.980	1.447	15.460	62
2017	7.981	46	266.426	1.412	22.789	111
2018	6.058	36	159.876	905	27.178	132

Toplam	30.599	188	1.048.994	5.796	57.677	251
Türkiye Geneline Oran		%0,61		%0,55		%0,44

* İşletmelere destek ödemeleri yıllara sair olarak yapılabilmekte olup toplam satırlarında net işletme sayılarına yer verilmiştir. **Kaynak:** KOSGEB Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı Yazısı, 28.05.2019

Tablo 2’den elde edilen verilerden de görülebildiği üzere Bilecik ilindeki katılımcı sayısı en yüksek katılımın olduğu 2016 yılına kadar artmış, sonrasında ise bir düşüş yaşamıştır. Buna karşın desteklenen girişimci sayısı, eğitime katılıma zıt bir şekilde artış göstermiştir.

Tablo 3’te Bilecik ilinde eğitim gerçekleştiren kurum ve kuruluşlar verilmektedir. Toplam sayısı on altı olan bu kurumların on dört tanesi devlet kurumu iken iki tanesi ise Ticaret ve Sanayi odalarıdır. Tablo incelendiğinde görülecektir ki; Bilecik ilindeki eğitimlerin neredeyse yarısı (%45,7) bir kurum aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Onu ise bir eğitim kurumu izlemektedir. Bu kurumdaki eğitimler ayrı bir eğitim olarak düzenlenmemiş, içeriği KOSGEB tarafından uygun görülen çeşitli derslerden başarılı olan öğrencilere UGE sertifikası verilmiştir. Kurumların isimleri özellikle verilmemiş, *Kurum 1*, *Kurum 2* şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 3. UGE Talebi Sonrası Eğitim Düzenlenen Kurumların Listesi

Kurum Adı	Sayı	Yüzde (%)	Tür		Kurum Adı	Sayı	Yüzde (%)	Tür	
			UGE	Ders				UGE	Ders
Kurum 1	86	45,7	86	0	Kurum 9	3	1,6	3	0
Kurum 2	25	13,3	0	25	Kurum 10	3	1,6	3	0
Kurum 3	17	9,0	17	0	Kurum 11	2	1,1	2	0
Kurum 4	13	6,9	13	0	Kurum 12	2	1,1	2	0
Kurum 5	15	8,0	15	0	Kurum 13	2	1,1	2	0
Kurum 6	7	3,7	7	0	Kurum 14	1	0,5	1	0
Kurum 7	7	3,7	7	0	Kurum 15	1	0,5	1	0
Kurum 8	3	1,6	3	0	Kurum 16	1	0,5	1	0
					Toplam	188	100,0	163	25

Kaynak: KOSGEB Ek Yazısı

Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında Bilecik’te ve Türkiye’de en fazla katılımı Lisans mezunları (f=1.859, f=319.172) göstermektedir. Onu sırasıyla Lise/ortaöğretim (f=1.664, f=299.326), İlkokul/İlköğretim (f=1.390, f=208.466), Ön lisans (f=798, f=201.814), Yüksek Lisans (f=81, f=17.252), Okur yazar olanlar (f=1, f=1.503) ve son olarak da Doktora (f=3, f=1.461) mezunları takip etmektedir. Mevzu bahis veriler Tablo 4’te verilmektedir.

Cinsiyet açısından bakıldığında ise hem Bilecik özelinde hem de Türkiye genelinde kadın ve erkek katılımcılar arasında birbirine yakın sayılar olduğu görülmektedir.

Bilecik’te yedi senelik dönem aralığında 2.814 kadın ve 2.982 erkek katılımcı eğitimlere katılmıştır. Bunların toplama oranı yaklaşık %49 kadın ve %51 erkektir. Türkiye genelinde de benzer bir tablo söz konusudur. Şöyle ki 493.646 kadın katılımcı toplam katılımcıların %47’ine tekabül etmekteyken, 555.348 erkek katılımcı da toplam katılımcıların %53’üne karşılık gelmektedir.

Tablo 4. 2012-2018 Dönemi UGE Katılımcılarının Eğitim Durumları ve Cinsiyet Dağılımları

Eğitim Durumu	Cinsiyet	UGE Katılımcı Sayısı (f)	
		Bilecik	Türkiye
Okur Yazar	Kadın	1	897
	Erkek	-	606
	<i>Toplam</i>	<i>1</i>	<i>1.503</i>
İlkokul İlköğretim	Kadın	728	101.568
	Erkek	662	106.898
	<i>Toplam</i>	<i>1.390</i>	<i>208.466</i>
Lise/Ortaöğretim	Kadın	764	137.629
	Erkek	900	161.697
	<i>Toplam</i>	<i>1.664</i>	<i>299.326</i>
Ön Lisans	Kadın	423	97.529
	Erkek	375	104.285
	<i>Toplam</i>	<i>798</i>	<i>201.814</i>
Lisans	Kadın	854	147.397
	Erkek	1.005	171.775
	<i>Toplam</i>	<i>1.859</i>	<i>319.172</i>
Yüksek Lisans	Kadın	42	8.026
	Erkek	39	9.226
	<i>Toplam</i>	<i>81</i>	<i>17.252</i>
Doktora	Kadın	2	600
	Erkek	1	861
	<i>Toplam</i>	<i>3</i>	<i>1.461</i>
Toplam	Kadın	2.814	493.646
	Erkek	2.982	555.348
	<i>Toplam</i>	<i>5.796</i>	<i>1.048.994</i>

Kaynak: KOSGEB Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı Yazısı, 28.05.2019

3.5.2. Nicel Araştırma Grubuna Ait Veriler

Bilecik ilinde 2019 yılında düzenlenen UGE eğitimlerine katılan 33 kişiden oluşan bir katılımcı grubuna bir anket uygulanmıştır. Bu gruba ait demografik veriler aşağıdaki Tablo 5’te verilmektedir. Buna göre ankete katılanların %57,7’si erkek ve %42,3’ü ise kadındır. Yaş aralığı olarak 25-34 yaş arasında olanlar %46,2 ile başta bulunurken, onu 35-44 ile 18-24 arası yaşlar takip etmektedir. 45-54 yaşlar arasında olanlar %15,4’tür ve 55 yaş ve üstünde katılımcı bulunmamaktadır.

Eğitim durumlarında ise Lise mezunları %34,6 oranındayken, onları Lisans mezunları %30,8, Ön lisans mezunları %19,2 ve İlköğretim mezunları da %15,4 ile

izlemektedir. Sadece okur-yazar olan, yüksek lisans ve doktora mezunu katılımcı ise yoktur. Katılımcıların çoğunluğu evli (%57,7), geri kalanlar ise bekarıdır.

Tablo 5. Araştırma Grubuna Ait Veriler

		Frekans	Yüzde			Frekans	Yüzde
Yaş	18-24	5	15,2	Eğitim Durumu	Okur yazar	0	0
	25-34	17	51,5		İlköğretim	5	15,2
	35-44	7	21,2		Lise	12	36,4
	45-54	5	12,1		Yüksekokul	6	18,2
	55 ve üstü	0	0		Lisans	8	24,2
Cinsiyet	Kadın	16	48,5		Y. Lisans	2	6,1
	Erkek	17	51,5		Doktora	0	0
Medeni Durum	Evli	19	57,6				
	Bekar	14	42,4				

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%72,7) eğitime katılma amacı olarak kendi işlerini kurma yanıtını seçerken, geri kalan %18,2'lik kısım ise KOSGEB desteklerine başvuruda kullanma yanıtını işaretlemiştir. Bu dolaylı olarak kendi işini kurma seçeneği ile aynıdır. Çünkü KOSGEB'den destek alan kişiler neticede kendi işlerini kurmuş olacaktır (Tablo 6).

Tablo 6. Katılımcıların Eğitimlere Katılma Sebepleri

Eğitime katılma sebebi	Frekans	Yüzde
Kendi işini kurma isteği	24	72,7
KOSGEB desteği başvurusu için	6	18,2
Var olan işi büyüme isteği	2	6,1
Sertifika bulunsun, bir gün lazım olur düşüncesi	1	3,0
Toplam	33	100,0

Eğitim sonrası İş Planınızı kime yazdırırsınız sorusuna katılımcıların %48,5'i "Danışmana yazdırırım" derken, %42,4'ü ise "Kendim yazarım" cevabını vermiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Katılımcıların İş Planını Yazdıracakları Kişi ya da Kurumlar

İş planınızı kime yazdırırsınız?	Frekans	Yüzde
Kendim yazarım	16	48,5
Yakınıma/Arkadaşıma yazdırırım	3	9,1
Danışmana yazdırırım	14	42,4
Toplam	33	100,0

Düzenlenecek olan eğitimlerden haberdar olma kaynağında ise sırasıyla KOSGEB (% 30), Arkadaşlar (%27), Akraba ya da komşular (% 15), Hoca (% 9) ve diğerleri gelmektedir (Tablo 8).

Tablo 8. Katılımcıların Eğitimlerden Haberdar Olma Kaynakları

Girişimcilik kursundan aşağıdakilerden hangisi aracılığı ile haberdar oldunuz?	Frekans	Yüzde
KOSGEB	10	30
Arkadaşımdan	9	27
Akraba ya da komşulardan	5	15
Hocamdan	3	9
İŞKUR	2	6
İlanlardan	2	6
Belediyeden	1	3
Diğer	1	3
Toplam	33	100

Anketi yanıtlayan katılımcıların UGE'yi çevrelerine tavsiye etme oranları %100'dür. Katılımcıların eğitimleri genel olarak değerlendirilmeleri istendiğine %42,4'ü mükemmel, %39,4'ü iyi ve %18,2'si ise Orta olarak değerlendirmiştir. Daha düşük seçenek seçen katılımcı olmamıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Katılımcıların Eğitimleri Değerlendirmeleri

	Frekans	Yüzde
Orta	6	18,2
İyi	13	39,4
Mükemmel	14	42,4
Toplam	33	100,0

3.5.3. Nitel Araştırma Grubuna Ait Veriler

Araştırmada UGE'ne katılmış 10 katılımcı ile yarı yapılandırılmış bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu kişilerin 6 tanesi KOSGEB'den destek almış, 4 tanesi ise destek almamış ya da desteklere başvurmamıştır. Katılım isteğe bağlı gerçekleşmiştir. Görüşmede sorular olarak girişimcilik ile ilgili genel sorular, eğitim öncesi, esnası ve sonrası ile ilgili sorular, eğitimdeki sorunlar, bunlara yönelik çözüm önerileri ve iş planını kendilerinin yazıp yazmadığı gibi sorular sorulmuştur. Bu kişilerin demografik verilerine kimliklerinin belli olmaması açısından yer verilmeyecektir. Kurum personeli olarak ise 2 kişi ile görüşme, eğitimcilerden ise yoğun programlarından dolayı görüşme formunun gönderilerek yanıtları doldurmaları ile yazışma şeklinde veriler toplanmıştır. Yapılan görüşmelerin hepsi

katılımcıların onayı ile kayıt altına alınmış, HappyScribe web sayfası aracılığı ile bunların metne çevrilmeleri sağlanmıştır ve sonrasındaki kontrol ile son hali verilmiştir. Görüşmeye katılanların verdikleri birbirine benzer yanıtlar aynı yanıt altında kodlanmıştır.

3.5.3.1. Eğitime Katılanların Görüşleri

Bu bölümde eğitime katılanlara görüşmeden sorulan sorulara verilen yanıtlar yer almaktadır (Tablo 9-13). Eğitime hazırlık yapma konusunda çoğu kişi bir hazırlık yapılması gerektiğini bildirmiştir. Eğitime katılanlardan yarısından fazlası iş planını başkasına yazdıracaklarını belirtirken, sonrasında destek almış kişilere bakıldığında görüşme yapılan 4 kişiden 3'ü başkasına yazdığını belirtmiştir.

Tablo 10. Katılımcılar Eğitimlere Yönelik Nasıl Bir Hazırlık Yapmalıdır

KOSGEB destekleri araştırılmalıdır.
Herhangi bir hazırlık yapmalarına gerek yok.
Mevzuat ile ilgili hazırlık yapmalıdırlar.
İş fikri ile eğitime katılmalıdırlar.
Belli bir amaç ile eğitime katılmalıdırlar.
Destek miktarları araştırılmalıdır.

Tablo 11. Eğitime Katılanlar Neden Destek Kendi İşlerini Kuramıyor

İş fikirlerin olmaması
KOSGEB destekleri hakkında detaylı bilgiye sahip olunmaması
Sermayeleri yok
KOSGEB'in kendilerini desteklemeyeceği algısı/ Güvensizlik
Çok çabuk başarıya ulaşmak istenmesi
KOSGEB'in soru sormadan destek vereceğinin düşünülmesi
Eğitime iş kurma amaçlı değil de belge edinme amaçlı gelinmesi

Tablo 12. Görüşme Katılımcılarının İş Planı Yazma/Yazdırma Durumları

İş planınızı kime yazdırdınız/yazdırırsınız?	Destek alan		Sadece eğitime katılan	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Kendim yazdım/yazarım	2	33	1	25
Danışmana yazdırdım/yazdırırım	4	67	3	75

Aşağıdaki tablola da görüleceği üzere katılımcılar eğitim konularına değişik eklemeler yönünde istekte bulunmuştur. Bunların ilki daha çok uygulama yapma

isteği, ekonomik konulara daha fazla ağırlık verilmesi, işveren-işgören ilişkileri vb. (Tablo 13).

Tablo 13. UGE Eğitimlerine Hangi Konular Eklenebilir ya da Detaylandırılabilir

İş planı yazma konusunda daha fazla uygulama yapılabilir
Mali konular, Muhasebe konuları biraz daha fazla anlatılabilir
İşveren-İşgören ilişkileri ile ilgili konular
Liderlik, yöneticilik vb. konular
Ekonomik konular

Katılımcıların eğitimlerde gördüğü sorunlar ise genellikle çalışan ya da öğrenci olan kişilerin eğitimlerin zamanlaması ve yeri ile ilgili sorunları ile iş fikri ya da amacı olmayan katılımcılar ile ilgili sorunlar öne çıkmaktadır (Tablo 14).

Tablo 14. UGE Eğitimlerindeki Sorunlar ve Katılımcıların Çözüm Önerileri

Sorun	Çözüm Önerisi
Eğitim yapılan yerin şartları iyi değil, dışarıdan ses geliyor, not tutmak için sıra vb. yok.	Eğitim bir sınıf vb. daha uygun bir yerde yapılabilir.
Amaçsız katılımcılar	Kişilerin seçiminde bu durum vurgulanabilir.
Duyurular yetersiz	Üniversite vb. yerlerde duyurular yapılabilir.
Eğitimler üst üste 4 gün veriliyor.	Bir gündeki saatler azaltılıp, gün sayısı artırılabilir.
Eğitimler hafta içine geliyor.	Sadece hafta sonları eğitimler planlanabilir.
Dışarıdan gelenler için yemek, servis vb. yok.	Yemek, servis olabilir ya da katılımcılar bunları nereden edineceklerine dair bilgilendirilebilir.
KOSGEB'in kabul ettiği ya da etmediği harcama kalemleri çok fazla bilinmiyor.	Eğitimde buna önem verilebilir.
Eğitimler bir ilçede düzenleniyor	Bilecik il merkezinde de düzenlenebilir.
Katılımcılar iş fikri olmadan geldiği için pasif kalıyor	Kişilerin kafasında bir plan varmış gibi kurgulaması desteklenerek eğitim verilebilir.
Ders saatleri verimli olarak kullanılmıyor	Eğitmcilerin saatlere sadık kalması sağlanabilir.
İş fikri olmayan adayların pasif kalması	Eğitmen konuyla ilgili olarak daha cesaretlendirici olabilir, kafalarında katılımcılara özgü bir fikir canlandırmaları sağlanabilir.

3.5.3.2. Eğitimcilerin Görüşleri

Bu bölümde eğitimcilerin görüşme formundaki sorulara verdikleri yanıtlar yer almaktadır (Tablo 14-17). Eğitimcilere göre bazı katılımcılar amaçsız katılmakta veya iş fikirlerinin vb. olmaması gibi durumlar yaşanmaktadır. Eğitimlere pazarlama, marka yönetimi vb. konular da dahil edilmelidir.

Tablo 15. Eğitime Katılanlar Neden Destek Alamıyor, Kendi İşlerini Kuramıyor

Katılımcıların amaçsız katılması
İş fikirlerin olmaması
KOSGEB destekleri hakkında detaylı bilgiye sahip olunmaması
Eğitimcinin motive edememesi
İş yerini kuruyor ama destek için KOSGEB'e başvurmadığından yok zannediliyor.

Tablo 16. UGE Eğitimlerine Hangi Konular Eklenebilir ya da Detaylandırılabilir

Rekabet analizi
Marka ile ilgili süreçler ve içerikler
Kişiyi özgüven verecek konular eklenebilir, sunum veya staj gibi.
Eğitimler şu haliyle yeterlidir
Pazarlama ve finans ile ilgili konular eklenmelidir

Tablo 17. Eğitim Verilen Kurumlar

Üniversite
Belediye
İŞKUR
KOSGEB
Ticaret ve Sanayi Odası

Tablo 18. UGE Eğitimlerindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Sorun	Çözüm Önerisi
Katılımcılar hibe ve desteklerden ve de işkollarından habersiz.	Eğitime katılacak kişilere broşür, kitapçık ya da SMS yoluyla bilgilendirme yapılabilir.
Katılımcıların denklemler arasında (gelir grubu ya da işkolu) değil	Eğitime katılanlar gerekirse şubelendirilebilir ya da sınıflandırılabilir.
Bazı katılımcıların iş fikirlerini iş fikrinden utanmaları ya da onun çalınmasından endişe ettikleri için söylemekte çekingen kalmaları.	Katılımcıların iş fikirleri daha önceden kayıt altına alınarak, eğitimi veren kurum tarafından fikrin kişiye ait olduğu noktada garanti verilebilir.
Dört gün verilen eğitim karşılığında alınan ücrette yetersiz olması	Ücretler iyileştirilmelidir. Eğitimcinin motivasyonu da oldukça önemlidir.
Eğitimcilerin iyi bir şekilde izlenmesi ve de değerlendirilmesi gerekmektedir. Saatini verimli kullanamayan ya da bildiklerini aktaramayan eğitimci bir risk faktörüdür.	Eğitimciler denetlenebilir. Daha önceki eğitimde, KOSGEB'den bir izleyici bulunmaktaydı. Ancak bu durum gizli müşteri şeklinde olmalı ve etkinliği düşük olan eğitimci bir sonraki eğitimde değerlendirilmemelidir.
Sayınca çok az da olsa bazı adayların okumayazmasının olmaması	
Daha önce eğitim düzenleyen kurum ile eğitimci baş başa kaldığı durumlarda eğitimci yalnız kalıyordu.	

3.5.3.3. Kurum Personelinin Görüşleri

Bu bölümde KOSGEB personelinin görüşme formundaki sorulara verdikleri yanıtlar yer almaktadır (Tablo 19-23). Burada dikkat çekici noktalardan birisi iş planı yazma konusunda danışman firmaların eğitimlere yaptıkları müdahaleler, katılımcılara yaptırılan uygulamaların artırılması, eğitimlerde ekonomi ile ilgili konuların detaylandırılması örnek olarak verilebilir. Katılımcıların eğitimlere yönelik bir hazırlık yapmalarına gerek olmadığı, bunun yerine desteklere yönelik bir hazırlık yapmaları da KOSGEB çalışanları tarafından tavsiye edilmektedir.

Tablo 19. Katılımcılar Eğitimlere Yönelik Nasıl Bir Hazırlık Yapmalıdır

Herhangi bir hazırlık yapmalarına gerek yok, yapmamaları daha iyi.
KOSGEB ve verdiği destekler hakkında bir hazırlık yapmalıdırlar

Tablo 20 . Eğitime Katılanlar Neden Destek Alamıyor, Kendi İşlerini Kuramıyor

İş fikirlerin olmaması
KOSGEB destekleri hakkında detaylı bilgiye sahip olunmaması
Sermayeleri yok
KOSGEB'in kendilerini desteklemeyeceği algısı/ Güvensizlik
Çok çabuk başarıya ulaşmak istenmesi
KOSGEB'in soru sormadan destek vereceğinin düşünülmesi
Sertifikayı alayım, lazım olduğunda kullanırım düşüncesi
Eğitime katıldığı halde, KOSGEB desteklerini bilmediği için destek alamıyor

Tablo 21. UGE Eğitimlerine Hangi Konular Eklenebilir ya da Detaylandırılabilir

İş planı yazma konusunda daha fazla uygulama yapılabilir
Muhasebe, maliyet muhasebesi konuları biraz daha fazla anlatılabilir
Finansal ve ekonomik konular

Tablo 22. UGE Eğitimlerindeki Görülen Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Sorun	Çözüm Önerisi
Genel olarak eğitmenler ile ilgili problemler (proje yazma vb., yeterlilik)	Eğitmenlerin ya KOSGEB personeli ya da üniversitedeki akademisyenler aracılığı ile verilmesi.
Danışman firmalarla ilgili sorunlar	Net bir çözüm yok, çünkü firmalar gittikçe profesyonelleşip kurumsallaşmaktadır.
Şablon iş planları	Katılımcıların bunlara güvenmemesi telkin edilebilir.
Danışman firma ya da kişi eğitime sadece kendi reklamını yapmak için katılıyor	Eğitmen ya da kurum yetkilisi engelleyebilir.
Kişilerin KOSGEB destekleri hakkında bilgileri olmadan eğitime katılmaları	Eğitim başlangıcında desteklerin anlatılması, katılımcıların da ön hazırlık yapması

Tablo 23. Başvuru Reddedilme Sebepleri

Yakın bir akrabanın yürüttüğü işin devralınıp, başvuru yapılması.
Mevcut işin başvuru dönemi öncesinde kapatılıp başvuru yapılması
Şekil şartlarının sağlanmaması (Son üç yıl içerisinde iş yeri sahibi olunmaması, aktif sigortalılığın olmaması vb.)
İkinci el makine-teçhizat alınmaya çalışılması

SONUÇ ve ÖNERİLER

Ülkemizdeki girişimci sayısının, girişimlerin, girişimcilik kültürünün ve girişimciliğin artırılabilmesi için kullanılabilecek en önemli araçlardan birisi de Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleridir. Söz konusu eğitimler başta KOSGEB olmak üzere belediyeler, üniversiteler ve meslek kuruluşları gibi birçok kurum tarafından düzenlenmektedir. Bu eğitimlerin amacı girişimci adaylarına sahip oldukları bir iş fikri ekseninde bir iş planı hazırlamak ve böylece de kuracakları olası bir işletmenin kurulup hayata geçirilmesi ve kendisini sürdürülebilir hale getirebilmesi için gerekli bilgilerin verilmesidir. KOSGEB girişimcilerin hem eğitimlerine hem de girişimlerine kaynak sağlayarak destek olmaktadır. Bu kaynakların ne denli etkin kullanıldığının araştırılması ya da eğitimlerle ilgili araştırmalar hem KOSGEB'in hem de ülkemiz araştırmacıların sorumluluğudur.

Araştırmanın amacı Bilecik ilinde düzenlenen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinin değerlendirilmesidir. Buna göre eğitimlerle ilgili hem KOSGEB'den hem de eğitime katılan bazı adaylardan elde edilen veriler incelendiği gibi eğitime katılanlar, eğitimciler ve KOSGEB kurum personeli olmak üzere üç tarafın görüşlerine başvurularak araştırma gerçekleştirilmiştir.

2012-2018 yılları arasında Bilecik ilinde UGE'e katılan katılımcı sayısı 5.796 kişi, Türkiye genelindeki katılımcı sayısı ise 1.048.994'tür. Bilecik ilinde katılan katılımcıların Türkiye geneline oranı ise %0,55'tir (binde 5,5). Aynı dönemde destek alan girişimci sayısı ise Bilecik'te 251, Türkiye genelinde ise 57.677'dir. Bilecik ilinde destek alanların Türkiye genelinde oranı %0,44'tür. Düzenlenen toplam eğitim sayısında ise oran %0,61'dir (Bilecik: 188, Türkiye geneli:30.599 eğitim). Destek alan 251 kişinin, eğitim alan 5.796 kişiye oranı %0,44'tür. Aynı oran Türkmen vd. (2018)'nin Uşak ilinde yaptığı araştırmada 3,8'dir.

2012-2018 yılları arasında düzenlenen toplam 188 eğitimin %45,7'si tek bir kurum tarafından düzenlenmiştir. Bunun için eğitimlerin neredeyse yarısı bir kurum tarafından düzenlenmiştir demek gerçekçi olacaktır.

Eğitilere katılıma cinsiyete açısından bakıldığında Bilecik ilinde kadınlar %49 ve erkekler ise %51 oranındadır. Türkiye genelinde ise oranlar kadınlarda %47 ve erkeklerde ise %53'tür.

Eğitim durumlarında ise hem Bilecik hem de Türkiye’de en kalabalık grup Lisans mezunları iken onu sırasıyla Lise/Ortaöğretim, İlkokul/İlköğretim ve diğerleri takip etmektedir.

Eğitilmelere katılanlara yönelik düzenlenen anketler aracılığıyla ilgili elde edilen verilere göre eğitimlere: en çok katılım 25-34 yaşları (%51,5) arasındaki görece eşit (kadın=%48,5 ve erkek=%51,5) cinsiyete sahip, çoğunluğu evli (evli=%57,6 bekar=%42,4) en çok lise mezunu (%36,4) tarafından gösterilmiştir. Eğitime katılanların büyük çoğunluğunun katılım amacı kendi işlerini kurma istekleridir (%72,7). Eğitim sonunda iş planını kendim yazarım diyenler %48,5 ve danışmana yazdırırım diyenler ise %42,4’tür. Katılımcılar eğitimlerden sırasıyla KOSGEB (%30), arkadaşları (%27), akraba ve tanıdıkları (%15) ve diğer kaynaklar aracılığıyla haberdar olmuşlardır.

Anketi yanıtlayan katılımcıların UGE’yi çevrelerine tavsiye etme oranları %100’dür. Katılımcıların eğitimleri genel olarak değerlendirmeleri istendiğine %42,4’ü mükemmel, %39,4’ü iyi ve %18,2’si ise Orta olarak fikir belirtmiştir.

Katılımcı, eğitmen ve kurum personeli ile gerçekleştirilen mülakatlarda ise katılımcılar eğitimlerde aşağıdaki konulara dikkat çekerek:

- İş planının yazma konusunda daha fazla uygulama yapılması gerektiğini,
- Mali konular, Muhasebe konuları ve ekonomik konular ile ilgili daha fazla bilgi verilebileceğini,
- Bazı katılımcıların iş fikri olmadan amaçsız katıldıklarını ve pasif kaldıklarını,
- Mali destekler konusunda KOSGEB’in kabul ettiği ya da etmediği kalemler konusunda daha fazla detay verilebileceği,
- Duyuruların az olduğu,
- Eğitimlerin il merkezinde verilmesinin daha iyi olabileceği yönünde görüş belirtmişlerdir.

Eğitimciler ise:

- Eğitimlere rekabet analizi, marka ile ilgili süreçler, sunum teknikleri, pazarlama ve finans gibi konuların eklenebileceğini,
- Katılımcıların birbirine benzer yapıda olması gerektiğini,
- Katılımcıların KOSGEB destekleri konusunda bilinçsiz geldiklerini,
- İş planı yazma konusunda daha fazla uygulama yapılması gerektiğini,
- Verilen ücretlerin yetersiz kaldığı şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Son olarak KOSGEB personeli ise:

- Kursiyerlerin iş planı yazma konusunda daha fazla uygulama yapmalarının gerektiği,
- Destek başvurularında şablon iş planları geldiği,
- Bireylerin KOSGEB destekleri hakkında bilgi sahibi olmadan eğitimlere katıldıkları,
- Eğitimcilerin geçmiş dönemde kursiyerlere proje yazması ve onların yeterlikleri hakkındaki endişeler konusunda görüş belirtmişlerdir.

KOSGEB'in başlatmış olduğu uzaktan eğitim yoluyla girişimcilik eğitimlerinin verilmesi katılımcı, eğitimci ve kurum personeli nezdinde eğitim ile ilgili belirtilen birçok eksikliğe çözüm olabilir bir yapı ve içerikte görünmektedir. Buna ilave olarak da 2019 yılı sonlarına Çin'de ortaya çıkıp 2020 yılında dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi de uzaktan eğitimin bu konudaki yararını da ortaya çıkarmıştır.

Öneriler

Düzenlenen eğitimlerle ilgili olarak Bilecik ili Türkiye geneli ile çeşitli açılardan kıyaslandığında eğitime katılanların destek alma oranı (%0,44), eğitim alma oranından (%0,55) ve düzenlenen eğitimlerin oranından (%0,61) düşüktür. Bu da eğitimlerin etkinliğinin değerlendirilmesi araştırılması için sonraki araştırmalar için bir gerekçe teşkil edebilir.

Hem katılımcılar hem de KOSGEB personeli tarafından dile getirilen iş planı yazma pratiğine yönelik isteğe yönelik olarak bu konuya ağırlık verilmedir.

Bütün eğitimlerin sonunda katılımcıların detaylı bir anket formu doldurmaları sağlanarak hem onların seslerinin duyulması sağlanabilir hem de eğitimler-eğitimciler değerlendirilebilir.

Eğitime katılanların motivasyonu artırmak için daha önce eğitim ve destek almış eski kursiyerler ile tecrübe paylaşımı gerçekleştirilebilir.

KOSGEB eğer örgün bir eğitim düzenleyecekse, nitelikli girişimci yetiştirmek adına eğitim, sektör vb. konularda birbirine yakın kişileri aynı eğitimlerde toplayarak eğitimlerin etkinliğini artırabilir.

KAYNAKÇA

- BALABAN, Ö. & ÖZDEMİR, Y., (2008). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: Sakarya üniversitesi İİBF örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3133–148.
- BAYRAMOĞLU, G. & ŞAHİN, M., (2017). *KOSGEB Çorum Müdürlüğüne Verilen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerini Değerlendirme ve İstihdam Etki Analizi Araştırması Sonuç Raporu*.

- BILGINER, F.G., (2017). Küresel Girişimcilik Endeksi Çerçevesinde Türkiye’de Küresel Girişimciliğin Gelişimi: Teorik Bir Bakış Açısı. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 29–46.
- BLUNDEL, R., LOCKETT, N. & WANG, C., (2017). *Exploring Entrepreneurship*. SAGE Publications.
- BOZKURT, Ö.Ç., (2011). *Dünyada ve Türkiye’de girişimcilik eğitimi: Başarılı girişimciler ve öğretim üyelerinden öneriler*. Ankara: .
- BULA, H.O., (2012). Evolution and theories of entrepreneurship: A critical review on the Kenyan perspective. *International Journal of Business and Commerce*, 1(11), 81–96.
- ÇOLAKOĞLU, H. & ÇOLAKOĞLU, T., (2016). Üniversitelerdeki Girişimcilik Eğitimi İle Öz Yeterlilik Algısı ve Girişimcilik Potansiyeli İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(37 Girişimcilik Özel Sayısı), 70–84.
- DRUCKER, P.F., (1985). *Innovation and entrepreneurship: practice and principles*. Harper & Row.
- ERCAN, S. & GÖKDENİZ, İ., (2009). Girişimciliğin gelişim süreci ve girişimcilik açısından Kazakistan. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4959–82.
- EYÜBOĞLU, D., (2004). *Girişimciliğin Geliştirilmesi, Milli Prodüktivite Merkez Yayınları No: 668*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi.
- GARAVAN, T.N. & O’CINNEIDE, B., (1994). Entrepreneurship Education and Training Programmes: A Review and Evaluation – Part 1. *Journal of European Industrial Training*, 18(8), 3–12.
- JONES, C. & ENGLISH, J., (2004). A contemporary approach to entrepreneurship education. *Education + Training*, 46(8/9), 416–423.
- KEEN, C., FAMOSO, V.S., CISNEROS, L. & MORELOS, J.H.M., (2019). 'Over one hundred years in management education the evolution processes of academic entrepreneurship', in Alain Fayolle, Dafna Kariv, & Harry Matlay (eds.) *The Role and Impact of Entrepreneurship Education Methods, Teachers and Innovative Programmes*. [Online]. Edward Elgar Publishing. pp. 238–253.
- KOSGEB, (2017). *Girişimcilik Destek Programı Uygulama Esasları*. p.67.
- KOSGEB, (1990). *KOSGEB Kuruluş Kanunu*. p.12.
- KOSGEB, (2018). *Stratejik Plan 2019-2023*.
- KURATKO, D.F. & HODGETTS, R.M., (1998). *Entrepreneurship: A contemporary approach*. The Dryden Press.
- LIÑÁN, F., (2004). Intention-Based Models of Entrepreneurship Education. *Piccola Impresa / Small Business*, 200411–35.
- MCMULLAN, W.E. & LONG, W.A., (1987). Entrepreneurship education in the nineties. *Journal of Business Venturing*, 2(3), 261–275.
- MUTLU, S., (2014). KOSGEB’in uygulamalı girişimcilik sertifikası eğitimi

- kurslarına katılan kursiyerlerin girişimcilik potansiyelleri ve eğilimleri. *Journal of Entrepreneurship & Development/Girisimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 1–21.
- ÖZKUL, G., (2007). Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343–366.
- ÖZTÜRK, M.D. & ARSLAN, İ.K., (2016). *Türkiye’de kadın girişimcilik: kadınları girişimciliğe yönelten faktörler, karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri.*
- POPESCU, N.E., (2013). The Evolution of Entrepreneurship Activity Indicators in Two European Countries. *Procedia Economics and Finance*, 6562–572.
- RAPOSO, M. & DO PAÇO, A.M.F., (2011). Entrepreneurship education: Relationship between education and entrepreneurial activity. *Psicothema*, 23(3), 453–457.
- SAVRUL, B.K. & AKYÜZ, D., (2016). Türkiye ekonomisinde kadın girişimcilerin mevcut durumu ve geliştirilmesine yönelik çözüm önerileri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(1), 165–185.
- SCIASCIA, S. & DE VITA, R., (2004). *The Development of Entrepreneurship Research*. Libera Università Carlo Cattaneo (LIUC) (Carlo Cattaneo University).
- SOYSAL, A., (2010). Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 83–114.
- TAN, F.Z., (2015). KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi Adayları Üzerine Kastamonu İlinde Bir Araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 3(3), 382–417.
- TANRIVERDİ, H., BAYRAM, G.N. & ALKAN, M., (2016). Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *irisimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(1), 1–29.
- TIYEK, R., (2018). KOSGEB Girişimcilik Eğitimlerinin Değerlendirilmesi: Kırklareli Örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 54–72.
- TÜİK, (2016). *Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri.*
- TÜİK, (2015). *Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri.*
- TUNÇBILEK, M.M. & ÇETINKAYA, M.B., (2017). İŞKUR’un Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinin Etkinliğinin Ölçülmesi: Karabük İli Örneği. *Van YYÜ İİBF Dergisi*, 2(4), 135–157.
- TÜRKMEN, İ., ERTEN, Ş. & ÇETİN ASLAN, E., (2018). 'KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinin Etkililiğinin Değerlendirilmesi: Uşak İli Örneği', in *VII. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series Vol. 1*. [Online]. 2018 pp. 480–487.
- UNCTAD, (2004). *Entrepreneurship and economic development: The EMPRETEC showcase.*

İTHALATIN EKONOMİK BÜYÜMEYLE OLAN İLİŞKİSİ

Adnan DOĞRUYOL¹, Zeliha POLAT², Selahaddin KUTLAR³

Özet

Ülkelerin bir önceki dönemlerine göre kapasitelerinde meydana gelen artışlar o ülkelerin ekonomik büyümelerinin hızlarını göstermektedir. Dış ticaret genel olarak uluslararası mal ticaretini kapsamaktadır. Bunun yanı sıra hizmet ticaretini, yatırım gelir ve giderlerini, cari işlemleri, mal ithalat ve ihracatını kapsar. Dış ticaret kalemleri ihracat ve ithalat işlemlerinden oluşmaktadır. Dış ticarete temel hedef ihracatı arttırmak ve ithalatı kıstırmaktır. Bu doğrultuda dış ticaret politikaları oluşturulmuştur. Dış ticarete temel güdü ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlamaktır. Türkiye ekonomisinde dış ticaret politikaları 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı döneme ayrılmaktadır. 1980 öncesi dönemde dış ticarete ithal ikameye dayalı korumacı politikalar uygulanmıştır. Bu çalışmada ithalat ve ekonomik büyüme ilişkisine değinilmiş ve Türkiye ekonomisinin 2000-2019 yılları arasındaki ithalat ve GSYH çeyreklik veri setleri kullanılarak ekonometrik analiz yapılmıştır. Veriler arasındaki nedenselliğin yönünü belirlemek için Granger nedensellik testi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Büyüme, İthalat, GSYH, Granger nedensellik testi

Abstract

Occurring in the capacities of the countries compared to the previous periods the increases show the speed of economic growth of those countries. Foreign trade generally includes international commodity trade. In addition, service trade, investment income and expenses, current transactions, including the import and export of goods. Foreign trade items It consists of export and import transactions. Basic in foreign trade the goal is to increase exports and reduce imports. Accordingly, external trade policies have been established. Basic motive in foreign trade to ensure economic growth and development. outside Turkey's economy trade policies, before and after 1980. It is divided into periods. Before 1980, import substitution in foreign trade protectionist policies have been implemented. In this study, import and relations were touched on economic growth of Turkey's economy Quarterly data sets of imports and GDP between 2000-2019 Econometric analysis has been done using. Between data Granger causality test to determine the direction of causation has been made.

Keywords: Froign Trade, Growth, İmport, GDP, Granger Causality Test

¹ Sakarya Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, e-posta: adogruiyol@sakarya.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, e-posta: zeliha.polat@org.sakarya.edu.tr

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, e-posta:kutlar06@gmail.com

GİRİŞ

İktisat literatüründe önemli bir yere sahip olan dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi birçok araştırmmanın konusu olmuştur. Dış açıklığın ekonomik büyümeyi kapalı ekonomilere göre daha hızlı pozitif yönde etkilediği ifade edilmektedir. Kalkınmakta olan ülkeler sanayileşme stratejilerinde dış ticaret politikalarını araç olarak kullanırlar. Sanayileşme stratejileri, ihracata dayalı ve ithal ikameci olarak ikiye ayrılmaktadır. Ülkeler ilk olarak ulusal sanayiye korumaya yönelik içe dönük, ithal ikameci politikalar benimsemiştir. Ülkenin GSYH'sinde yaşanan artışlarda ithalatın gösterdiği etki önem arz etmektedir. İthalatın ekonomik büyümeye etkisi yapılan literatür çalışmaları doğrultusunda kullanılan veri seti, analiz yöntemi, değişkenler ve benzeri birçok etki dolayısıyla farklılaşmaktadır. Bu sebeple çalışmada etkinin analizi yapılmıştır.

İTHALATIN EKONOMİK BÜYÜMEYLE OLAN İLİŞKİSİ

Dış ticaret, ülke sınırları dışına yapılan mal ve sermaye aktarımıyla ilişkilidir. Bu aktarma alım-satım işlemlerinin gerçekleşmesi bakımından ihracat ve ithalat olarak ayrıma tabi tutulur. Ulusal ekonomilerin kalkınmasında ihracat önemli bir konuma sahiptir (Bağırta, 2018: 23). Ülkelerde ihracatı arttırmak ithalatı azaltmak önemli bir hedefdir. Bu doğrultuda alınan kararlar, önlemler ve yöntemler ülkelerin dış ticaret politikasını oluşturmaktadır. Toplumların ihtiyaçlarındaki sürekli artışlar ülkeleri dış ticarete yönlendirmiştir (Şerefli, 2016: 137).

Dış ticaret ulusal ticarete kıyasla her zaman daha risklidir. İkinci dünya savaşı sonrası değişen dünya ticaretiyle serbest piyasa ticareti önem kazanmış ve ülkelerin birbirleriyle etkileşimi sonucu oluşan sosyal, siyasal, kültürel, teknolojik gelişmişlik farklılıkları ve dil problemleriyle birlikte dış ticaretin doğasından kaynaklanan bazı temel riskler mevcuttur. Dış ticarete ülkeler bu temel gelişmişlik farklılıklarından kazanç sağlamaya çalışmaktadır (Köksal, 2016: 2).

Kalkınmakta olan ülkeler sanayileşme stratejilerinde dış ticaret politikalarını araç olarak kullanırlar. Sanayileşme stratejileri, ithal ikamesine yönelik ve ihracata dayalı sanayileşme diye ikiye ayrılır. İthal ikameci sanayileşme stratejisinde dış ticaret politikasının amacı, yerli endüstrileri korumak iken ihracata dayalı sanayileşme stratejisinde amaç, ihracatın özendirilmesidir. Ayrıca yurtiçindeki tekelleşmeyi önlemek için dış ticaret politikaları uygulanarak, ithal malların ülke içine girişi kolaylaştırılır ve yurtiçi tekelleşme kırılır.

Dış ticarete serbestleşmenin yaygınlaşmasıyla 1947 tarihinde imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması(GATT) ile 1995'de hizmete başlayan Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ), uluslararası ticaretin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Türkiye 1953 yılında GATT'nı onaylamış ve akabinde 1963 yılında

Avrupa Ekonomi Topluluğuna(AET) tam üyelik için Ankara Antlaşmasını imzalamıştır. Türkiye bu anlaşmalar ve aldığı 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa yönelik ticarete serbestleşmeye geçerek ihracata dayalı büyüme politikasına hız kazandırmıştır. Bu doğrultuda serbest dış ticaretin Türkiye ekonomisindeki önemi giderek artmıştır (Pata, 2017: 120). 1980' den itibaren Türkiye ekonomisi uluslararası ticaretinde liberalleşme sürecine geçmiştir ve daha önce uygulanmakta olan içe dönük ithal ikamesine dayalı politika yerine dışa dönük ihracata dayalı politikalar uygulanmaya başlanmıştır (Hüseyini, 2012: 2).

İthalat İşlemleri

İthalat, bir malın geçerli ithalat mevzuatı ve gümrük mevzuatına özgün olarak Türkiye Gümrük Bölgesi içerisine başka ülkelerden veya serbest bölgelerden mal sokulmasıdır. Bakanlıkça belirtilen sair giriş işlemlerinin geneli de ithalat olarak adlandırılmaktadır.

Ülkede ithalat yapabilecek olanlar, vergi numarası bulunan gerçek veya tüzel kişiler ile tüzel kişilik statüsü bulunmasa bile yürürlükteki mevzuat hükümleri gereğince hukuki tasarruf yapma hakkı tanınan kişiler ortaklıklardır. İthalatçıların yaptıkları ithalatlarda vergi numarasına sahip olmaları zorunlu bir durumdur. Bu durumun istisnaları ise; özel anlaşmaya dayanan ithalat, kitap ve diğer yayınların ithalatı, Türkiye'de açılan uluslararası fuar ve sergilerde Ekonomi Bakanlığınca perakende satışına izin verilen malların ithalatıdır (Çelik, Kalaycı ve Sandalcılar, 2016: 122).

İthalat, ihracattan farklı olarak ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etliler sergiler. Çünkü ithalat ülkeden döviz çıkışına neden olur ve yerli üretici yerine yabancı üreticinin ürünleri tercih edildiğinden ülkenin yerli üretimine zarar vermektedir (Kaya, 2017: 222).

Uluslararası anlaşmalar kanun ve kararnameler gereği bazı malların ithalatı yasaklanmıştır.

Tablo 1: İthalı Yasak Olan Veya İthaline İzin Verilmeyen Eşya ve İlgili Mevzuat

Bazı boyar maddeler	Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından her yıl yayımlanan "Bazı Boyar Maddelerin İthaline İlişkin Tebliğ" eki 2 sayılı listede yer verilen maddelerin ithali yasaktır.
Kimyasal Silahlar Sözleşmesi ekinde yer alan I ve II sayılı liste kapsamı kimyasal maddeler	Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından her yıl yayımlanan "Kimyasal Silahlar Sözleşmesi Ekinde Yer Alana Kimyasal Maddelerin İthaline İlişkin Tebliğ" eki I sayılı listede yer alan maddeler ile II sayılı listede kayıtlı kimyasal maddelerin Sözleşmeye taraf olmayan ülkelerden ithalatı yasaktır. (Ek I'de yer alan maddelerin araştırma, tıbbi, farmasötik veya koruyucu amaçlarla Sözleşmeye taraf ülkelerden yapılacak ithalatı izne tabidir.)
Bazı atık ve maddeler	Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından her yıl yayımlanan "Çevrenin Korunması Yöntünden Kontrol Altında Tutulan Madde ve Atıklara İlişkin Tebliğ" eki "İthalı Yasak Atık ve Maddeler" listesi kapsamında yer alan eşyanın ithalatı yasaktır.
Esrar ve Müstahzar Afyon	2313 sayılı Uyuşturucu Maddeleri Murakabesi Hakkında Kanun ve 1961 sayılı Uluslararası Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi hükümleri çerçevesinde esrar ve müstahzar afyonun ithalatı yasaktır.
İpekböceği Tohumu	Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca görülecek ihtiyaç üzerine verilecek ithal İpek Böceği tohumunun ithali 859 sayılı "İpek Böceği ve Tohumu Yetiştirilmesi ve Muayene ve Satılması Hakkında Kanun'a göre (Tarım ve Köy İşleri izinleri hariç) yasak bulunmaktadır.
Zirai amaçlı kullanılan her türlü toprak, yaprak, sap, saman, ot ve tabi gübre	Zirai Karantina Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde, kültür ortamı torf ve perlit hariç olmak üzere, zirai amaçla kullanılan her türlü toprak, yaprak, sap, saman, ot ve tabi gübrenin ithalatı yasaktır.
Oyun alet ve Makinaları	1072 sayılı "Rulet, Tilt, Langurt ve Benzeri Oyun Alet ve Makinaları Hakkında Kanun" hükümleri çerçevesinde rulet, tilt, langurt ve benzeri baht ve talihe bağlı veya maharet isteyen otomatik ve yarı otomatik el ve ayakla kullanılan oyun alet ve makinalarının ithalatı yasaktır.
Yasalara aykırı olarak bir fabrika veya ticaret markasını ve yahut ticaret unvanını taşıyan ürünler	15.05.1930 tarihli ve 1619 sayılı Bcyncilmilç Sınai Mülkiyet Mukavelelerinin 06.11.1925 La Haye Tadilatına İltihak Edilmesi Hakkında Kanuna ekli 20.03.1883 tarihli Paris İttihadı Mukavelesine uyarınca Yasalara aykırı olarak bir fabrika veya ticaret markasını veyahut ticaret unvanını taşıyan ürünlerin ithalatı yasaktır.

Sahte menşeli eşya ve zarflar	4458 sayılı Gümrük Kanununun 56. Maddesi uyarınca sahte menşeli eşya ile Türk menşeli eşyada kullanılmak üzere ve bunların başka ülke menşeli olduğunu gösterecek veya böyle bir izlenim uyandıracak nitelikte, üzerleri yabancı dille yazılı veya basılı her türlü boş zarf, şerit, etiket damga ve benzeri eşya ile Türkiye'de düzenlenebilecek belgeleri başka ülkelerde düzenlenmiş gibi gösterebilecek nitelikte, üzerleri imzalı veya imzasız olsun, Türkiye'de yerleşik olmayan yabancı firmalara ait proforma faturalar hariç boş faturaların Türkiye'ye ithaline izin verilmez.
Ozon tabakasını incelten bazı maddeler	Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından her yıl yayımlanan "Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin İthaline İlişkin Tebliğ" uyarınca, Tebliğ eki (Ek A) listede yer almayan ülkelere Ek I'de GTİP ve isimleri belirtilen maddelerin; Tebliğ eki (Ek B) yer almayan ülkelere Ek II'de GTİP ve isimleri belirtilen maddelerin ve Tebliğ eki (Ek C) listede yer almayan ülkelere Ek II'de GTİP ve isimleri belirtilen maddelerin ithalatı yapılamaz.

Kaynak: www.verginet.net Erişim Tarihi: 21.04.2019

İthalat aşamasında takip edilecek prosedürler ve ithal edilecek mala göre, ithalatçılar farklı şekillerde ithalat yapmaktadırlar. Başlıca ithalat şekilleri şunlardır:

- ❖ **Kesin İthalat:** Ticaret politikası önlemleri alınıp, ithalat vergileri ödenip, yürürlükteki İthalat ve gümrük mevzuatına uygun olarak Türkiye Gümrük Bölgesine içerisine mal sokulması kesin ithalat işlemidir. Türkiye'de düzenlenen uluslararası fuar veya sergilerde yer alan yabancı ülke veya firmalara ait mallar sadece teşhir amaçlı kullanılır perakende satışları yapılamaz. Fuar bitiminden sonra yabancı ülkelere veya firmalara ait malların gümrük mevzuatı çerçevesinde kesin ithali yapılabilir.
- ❖ **Geçici İthalat:** İthalat vergilerinden muaf ya da kısmen muaf tutulan dış ticaret politikaları kısıtlamalarına tabi tutulmayan serbest dolaşıma girmemiş eşyanın Türkiye Gümrük Bölgesi içinde kullanılması ve kullanım sürecinde oluşan yıpranma dışında herhangi bir değişikliğe uğramaksızın yeniden ihraç edilmesidir. İthal eşyasıyla ilgili ayniyet tespitinin mümkün olmadığı durumlarda geçici ithalat rejiminin kullanılmasına olanak tanınmaz. Ancak eşyanın niteliği gereği ayniyet tespiti yapılamıyor veya geçici ithalatın kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla gümrük idareleri vergilerin tümünü teminata bağlamak suretiyle geçici ithalata onay verebilirler.
- ❖ **Bedelli İthalat:** ithalat mevzuatı ve gümrük mevzuatı doğrultusunda Türkiye Gümrük Bölgesine getirilen malın bedelinin kambiyo mevzuatı çerçevesinde ödendiği ithalat şeklidir.
- ❖ **Bedelsiz İthalat:** Türkiye gümrük bölgesinden yurtdışına herhangi bir ödeme yapılmadan gerçekleştirilen ithalata, bedelsiz ithalat denir. Gümrük mevzuatında bedelsiz ithalat, döviz transferi yapılmadan yurtdışından sağlanan ve yurda getirilmesi zaruri olmayan dış kazanç ve tasarruflarla satın alınan bazı

kişisel ve ticari nitelikteki eşyanın yurda ithali şeklinde ifade edilmiştir. Yurtdışına karşılığında herhangi bir ödeme yapılmısa da ülkemizde bedelsiz ithal edilen mala gümrük vergisi uygulanmaktadır (Çelik, Kalaycı ve Sandalcılar, 2016: 123-124).

Türkiye'nin 1980'li yıllarda serbest piyasa ekonomisine geçişiyle beraber dış piyasalara açılması hızlanmış ve ülkeye dışarıdan mal girişleri yani ithalat artışı yaşanmıştır. İthalat artışları beraberinde dış ticaret açığını da getirmiştir (Koşar, 2018: 21).

Tablo 2: En Çok İthalat Yapılan 20 Ülke

Sıra	Ülke (Değer: Bin ABD \$)	2018	2017	2016
	Toplam	223 046 124	233 799 651	198 618 235
1	Rusya Federasyonu	21 989 015	19 514 094	15 162 386
2	Çin	20 719 063	23 370 620	25 441 433
3	Almanya	20 407 277	21 301 869	21 474 989
4	ABD	12 377 681	11 951 744	10 867 793
5	İtalya	10 154 486	11 304 715	10 218 387
6	Hindistan	7 535 612	6 216 639	5 757 246
7	Birleşik Krallık	7 446 033	6 548 620	5 320 237
8	Fransa	7 413 026	8 070 897	7 364 715
9	İran	6 931 258	7 492 104	4 699 777
10	Güney Kore	6 342 938	6 608 874	6 384 242
11	İspanya	5 492 455	6 372 911	5 679 305
12	Japonya	4 124 236	4 281 472	3 943 604
13	BAE	3 780 736	5 546 921	3 701 153
14	Belçika	3 571 445	3 728 941	3 200 764
15	Hollanda	3 304 581	3 747 619	3 000 336
16	Brezilya	3 257 706	2 544 928	1 788 012
17	Polonya	3 101 677	3 445 906	3 244 193
18	İsviçre	2 816 560	6 899 988	2 502 961
19	Çekya	2 650 328	2 828 107	2 561 652
20	Ukrayna	2 645 555	2 817 133	2 547 636

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 23.04.2019

2018 yılı rakamlarına göre Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülke Rusya olmuştur. Çin 20 719 063 bin dolar ile ikinci sırada, Almanya 20 407 277 bin dolar ile üçüncü sırada yer almıştır. 2016 ve 2017 yılı ithalatımızda Çin birinci sırada yer alırken 2018 yılında ikinci sıraya düşmüştür.

Tablo 3: Dış Ticaret Değerleri

Milyon dolar	YILLAR				OCAK-ŞUBAT		
	2015	2016	2017	2018	2018	2019	DEĞ. %
İHRACAT (FOB)	143.839	142.530	156.993	167.945	25.582	26.783	4,7
İTHALAT(CIF)	207.234	198.618	233.800	223.046	40.460	31.398	-22,4
DIŞ TİCARET HACMİ	351.073	341.148	390.793	390.992	66.042	58.182	-11,9
DIŞ TİCARET AÇIĞI	-63.395	-56.089	-76.807	-55.101	-14.878	-4.615	-69,0
İHRACAT / İTHALAT (%)	69,4	71,8	67,1	75,3	63,2	85,3	
İHRACAT/ GSMH (%)	16,7	16,5	18,4	21,4			
İTHALAT/ GSMH (%)	24,0	23,0	27,5	28,4			

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 23.04.2019

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından oluşturulan dış ticaret değerlerine göre, ihracat 2019 yılı Ocak-Şubat aylarında, 2018 yılının aynı aylarına göre %4,7 oranında artmış, ithalat ise %22,4 azalmış, dış ticaret açığı ise %69 oranında azalma göstermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2018 Ocak-Şubat aylarında %63,2 iken 2019'un aynı aylarında %85,3 oranında artmıştır.

Literatür Taraması

Ekonometrik analiz yöntemleri kullanılarak birçok ülke için farklı veri setleri, analiz yöntemleri kullanılarak ithalat ve dış ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmalar sonucunda tam bir görüş birliği sağlanamamaktadır. Bazı alınan ülke, yöntem, dönem ve değişken farklılıkları sebebiyle çalışma sonuçları farklılaşmaktadır. Bazı çalışmalar İthalata dayalı büyüme hipotezini geçerli kabul etmişken, bazılarında ise hipotez geçersiz kabul edilmiştir. Literatürde ithalat ve ekonomik büyümeyi test eden çalışmaların bazılarında aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 4: Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Özetleri

Yazar	Ülke / Dönem	Yöntem	Sonuç
Ramos (2001)	Portekiz / 1865-1998	Granger nedensellik testi	Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi teyit edilmemiştir.
Herrerias ve Orts (2009)	Çin / 1964-2004	Hata düzeltme modeli testi	Uzun dönemde ithalat ve yatırımlar büyüme üzerinde birlikte etki yapıyor.
Demirhan (2005)	Türkiye / 1990-2004	Vektör hata düzeltme modeli, nedensellik testleri ve Johansen eş bütünleşme testi	İhracattan büyüme doğru bir nedensellik bulunmazken, ithalattan büyüme doğru bir nedensellik vardır.
Güngör ve Kurt (2007)	Türkiye / 1968-2003	Eş bütünleşme testi	Dışa açıklık ve kalkınma arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.
Taştan (2010)	Türkiye / 1985-2009	Spektral Granger nedensellik testi	İthalata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir.
Korkmaz ve Aydın (2015)	Türkiye / 2002-2014	Vektör otoregresyon (VAR) modeli ve Granger nedensellik testi	İthalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Aytaç ve Akduğan (2012)	Türkiye / 2001-2011	Granger nedensellik analizi, VAR analizi ve Johansen eş bütünleşme testi	İthalattan, ihracat ve GSYİH'ya doğru nedensellik, ihracattan da GSYİH'ya doğru nedensellik olduğu bulunmuştur.
Çütçü ve Yaşar (2019)	Türkiye / 1924-2015	Maki eş bütünleşme, Granger nedensellik testi ve Hacker ve Hatemi-J nedensellik testi	Sadece milli gelirden ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Durağanlık Analizi

Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok “sahte regresyon” şeklinde ortaya çıkabilir. Bu sebeple regresyonun gerçek bir ilişki mi, yoksa yanıltıcı bir ilişkiyi mi ifade ettiği, zaman serisi verilerinin durağan olup olmamalarıyla ilgilidir. Belli bir dönem için gözlemlenen bir seriyi ortaya çıkaran stokastik sürecin durağan olması şartları şunlardır:

$$\text{Sabit Aritmetik Ortalama : } E(Y_t) = \mu$$

$$\text{Sabit Varyans : } Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$$

Gecikme Mesafesine Bağlı kovaryans : $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)]$

Bütün t değerleri için, k=gecikme mesafesi,

Bu şartlar sağlanmadığında süreç durağan değildir (Tarı, 2014: 374-375). Zaman serilerinin durağan olup olmadığına iki yöntemle karar verilir. Bunlardan ilki serinin otokorelasyon korelogramına bakmaktır. İkincisi ise seriye birim kök testleri uygulamaktır.

Korelogram Testi

Zaman serilerinin durağanlığı test etmek adına kullanılan korelogram testi, otokorelasyon fonksiyonu kavramına dayanır. Aşağıdaki tabloda düzey değerde yer alan GSYH ve ithalat serilerinin korelogramına bakıldığında otokorelasyon bulunmaktadır. Böylelikle serilerin düzey değerde duran olmadığı anlaşılmaktadır. Seriyi durağanlaştırmak için fark alma işlemi uygulanacaktır.

Tablo 5: GSYH Serisinin ve İthalat Serisinin Korelogramı

Date: 11/01/20 Time: 17:42 Sample: 2000Q1 2019Q4 Included observations: 80						Date: 11/01/20 Time: 17:35 Sample: 2000Q1 2019Q4 Included observations: 80					
Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
1	0.899	0.899	67.117	0.000		1	0.906	0.906	68.233	0.000	
2	0.822	0.071	123.94	0.000		2	0.859	0.283	131.67	0.000	
3	0.831	0.423	182.80	0.000		3	0.803	-0.095	186.58	0.000	
4	0.868	0.323	247.84	0.000		4	0.805	0.309	242.46	0.000	
5	0.774	-0.512	300.24	0.000		5	0.738	-0.239	290.16	0.000	
6	0.694	0.017	342.99	0.000		6	0.722	0.105	338.33	0.000	
7	0.693	0.071	385.18	0.000		7	0.667	-0.041	376.30	0.000	
8	0.715	0.019	432.76	0.000		8	0.650	-0.034	414.76	0.000	
9	0.615	-0.282	467.72	0.000		9	0.571	-0.186	444.88	0.000	
10	0.534	0.059	494.49	0.000		10	0.536	-0.005	471.85	0.000	
11	0.532	0.056	521.40	0.000		11	0.478	-0.006	493.55	0.000	
12	0.585	0.055	551.10	0.000		12	0.465	0.046	514.40	0.000	
13	0.463	-0.135	572.12	0.000		13	0.408	-0.033	530.72	0.000	
14	0.392	0.079	587.44	0.000		14	0.387	0.015	545.63	0.000	
15	0.391	-0.024	602.81	0.000		15	0.333	-0.040	556.84	0.000	
16	0.413	0.023	620.33	0.000		16	0.322	0.053	567.44	0.000	
17	0.330	-0.085	631.65	0.000		17	0.275	-0.003	575.30	0.000	
18	0.258	-0.054	638.67	0.000		18	0.258	-0.033	582.35	0.000	
19	0.296	0.012	645.73	0.000		19	0.215	-0.006	587.30	0.000	
20	0.279	0.004	654.22	0.000		20	0.209	0.019	592.07	0.000	
21	0.205	-0.021	658.88	0.000		21	0.173	-0.013	595.40	0.000	
22	0.139	-0.023	651.06	0.000		22	0.156	-0.055	598.15	0.000	
23	0.140	0.026	663.33	0.000		23	0.118	0.002	599.75	0.000	
24	0.164	-0.016	666.48	0.000		24	0.118	0.050	601.39	0.000	
25	0.095	-0.039	657.56	0.000		25	0.098	0.024	602.53	0.000	
26	0.034	-0.010	657.71	0.000		26	0.090	-0.036	603.52	0.000	
27	0.034	-0.040	657.85	0.000		27	0.052	-0.080	603.85	0.000	
28	0.059	0.006	668.29	0.000		28	0.041	-0.024	604.05	0.000	
29	-0.002	-0.025	668.29	0.000		29	0.021	0.055	604.11	0.000	
30	-0.057	0.007	668.71	0.000		30	0.004	-0.120	604.11	0.000	
31	-0.064	-0.022	669.10	0.000		31	-0.033	-0.036	604.26	0.000	
32	-0.029	-0.008	669.22	0.000		32	-0.043	0.013	604.51	0.000	
33	-0.085	-0.035	670.24	0.000		33	-0.057	0.016	604.97	0.000	
34	-0.138	-0.019	672.95	0.000		34	-0.073	-0.040	605.73	0.000	
35	-0.136	-0.025	675.63	0.000		35	-0.104	-0.018	607.31	0.000	
36	-0.114	-0.054	677.58	0.000		36	-0.124	-0.054	609.61	0.000	

Birim Kök Testleri

Dickey- Fuller (DF) ve Augmented Dickey- Fuller (ADF) Testi

Durağan olmayan zaman serilerinin en temel örneği rassal yürüyüş modelidir. İki farklı rassal yürüyüş ayrımı yapılabilir. Bunlar sürüklenmeli (sabit terimli) ve sürüklenmesiz (sabit terimsiz) rassal yürüyüştür. Durağan olmayan bir seri, farkları alınarak durağan hale getirilebilir. Burada test edilen hipotezler şunlardır:

- $H_0 : (\rho=1)$ Seri durağan değildir, birim kök içerir
- $H_1 : (\rho<1)$ Seri durağandır, birim kök içermez

H_0 t istatistiği kullanılamıyor. Çünkü, t istatistiğinin tutarlı olabilmesi için serilerin durağan olması gerekir ve temel sebep t testinin 0 etrafında dağılmıyor olmasıdır. Bu durumda Dickey- Fuller (1979) makalesinde kullanılan τ (tau) istatistiklerinin kullanılması gereklidir. Literatürde tau testi Dickey- Fuller (DF) testi olarak bilinir. Eğer H_0 hipotezi reddedilir ve seri duran bulunursa, t testi kullanılabilir.

τ istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan MacKinnon kritik değerlerin mutlak değerlerinden küçükse serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu sonucuna varılır. DF testi şu regresyonlara uygulanır:

$$\text{Sabit terimsiz ve trendsiz : } \Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t$$

$$\text{Sabit terimli ve trendsiz : } \Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + u_t$$

$$\text{Sabit terimli ve trendli : } \Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t$$

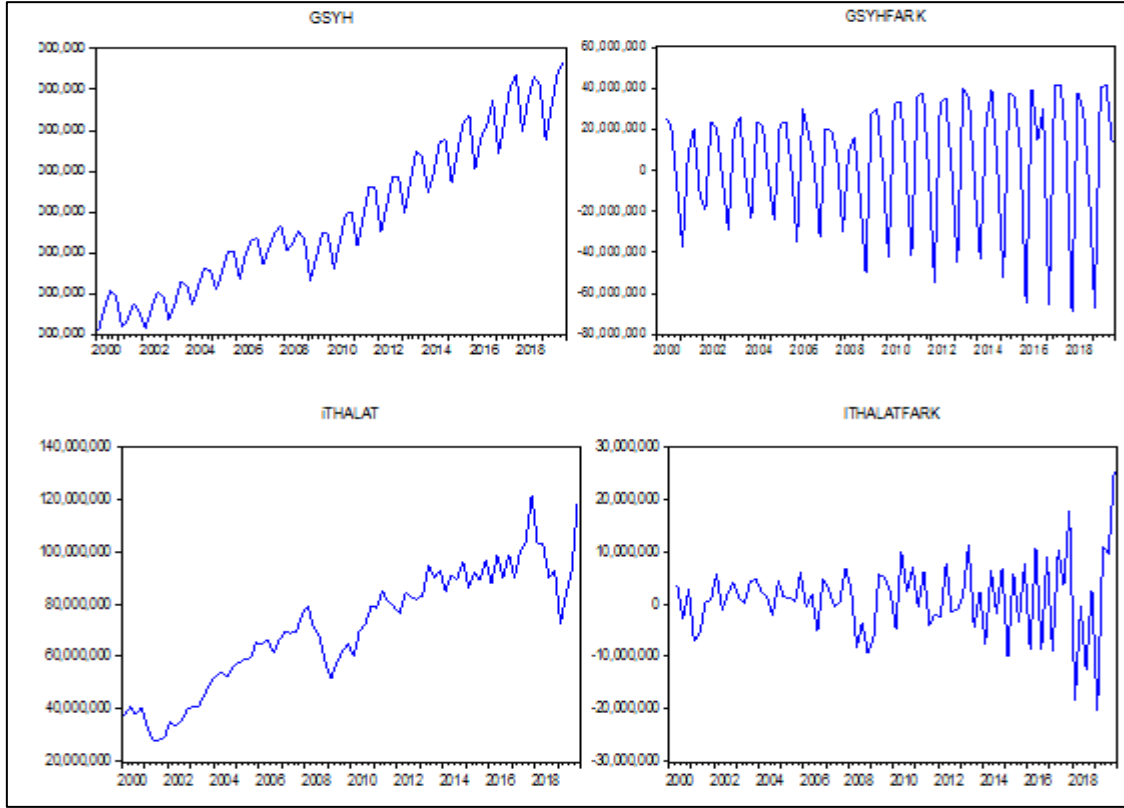
Eğer u_t hata terimi otokorelasyonlu ise, sabit terimli ve trendli olan denklem şu şekilde düzenlenir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t$$

Yukardaki denklemde gecikmeli fark terimleri kullanılmaktadır ve gecikmeli fark terimlerinin sayısı ampirik olarak saptanır. Burada asıl hedef, bu denklemdeki hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını gerçekleştirecek kadar terimi modele dahil etmektir. H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Yani seri durağan değildir ve birim kök içerir. Bu denklemdeki gibi modellere DF testi uygulanırsa, buna Genişletilmiş (Augmented) Dickey- Fuller(ADF) testi denilmektedir. Her iki test istatistiğinin kritik değerleri aynıdır.

ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 6: Birincil Farkı Alınarak Durağanlaştırılan Seriler

Tablo 7: ADF Birim Kök Testi

GSYH ADF Testi					
Düzye	Sabit terimli	t-Statistic Prob.*			
		Augmented Dickey-Fuller test statistic		0.337167	0.9788
Test critical values:		1% level	-3.520307		
		5% level	-2.900670		
		10% level	-2.587691		
Düzye	Sabit terimli ve trendli	t-Statistic Prob.*			
		Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.010841	0.1363
Test critical values:		1% level	-4.085092		
		5% level	-3.470851		
		10% level	-3.162458		
Düzye	Sabit terimsiz ve trendsiz	t-Statistic Prob.*			
		Augmented Dickey-Fuller test statistic		2.326876	0.9950
Test critical values:		1% level	-2.596160		
		5% level	-1.945199		
		10% level	-1.613948		
Birinci Fark	Sabit terimli	t-Statistic Prob.*			
		Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.157990	0.0266
		Test critical values:		1% level	-3.520307
			5% level	-2.900670	
			10% level	-2.587691	
	Sabit terimli ve trendli	t-Statistic Prob.*			
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-5.166267	0.0003		
Test critical values:		1% level	-4.090602		
		5% level	-3.473447		
		10% level	-3.163967		
Sabit terimsiz	t-Statistic Prob.*				
	Augmented Dickey-Fuller test statistic		-2.035076	0.0408	
	Test critical values:		1% level	-2.596160	
		5% level	-1.945199		
		10% level	-1.613948		

		ve trendsiz		
İthalat ADF Testi				
Düzyey	Sabit terimli		t-Statistic	Prob.*
		Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.233677	0.6558
		Test critical values:		
		1% level	-3.521579	
	5% level	-2.901217		
	10% level	-2.587981		
	Sabit terimli ve trendli		t-Statistic	Prob.*
		Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.761925	0.2159
		Test critical values:		
1% level		-4.086877		
5% level	-3.471693			
10% level	-3.162948			
Sabit terimsiz ve trendsiz		t-Statistic	Prob.*	
	Augmented Dickey-Fuller test statistic	2.014353	0.9890	
	Test critical values:			
	1% level	-2.596586		
5% level	-1.945260			
10% level	-1.613912			
Birinci Fark	Sabit terimli		t-Statistic	Prob.*
		Augmented Dickey-Fuller test statistic	-6.157894	0.0000
		Test critical values:		
		1% level	-3.521579	
	5% level	-2.901217		
	10% level	-2.587981		
	Sabit terimli ve trendli		t-Statistic	Prob.*
		Augmented Dickey-Fuller test statistic	-6.150632	0.0000
		Test critical values:		
1% level		-4.086877		
5% level	-3.471693			
10% level	-3.162948			
Sabit terimsiz ve trendsiz		t-Statistic	Prob.*	
	Augmented Dickey-Fuller test statistic	-5.478237	0.0000	
	Test critical values:			
	1% level	-2.596586		
5% level	-1.945260			
10% level	-1.613912			

ADF test istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerindeki MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden küçük olduğu durumda seride birim kök vardır ve seri durağan değildir. Bu durumda serileri durağanlaştırmak için fark alınacaktır.

Tablo 6 ve Tablo 7’de yer alan GSYH ve İthalat serilerine uygulanan ADF testi sonuçlarına göre; seriler düzey değerde durağan değilken, birinci farkları alındığında seriler durağanlaşmıştır. Böylece seriler düzey değerde H_0 hipotezini kabul eder. Yani düzey değeri durumunda seriler durağan değildir ve birim kök içermektedir. Serilerin birinci farkları alındığında ise H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 hipotezi kabul edilir. Yani serilerin birinci farkı alındığında seriler durağan hale gelir ve birim kök içermez.

Phillips- Perron Birim Kök Testi

Hata terimlerinin Dickey- Fuller testlerinde bağımsız, normal dağılıma ve sabit varyansa sahip olduğu kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalarda bu ilişkinin varlığı göz önünde bulundurulmaktadır. Phillips ile Perron (1988) birim kök testleri için yeni bir test geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri test ile Dickey-Fuller usulleri kapsamında kabullenilen varsayımları kısmen yumuşatmışlardır (Kutlar, 2007: 335).

Yanlış olan hipotezi reddetme olasılığı bakımından bir testin gücü hesaplanır. Bu doğrultuda Dickey- Fuller testlerinin gücü düşük seviyededir. Çünkü bu testler birim kökü ve yakın birim kökü ayırt etmede yetersiz kalmaktadır. Veri aralığını genişleterek test gücünün düşüklüğü sorunu çözülebilir. Bunlara ek olarak ADF testi, test denklemindeki terimlerin ilave farklarının dahil edilmesini gerekli kılar. Buda serbestlik derecesinde bir azalmaya ve test sürecinin gücünde bir azalmaya sebep olur.

DF testinde seriler üzerinde trendin etkisini ve bu trende bağlı olarak ortaya çıkabilecek hata terimlerinin standart hatasının farklı olmasına bağlı etkiler bulunmamaktadır. Bu durum Phillips ile Perron tarafından eleştirilmiş ve Phillips-Perron(PP) birim kök testi geliştirilmiştir. DF ve ADF testlerinin hata terimine yönelik varsayımlarına kıyasla PP testi daha bir esneklik göstermektedir.

PP Birim Kök Testi Sonuçları

GSYH ve ithalat serilerine sabit terimde olmak üzere düzey değerinde ve birincil farkları alınarak PP testi uygulanmıştır. Tablo 8’de yer alan PP birim kök testinde, düzey değerinde hesaplanan değer çeşitli anlamlılık düzeylerinde tablo mutlak değerinden daha küçük olması sebebiyle seri durağan değildir ve birim kök içerir. Birinci farkı alınan serilerde hesaplanan değer, çeşitli anlamlılık düzeylerinin mutlak değerinden büyük olduğundan seriler durağan hale gelir ve birim kök içermezler.

Tablo 8: PP Birim Kök Testi Sonuçları

GSYH PP Testi			
Düzye	Sabit terim		Adj. t-Stat Prob.
	i	Phillips-Perron test statistic	-0.539704 0.8766
		Test critical values:	
		1% level	-3.515536
		5% level	-2.898623
		10% level	-2.586605
Birinci Fark	Sabit terim		Adj. t-Stat Prob.
	i	Phillips-Perron test statistic	-15.45772 0.0001
		Test critical values:	
		1% level	-3.516676
		5% level	-2.899115
		10% level	-2.586866
İthalat PP Testi			

Düzye	Sabit teriml i	Adj. t-Stat		Prob.
		Phillips-Perron test statistic	-0.244974	0.927
Birinc i Fark	Sabit teriml i	Test critical values:	1% level	-3.515536
			5% level	-2.898623
			10% level	-2.586605
		Phillips-Perron test statistic	-11.42373	0.0001

Granger Nedensellik Testi

1969'da Granger tarafından başlatılan iktisatta nedensellik testleri, farklı yazarlar tarafından kullanılan farklı yaklaşımlarla geliştirilerek sürdürülmektedir. Bu testler uzun dönemli zaman serilerine uygulanabilmektedir. Seriler durağan olmalıdır. Ancak aynı derecede durağan olma zorunlulukları bulunmamaktadır. Granger testi örnek büyüklüğünden ve verilerin yıllık veya mevsimlik olma durumundan etkilenmektedir. Ayrıca ilişkilerdeki gecikmeli değişken sayısı da önem arz eder. Bütün bu olgulara dikkat etmek gerekmektedir (Tarı, 2014: 436). Granger nedensellik testi, iki değişken arasındaki ilişkinin bu değişkenlerin zamansal ilişkisinde bulunduğu varsayımı üzerine kurulur.

Granger nedensellik testi sınama hipotezleri şu şekildedir:

$$H_0 : \sum_{i=1}^m \delta_i = 0 \text{ X Y'in Granger nedeni değildir.}$$

$$H_1 : \sum_{i=1}^m \delta_i \neq 0 \text{ X Y'in Granger nedenidir.}$$

Bu sınamada uygulanacak olan kısıtlı F testidir.

Granger Nedensellik Testi Sonuçları

GSYH ve ithalat serileri düzey değerde durağan olmadığı için serilerin birinci farkı alınarak durağan hale getirilmişlerdir. Granger nedensellik testi için serilerin birinci farkı kullanılacaktır.

Vektör Otoregresyon (VAR) modeli, modeldeki içsel değişkenlerin hem kendileri hem de diğer içsel değişkenlerin belirli bir zamana kadarki gecikmeli değerlerini belirlemek adına kullanılan yöntemdir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için ilk olarak ekonometrik paket programı üzerinden VAR modeli tahmin edilmiş ve optimum gecikme sayısı dört olarak tespit edilmiştir.

Tablo 9: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Date: 11/02/20 Time: 19:35			
Sample: 2000Q1 2019Q4			
Included observations: 75			
Dependent variable: GSYHFARK			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
ITHALATFARK	17.26471	4	0.0017
Dependent variable: ITHALATFARK			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
GSYHFARK	5.890520	4	0.2075

Tablo 9 incelendiğinde bağımlı değişkenin GSYH, bağımsız değişkenin ithalat olduğu durumda İthalat olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir yani ithalat, GSYH'nın Granger nedenidir. İthalatın bağımlı değişken, GSYH'nın bağımsız değişken olduğu durumda GSYH'nın olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için GSYH ithalatın Granger nedeni değildir yani H_0 hipotezi kabul edilir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü şu şekildedir:

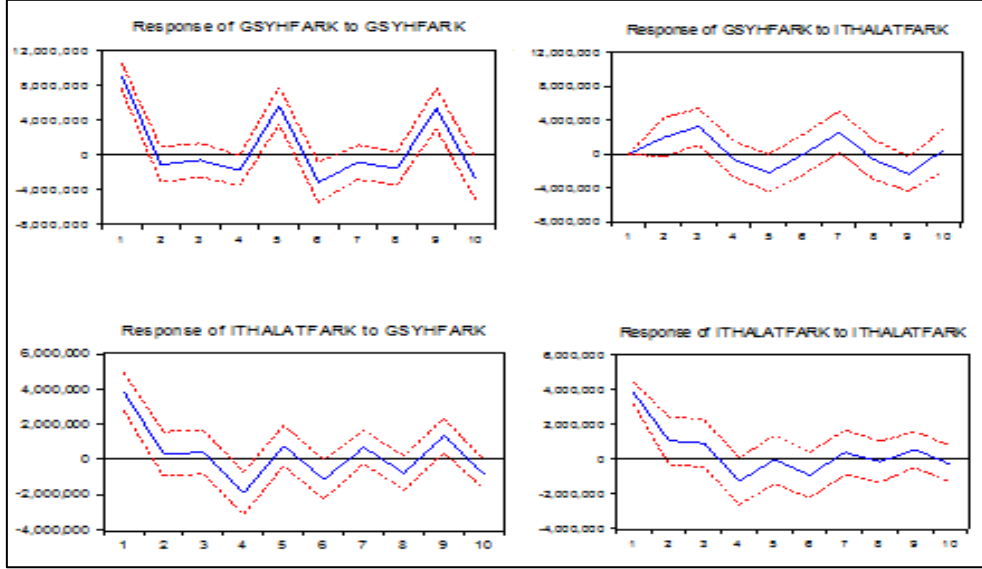
- GSYH ve İthalat arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. İthalattan, GSYH 'ya doğru tek yönlü nedensellik vardır.

Etki- Tepki Analizi

Etki tepki analizi, sistemdeki bir değişkende ortaya çıkan beklenmeyen bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisinin görülmesinde ve belirlenmesinde kullanılmaktadır. Beklenmeyen şok, hata terimleri tarafından temsil edilir. Etki- tepki analizi için VAR modelinin durağan olması gereklidir (Kurt ve Terzi, 2007: 32).

Etki- tepki analiz grafiklerinde yer alan kesikli çizgiler ± 2 standart hatalık güven sınırlarını, düz çizgiler ise nokta tahminlerini göstermektedir. Etki- tepki analizleri Cholesky ayrıştırmasına göre yapılmıştır.

Tablo 10: Etki- Tepki Analizi Sonuçları

Tablo 10’da yer alan etki- tepki analizleri incelendiğinde; GSYH’deki bir birimlik şokun ithalat değişkeni üzerindeki etkisi ise ilk üç ayda pozitif olmak üzere negatif ve pozitif dalgalanma seyredilmiştir. İthalat değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun GSYH üzerindeki etkisi ilk aylarda pozitif azalan dördüncü ayda negatif, beşinci ayda pozitif daha sonra ise negatif ve pozitif dalgalanmalar sergilemiştir. Son olarak bakıldığında değişkenlerin etki- tepki analizi sonuçları ile Granger nedensellik testi sonuçları paralellik göstermektedir.

SONUÇ

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, kullanılan yöntem, dönem ve değişkenler itibariyle farklılık göstermektedir. Bu çalışmada 2000-2019 yılları arasında üçer aylık veriler kullanılarak Türkiye’nin ekonomik büyümesinde ithalatın etkili olup olmadığına bakılmıştır. Analizde seriler birinci farkları alınarak durağanlaştırılmıştır ve serilerin durağan durumdayken birim kök içermediği gözlemlenmiştir. Daha sonra ise Granger nedensellik testi ve Etki-Tepki analizi ile ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır.

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ele alınan yıllar arasında Türkiye’de ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan Etki- Tepki analizi sonuçları da Granger nedensellik testi sonuçlarıyla uyumlu çıkmıştır.

İncelenen dönem itibariyle, ithalatın ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmış ve ithalata dayalı büyüme hipotezi kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aytaç, D., & Güran, M.C. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkileri Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz. *Sosyo Ekonomi*, 6(13), 129-152.
- Bağırtaş, M. (2018). Türkiye’de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi.
- Çelik, K., Kalaycı, C., & Sandalcılar, A.R. (2016). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*. Celepler Matbaacılık Basın Yayım ve Dağıtım.
- Çütçü, İ., & Yaşar, M. (2019). Ekonomik Büyüme İle Dış Ticaret Politikaları Arasındaki İlişki: Yapısal Kırımlı Testlerle Ekonometrik Bir Analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 265-282.
- Demirhan, E. (2005). Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(4), 76-88.
- Güngör, B., & Kurt, S. (2007). Dış Açıklık ve Kalkınma İlişkisi (1968-2003): Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 197-210.
- Herrerias, M.J., & Orts, V. (2010). Is The Export-Led Growth Hypothesis Enough To Account For China’s Growth?. *China & World Economy*, 18(4), 34-51.
- Hüseyini, İ. (2012). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Analizi Türkiye Örneği: 1980-2010. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- İthal Yasak Olan Veya İthaline İzin Verilmeyen Eşya Ve İlgili Mevzuat*, <https://www.verginet.net/> (21 Nisan 2019).
- Kaya, F. (2017). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Korkmaz, S., & Aydın, A. (2015). Türkiye’de Dış Ticaret- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Koşar, A. (2018). Türkiye’nin Son 10 Yılda En Çok İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkelerin Hiyerarşik Kümeleme Analizi İle Gruplandırılması ve Değerlendirilmesi. *MAKÜ- Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 17-28.
- Köksal, M. (2016). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Kurt, S., & Terzi, H. (2007). İmalat Sanayi Dış Ticareti Verimlilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *KTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 25-46.
- Kutlar, A. (2007). *Ekonometriye Giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Pata, U.K. (2017). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1971-2014). *Atatürk üniversitesi iktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1), 199-134.
- Ramos, F.F.R. (2001). Exports, İmports and Economic Growth in Portugal: Evidence From Causality and Cointegration Analysis. *Economic Modelling*, 18(4), 613-623.
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 136-143.
- Tarı, R. (2014). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Taştan, H. (2010). Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 87-98.
- TÜİK. *Dış Ticaret Değerleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (23 Nisan 2019).
- TÜİK. *Ülkelere Göre Yıllık İthalat (En Çok İthalat Yapılan 20 Ülke)*. http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (23 Nisan 2019).

NEOLİBERAL EKONOMİ-POLİTİK DÜZENİN
TARIM POLİTİKALARI ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. M. Kemal AYDIN¹, Mehmet Ali BACAKSIZ²

Özet

Tarım politikası, toplumun ihtiyaçları ile uyumlu ve kesintisiz bir gıda üretimi gerçekleştirilmesini güvence altına almak için, devletin koruma ve destekleme araçlarını kullanarak piyasaya müdahale etmesidir. 18nci yüzyılın son çeyreğine damga vuran Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu iklim, tarımsal üretim ve ticaret düzeninin piyasa ilişkilerine tabi olması yani tarımın kapitalistleşmesi sürecini hızlandırınca, bu politikanın doğru kurgulanmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Daha sonraları 1980'lerin başından itibaren dünyayı şekillendirmeye başlayan neoliberal ekonomi-politik düzen, koruma ve destekleme mekanizmaları üzerinden yürütülen geleneksel tarım politikasını aşındırıp sadece merkez ülkelerinin çıkarlarına hizmet eden liberal bir tarım politikasını ön plana çıkarmıştır. Günümüzün temel iktisadi sorunu olan açlık ile gıda üretiminin ciddi bir sorgulama yapılmaksızın uluslararası serbest ticaret düzenine dâhil edilmesi anlamına gelen neoliberal tarım politikası arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Neoliberal Ekonomi-Politik Düzen, Tarım Politikası, Yoksulluk ve Açlık.*

AN EVALUATION ON AGRICULTURAL POLITICS OF NEOLIBERAL
POLITICAL-ECONOMY SYSTEM

Abstract

Agriculture policy is to intervene the market by using tools of state protection and support unity in order to secure of making real continuous food production which is related with the needs of society. The situation, agricultural production, and commerce are created by Industrial Revolution that marked the last quarter of the 18th century, which is related with market relations, that is the speed of capitalization of agriculture showed how correct this policy is. Later, neoliberal political-economy system which started to shape of the world from the beginnings of 1980s, eroded traditional agricultural policy that is implemented on protection and support mechanisms, and implemented a liberal agriculture policy that is just advantageous for central countries. It seems that, there is a strong causality relationship between neoliberal agricultural policy, which means to make free trade of food production without question, and the starvation which is today's main economic problem.

Key Words: *Neoliberal Political-Economy System, Agriculture Policy, Poverty and Starvation.*

¹ Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü (mkaydin@sakarya.edu.tr)

² İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı, Gelir Uzmanı (mehmet.bacaksiz1@ogr.sakarya.edu.tr)

1. Giriş

En genel anlamı ile *tarım politikası*, tarım malları üretimini sağlam bir zemin üzerine oturtup toplumun gıda ihtiyacının karşılanmasını güvence altına almak için devletin tarım piyasasına müdahale etmesidir. Şöyle de söylenebilir: *Tarım politikası*, gıda üretiminin kesintisiz bir biçimde yürütülmesini sağlamak için devletin aldığı tedbirlerin ve yaptığı düzenlemelerin tamamını kapsamaktadır (daha ayrıntılı değerlendirme için bkz. Ertekin, 2014: 57; Eraktan, 2002: 2-5).

20nci yüzyılın son çeyreğinden itibaren etkili olmaya başlayan *küreselleşme* olgusu, yani *neoliberal ekonomi-politik düzen*, diğer alanlara ilişkin politikaları olduğu gibi, tarım politikasını da ciddi anlamda dönüştürmüştür. Daha açık ifade edelim. 1980’li yıllarda neoliberalizmin hâkim paradigma durumuna gelmesi ile birlikte, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız temel amacın [üretimi sağlam bir zemin üzerine oturtup toplumun gıda ihtiyacının karşılanmasını güvence altına alma] önemini yitirdiği görülmektedir. Liberal kapitalist sistemin çevre ülkelerinde, muhtemel sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmaksızın, tarımsal mallar üretimini tamamen piyasa ilişkilerine dâhil etmeyi amaçlayan bir politika tercihi ön plana çıkmıştır.

Bu çalışma, liberal kapitalist sistemin çevre ülkelerinin tarım politikalarının piyasa ekonomisine nasıl eklemlendiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Söz konusu ülkelerin tarım politikalarında yaşanan dönüşüm esas alınarak, işsizlik ve yoksulluk gibi sosyo-ekonomik problemlerin tezahüründe oynadığı rol teşhir edilecektir.

2. Tarım Politikalarının Dönüşüm Süreci

Çevre ülkeleri neden ve hangi koşullar altında böyle bir tercih yapmıştır? Bu sorunun cevabını verebilmek için, uzunca bir parantez açıp küreselleşme öncesi dönemin tarımsal üretim düzenine ve tarım politikasına dair bazı hatırlatmalar yapmak gerekiyor. Öncelikle şunu belirtelim. Tarım üretimi faaliyetleri, 1780’lerde ortaya çıkan *Sanayi Devrimi* ile birlikte tedrici olarak piyasa ilişkilerine dâhil olmaya başlamıştır. *Sanayi Devrimi* öncesinin tarım üretimi, kırsalda yaşayan insanların, piyasa ilişkilerinden bağımsız olarak yürüttüğü emek-yoğun faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin ekonominin diğer özneleri / alanları ile ilişkisi son derece sınırlıdır: toprağı kiralama, yetkili makama vergi verme ve ürününü yerel pazarda diğer ürünlerle değiş-tokuş etme.

Evet, bir kez daha söyleyelim. Tarımsal üretim düzeninin dönüşerek [yani feodalizmi aşarak] kapitalistleşme eğilimi ortaya koyması, *Sanayi Devrimi*’nin ilk aşaması ile bağlantılı bir olgudur. Bununla birlikte, bazı sosyal bilimciler (bkz. Dobb, 1992 ve Fülberth, 2011), tarım üretiminin kapitalistleşmesi sürecinin, çok daha önce, 15nci yüzyıl İngiltere’sinde ve Hollanda’sında feodalizmin çözülmesi ile eşzamanlı olarak

başladığını iddia etmektedir (bu konuya ilişkin olarak geliştirilmiş farklı yaklaşımlar için bkz. Sweezy vd., 1984).

Feodalizm, bilindiği gibi, Avrupa’da 5inci yüzyıl ile 15inci yüzyıl arasında geçerli olmuş tarımsal üretim düzenidir. Toprak sahiplerinin topraksız köylülerin ‘artık ürününe’ el koyduğu bu üretim düzeninden, bir sonraki üretim düzenine [yani kapitalizme] intikal eden şu iki unsur önemlidir: toprağın mülkiyetinin özelleşmesi [toprağın metalaşması] ve bununla bağlantılı olarak köylünün mülksüzleşmesi. Mülksüzleşen köylü geçimini temin etmek için şu iki seçenekten birini tercih etmek durumundadır: [a] Mülkiyeti başkasına ait olan toprağı kiralayıp *kendi adına* üretim yapmak. [b] Toprak sahibinin yanında emekçi olarak çalışmak. Kiraladığı toprakta *kâr ve birikim güdüsü* ile tarımsal üretim yapan köylü üretken sermayeyi temsil etmektedir. Üretim sürecinde fiilen çalışanlar ise, diğer mülksüzlerdir. Bu ilişki biçimi, tarımsal üretimin feodalizmi aşarak kapitalistleşmesinin işaret fişeğı olarak kabul edilebilir (Bernstein, 2009: 41-43).

Şunu da hatırlatmak gerekiyor. Feodal dönemin sonlarına doğru yeni araçlar-aletler kullanılmaya ve tarımsal üretim teknikleri geliştirilmeye başlamıştır. Örnek olarak ağaç sabanın yerini demir saban, döven sopasının yerini düven, orağın yerini tırpan almıştır. Diğer taraftan tahıl öğütmede rüzgâr enerjisi kullanımı söz konusu olmuştur. Bu basit ‘pro-teknolojiler’ [teknoloji kullanımı, öğrenilmiş olmakla birlikte henüz yaygınlaşmadığı için, ‘pro’ terimi kullanılmaktadır] sayesinde tahılın toplanması ve işlenmesi kolaylaşmıştır; üretim maliyetleri düşmüştür. Bir başka ifade ile *tarımsal üretimin kapitalistleşmesi süreci* başlamıştır. Daha sonra gelen *Birinci Sanayi Devrimi* ise bu süreci hızlandırmıştır. Şöyle söyleyelim. Kömürün ve buhar gücünün kullanımı bir taraftan verimliliğı artırırken diğer taraftan da ticaret hacmini genişletmiştir [ürünlerin buharlı gemiler ile okyanus ötesine taşınması]. Bu sürecin ilk ürünleri iç pazar için tahıl, dış pazar için yün ve keten olmuştur (Fülberth, 2011: 101-110).

Sanayi Devrimi’nin ikinci aşamasının temel çıktıkları [kimya sanayi, demir-çelik sanayi, elektrik sanayi, petrol], *yenilik* olarak, makine üretimini ve demiryolu yapımını mümkün kılmıştır. Doğaldır ki, bu yeniliklerin tarımsal mallar üretimini ve ticaretini dönüştürücü tesirleri olmuştur. Kimyasal gübre kullanımı ürün verimliliğini, tarım makineleri [traktör, biçer-döver] kullanımı ise emek verimliliğini artırmıştır. Öte yandan demiryolu ağının kurulması tarımsal ticaret hacmini genişletmiştir. Deniz taşımacılığı ve demiryolu taşımacılığı birlikte, Avrupa-dışı coğrafyaların tarım ürünlerinin [tahıl, canlı hayvan] de piyasa ilişkilerine dâhil olmasını sağlamıştır. Daha açık bir ifade ile ulaşım im-kânlarının artması, Amerika ve Avustralya kıtalarını gıda malları ihraç eden iktisadi özneler konumuna taşımıştır. Rekabet gücünü yitiren Avrupalı üreticiler, bir taraftan alternatif ürünlere [meyve- sebze ve süt ürünleri] yönelirken bir taraftan da [sömürgecilik faaliyetlerinin uzantısı olarak] bilhassa Amerika’da ‘plantasyonlar’ yani büyük ölçekli tarım işletmeleri oluşturmaya

başlamıştır. Bu esnada Avrupa'dan Amerika'ya yoğun bir göç olmuştur. Bütün bu gelişmelerin sonucu şudur: *tarımın kapitalistleşmesi*. Bu durum, geçimlik düzeyde üretim yapan³ küçük ölçekli aile işletmelerini de piyasanın talepleri doğrultusunda yeniden yapılanmaya zorlamıştır. Şöyle de söylenebilir: Ekonominin diğer özneleri / alanları ile ilişkisi son derece sınırlı olan aile işletmeleri de kapitalist üretim ilişkilerine yani piyasaya dâhil olmaya başlamıştır (bkz. Bernstein, 2009: 80-85; Fülberth, 2011: 181-190; Sweezy vd., 1984: 185-207).

Şimdi parantezi kapatalım ve o suali bir kez daha soralım. *Çevre* ülkeleri 1980'li yılların başlarından itibaren, üretimi sağlam bir zemin üzerine oturtup toplumun gıda ihtiyacının karşılanmasını güvence altına alma hassasiyetinden neden vazgeçmiştir? Ya da: Gıda malları üretimini *tamamen* piyasa ilişkilerine dâhil etmeyi amaçlayan politika tercihi neden ön plana çıkmıştır?

Önce şunu tespit edelim. *Birinci Dünya Savaşı* ve [ardından gelen] *Büyük Bunalım* yıllarında tarım politikası, *temel amaca dönük olarak*, gıda üretimini uluslararası rekabete karşı *koruma* anlayışı ile kurgulanmıştır. Dönem boyunca ülkeler, *dışarıya* karşı *korumacı* politikalar, *içeride* ise *destekleme* politikaları izleyerek tarımsal üretim miktarını artırmaya çalışmıştır. Tarımsal üretim düzenini *yüksek gümrük duvarları* altında devletin verdiği *sübvansiyonlar* şekillendirmiştir. Bir başka ifade ile tarım politikası, *savaş* [ve *bunalım*] koşullarının tehdit ettiği gıda üretimini, *koruma* ve *destek* sağlayarak güvence altına almayı temel gaye edinmiştir (bkz. Aruoba, 2009: 10; Keyder ve Yenal, 2018: 35; Kendir, 2009: 278).

Yüzyılın ortalarına doğru yaşanan *İkinci Dünya Savaşı* diğer sektörleri olduğu gibi, tarım sektörünü de menfi yönde etkilemiştir. Bu durumda doğal olarak, *korumacılığın* düzeyi yükseltilmiştir.⁴ Savaşın ardından, uluslararası tarım düzeni, sistemin diğer ülkelerine gıda yardımı yapan ABD'nin denetimine girmiştir. Aslında bu 'yardım'

3. Bu üretim biçiminde hangi malların ne kadar üretileceğini belirleyen temel unsur, ailenin /hane halkının ihtiyaçlarının şekillendirdiği tüketim talebidir. Piyasa ilişkisi yerel düzeydedir; ürünlerin ihtiyacı aşan kısmının başka ürünler ile değiş-tokuş edilmesinden ibarettir. Üretimin ne kadarının *ailenin ihtiyacı için* ve ne kadarının *piyasa için* yapılacağı, temel ekonomik göstergelere, sosyo-kültürel unsurlara ve dış dünya ile kurulan bağlantının düzeyine göre farklılık gösterebilir. Fakat şunu mutlaka vurgulamak gerekir: Ailenin sahip olduğu toprak parçası ve/veya birkaç hayvan, piyasaya olan bağımlılığı azaltmaktadır. Bir başka ifade ile bu tür varlıklar, bir anlamda işsizlik sigortası işlevi görmektedir (bkz. Polanyi, [1944] 2010: 143-144; Aruoba, 1973: 193-195).

4. Savaşın ardından ABD'nin koruma oranlarını düşürüp *uzmanlaşma* ve *işbirliği* temelinde ticareti serbestleştirmeye dönük bazı girişimleri olmuştur. Bu girişimlerin diğer *merkez* ülkeleri tarafından da desteklenmesi üzerine 1947'de *GATT Anlaşması* [*Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması*] imzalanmıştır. Uluslararası ticaretin işleyişini belirleyen bu anlaşma *tarım sektörünü kapsam dışında* bırakmıştır (daha geniş bilgi için bkz. Susam ve Bakkal, 2008: 330; Ay ve Yapar, 2005: 58).

[başta hububat olmak üzere] ABD'nin tarım ürünleri fazlasını eritebileceği bir piyasa oluşturmayı amaçlamaktadır. Gıda yardımı, bir süre sonra *Marshall Planı* kapsamında [tarımsal üretimlerini yeniden yapılandırılmaları için] savaştan zarar görmüş bulunan Batı Avrupa ülkelerine yapılmıştır.⁵ Maksat hâsıl olup bu ülkelerin tarım piyasaları toparlandıktan sonra, gıda yardımı liberal kapitalist sistemin *çevre*'sindeki ülkelere yönelmiştir. Daha doğrusu 1954 tarihli *PL 480 Yasası*'na [*Public Law 480*] istinaden Amerikan hububatı uygun ödeme koşulları ile *çevre* ülkelerine satılmaya başlamıştır.⁶ Bu alış-veriş sonraki yıllarda birçok *çevre* ülkesinin Amerikan hububatına bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur (Yenal ve Yenal, 1993: 97-98).

1950'li yılların sonuna doğru, tarım ürünleri ticaretinin belli bir coğrafya içinde serbestleştirildiği yeni bir yapı oluşturulmuştur. *Roma Anlaşması* [1957] ile kurulan *Avrupa Ekonomik Topluluğu* [EEC], bu yapının ilk örneklerinden biridir. *Avrupa Ekonomik Topluluğu*'nun mekanizmalarından biri olan *Ortak Tarım Politikası* [CAP], üye ülkeler düzeyinde, hem üreticilerin gelirini artırmayı hem de gıda güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır.⁷ Tarım ürünleri, üye ülkeler arasında herhangi bir kısıtlamaya ve engellemeye maruz kalmaksızın dolaşabilecektir [serbest ticaret]. Buna mukabil *üçüncü* ülkelere *ortak gümrük tarifesi* uygulanarak üye ülkelerin tarımsal üreticileri uluslararası rekabetin etkilerine karşı korunacaktır (Susam ve Bakkal, 2008: 330-331).

Daha önce belirtmiştik. 1980'li yıllarda etkili olmaya başlayan neoliberalizm, küresel ekonomi-politik düzeni radikal bir biçimde dönüştürmüştür. Tarım politikası da bu dönüşümden payına düşeni almıştır. Şöyle ki: 1990'lı yılların başında *Dünya Ticaret Örgütü* [WTO], sübvansiyonlardan beslenen pazar kapma savaşlarının ciddi bir karmaşaya sebebiyet verdiğini gerekçe göstererek 'tarım ürünlerinin de uluslararası serbest ticaret düzenine dâhil edilmesi' gerektiğine ilişkin bir yaklaşım geliştirmiştir. AB, ABD ve *Cairns Grubu* ülkelerinin [Brezilya, Avustralya, Yeni Zelanda, Arjantin,

5. ABD, savaşın hemen ardından, önce UNRRA [Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi] üzerinden, sonra *kendi adına* [CARE: Her Yere Amerikan Yardımı İçin Birlik] *gıda yardımı* yaparak Avrupa'nın 'yeniden inşa edilmesine' katkı yapmaya çalışmıştır. Bir süre sonra *Marshall Planı* üzerinden yapılan bu yardımlar, daha etkili ve uzun dönemli bir içerik kazanmıştır (Wallerstein, 2009: 229).

6. *PL 480 Yasası* [ve muadili diğer yasalar / programlar] ABD'nin dünya tarım piyasasına hâkim olmak için yürüttüğü stratejiyi maskeleyici hamleler olarak görülebilir. Keza 1971'de dolar ile altın arasındaki bağlantı kopartılarak *Bretton Woods* sisteminin çökertilmesi de bu stratejinin bir parçasıdır (Engdahl, 2013: 34-37). Dönemin Dışişleri Bakanı *Kissenger*'ın 1973'de söylediği şu sözler, ABD için tarımın arz ettiği önemi gösteriyor olması itibarıyla kayda değerdir: "*Petrolü kontrol edersen ulusları kontrol edersin. Gıdayı kontrol edersen insanları kontrol edersin.*"

7. Daha açık ifade edelim. Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi ülkeler, *Ortak Tarım Politikası* [CAP] ile tarım üretimini, ABD kaynaklı fiyat indirimlerine karşı korumayı amaçlamaktadır (Engdahl, 2013: 42).

Kanada ve Kolombiya gibi aşırı miktarda tarım üretimi yapan 20 ülke] iştirak ettiği *Uruguay Toplantısı*'nda bu yaklaşım son derece hararetle bir biçimde tartışılmıştır. Müsait iklim koşullarından ve zengin doğal kaynaklarından ötürü tarımsal üretimde mukayeseli üstünlüğe sahip olan *Cairns Grubu* ülkelerinin yanı sıra ABD bu yaklaşımı desteklemiştir.⁸ Buna mukabil AB ülkeleri ve Japonya geleneksel yani *korumacı* tarım politikalarının sürdürülmesinden yana tavır koymuştur. Yaklaşık on sene devam eden *Uruguay Müzakereleri*'nin son oturumunda katılımcı 125 ülke 'uluslararası serbest ticaret düzeninde tarım istisnasının kaldırılmasını' karara bağlayan *Tarım Anlaşması*'nı [15 Nisan 1994] imzalamıştır⁹ (Keyder ve Yenal, 2018: 36; Ay ve Yapar, 2005: 58-59).

Bu anlaşmanın temel amacı devletin yaptığı müdahaleleri asgari düzeye çekerek tarımsal mallar üretimini ve ticaretini piyasa mekanizmasına dâhil etmektir. Anlaşmanın altına imza koyan her ülke tarım ürünleri ithalatına uyguladığı vergi oranlarını düşürmeyi ve tarife-dışı engelleri kaldırmayı taahhüt etmektedir. Sonuç olarak sanayi ürünleri piyasasının yanı sıra tarım ürünleri piyasası da belli ölçüde serbestleştirilmiş olacaktır. Bu anlaşma, uluslararası düzeyde 'daha rekabetçi bir tarım piyasası oluşturma' amacına hizmet edecek başka bir uygulamayı da hayata geçirmiştir: İhracata dönük tarımsal üretime devletin verdiği sübvansiyonların ve desteklerin sınırlandırılması. Bu uygulamanın doğurabileceği zafiyeti gidermek için de tarım üreticilerine *doğrudan gelir desteği*¹⁰ verilecektir (bkz. Şahinöz, 2000: 290-291).

8.Burada bir arka plan bilgisi verelim. ABD, GATT'ın kuruluşundan başlayıp *Uruguay Müzakereleri*'ne uzanan dönem boyunca, kendi rekabet üstünlüğünü zedeleyeceğini düşünerek tarım sektörünün uluslararası ticarete dâhil edilmesi teklifine sürekli olarak itiraz etmiştir. Daha sonra, neo-liberal ekonomi-politik düzenin başat özneleri olarak ABD kökenli ulus-ötesi şirketlerin, söz konusu rekabet üstünlüğünü pekiştirdiği görülünce bu tavır değişmiştir (Engdahl, 2013: 193).

9. 1984'de başlayıp on sene boyunca devam eden *Uruguay Müzakereleri*'nin son oturumu Fas'ın *Marakeş* şehrinde yapılmıştır. Bu son oturumda oluşan mutabakatın ardından imzalanan *Tarım Anlaşması*, bu nedenledir ki, *Marakeş Şartı* olarak da bilinmektedir (Ay ve Yapar, 2005: 59).

10. Doğrudan gelir desteği iki şekilde verilmektedir. Bunlardan ilki, cari üretimden bağımsız olarak, çiftçinin geçmiş dönemlerde ekip-biçtiği *alan* ve üründen elde ettiği *verim* göz önünde bulundurularak yapılan ödemelerdir. Diğeri ise cari üretim esas alınarak yapılan fark ödemeleri ile telafi edici ödemelerden ibarettir. Liberal kapitalist sistemin *merkez* ülkelerinde politika aracı olarak, daha çok *fark ödemesi* [çiftçinin maliyet temelli bir hesaplama sonucu öngördüğü ürün fiyatı ile piyasada teşekkül eden ürün fiyatı arasındaki farkın devlet tarafından ödenmesi] kullanılmaktadır. Zira bu araç, piyasaya müdahale edilmeksizin, üreticinin gelirini teminat altına almayı mümkün kılmaktadır. Ne var ki ürün fiyatları aşırı oynak olduğu için, bu politika aracını sürekli kullanmak güçlü bir kamu maliyesini gerektirmektedir. *Merkez* ülkeleri, düzenli vergi gelirlerinin beslediği bir 'tarım fonu' oluşturarak bu sorunu çözmüştür. Diğeri politika aracı olan *telafi edici ödemeler* ise, çiftçiyi arz fazlası olan ürünlerden alternatif ürünlere yönlentmeyi amaçlamaktadır. Böyle bir durumda çiftçinin maruz kalabileceği gelir kaybı devlet tarafından telafi edilmektedir (bkz. Şahinöz vd., 2005: 5-8; Keyder ve Yenal, 2018: 203).

Peki, *Uruguay Müzakereleri*'nin son oturumunda imzalanan *Tarım Anlaşması*, tarımsal mallar üretiminin ve ticaretinin küresel düzeyde piyasa mekanizmasına tabi kılınmasını sağlamış mıdır? Ya da bütün ülkelerin geleneksel yani korumacı tarım politikasından vazgeçtiği söylenebilir mi? Evet, *çevre* ülkelerinin kahir ekseriyeti bu anlaşmaya riayet etmiştir, daha doğrusu riayet etmek zorunda kalmıştır. Bu ülkeler bir taraftan tarımsal üretime devletin verdiği destekleri sınırlandırırken diğer taraftan da tarım ürünleri ticaretinin önündeki engelleri büyük ölçüde kaldırmıştır. Buna mukabil bazı *merkez* ülkeleri *teşvik* ve *koruma* temelinde yürütülen geleneksel tarım politikasından vazgeçmiş değildir (Stiglitz, 2018: 27-29).

Bu tuhaf durumu teşhir etmeye çalışalım. Görülüyor ki, *Dünya Ticaret Örgütü* [WTO], *Uruguay Müzakereleri*'nin bir çıktısı olan *Tarım Anlaşması* ile her üye ülkeden, tarım malları ithalatına uyguladığı vergileri düşürmesini ve tarımsal üreticilere verdiği desteği azaltmasını talep etmektedir. Bununla birlikte *merkez* ülkeleri, hem tarımda dışa bağımlı olmayı önlemek hem de mevsim değişiklikleri kaynaklı üretim dengesizliklerini gidermek için, *bu anlaşmaya rağmen*, geleneksel yani *korumacı* tarım politikası izlemeyi sürdürmektedir. Buna mukabil *çevre* ülkelerinin önemli bir kısmı, yukarıda da belirtildiği gibi, anlaşmaya riayet ederek tarım piyasasını serbestleştirmiştir. Tam da bu nedendir ki, *çevre* ülkeleri *işsizlik* temelli sorunlara maruz kalmaktadır. Şöyle ki: Koruma oranları düşürüldüğü ve destekler azaltıldığı için gelirleri düşen tarımsal üreticiler şehirlere göç etmektedir. Firmaların işgücü talebi sabit iken, göçün uzantısı olarak işgücü arzının artması, işsizlik düzeyini yükseltmektedir. Sonuç olarak bu ülkelerde işsizliğin türevi birçok sorun gündeme gelmektedir (bkz. Öztürk, 2014: 37-38).

Çevre'nin 'tarım ürünlerinin serbest ticaret düzenine dâhil edilmesi' sürecini *Dünya Ticaret Örgütü*'nün [WTO] yanı sıra, *Uluslararası Para Fonu* [IMF] ile *Dünya Bankası* [WB] da şekillendirmiştir. Bilhassa IMF'nin, 'yapısal uyum ve istikrar programları' üzerinden yaptığı müdahalelerin bu süreci ciddi ölçüde etkilediği söylenebilir.¹¹ Şöyle ki: IMF, müracaat eden *çevre* ülkesine yapısal uyum ve istikrar programı uyguladığı takdirde likidite desteği vermektedir. Bu program [birçok hususun yanı sıra], tarım ürünleri ithalatına uygulanan vergilerin düşürülmesini, tarımsal girdilere verilen sübvansiyonlar kaldırılmasını, tarım alanına yapılan devlet yatırımlarının azaltılmasını, kısacası ülkenin *koruma* ve *teşvik* temelli geleneksel tarım politikasından vazgeçmesini şart koşmaktadır.¹² Bir başka ifade ile bu program, kredi

11. IMF'nin 'yapısal uyum ve istikrar programları' üzerinden yaptığı müdahale, *çevre* ülkelerinin tarım politikasını *edilgen* bir konuma taşımaktadır. Tarım politikası, hem ülkenin tarihsel-toplumsal koşullarından bağımsız olarak hem de sektörün güçlü ve zayıf yönlerine dair kapsamlı değerlendirmeler yapılmaksızın, genel ekonomi politikasına iliştilmektedir (Şahinöz, 2000: 288).

12. IMF'nin 'yapısal uyum programı' üzerinden Malawi'nin tarım politikasına yaptığı müdahale ibret

talep eden ülkelere, tarım ürünlerinin uluslararası fiyatlarını dayatmaktadır. Diğer taraftan daha önce de belirttiğimiz gibi, *merkez* ülkeleri geleneksel tarım politikasını sürdürmektedir. Bu ülkelerde tarımsal üreticiler, uluslararası fiyat ile yurtiçi fiyat arasındaki farkın kapanmasını sağlayacak düzeyde sübvansiyon edilmektedir. Netice malum: Korumadan [gümrük vergisi] ve devlet desteğinden [sübvansiyon] yoksun bırakılmış *çevre* üreticisi, *merkez*'in 'hormonlu' üreticileri karşısında direnemeyip sahadan çekilmek zorunda kalmaktadır (bkz. Harvey, 2004: 108-110; Arrighi vd., 2004: 59-60; Bernstein, 2009: 107; Krugman, 2010: 100-101; Breger-Bush, 2012: 155).

Çevre'nin tarım üreticilerinin direncini kıran bir diğer unsur, çok-uluslu şirketlerin [MNC] uluslararası piyasayı denetim altında tutma gücünün artmış olmasıdır. Küresel ticaretin yaklaşık yüzde 70'lik bölümü çok-uluslu şirketler arasında cereyan etmektedir. Tarımsal mallar üretimi ve ticareti de 'agri-business' olarak isimlendirilen bu şirketler tarafından yönlendirilmektedir. Vurgu yapalım. Tarımsal üretim sürecinin '*tarladan pazara* uzanan bütün aşamalarında' çok-uluslu şirketlerin hâkimiyeti [yani tekelci gücü] söz konusudur.¹³ Öyle bir güç ki, hem *Dünya Ticaret Örgütü*'nün [WTO] kararlarına hem de *çevre* ülkelerinin politika tercihlerine tesir etmektedir... Birtakım yapay girdileri ve genetiği değiştirilmiş tohumları tedavüle sokmaktadır. *Çevre*'nin insanlarını, metalaştırdığı ve denetim altında tuttuğu gıda ürünleri ile beslenmeye zorlamaktadır (Stedile, 2009: 101-105; Öztürk, 2014: 38-39; Kazgan, 2013: 288-289).

Evet, bu bilgiler, *çevre* ülkelerinin tarım malları üretimini piyasa ilişkilerine dâhil etmeyi amaçlayan politika tercihini, *neden ve hangi koşullar altında* yaptığını ilişkin bir kanaat oluşturmak için yeterli... Şimdi de neoliberal ekonomi-politik düzenin tarım

vericidir. Bu ülke, koşullar müsait olduğu için, 2000 senesinde ihtiyacının çok üzerinde mısır üretir [fazla üretim]. IMF, Malawi'nin ihtiyaç fazlası mısırını depolamasına karşı çıkararak uygun fiyatlardan elden çıkarmasını tavsiye eder ve ileriki senelerde eksik üretim söz konusu olması halinde ithalat ile bunu dengeleyebileceğini belirtir. Malawi yönetimi de bu 'tavsiye' doğrultusunda hareket ederek ihtiyaç fazlası mısırını, tonu 45 dolardan ihraç eder. Ne var ki 2001 senesinde iklim koşulları müsait olmadığı için kötü bir hasat gerçekleşir [eksik üretim]. Bir başka ifade ile ihtiyacın altında mısır üretimi söz konusu olur. Dünya piyasasında mısır, tonu 255 dolardan alınıp satılmaktadır. Dünyanın en fakir on ülkesinden biri olarak Malawi, bu fiyattan ihtiyaç duyduğu kadar mısır ithal edemez ve yüzbinlerce insanın açlık ile karşı karşıya kalır (Boratav, 2004: 143).

13. Tohum piyasasının yüzde 71'ini 7 şirket denetim altında tutmaktadır: Monsanto (yüzde 26), DuPont (yüzde 21), Syngenta (yüzde 8), Limagrain (yüzde 5), Dow AgroSciences (yüzde 4), KWS (yüzde 4) ve Bayer CropScience (yüzde 3). Öte yandan zirai ilaç piyasasının yüzde 75'i 6 şirketin denetimi altındadır: Syngenta (yüzde 20), Bayer CropScience (yüzde 18), BASF (yüzde 13), Dow AgroSciences (yüzde 10), Monsanto (yüzde 8), DuPont (yüzde 6). Aynı şekilde tarım ekipmanları piyasasının yüzde 49'unu 3 şirket kontrol etmektedir: yüzde 25 Deere, yüzde 15 CNH ve yüzde 9 AGCO (daha ayrıntılı bilgi için bkz. Etc Group, 2015).

politikasının sosyal ve iktisadi alana etkilerini tespit etmeye çalışalım.

3. Dönüşümün Sosyo-Ekonomik Etkileri

Birinci etki şudur: Neoliberal düzenin tarım politikası, geçimlik düzeyde üretim yapan küçük ölçekli aile işletmelerinin, kolları her tarafa uzanan kapitalizme rağmen bir şekilde ayakta kalmayı becermiş olanlarını da tasfiye etmiştir.¹⁴ Fakat bu tasfiye, klasik iktisat teorisinin sanayileşme sürecine atf yaparak öngördüğü tasfiyeden farklıdır; kapitalizmin ‘doğal’ gelişim sürecinin tezahürlerinden biri olarak, köylüleri şehirlere taşıyıp ‘proleterleştiren’ yani *tarım işçiliğinden sanayi işçiliğine terfi ettiren* bir tasfiye değildir.¹⁵ Mülksüzleşen köylüleri bu defa, *sanayi işçiliği* değil *işsizlik* beklemektedir (daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Başkaya, 2016: 76).

Şunu söylemeye çalışıyoruz: *Koruma* ve *teşvik* temelli tarım politikasından vazgeçişle birlikte, küçük ölçekli aile işletmelerinin zaten zayıflamış olan direnme [rekabet] gücü tamamen tükenmiştir. Bu işletmelerin çalışanları, münasip bir iş bulup geçimini temin etmek için şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Ne var ki sanayi sektörü, kapitalizmin ‘ilkel birikim’ aşamasında olduğu gibi, şehre gelenlerin tamamını istihdam edecek imkânlarla ve donanıma sahip değildir. Şöyle bir sonuç ortaya çıkar: Neoliberalizmin *çevre*’ye dayattığı tarım politikası, köylü kitlelerini yerinden yurdundan ederek en iyi bildiği işi [çiftçilik] yapamaz hale getirmiştir. Üstelik bu insanların önemli bir bölümüne, şehrin / sanayinin teklif ettiği *başka bir iş* de bulunmamaktadır.

Bir bakıma bu değerlendirmelerin kışkırttığı şu soru ile neoliberal tarım politikasının bir diğer sosyo-ekonomik etkisini teşhir edebiliriz. Neoliberal düzenin dayattığı *tarım politikası* ile günümüzün en yakıcı sorunu olan *yoksulluk* arasında bir nedensellik ilişkisi kurulabilir mi? Bu soruya *Mozayer ve Roudart*’dan (2016: 18-19) istifade ederek şöyle bir cevap verilebilir. Yoksulluk olgusu, neoliberal tarım politikasının oluşturduğu menfi koşullardan ötürü bağımlı bahçesini terk etmek zorunda kalan köylülerin şehirlerde işsiz kalmasının bir sonucu olarak derinlik kazanmaktadır.

14. Geçimlik düzeyde üretim yapan küçük ölçekli aile işletmeleri, geleneksel tarım düzeninin önemli mekanizmalarından biridir. Bu işletmeler sanayi sektörü kaynaklı işgücü talebinin düşük olduğu *çevre* ülkelerinde, oluşan ‘tarımsal işgücü fazlasını’ eritmeyi mümkün kılmaktadır. Öte yandan bu işletmelerin temel hedefi, kapitalizmin mantığına uygun olarak, koşullar ne olursa olsun, ‘kârı maksimize etmek’ değildir (bkz. Âmin, 2009; Kazgan, 2013: 35-39).

15. Evet, 19ncü yüzyılda şekillenen klasik teori, kapitalist gelişmenin geleneksel üretim birimlerini [küçük ölçekli aile işletmelerini] tasfiye edeceğine vurgu yapmaktadır. Teoriye göre köylünün mülksüzleşmesi ilkel sermaye birikiminin ön koşuludur. Gelişen sanayi ihtiyaç duyduğu işgücünü kırsal kesimden temin edecektir; yani sanayi işletmeleri, mülksüzleştiği için emeğini kiralamak mecburiyetinde kalan köylüleri çalıştıracaktır (bkz. Boratav, 1980: 129; Başkaya, 2016: 72-73).

Neoliberal tarım politikasının *dışsallaştırıcı etkisi* devam ettiği sürece *göç* ve dolayısıyla *yoksulluk* artacaktır.

Neoliberal tarım politikasının doğurduğu yoksulluğun bir uzantısı olarak *açlık*, küresel düzeyde yaygınlaşmaktadır. Bilindiği gibi tarım, insan hayatının sürdürülebilmesi için gerekli olan gıda maddelerinin üretildiği sektördür. Bir başka ifade ile insanların beslenme ihtiyacını gideren mallar tarım sektöründe üretilmektedir. Şunu da biliyoruz. Tarihin belli dönemlerinde ve belli toplumlarda gıda maddelerine erişim imkânlarının azaldığı olmuştur. Bunun temel sebebi, toplumun ihtiyaç duyduğu gıda maddeleri miktarı ile ekonominin ürettiği gıda maddeleri miktarı arasındaki dengesizliktir. Bu dengesizlik halini akademik tartışma zeminine taşıyan *Robert Malthus* [1766-1834] olmuştur. Nüfusun geometrik dizi ile buna mukabil gıda maddeleri üretiminin aritmetik dizi ile arttığı varsayımından hareket eden *Malthus* şöyle bir kehanette bulunmuştur. Artış hızlarındaki bu dizi farklılığı, bir süre sonra ihtiyaç-kaynak dengesizliğini karşı konulamaz boyutlara ulaştırıp insanoğlunu ciddi bir açlık sorunu ile karşı karşıya bırakacaktır¹⁶ (bkz. Mankiw, 2017: 241-243; Mozayer ve Roudart, 2016: 33).

İnsanoğlu, teknoloji kullanımını yaygınlaştırıp daha yüksek tarımsal üretim kapasitesine ulaştığı için, *Malthus*'un bu kehanetinin gerçekleşmesine izin vermemiştir. Şöyle söyleyelim: Nüfus artışının yansıması olarak gıda maddeleri talebinde meydana gelen artışlara üretim artışları ile cevap vermeyi mümkün kılan bir ekonomi-politik düzen kurulmuştur. Fakat buna rağmen *açlık* sorunu, her geçen gün biraz daha derinlik kazanarak insanoğlunun geleceğini tehdit etmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, sorunun kaynağı *Malthus*'un öngördüğü 'ihtiyaç-kaynak dengesizliği' değildir; bazı insanların [yeterli gelir elde edemediği için] gıdaya erişim imkânlarının azalmış olmasıdır.

Gıda ve Tarım Örgütü'nün [FAO] oluşturduğu veri tabanı, 2018 yılında yaklaşık 821 milyon insanın 'beslenme yetersizliği' yani 'açlık' sorunu ile malul olduğunu ortaya koymaktadır (FAO, 2019). Diğer taraftan bu insanların önemli bir kısmı Asya [514 milyon] ve Afrika [256 milyon] kıtalarında yaşamaktadır (GHI, 2019). Bu demektir ki, teknolojik gelişmişlik düzeyi *herkese yetecek kadar* gıda üretmeyi mümkün kılıyor olmasına rağmen, her 9 kişiden biri hayatını 'açlık sınırında' sürdürmektedir. O halde soralım. Neden?

Bu sorunun cevabını neoliberalizmin dayattığı tarım politikasına atıf yaparak

16. *Malthus*'un *fazla nüfus* ve *eksik gıda* temelinde yaptığı bu analiz, aslında bölüşüm sorununa vurgu yapmaktadır. Kaldı ki bu karamsar görüş 18inci ve 19uncu yüzyıl sosyal bilimcilerinin çoğunun zihin dünyasına hâkimdir (daha geniş bir değerlendirme için bkz. Piketty, 2014: 17-24).

verebiliriz. Daha önce ifade etmiştik. Neoliberal tarım düzeni, bir taraftan ulusal ekonomileri işlevsizleştirirken bir taraftan da gıda üretimini ‘agri-business’ olarak isimlendirilen çok-uluslu şirketlerin inhisarına bırakmıştır. Bu koşullar altında, doğaldır ki, ihtiyaçlar ile üretim arasındaki ilişkiyi kopartan, yani ‘gıdayı metalaştıran’, sadece kâr aracına dönüştüren süreç ivme kazanmıştır. Çok-uluslu şirketler, gıda üretimi yapan tesisleri genellikle çevre ülkelerinde kurmaktadır; üretimde bu ülkelerin ‘açlık sınırında’ yaşamaya mahkûm edilmiş insanların ucuz emeğini kullanmaktadır.¹⁷ Hedef kitle, yani gıda ürünlerini tüketecek olanlar, neoliberal politikaların zenginleştirdiği imtiyazlı sınıflardır. Çevre’nin yoksul [ya da yarı-aç] insanların vazifesi bu malların üretimini gerçekleştirmektir. Şunu söylemeye çalışıyoruz. *Beslenme yetersizliği* yani *açlık* sorununun sorumlusu, birileri üretirken, hem de *herkese yetecek kadar* üretirken sadece imtiyazlı olanların tüketebildiği bu ekonomi-politik düzendir (bu çerçeveye içinde yapılmış ayrıntılı analizler için bkz. McMichael ve Myhre, 1991: 95-97; Yenal ve Yenal, 1993: 100-105; Çetiner, 2012: 15; Başkaya, 2018: 98-111).

Neoliberal tarım politikası çevre ülkelerini uluslararası ticaret teorileri ile izah edilmesi mümkün olmayan bir konuma itmiştir.¹⁸ Emek-zengini [ve dolayısıyla emek-yoğun malların üretiminde mukayeseli üstünlüğe sahip] olan bu ülkelerin önemli bir kısmı, temel tarım ürünleri bağlamında net ithalatçı durumuna düşmüş ve *gıdaya erişim sorunu* yaşamaya başlamış bulunmaktadır. Nitekim beslenme yetersizliği yani açlık sorununu da, çevre’nin içine düştüğü bu durum derinleştirmektedir. *Tuhaf* olan şu ki, bu sorunu çözmeye yönelik çalışmalar liberal kapitalist sistemin kurumları tarafından yürütülmektedir.¹⁹ Dün açlık sorununu doğuran kurumların bugün açlıkla mücadele

17. Tam da burada, *Lenin*’in 20nci yüzyılın başında yaptığı şu analizi hatırlatmak gerekiyor ([1916] 2014: 96): Kapitalizm, teknik gelişme ile eş-zamanlı olarak açlık ve yoksulluk sorununu çözmüş olsaydı ‘sermaye fazlası’ diye bir sorun olmayacaktı. Fakat şu da bir gerçek ki, böyle bir şey kapitalizmin özüne / doğasına aykırıdır. Zira kapitalist sistem varlığını, eşitsizliğe ve yarı-aç kitlelere borçludur. Sermaye fazlasının yoksulların karnını doyurmak için kullanılması, hem yarı-aç insanların sayısını azaltır, hem de sermaye sahiplerinin kârını düşürür. Öte yandan yoksulluğun yoğun olduğu ülkelerde ücretler düşüktür. Üretimin bu ülkelerde gerçekleştirilmesi kapitalistin kârlılık düzeyini yükseltir.

18. Teori, çevre ülkelerinin tarım ürünlerinde maliyet üstünlüğüne sahip olduğunu söylüyor. Buna rağmen bugün, merkez ülkelerinin çiftçileri çevre ülkelerinin çiftçilerine göre daha düşük fiyatlardan satış yapmaktadır. Bu demektir ki, ürünleri ‘ucuza satabilmek’ için maliyet üstünlüğü yeterli değildir. Devletin yaptığı kaynak aktarımları [sübvansiyonlar], yüksek üretim maliyetine rağmen ‘düşük fiyattan satış yapmayı’ mümkün kılmaktadır. Bu durum, sonuç olarak, çevre ülkelerinin çiftçilerinin rekabet gücünü aşındırmaktadır (Boratav, 2004: 149).

19. *Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü*’nün [IFRPI] 105 ülkeden farklı meslek gruplarına mensup [çiftçi, akademisyen, iş-insanı, siyasetçi] 1000’i aşkın insanla yaptığı anketin bulguları, açlık sorununa en fazla muhatap olanların [yani Asyalıların ve Afrikalıların] liberal kapitalist sistemin kurumları tarafından yürütülen mücadelenin sonuç vereceğinden pek ümitli olmadığını ortaya

stratejisini belirliyor olması manidardır (Karakaş, 2010: 15). O halde şunu söyleyebilir miyiz? Açlık sorunu ile karşı karşıya olanlar, sorgulamayı buradan başlatmalıdır.

Neoliberal tarım politikasının bir diğer sosyo-ekonomik etkisi, tarım ile sanayi sektörleri arasındaki *tamamlayıcılık* ilişkisinin ciddi ölçüde yıpranmış olmasıdır. Bilindiği gibi kalkınma, sanayi sektörünün gelişmesinin / büyümesinin bir sonucudur. Bununla birlikte hiçbir ülke, tarım sektörünü ihmal ederek kalkınmış değildir. Kalkınma sürecinde sanayinin gelişmesi ile tarımın gelişmesi *eşzamanlı olarak* gerçekleşmektedir. Çünkü bu iki sektör arasında *tamamlayıcılık* ilişkisi söz konusudur. Sanayileşmiş ülkelerin aynı zamanda önemli birer tarım ihracatçısı olmaları tesadüfi değildir.

Tarım sektörü sanayi sektörünün ‘hammadde’ ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır. Bu demektir ki, sanayi sektörünün gelişmesi ile bağlantılı olarak, hammadde ihtiyacı artacağı için, tarım sektörü de gelişecektir. Diğer taraftan tarımsal üretim yapılırken bazı sanayi ürünleri ‘girdi’ olarak kullanılmaktadır. Yani tarımsal üretimin artması sanayi üretimini artıracaktır. Gelişmiş bir tarım sektörü, sanayi sektöründe üretilen birtakım girdiler ve tüketim malları için talep oluşturarak söz konusu sektörün gelişmesine imkân verir²⁰ (daha ayrıntılı analiz için bkz. Demirbaş ve Tosun, 2005: 29; Dinler, 2014: 63).

Günümüzde gıda üretiminin önemli bir bölümü, çok-uluslu şirketler tarafından ve *sınai tarım* [endüstriyel tarım] teknikleri kullanılarak yapılmaktadır. Bir başka ifade ile gıda üretiminde yerel işletmelerin ve geleneksel tarımın ağırlığı bir hayli azalmıştır. Genetiği değiştirilmiş tohum, fosil yakıt, kimyasal gübre gibi girdilerin mülkiyetini elinde tutan ve *sınai tarım* tekniklerinin mümkün kıldığı ölçek ekonomilerinden

koymaktadır. Açlık sorununun 2025 senesine kadar çözüleceğini düşünenlerin oranı, Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da yüzde 80 düzeyinde iken Asya’da ve Afrika’da [sırası ile] yüzde 40 ve yüzde 30 düzeyindedir (IFPRI, 2018).

20. Şunu da biliyoruz. Bu iki sektör arasındaki *tamamlayıcılık* ilişkisi, sanayinin daha fazla gelişmesine imkân vermektedir. Keza daha 20nci yüzyılın başında *Karl Kautsky*’nin bu meseleye vurgu yaptığını görüyoruz ([1914] 2004: 161-162). Kautsky şöyle diyor: Kapitalizm, sanayi sektörünün tarım sektörüne göre daha hızlı gelişmesini sağlamaktadır. Bu durum, sanayi üretimi için gıda ve hammadde girdisi tedarik etmenin yanı sıra, tüketim talebi de oluşturan tarım sektörünü baskılayarak şu iki sonuçtan birini doğurabilir. Birinci sonuç, tarımdaki düşük büyümenin ve dolayısıyla düşük gelirin sanayi mallarına yönelik talebi daraltmasıdır [‘aşırı üretim’ olgusu ve ani fiyat düşüşleri]. İkincisi ise, tarımın sanayinin ihtiyaç duyduğu girdileri temin etme kabiliyetini yitirmesidir [‘kıtık’ olgusu ve enflasyon]. Aslında olan, iki sektör arasındaki tamamlayıcılık ilişkisinin zedelenmesidir. Sanayileşmiş ülkeler, bu zedelenmeyi önlemek için diğer ülkeler ile ticaret hacmini genişletmektedir. Diğer ülkeler, hem ürün fazlasının eritileceği zemini oluşturmaktadır, hem de gıda ve hammadde depolarıdır.

istifade ederek maliyet üstünlüğü kuran çok-uluslu şirketler, gıda üretimini tamamen ele geçirmiştir.²¹ Çok-uluslu şirketlerin ürettiği ‘işlenmiş ve sağlıklı olmayan’ gıda maddeleri, çevre ülkelerinin halkları tarafından tüketilmektedir.

Şunu söylemeye çalışıyoruz: Gıda üretiminde *geleneksel tarım* yönteminden *sınai tarım* yöntemine geçiş, bir taraftan insan sağlığını tehdit ederken diğer taraftan da tarım ile sanayi sektörleri arasındaki tamamlayıcılık ilişkisini zayıflatmıştır. Bu durumu Stedile’den (2009: 101-105) faydalanarak teşhir etmeye çalışalım: [a] Sınai tarım, üretimde işgücüne duyulan ihtiyacı azaltarak işsizlik sorununu derinleştirmektedir. [b] Hasılayı artırmak için kullanılan toksik / zehirli maddeler tüketicilerin sağlığını bozmaktadır. [c] Kimyasal girdilerin sebep olduğu sağlık sorunlarından ötürü organik tarım ürünlerine yönelim söz konusu olmaktadır. Ne var ki yoksul insanların bu ürünlere erişimi kolay olmadığı için, beslenme hakkı eşitsizliği ortaya çıkmaktadır.

4. Sonuç

Bütün bu değerlendirmelerin ortaya koyduğu ilk sonuç şudur: Tarımsal üretimin ve ticaretin piyasa ilişkilerine eklenmesi [tarımın kapitalistleşmesi] sürecini anlayabilmek için, en azından *Birinci Sanayi Devrimi*’ne kadar geriye gitmek gerekiyor. Tarihi bir olgu olarak *Birinci Sanayi Devrimi*, bir taraftan ürün ve emek verimliliğini artırırken diğer taraftan da piyasa için üretim yapma eğilimlerini güçlendirmiştir. Sonuç itibariyle tarımın kapitalist birikim sürecine dâhil olmasını teşvik edici bir ortam oluşmuştur.

İkinci olarak şunu tespit etmiş bulunuyoruz. 20nci yüzyılın ilk yarısında peş-peşe yaşanan *savaşlar* ve *iktisadi buhran*, birçok şeyin yanı sıra, ülkelerin tarım politikalarını da değiştirmiştir. Söz konusu dönem boyunca tarım politikaları, *koruma* ve *destekleme* mekanizmalarının şekillendirdiği bir zemin üzerinde kurgulanmıştır; bilhassa temel gıda maddelerinin toplumun ihtiyacını karşılayacak düzeyde üretilebildiği, ‘kendine yeterli’ ekonomiler oluşturma anlayışı ön planda olmuştur. Ne var ki yüzyılın ikinci yarısında oluşan ve ABD’yi sistemin tepesine oturtan yeni konjonktür bu anlayışı değiştirmiştir. Daha açık bir ifade ile 1950’lerden itibaren, gıda üretimini ve ticaretini piyasa ilişkilerine tabi kılma [yani *tarımı kapitalistleştirme*] sürecini yeniden hareketlendirme arayışları söz konusu olmuştur. 1980’li yıllarda kurulan *neoliberal ekonomi-politik düzen*, bu arayışların aşama-aşama hayata geçirilmesini mümkün kılmıştır. Sürecin en önemli aşaması olarak, *Uruguay*

21. Bu süreci açıklamak için ‘dönüştürme’ ve ‘ikame etme’ kavramları kullanılmaktadır. ‘Dönüştürme’ kavramı ile gıda üretiminin artık *geleneksel tarım* teknikleri değil *sınai tarım* teknikleri kullanılarak yapıldığı kastedilmektedir. Öte yandan ‘ikame etme’ kavramı, *sınai tarım* ile gerçekleştirilen gıda üretiminde artık doğal girdiler yerine yapay girdiler kullanıldığına gönderme yapmaktadır (Goodman vd., 1987, Akt. Yenal ve Yenal, 1993: 96-97).

Müzakereleri'nin son oturumunda imzalanan *Tarım Anlaşması*'ni gösterebiliriz. Çünkü bu anlaşma, *koruma* ve *destekleme* temelinde yürütülen geleneksel tarım politikasından vazgeçicinin hukuki belgesi durumundadır. *Çevre* ülkelerinin önemli bir bölümünün [çıkarlarına uygun olmadığı halde], *Tarım Anlaşması* ile çerçevesi çizilen neoliberal tarım politikasını benimsemesi, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların oluşturduğu baskı ortamının bir sonucudur.

Üçüncü bir tespit olarak şunu söylemeliyiz. Liberal kapitalist sistemin kurumları tarafından *merkez* ülkelerinin [bilhassa ABD'nin] çıkarlarına hizmet edecek biçimde kurgulanmış olan neoliberal tarım politikası, beslenme yetersizliği yani açlık sorununun temel sebeplerinden biridir. Tuhaf olan şu ki, bu sorun, teknoloji sayesinde herkese yetecek kadar gıda üretimi yapılabiliyor olmasına rağmen yaşanmaktadır. Daha açık ifade edelim. Açlık sorunu, yetersiz gıda üretiminin bir sonucu değildir. Bu sorunu yaşayanlar, işsiz [ya da düşük ücret mukabili çalışmak zorunda] olduğu için gıdaya erişim imkânları sınırlı olan insanlardır. Kaldı ki işsizlik olgusunun derinlik kazanmasının sebeplerinden biri de, neoliberal ekonomi-politik düzenin getirdiği koşullar altında geleneksel *koruma* ve *destekleme* mekanizmalarının önemli ölçüde yıpranmış olmasıdır.

Kaynakça

- Âmin**, Samir (2009), “Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi”, **Mülkiye Dergisi**, 33 (262): 89-98.
- Aruoba**, Çelik (1973), “Tarımda Geleneksel - Geçimlik Kesim: Büyüklüğü, Yapısı, İşleyişi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 28 (3): 191-210.
- Aruoba**, Çelik (2009), “Tarım Ürünleri Ticareti: Korumacılık, Kriz”, **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (1): 4-19.
- Arrighi**, Giovanni ve diğerleri (2004), **Sistem Karşıtı Hareketler** [Çeviri: C. Kanat, B. Somay ve S. Sökmen], İstanbul: Metis Yayınları.
- Ay**, Ahmet ve Sinem **Yapar** (2005), “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 13, s.57-80.
- Başkaya**, Fikret (2016), **Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto: Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Başkaya**, Fikret (2018), **Çöküş: Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Bernstein**, Henry (2009), **Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri** [Çeviri: Oya Köymen], İstanbul: Yordam Kitap.
- Breger-Bush**, Sasha (2012), **Derivatives and Development: A Political Economy of Global Finance, Farming, and Poverty**, New York: Palgrave Macmillan.
- Boratav**, Korkut (1980), **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Boratav**, Korkut (2004), **Yeni Dünya Düzeni Nereye**, Ankara: İmge.
- Çetiner**, Selim (2012), “Gıda Egemenliği mi Dediniz”, **Tarla-Sera Dergisi**, Şubat 2012, s.14-17.
- Demirbaş**, Nevin ve Duygu **Tosun** (2005), “Türkiye’de Tarımın Sanayi ile Entegrasyonu: Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi**, 2 (2): 27-34.
- Dinler**, Zeynel (2014), **Tarım Ekonomisi**, Bursa: Ekin.
- Dobb**, Maurice (1992), **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler** [Çeviri: F. Akar], İstanbul: Belge Yayınları.
- Engdahl**, F. William (2013), **Ölüm Tohumları: Genetik Bilimin Arkasındaki Karanlık Oyunlar** [Çeviri: Özgün Şulekoğlu], İstanbul: Bilim + Gönül Yayınları.
- Eraktan**, Gülcan (2002), “Destekleme Sisteminde Değişim”, **Tarım Haftası Sempozyumu**, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.
- Ertekin**, Meriç Subaşı (2014), **Tarım Ekonomisi ve Tarımsal Politikalar**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Etc Group** (2015), “Breaking Bad: Big Ag Mega - Mergers in Play Dow + DuPont in the Pocket? Next: Demonsanto?”
[“https://www.etcgroup.org/sites/www.etcgroup.org/files/files/etc_breakbad_23dec_15.pdf](https://www.etcgroup.org/sites/www.etcgroup.org/files/files/etc_breakbad_23dec_15.pdf).
- FAO** (2019), Dünyada Gıda Güvenliği Beslenme Durumu.
<http://www.fao.org/3/ca5249tr/ca5249tr.pdf>.
- Fülberth**, Georg (2011), **Kapitalizmin Kısa Tarihi** [Çeviri: Sadık Usta], İstanbul: Yordam Kitap.
- Global Hunger Index** (2019), <https://www.globalhungerindex.org/results.html>.
- Harvey**, David (2004), **Yeni Emperyalizm** [Çeviri: Hür Güldü], İstanbul: Everest Yayınları.
- IFPRI** Global Food Policy Report, 2018.
<http://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/132273/filename/132488.pdf>.
- Karakaş**, Mehmet (2010), “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12 (2): 1-16.
- Kautsky**, Karl ([1914] 2004), “Ultra-Emperyalizm” [Çeviri: Münevver Çelik], **Conatus Çeviri Dergisi**, 1 (2): 161-166.
- Kazgan**, Gülten (2013), **Tarım ve Gelişme**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kendir**, Hülya (2009), “Küreselleşen Tarım ve Türkiye’de Toprak Reformu”, **Praksis**, Sayı 9, s.277-300.
- Keyder**, Çağlar ve Zafer **Yenal** (2018), **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Krugman**, Paul (2010), **Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Küresel Kriz** [Çeviri: Neşenur Domaniç], İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Lenin**, V. İ. ([1916] 2014), **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**

- [Çeviri: Cemal Süreya], Ankara: Sol Yayınları.
- Mankiw**, N. Gregory (2017), **Makroekonomi** [Çeviri: Ömer Faruk Çolak], Ankara: Efil Yayınevi.
- McMichael**, Philip and David **Myhre** (1991), “Global Regulation vs. The Nation-State: Agro-Food Systems and the New Politics of Capital”, **Capital and Class**, Number 43, pp.83-105.
- Mozayer**, Marcel ve Laurence **Raudart** (2016), **Dünya Tarım Tarihi: Neolitik Çağ’dan Günümüzdeki Krize** [Çeviri: Şule Ünsaldı], Ankara: Epos Yayınları.
- Öztürk**, Şinasi (2014), **Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları: Küreselden Yerele Tarım Politikaları ve Yoksulluk**, İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Piketty**, Thomas (2014), **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital** [Çeviri: Hande Koçak], İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polanyi**, Karl ([1944] 2010), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri** [Çeviri: Ayşe Buğra], İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stedile**, J. Pedro (2009), “Çok Uluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı” [Çeviri: Ekin Kurtiç], **Mülkiye Dergisi**, 33 (262): 99-106.
- Stiglitz**, Joseph E. (2018), **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı** [Çeviri: Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural], İstanbul: Alfa Yayınları.
- Susam**, Nazan ve Ufuk **Bakkal** (2008), “Türkiye’de Tarım Politikalarında Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, 10 (1): 327-357.
- Sweezy**, Paul ve diğerleri (1984), **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş** [Çeviri: Müge Gürer ve Semih Sökmen], İstanbul: Metis Yayınları.
- Şahinöz**, Ahmet (2000), “Tarım Reformu: Made in IMF”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18 (1): 287-305.
- Şahinöz**, Ahmet ve diğerleri (2005), “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarımı”, **Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongre Kitabı: Cilt I**, Ankara: TMMOB ZMO, içinde s.29-51.
- Wallerstein**, Immanuel (2009), **Liberalizmden Sonra** [Çeviri: Erol Öz], İstanbul: Metis Yayınları.
- Yenal**, Deniz ve Zafer **Yenal** (1993), “2000 Yılına Doğru Dünyada Gıda ve Tarım”, **Toplum ve Bilim**, 56 (61): 93-114.

SÜNNİ SİYASAL DÜŞÜNCEDE YÖNETİCİNİN ERDEMİ SORUNU

Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılınç¹

ÖZET

Sünni siyasal düşüncenin yönetim felsefesinin veciz bir formülü olan Adalet Dairesi'ne göre güçlü devlet ve müreffeh toplumun temeli adil yönetimdir. Bu çalışmada, Adalet Dairesi modelinde ortaya konulduğu şekliyle adil yönetimin mülkün temeli olmakla birlikte bağımsız ya da verili bir faktör olmadığı ve adil yönetimin de bir başka faktöre -erdemli yönetici faktörüne- bağlı olduğu, Gazzâlî'nin siyasal düşüncesinden hareketle, ileri sürülmektedir. Erdemli yönetici mizacı gereği adaletle yönetmeye meyilli iken, erdemli olmayan yönetici de mizacı gereği kötü ya da zulümle yönetmeye meyillidir. Bu nedenle adil yönetim güçlü devlet ve müreffeh toplumun temeli iken, adil yönetimin temeli erdemli yöneticidir.

Anahtar Kelimeler: *Gazzâlî, adil yönetim, yönetici, erdem.*

THE QUESTION OF THE RULER'S VIRTUE IN SUNNI POLITICAL THOUGHT

ABSTRACT

The Circle of Justice as the sunni political thought's succinct statement of government assumes that strong state and developed society are products of just ruling. Although the just ruling is the basis of the state, it is not an independent variable. The just ruling is a dependent variable in the sense that it depends on virtue of the governor in sunni political thought. This study, by using al-Ghazali's political thought as an example, argues that while the strong state and the developed society are products of the just ruling, the just ruling is a product of the virtuous political leader, for the virtuous statesman tends to rule justly due to his virtuous disposition and the vicious leader tends to rule unjustly just because of his unvirtuous disposition.

Key Words: *al-Ghazali, just ruling, ruler, virtue.*

¹ Sakarya Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
zkilinc@sakarya.edu.tr

1. GİRİŞ

Sünni siyasal düşüncede adil yönetim, güçlü devlet ve müreffeh toplum konuları yöneticinin nitelikleriyle yakından ilgilidir. Sünni varsayıma göre yönetici erdemli ise toplumu adil biçimde yönetir; adaletle yönetim toplumsal gelişmeyi gerçekleştirir ve toplumsal gelişme güçlü devlete imkân sağlar. Sünni varsayımda adaletle yönetmek erdemli olmanın tabii sonucu iken, toplumsal gelişme, ülkenin refaha kavuşması ve güçlü devlet adil yönetimin tabii sonuçlarıdır. Erdemli olmayan yönetici ise kaçınılmaz bir biçimde zulme sürüklenir ve ülkenin tahrip olmasına ve zayıf devlete yol açar. Dolayısıyla, zalim idare de benzer şekilde yöneticinin erdemsizliğinin tabii sonucu iken ülkenin tahrip olması, halkın mutsuzluğu ve zayıf devlet de zalim idarenin kaçınılmaz sonuçlarıdır.

Bu varsayım veciz bir biçimde meşhur Adalet Dairesi formülü ile açıklanır. Adaletle yönetim halkın çalışkanlığına, halkın çalışkanlığı üretim artışına ve müreffeh bir topluma, gelişmiş toplum da devletin gelirlerinin artışına ve dolayısıyla güçlü bir devlete neden olur. Adil yönetim; güçlü devlet, müreffeh ve mutlu toplum için temel vazifesi görür. Adaletle yönetme ise tümüyle yöneticinin erdemli oluşuna bağlıdır. Mülkün temeli adalet, adaletin temeli de yöneticinin erdemli olmasıdır.

Yöneticinin erdemi iki kısımdan oluşur. İlki her bir Müslüman bireyin sahip olması gereken erdemler iken, ikincisi yöneticinin konumuna bağlı edinmesi gereken yöneticiye özgü erdemlerdir. Sahih inanç, dini duyarlılık ve dini emirleri uygulamada titizlik, ilk gruba giren genel dini erdemleri teşkil eder ve bu erdemleri edinmek yöneticiler dâhil tüm Müslüman bireylerin yükümlülüğüdür. İkinci grup erdemler ise adil yönetimi temin etmenin zorunlu gerekleri olmaları nedeniyle yönetici konumunda olan kişinin sahip olması gereken erdemlerdir. Bu erdemlerin bir kısmı siyasetnamelerde halife olmanın şartları olarak sıralanmıştır. Siyasetnamelerde bu şartlar dışında da yöneticinin sahip olması gereken diğer bazı erdemlerden de bahsedilir.²

² Benzeri bir sınıflandırma diğer meslekler açısından da yapılabilir. Örneğin, sıradan bir Müslüman ile ilim erbabı bir Müslümanın sahip olması gereken erdemler mesleğe bağlı olarak farklılaşacaktır. İlim erbabı olmanın gerektirdiği zekâ, kavrayış gücü, muhakeme yeteneği ve sabırla çalışmak gibi özellikler ilim ehline özgü erdemlerdir ve ilim ehli olmayan bir Müslüman bireyin sahip olması zorunlu değildir. Her bir mesleğin gerektirdiği yetenekler ve erdemler farklıdır.

Bu yaklaşımın tipik özelliği gerek adil yönetim, gerekse toplumsal refah ve gelişme meselelerini kurumsal faktörleri dışlayarak ele almasıdır. Sünni siyasal düşünce bu nedenle Lewis tarafından “siyasal kültür” yaklaşımı olarak tanımlanır (1988: 27). Adil yönetim meselesinde kültürel yaklaşım, kurumsal ve yasal düzenlemelere değil, bazen suyun kaynağına, bazen de ağacın köküne benzetilen yöneticinin karakterine ve niteliklerine (erdemli olup olmamasına) belirleyici rol atfeder (Gazzâlî, 2017: 35, 123).

Adil yönetimin ve müreffeh bir toplumun temelini teşkil eden genel ve yöneticiye özgü erdemlerin neler olduğu, erdemleri edinmenin önündeki engeller ve bu engellerin nasıl aşılabileceği siyasetnamelerde açıklanır. Bu çalışmada erdemlin adil yönetim, güçlü devlet ve müreffeh toplumda oynadığı tayin edici rol analiz edilmektedir. İlgili literatürde genellikle Adalet Dairesi çerçevesinde adil yönetimin güçlü devletin ve müreffeh toplumun temeli olduğu vurgulanmakla birlikte, adaletin temelini erdem olduğu aynı oranda vurgulanmaz. Bu nedenle, çalışmada erdemlin adil yönetimin temeli olduğu tezi, sünni siyasal düşüncenin önde gelen düşünürlerinden Gazzâlî’nin siyaset teorisinden hareketle analiz edilip örneklendirilmiştir. Takip eden bölümlerde ilk olarak çalışmanın teorik bir çerçeveye yerleştirilebilmesi için, Batı siyasal düşüncesi ile İslam siyasal düşüncesinde erdem-siyaset ilişkisi kısaca açıklanmıştır. İkinci olarak, iyi yönetim ve toplumsal gelişmeye dair iki farklı yaklaşım, siyasal kültür ve kurumsal yaklaşımlar, açıklanmıştır. Son olarak yöneticinin erdemi meselesi, Gazzâlî’nin *Mülkün Sultanlarına* başlıklı siyasetnamesinden hareketle analiz edilmiştir.

2. SİYASETTE ERDEMİN ROLÜ

Genel olarak toplumsal ve özel olarak siyasal hayatta erdemlin rolü Batı siyasal düşünce geleneğinin temel konularından birisidir. Antik Yunan’da Sokrates, Platon ve Aristo’dan günümüzde komüniteryen ve yeni-cumhuriyetçi düşünürlere kadar gerek yöneticinin, gerekse yönetilenlerin erdemi meselesi siyasal hayatın kalitesi açısından ele alınmıştır (Hursthouse ve Pettigrove, 2018). Bu yaklaşıma göre, her ne kadar farklı düşünürler farklı erdem anlayışlarına sahip olsalar da, gerek toplumsal, gerekse siyasal hayatın kalitesi toplumun ortak bir erdem anlayışına sahip olmasına ve bu erdem anlayışı üzerine temellendirilecek iyi hayat vizyonuna sıkıca bağlıdır (Galston, 2007). Platon’da hiyerarşik, organizmacı ve elitist bir toplumsal yapılanma içerisinde, Hakikat’in tercümanı ve uygulayıcısı filozof-kralın rehberliğinde kurgulanan siyasal hayat, her bir bireyin entelektüel ve fiziki kapasitesinin elverdiği mesleki ve toplumsal konumda bulunmasıyla ve kendi konumunun gerektirdiği erdemleri benimseyip uygulamasıyla ideal ve erdemli bir hayata dönüşür. Aristo’da ise yurttaşların kişisel çıkarlarını ve kaygılarını aşarak kamusal müzakere ve faaliyet alanına katılım, erdemli hayatın özünü teşkil eder. Roma’nın cumhuriyetçi döneminin en parlak pratiğini teşkil eden

cumhuriyetçi erdem anlayışı, yurttaşların kişisel menfaatlerini ve kaygılarını aşarak dayanışma ve duygudaşlık içerisinde kaynaşarak toplumsal bir bütün teşkil etmelerini erdemli hayat olarak görür. Ortaçağ Hristiyan dünyasında erdem, dini muhteva kazanarak siyasal ve toplumsal hayattaki yerini korumaya devam eder. Hakikat'in tercümanı ve temsilcisi filozof-kralın yerini Hristiyanlık ve onun temsilcisi Kilise almıştır. Aristo'nun demokratik ve katılımcı bireyinin ya da cumhuriyetçi teorinin asker-yurttaşının yerini dini de erdem anlayışına sahip Hristiyan mümin alır. İyi bir Hristiyan bireyin misyonu, ilahi iradenin yeryüzünde gerçekleşmesine kendini adamaktır. Erdemli hayat, bireyin tüm hayat alanlarını -aileden devlete kadar- kapsar. Bütün bu teorilerde ve düşünürlerde erdem anlayışları farklı olsa da, tüm toplumun ortak bir erdem anlayışı temelinde erdemli bir hayat yaşaması hedeflenir (Pocock, 1981: 355; Decosimo, 2018: 921; Rosenthal, 1962: 13-15, 17; Kilcullen ve Robinson, 2019).

Modernleşme sürecinde erdem ve siyaset ilişkisi farklı bir anlayışla ele alınmıştır. Erken modern dönemde Makyavelli bir taraftan *Siyaset Üzerine Konuşmalar* başlıklı eserinde, cumhuriyetçi teoriyi takip ederek erdem ve siyaset ilişkisini cumhuriyetçi çizgide devam ettirirken, diğer taraftan bir tür siyaset teknisyenliği yaptığı *Hükümdar* başlıklı eserinde erdem ve siyaset ilişkisinin aktüel siyasette yeri olmadığını ileri sürmüştür (2017; 2019). Hem antik hem de Hristiyan siyasal düşüncesine tümüyle mesafeli duran Hobbes ise, erdem ve siyaset ilişkisini reddetmekle kalmamış, ortak erdem anlayışı temelinde tüm toplumun katılacağı bir ortak bir iyi hayat vizyonu arayışını toplumsal ve siyasal çatışmaların kaynağı olarak değerlendirmiştir. Hobbes, erdemli hayat anlayışının bizzat kendisinin toplumsal-siyasal çatışmalara ve iç savaflara yol açacağını düşündüğü için siyasal teorisini, ortak erdem anlayışını tümüyle dışlayarak bireyci ve çıkarıcı insan doğası üzerine kurgular. Erdemin ve iyi hayat anlayışının bireysel tercihe bırakılmasını ve siyasal alana bulaştırılmaması gerektiğini ileri süren klasik liberalizmin kurucularından Locke ise liberal geleneğin erdem-siyaset ilişkisi açısından baskın damarının öncüsüdür. Locke, Hobbes'un aksine erdemin insan hayatındaki rolünü ve lüzumunu reddetmemekle birlikte, siyasal hayatı belirli bir erdem ve iyi hayat anlayışına göre kurgulamayı reddetmiştir. Locke'un tercihi, erdemin din ve vicdan özgürlüğü kapsamında özel alana havale edilmesidir. Benzer bir şekilde günümüzde Rawls belirli bir erdem anlayışı temelinde iyi bir hayat vizyonu öngören yaklaşımları siyasal hayatın kurgulanmasında tehlikeli bulmuş ve ortak bir iyi hayat vizyonunun gerçekçi olmadığını ileri sürmüştür. Kapsamlı değil siyasal liberalizm olarak adlandırdığı liberalizm anlayışı erdem ve iyi hayat arayışını kişisel tercihlere ve özel alana bırakır. Günümüzde ise komüniteryen ve yeni-cumhuriyetçi düşünürler, erdeme devlet kurgusunda yer tanımayan ve farklı hayat tarzları ve erdem anlayışları karşısında tarafsızlık iddiasında bulunan liberalizme karşı erdemin toplumsal ve siyasal hayatta kritik rolü olduğunu ileri sürerek itiraz ederler (Walker, 1998: 145-146; Zagorin, 2003: 705; Decosimo, 2018: 922).

Komüniteryenler ve yeni-cumhuriyetçiler, genel olarak erdem ve iyi hayat kaygısını bireylerin özel alanda kişisel tercihlerine havale eden baskın liberal devlet anlayışının sadece siyasal alanı kişisel çıkarların çatıştığı bir alana dönüştürmekle kalmadığını ve daha tehlikeli bir biçimde toplumu ahlaki açıdan nihilizme sürüklediğini de ileri sürerler (MacIntyre, 1984: 6; Sandel, 1996: 8).

Klasik dönem sünni siyasal düşüncesi, erdem-siyaset ilişkisini Antik ve Ortaçağ Batı siyasal felsefesi geleneğine benzer şekilde kurgular fakat erdem anlayışı, Platon ve Aristo'dan etkilenmekle birlikte, İslamidir. Örneğin Farabi *Erdemli Şehir* başlıklı eserinde Platon'a benzer şekilde organizmacı, hiyerarşik ve elitist bir devlet-toplum modelini savunur. Sünni ulema, genel olarak devleti dinin koruyucusu ve dini hayatın yaşanmasının zeminini ve ortamının hazırlayıcısı bir kurum olarak kurgulamıştır. Nihai amaç, İslam'ın öngördüğü adil yönetim ve erdemli toplum idealinin gerçekleştirilmesidir (Uludağ, 2008, 34). Siyaset bu nedenle, örneğin Gazzâlî'ye göre bir toplumdaki en üstün ve şerefli faaliyettir, zira asli amacı adil yönetim ve erdemli toplumdur. Yine Gazzâlî bu çizgide hareket eden yöneticilerin Peygamberlerin misyonunu devam ettirdiklerini söyler. Hem dünyevi düzen, istikrar, güvenlik ve refahın temini hem de bu zeminde dinin yaşanabilmesi yöneticinin tutumuna bağlıdır. Devlet ve siyasete yaklaşımın temel kaygısı adil yönetimin ve erdemli toplumun hayata geçirilmesidir (2016: 79-80).

3. KÜLTÜREL VE KURUMSAL YAKLAŞIMLAR

Bir toplumda öncelikle düzen, istikrar ve güvenliğin temin edilmesi ve sonrasında toplumsal refahın/gelişmenin sağlanması meselelerinin hangi şartlara bağlı olduğu ve nasıl gerçekleştirilebileceğine dair siyaset bilminde iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır: Kültürel ve kurumsal yaklaşımlar. Kültürel yaklaşıma göre, genel olarak düzen ve istikrarın, özel olarak da iyi yönetimin gerçekleştirilebilmesi gerek yöneticilerin gerekse yönetilenlerin belirli vasıflara sahip olmasına bağlıdır. Bu amaçların elde edilmesinde ülkenin kurumsal yapısı ikincil önemdedir. Buna göre, örneğin, aynı hükümet sistemi ile yönetilen fakat farklı sonuçlar elde eden iki ülke arasındaki belirleyici faktör, her bir toplumun sahip olduğu kurumsal olmayan, yani kültürel niteliklerdir. Kültürel kavramı oldukça kapsamlıdır ve bireylerin duygu, düşünme biçimi, zihniyet, tutum ve davranışlarını içerir. Örneğin, kamusal işlere karşı duyarlı olup olmamak, muhalif düşünceye yaklaşım tarzı, kişisel çıkarla kamusal çıkarı dengeleme becerisi, algı ve idrak düzeyi, hakkaniyet duygusu, yurttaşlık bilinci, iş ahlakı ve disiplini kurumsal yapıdan daha önemlidir. Bu yaklaşıma göre bireyin aile ortamında terbiye edilmesinden siyasetçiler, sanatkârlar, kanaat önderleri ve iş insanları gibi kamusal alanda aktif bireylerin rol modeli olarak örnek teşkil etmelerine kadar tüm toplumsal alanlar bireyin karakter eğitiminde ve yurttaşlık bilincini edinmesinde önemlidir. Hangi kurumsal yapıyı

tesis ederseniz edin, nihai sonuç toplumun davranış, duygu, düşünce ve tutumları tarafından belirlenecektir (Lipset, 1994: 3; Lane, 1997: 30). Yukarıda sıralanan vasıflara sahip olmayan bir toplum sadece kurumsal reformlarla işleri yoluna koyamaz. Bu niteliklere sahip olmayan bir toplumun yeniden sosyalleşme sürecinden geçerek bu vasıfları edinmesi gerekir. Bu nedenle Putnam, davranış kalıplarını ve zihniyeti değiştirmeden bir toplumda yapılacak olan kurumsal reformların “su üzerine yazı yazmak” gibi etkisiz olacağını ileri sürer (Putnam, 1993: 17).

Kurumsalcı yaklaşım ise genel olarak iyi yönetimi ve özel olarak istikrarı, düzeni, güvenliği ve toplumsal gelişmeyi toplum ve yöneticisinin niteliklerine bağlamaz. Bu yaklaşıma göre iyi yönetimin belirleyicisi iyi tasarlanmış kurumsal bir mekanizma ve yasalardır. Kurumsal yaklaşıma göre insan doğası toplumdan topluma değişmez ve bireyin davranışlarını yönlendiren esas faktör bireyin içerisinde hareket ettiği bağlamdır. Uygun kurumsal ve yasal düzenlemeler, bireyleri yönlendirmek suretiyle, istenilen toplumsal hedeflere rahatlıkla ulaştırabilir. Birey farklı bağlamda farklı davranır. Davranış türünün değiştirilmesi, bağlamın değiştirilmesine bağlıdır. Bir ülkenin temel kurumsal yapısı ve yasaları, bireylerin içerisinde hareket ettikleri bağlamı teşkil ettiği için, iyi yönetim sorunu tümüyle iyi tasarlanmış kurumsal yapıya ve yasalara bağlıdır. Bu nedenle bireyler, farklı kurumsal ve yasal ortamlarda farklı davranırlar. Kurumların ve yasaların kötü kurgulandığı yapısal bir ortamda bireyler, kişisel menfaatlerini toplumsal yararın aleyhine olacak şekilde gerçekleştirmeye çalışırlar. Örneğin, vergi kurumunun ve yasalarının tasarlanma biçimi vergi mükelleflerinin davranışını belirleyen temel etkidir. Kötü tasarlanmışsa vergi kaçırmaya teşvik eder, iyi tasarlanmışsa vergi ödemeye teşvik eder (March ve Olsen, 1989: 159; Peters, 2005: 14).

Sünni siyasal düşünce bu iki ekolden kültürel ekole dâhildir. Özellikle siyasetnamelerde gerek yöneticilerin gerekse halkın erdemli olmasına yapılan daimi vurgu, sünni siyasal düşünürlerin iyi yönetim ve erdemli toplum meselesini kültürel bakışla ele aldıklarını gösterir. Ömer b. Abdülaziz dönemi, aynı kurumsal yapılar içerisinde erdemli bir yöneticinin kritik önemine klasik örnektir. Aynı kurumsal ve yasal bağlamda erdemli bir yönetici farklı sonuçlar elde edebilmektedir (Gazzâlî, 2017: 67-68). Bu nedenle sünni siyasal düşünce “halifeliğin kurumsal yapısından ziyade fonksiyonuna yoğunlaşmıştır” (Binder, 1995: 231). Gerek yöneticinin, gerekse yönetilenlerin erdemli olup olmaması, yönetimin adil olup olmasının en temel belirleyicisi olarak değerlendirilir. Örneğin, Gazzâlî, bir ülkede yöneticilerin toplumun, toplumun da yöneticilerin bir nevi aynası olduğunu düşünür: “Bizler amelleri kötü, hain, emaneti korumayan kimseler olursak, amirlerimiz de zalim ve kötü olurlar. Bir hadiste ‘Sizler nasıl olursanız o şekilde yönetilirsiniz’ buyrulmuştur” (Gazzâlî, 2017: 69). Adil yönetim ve erdemli toplum meselesinin gerek yönetici, gerekse yönetilen tüm bireylerin erdemli olup olmamasına bağlı olduğu kanaati, toplumsal sorunların giderilmesi arayışında kurumsal

çözümlere değil tekrar tekrar erdeme yapılan vurguda rahatlıkla görülür. Çok değişik dönemlerde ve hükümdarlıklarda yazılmış olan siyasetnameler benzer meselleri, tavsiyeleri ve nasihatleri tekrarlar, çünkü toplumsal bozulmanın ancak toplumsal ıslah ve ihya ile olacağı kanaati baskındır.

4. SÜNNİ SİYASAL DÜŞÜNCEDE ADİL YÖNETİM VE TOPLUMSAL GELİŞME İLİŞKİSİ

Sünni siyasal düşüncede, güçlü devlet ve müreffeh/mamur toplum için adil yönetim, temel işlevi görür. Bu varsayımın klasik ifadesi *Adalet Dairesi*'dir. İslam'ın ilk dönemlerinde yapılan fetihler sonucu, Hint-İran siyasal düşüncesinden aktarılarak zamanla "İslami siyasal meşruiyet *nomos*'unu oluşturan" (Bora, 2017: 25) ve yönetim felsefesi haline gelen bu formül, siyasetnamelerde yaygın biçimde kullanılır. Kınalızâde Ali Efendi, *Adalet Dairesi*'ni manzum biçimde şöyle ifade eder:

"Adldir mûcib-i salâh-ı cihan
Cihan bir bağıdır dîvarı devlet
Devletin nâzımı şeri'attır
Şeri'ata olamaz hiç hâris illâ melik
Melik zapt eyleyemez illâ leşker
Leşkeri cem' edemez illâ mal
Malı cem' eyleyen râiyettir
Râiyeti kul eder pâdişah-ı âleme adl."³

Sünni siyasal düşüncenin yönetim felsefesini özetleyen *Adalet Dairesi*, hem adil hem de müreffeh toplumun formülünü ortaya koyar. Bu, birbirine bağımlı olan bir seri faktörün etkileşimini esas alan bir formüldür. Adil yönetim, halkı gönüllü itaate ve çalışmaya sevk eder. Çalışan halk, üretir ve ekonomik gelişmeye yol açar. Ekonomik gelişme hem devletin gelirlerini çoğaltarak güçlü devlete imkân sağlar hem de toplumun refahını temin eder. *Adalet Dairesi* aynı zamanda adil yönetimin zıddı olan zalim yönetimin zayıf devlete ve harap olmuş, yoksul ve mutsuz bir topluma yol açacağını da ortaya koyar. Gazzâlî, adil yönetimin hem ülke içerisinde hem de uluslararası alanda devletin güçlü olmasının şartı oluşunu şöyle açıklar: Eğer yönetici "halkı arasında zulüm

³ "Adalet bütün dünyanın düzenini temin eder. Cihan (dünya) bir bağıdır duvarı devlettir. Devletin nizamı Allah kanunudur. Allah kanununu ancak Melik (devlet başkanı) korur. Mülk ancak ordu ile zapt edilir. Orduyu ancak mal ayakta tutar. Malı bir araya getiren ancak halktır. Halkı idare altına ancak cihan padişahının adaleti alır" (2010: 225).

ve işkenceyi kaldırır, onlara adil davranırsa toprağında hüküm ferman olur ve bütün düşmanlarına galebe çalar”(2016: 80). Adil olmayan yönetici ise hem içerde hem de uluslararası alanda devletini zayıf düşürecektir: “... ülkeniz harap olur, halkınız fakir düşer, o zaman siz harap bir ülkenin başkanı ve düşkün bir halkın hâkimi olursunuz. Dünyada isminiz kötü kalır” (2016: 100). Mâverdi de benzer şekilde fakat daha kapsamlı biçimde adil yönetimin güçlü devlete ve müreffeh topluma yol açtığını şöyle açıklar: Adil yönetim bir taraftan toplumun yöneticilerine gönüllü itaatine ve devlet kurumlarına ve görevlilerine güvenmelerine neden olurken, diğer taraftan insanlar arasında güven, dayanışma, barış ve sevgiyi yaygınlaştırır. Adil olmayan idare ise insanlar arasında parçalanmaya, güvensizliğe ve düşmanlığa neden olurken devlet kurumlarına ve yöneticilere karşı da güvensizliğe ve öfkeye neden olur. Bu tip bir toplumda iç kargaşa, anarşi ve devlete karşı itaatsizlik yaygınlaşır. İnsanlar hem can ve mal hem de haysiyet ve onur açısından kendilerini güvende hissetmezler ve emeklerinin karşılığını alamayacakları için çalışma/başarma şevkleri ve ümitleri de kırılır. Mâverdi’ye göre insan fıtratına/doğasına yaratılıştan kazanma ve başarma arzusu yerleştirilmiştir. Mâverdi bu arzuyu “ömrü aşan emel” olarak adlandırır ve “ömrü aşan emeli” ister maddi, ister kültürel tüm toplumsal alanlarda gelişmenin kaynağı olarak görür. Adil idare, insan fıtratında bulunan bu enerjinin açığa çıkacağı genel güven ortamını tesis ederek hem devletin güçlü olmasına hem de toplumun huzurlu ve müreffeh olmasına imkân sağlar. Zalim idare ise bu enerjinin kendini gerçekleştireceği bağlamı temin etmek bir tarafa tahrip ettiği için uzun vadede halkı sefalet ve devleti zayıflığa sürükler (1982: 205-210, 218-219).

5. SİYASETNÂMELERDE SİYASET-ERDEM İLİŞKİSİ: GAZZÂLÎ ÖRNEĞİ

Sünni siyasal düşüncenin yönetim felsefesini yansıtan Adalet Dairesi modelinde güçlü devletin ve müreffeh toplumun gerçekleştirilebilmesinde adil yönetici tayin edici faktör olarak karşımıza çıkar fakat yöneticinin adil olması verili bir faktör yani garanti edilebilecek bir şey değildir. Adalet mülkün (devletin) ve müreffeh toplumun temeli olmakla birlikte, aslında bağımsız değil, bağımlı faktördür. Yöneticinin adil olmasını temin eden faktör erdemdir. Bu nedenle, adil yönetimin temeli yöneticinin erdemli olmasıdır. Mülkün temeli adalet, adaletin temeli ise erdemdir. Erdemli yönetici adil yönetime yol açar, adil yönetim ise Adalet Dairesi’nin diğer süreçlerini harekete geçirir. Dolayısıyla yöneticinin erdemli olması adil yönetimin ön-şartıdır.

Yöneticinin sahip olması gereken erdem iki sınıfa ayrılır. Birincisi, tüm Müslüman bireylerin, meslek, cinsiyet ve statü farklılıklarına bağlı olmaksızın, sahip olmaları gereken erdemlerdir. Yönetici de diğer Müslümanlar gibi bu erdemlere sahip olmalıdır. Genel olarak sahih inanç, dini emirleri uygulamada titizlik ve hassasiyet bu gruba giren

erdemleri teşkil eder. Bireyin; insanın mahiyetini, yaratıcısının kim olduğunu, yaratıcısına karşı yükümlülüklerinin neler olduğunu, ahiret hayatının ve dünyanın mahiyetini- yerini bilmesi sahih inanç ve bilgiyi teşkil eder. Kişi, sahih inanç elde ettikten sonra titiz ve duyarlı biçimde dininin gereklerini yerine getirerek ahiret hayatında kurtuluşa erecek bir hayat sürmesi ile erdemli bir kişiye dönüşür. İlk adım sahih bilgiye bağlı inanç, ikincisi ise bilgi ve inancın gereğini yerine getirmektir. Gazzâlî’de her bir Müslüman bireyin genel sorumluluklarını teşkil eden bu yükümlülükler, kişinin erdemli bir hayata sahip olması ile sonuçlanır. Erdemli birey “İnsan-ı kâmil” olarak adlandırılır (Gazzâlî: 1992: 22). Her bir Müslüman için ticaretten siyasete, sokaktan eve hayatın tüm alanları, ahirette kurtuluşa erenlerden olma açısından değerlendirilir ve bu doğrultuda hareket edilir.

İkinci sınıf erdemler, yöneticilik görevine özgü erdemlerdir. Yöneticilere özgü erdemler, sünni siyasal düşüncede iki gruba ayrılır: Siyasetnamelerde halife olmanın şartları olarak sıralanan niteliklerin çoğunluğu, yöneticiye özgü erdemlerin ilk grubunu teşkil eder. Halifeliğin şartları adalet, ilim, takva, zihnen ve bedenen sağlıklı olmak, kararlı ve cesur olmak, Kureyş kabilesine mensup ve erkek olmak olarak sıralanır (Gazzâlî, 1993: 113-114; Mâverdî, 2017: 29-33). Bu şartlardan erkek ve Kureyşten olmak şartları kültürel ve tarihsel nedenlerle eklenmiş şartlardır. Doğrudan ya da dolaylı biçimde erdemli olup olmamakla ilgisi yoktur. Adalet, ilim, takva, cesaret ve kararlılık ise bir yöneticide bulunması gereken erdemlerdir. Yöneticiye özgü ikinci grup erdemler, siyasetnamelerde adil yöneticilerin meselleri aktarılırken ya da yöneticiye nasihat edilirken ortaya konulur. Bu açıdan ele alındığında Gazzâlî’nin *Mülkün Sultanlarına* başlıklı siyasetnamesi, erdemli yönetici olabilmenin bir reçetesi olarak rahatlıkla okunabilir.

Gazzâlî’de erdemli yönetici olabilmenin ilk şartı yöneticilik konumunun *farkında olmaktır*. Bu eserinin “GİRİŞ” kısmında yöneticiye sahip olduğu konumun, yetki ve iktidarın hem değerini hem de getirdiği tehlikeleri açıklayarak başlar ve ilahi bir lütuf olan yöneticiliğin nihai amacının “Allah’ın dinini yaymak” olduğunu söyler (2016: 35). Yönetici, iktidarı kendinden değil Allah’tan bilmeli ve nefsinin arzularını gerçekleştirmek için değil dinin yaşanacağı ortamı temin etmek ve dini yaymak için kullanılmalıdır. Yöneticilik yetkisinin hem bir lütuf hem de ağır bir sorumluluk olduğunun farkında olmak yöneticinin bilişsel düzeyde erdemidir. Gazzâlî, yöneticinin devamlı surette bu bilince sahip olmasının ancak öncelikle Yaratıcı, insan, dünya ve ahiret hakkında doğru bilgi edinmeye bağlı olduğunu ileri sürerek “Birinci Bölüm”de İman meselesini ele alır. Âlemin bir yaratıcısı olduğu, yaratıcıya dair bilgiler, peygamberlik kurumu, yaratılmış bir varlık olarak kişinin dünyaya imtihan için gönderildiği ve ahiret hayatına dair bilgiler aktarır. Daha sonra farzlar ve haramlardan kısaca bahseder ve yöneticinin Allah’a karşı yükümlülükleri olan namaz ve oruç gibi ibadetlerdeki kusurlarının Allah tarafından affedilebileceğini fakat toplumla ilgili yöneticilik kusurlarının kul ve kamu hakkı olduğu

için affedilmeyeceğini söyler. Bu nedenle yönetici sahip olduğu konumun öneminin, ahirette kazandırabileceklerinin ve kaybettireceklerinin farkında olmalıdır ve bu bilinci daimi hale getirmelidir (2016: 45).

Genel girişten sonra Gazzâlî “Adaletin ve İnsafın Esasları” kısmında adil yönetici olabilmenin şartlarını tek tek açıklar (2016: 46-72). Bu şartların her birisi yöneticinin erdemidir, aksi tutum, davranış ve düşünce ise erdemsizliğidir. Birinci şart/erdem, yönetici olmanın önemini kavramaktır. Yöneticilik ilahi bir lütuf ve nimet olduğu gibi ağır bir sorumluluktur. Yöneticinin politikaları ya adaletle yönetime ya da görevini ihmale ve zulme götürür. Adaletle bir günlük yönetim “yetmiş yıllık ibadetten üstündür” ve ahirette “en şiddetli azaba uğrayacak olan zalim yöneticidir” (2016 47-48). Bu şart “Giriş” bölümünde de bahsedildiği üzere bilişsel düzeyde yöneticinin erdemidir. İkinci şart/erdem, “Bilginlerle Oturma”dır. Gazzâlî bilgi sahiplerini ikiye ayırır: Bilgisi ile amel eden erdemli âlimler ve bilgisini dünyevi fayda elde etmek için istismar eden sahte âlimler. Bilgi sahipliği açısından iki grup, daha az ya da daha çok bilme ile değil bilgiyle ne yaptıkları üzerinden tasnif edilir. Gazzâlî ilk grup bilgi sahiplerinin dünyevi bir menfaat beklemeksizin yöneticiyi adaletle yönetmeye sevk edeceklerini, ikinci grubun ise uzun vadede yöneticinin aleyhine olacak biçimde onun nefesine hoş gelecek şekilde yanlış ya da övgü dolu sözlerle onu aldatacaklarını ve asıl amaçlarının kendi kişisel menfaatleri olduğunu söyler. Yöneticinin, hoşuna gitmese de doğruları söyleyecek bilgi sahiplerini, hoşuna giden fakat aslında kendisini kötü ya da zulümle yönetime sürükleyecek riyakâr ve kişisel menfaat peşindeki bilgi sahiplerine tercih edebilmesi hem doğruyu yanlıştan ayırt edebilme hem de doğruyu yanlışta tercih edebilme erdemidir. Üçüncü şart/erdem “olgun/sağlam akıl” sahibi olmaktır. Gazzâlî olgun/sağlam aklı şöyle tanımlar: “Aklın olgunluğu eşyayı bütünüyle anlamak ve iç bünyesinin gerçekliğini tamamıyla kavramak ve bunların dışına bakıp gururlanmamaktır.” Olgun akıl sahipliği kişiyi dünyalık şeylere tamah etmemeye götürür. Süslü ve şatafatlı yaşantı peşinde olmak, kızgınlık ve öfke, riyakârları fark edememek olgun akıl sahibi olmamanın sonuçlarıdır ve yöneticiyi erdemlerin karşısı reziletlere götürür. Bu nedenle aklın olgunluğu yöneticinin insaf, merhamet ve sadelik/mütevazılık erdemlerine sahip olmasına yol açar. Dördüncü şart/erdem “Kızmamak”tır. Gazzâlî yöneticilerin genellikle “kibirli” olduklarını ve kibir nedeniyle de “küçücük” kusurlara bile şiddetli biçimde kızıp ölçsüz şekilde “intikam” peşine düştükleri tespitini yapar. Kibir, kızgınlığa kızgınlık ise zulme sürükler. Gazzâlî yöneticilik konumunun (iktidar ve imkânlar sahipliğinin) insan psikolojisi üzerinde meydana getireceği bir kusura/rezilete dikkat çekerek yumuşak huylu ve affedicili olmayı tavsiye eder. Hilm ve affedicilik erdemleri, zulme sürüklenmemek için gereklidir. Beşinci şart/erdem “Merhamettir.” Gazzâlî bu madde altında yöneticinin kendisi için arzu etmediği şeyi halkı için de istememesi gerektiğini, halka şefkatle yaklaşmasını ve bu özelliklere sahip olmayan kişileri devlet görevine getirmemesini söyler. Yönetici

kendisini halkın yerine koyarak empati yapmalı ve kendisine yapılmasını istemeyeceği şeyleri halkına yapmamalıdır (2016: 119). Altıncı şart/erdem, halkın “ihtiyaçlarını gidermeye” öncelik vermesidir. Halkın ihtiyaçları nafîle ibadetten de üstündür. Dindarlık iddiası ile yönetimin ihmal edilmemesi gerektiği vurgulanır. Adaletle yönetmek zorunlu, nafîle ibadet ise ihtiyardır. Yedinci şart/erdem, “Kanaatkârlık”tır. Gazzâlî’ye göre “kanaatsiz adalet olmaz.” Yöneticinin nefisine hoş gelecek şeyleri elde etmesi sıradan bir insana göre çok daha kolaydır. Dolayısıyla “göz alıcı elbiseler” ve “en iyi yemekler” [şatafatlı ve lüks yaşantı] peşinde nefsin arzularına kapılmak, yöneticinin aşması gereken bir sorundur ve çaresi “her şeyde kanaatkâr olmaktır.” Sekizinci şart/erdem “şefkat”tir. “Şiddet ve sertlikten kaçınmak” ve “yumuşaklıkla işleri yapmak olarak tarif ettiği şefkat erdemi yönetimin lütufkâr olmasına ve sertlikten kaçınmasına imkân sağlar. Dokuzuncu şart/erdem “Halkı sevindirmedi.” Halkın gerçek durumunu tespit edip kendisine aktarmaları için, açıktan övenlerin sözlerine aldanmayarak, teftiş yapacak kişiler görevlendirmelidir. Yönetici etrafındakilerin kendisinden saklayabileceği sorunları bu yöntemle tespit etmeye çalışmalıdır. Onuncu şart/erdem, dine aykırı herhangi bir talepte bulunmamadır. Yöneticinin toplumdaki ve devlet görevlilerinden talep edebileceği şeyler dinin sınırları içerisinde olmalıdır (2016: 46-72).

Gazzâlî, bu erdemlere ilaveten yöneticilerde bulunması gereken diğer erdemlerden de eserin farklı yerlerinde bahseder. Ferasetli olmak, halkına sevgi beslemek, bilgili ve tecrübeli kişilerle istişare etmek, “dürüst karakter” sahibi olmak, kamu kaynaklarını ve görevlerini emanet bilip emanete riayet etmek, liyakat sahiplerini ve “iyi karakterli” kişileri görevlendirmek, “hafif meşrep” değil “vakarlı” olmak, “aceleci ve hafif meşrep” olmaktan kaçınmak, vaktini eğlence, av ve oyunlarla boşa geçirmemek, “böbürlenme ve gurur”dan uzak olmak (2016: 124, 128, 133, 141, 144, 151).

Gazzâlî’nin aktardığı yöneticiye özgü erdemleri Farabi’nin erdem tasnifine göre ele alındığında dört grup erdemden oluştuğu görülür: Nazarî, Fikrî, Ahlakî ve Pratik. Nazarî erdemler, “akıl gücünün bilmeye konu olan varlık ve olaylara yöneltmesi suretiyle kazanılan zihnî gelişme ve bilgi zenginliğidir.” Fikrî erdemler, “düşünme gücünün ferde, topluma, ülkeye en faydalı ve hayırlı olanı arayıp bulması için olanca gücünü sarfetmesiyle kazanılan erdemlerdir.” Ahlakî erdemler, “nefsin biri fazlalık, diğeri eksiklik olmak üzere ikisi de rezîlet olan iki aşırı eğilimi arasında bulunan orta meleke” olup davranışlarda ölçülülük erdemidir. Pratik erdemler, “her faaliyet alanının o alanda çalışanlar için gerekli kıldığı pratik maharetler”dir (Çağrı, 1995)

Gazzâlî’nin bahsettiği yöneticilik erdemlerinden olgun/sağlam akıl, sahih inanç ve bilgi nazarî erdemleri teşkil eder. Empati yeteneği, bilginlere danışmak ve onları dikkate almak ve tecrübe sahiplerinden yararlanmak, istişare etmek, sağduyulu olmak fikrî erdemlerdir. Tevazu, merhamet, kanaatkârlık, kızmamak, şefkat, hafif meşrep” değil “vakarlı” olmak, vaktini eğlence, av ve oyunlarla boşa geçirmemek, “böbürlenme ve

gurur”dan uzak olmak ahlakî erdemlerdir. Yönetim işinde gerekli olan halkın durumunu öğrenmek için teftiş yaptırmak, verginin ölçülü olması, savaş sanatlarından haberdar olmak gibi usuller yönetimle ilgili pratik erdemlerdir. Bütün bu erdemler bir yöneticide toplandığında erdem onun mizacı/karakteri haline gelir ve adil yönetimle sonuçlanır.⁴

Yöneticinin erdemleri olarak halifelğin şartları ile diğer erdemler arasında mahiyet farkı vardır. Zamanla halifelğin şartlarına tümüyle sahip olmayan yöneticiler iktidara gelmiştir. Bu durum, hem halifenin meşruiyeti hem de adil yönetimin temini açısından ele alınmıştır. Mevcut şartlar içerisinde, zaruret nedeniyle, toplumda halifelik şartlarına en fazla sahip olan kişinin yönetici olmasına cevaz verilmiştir, çünkü halifelğin bazı şartlarının dışardan ikame edilebileceği ileri sürülmüştür (1993: 179-181). Siyasetnamelerde dağınık biçimde bahsedilen erdemler ise başka yollarla tamamlanabilecek erdemler değildir ve yöneticinin adil yönetim için mutlaka sahip olması gereken erdemlerdir. Örneğin bir yönetici, ilim sahibi ya da müctehid değilse ulemanın varlığı bu eksikliği telafi edebilir fakat yöneticinin kibirli olmasını ulemanın mütevazı olması telafi edemez. Benzer şekilde, şefkat, kanaatkârlık, empati becerisi, sağduyu ve ölçülü davranmak kişiye özgü erdemlerdir ve başka bir kişinin ya da grubun bu erdemlere sahip olması ile ikame edilemez. Bu alandaki kusurlar, ancak nefsin terbiye etmek suretiyle bizzat yönetici tarafından aşılması gereken erdemsizliklerdir.

Siyasetnamelerde yöneticinin erdemli olması meselesi, üzerinde hassasiyetle durulan bir konudur. Genel olarak erdemli bir hayata sahip olmak özel ihtimam, dikkat ve gayret gerektirir. Yönetici konumunda olan kişiler için ise çok daha fazla çaba gerektiren bir durumdur, çünkü iktidar sahipliği birçok yönden yöneticinin yanlış düşmesine de yol açabilir. Genel olarak yöneticinin nazarî, fikrî, ahlakî ve pratik erdemlerden yoksun olması durumunda yönetimin kötü olacağı açıktır. Özel olarak ise yöneticinin erdemli olmasını engelleyebilecek faktörler şunlardır: Birincisi, yöneticinin gücünü ve konumunu kendinden bilip iktidarı ve kamu kaynaklarını nefsinin arzu ve isteklerini tatmin için kullanmasıdır. Nefsin peşinde gitmek yöneticinin erdemlerin zıttı özelliklerle/reziletlerle mizacını şekillendirmesi ile sonuçlanır. Şatafatlı ve lüks yaşantı, kibir ve büyüklenme bu durumun en somut tezahürleridir. Bu yanlış kanaat insanlara karşı sorumlu iken onlara lütufta bulunuyormuşçasına bir tür rubûbiyet taslamaya kadar uzanabilecek bir psikolojiye yol açabilir. İktidarın amacı insanların dini yaşamalarını teşvik etmek ve onlara karşı mahviyet içerisinde davranmak iken tam aksi tutum, zihniyet ve davranışlara yol açar.

⁴ “Erdem karakterin mükemmel olan bir özelliğidir. Sahibinin kişiliğine/mizacına iyice yerleşmiş olan bir eğilimdir.” Bu eğilim sayesinde belirli biçimlerde düşünmeye, davranmaya, hissetmeye ve tercihte bulunmaya kişiyi sevk eder ve “erdem sahibi olmak belli türden bir kişi olmak demektir” (Hursthouse ve Pettigrove, 2018).

İkincisi, yöneticinin danıştıkları kimselerin ve etrafındakilerin kötü âlimlerden, dalkavuklardan ve doğruyu söylemekten çekinen kişilerden oluşmasıdır. Yukarıda bahsedildiği üzere bu türden kişiler yöneticiyi abartılı övgülerle, nefisini pohpohlayarak yanlışa sevk ederken aslında kendi menfaatlerini temin ederler. Üçüncüsü, yöneticinin iyi yönetim usullerini bilmemesi, geçmiş tecrübeleri dikkate almaması ve görevlendirmelerde liyakata dikkat etmemesi sonucu yanlışı politikalar uygulamasıdır.

Bu problemlerden ilki en kritik ve tehlikeli olanıdır. İlk problem aşıldıktan sonra diğer iki problemin aşılması nispeten daha kolaydır. İlk problemin aşılabilmesi için Gazzâlî yöneticiyi daimi bilinç halinde olmaya teşvik eder. Gazzâlî'ye göre daimi bilinç; düzenli biçimde, iktidarın Allah tarafından verilmiş bir lütuf ve sorumluluk olduğunu hatırlayacak şekilde hareket etmekle kazanılır. Bunun için yöneticinin hem her sabah dini nasihat eserlerinden okumasını hem de Cuma günlerini ibadet ve tefekkürle geçirmesini tavsiye eder (2016: 35-37). Bunlara ilaveten çevresinde ilmiyle amel âlimlerin ve devlet adamlarının bulunmasına ve tarihi tecrübeye dikkat etmesini söyler. Daimi bilinç halinde olmak yöneticinin diğer iki problemi aşmasına da imkân sağlar. Bu bilinci muhafaza eden yönetici kendisini aldatan dalkavuklara değil doğruyu söyleyen âlimlere itibar edecek, görevleri liyakata göre dağıtacak ve mahviyet içerisinde adil idareyi temin için gayret gösterecektir. Gazzâlî'nin problemleri aşmak için sunduğu formül problemin kaynağı olarak düşündüğü farkındalık meselesidir. Farkındalık, yöneticinin diğer iki tuzağa düşmesini de engelleyecek anahtar çözümdür.

6. SONUÇ

Sünni siyasal düşüncenin yönetim felsefesini yansıtan Adalet Dairesi, adaletin mülkün temeli olduğunu veciz bir biçimde ortaya koymakla birlikte bu çalışmada adaletin bağımsız değil bağımlı faktör olduğu ileri sürülmüş ve adil yönetimin tümüyle yöneticinin erdemli olmasına bağlı olduğu ortaya konmuştur. Mülkün temeli adalet, adaletin temeli ise erdemdir. Yöneticinin erdemine vurgu, sünni siyasal düşüncenin siyasal kültür ekolüne aidiyetinin tipik tezahürüdür ve kurumsal yapıya neden yoğunlaşmadıklarını da açıklar. Yöneticinin anahtar rol oynamasının nedeni kişisel özellikler olarak erdemlerin belirli türden bir mizaç ya da karakter inşa etmesi ile ilgilidir. Mizaç/karakter kişinin hangi yöne eğilim göstereceğini belirler. Dolayısıyla erdemli yönetici adaletle yönetime mizacı gereği eğilimli iken, erdemsiz yönetici de mizacı gereği kötü yönetime eğilimlidir. Sünni siyasal düşüncenin önde gelen düşünürlerinden Gazzâlî'nin de beklentisi bu yöndedir. Bu nedenle yöneticiye erdemın kritik rolünü açıkladıktan sonra adım adım erdemlerin neler olduğu, onları elde etmenin yöntemlerini ve bir kez elde ettikten sonra nasıl korunacağını açıklar.

KAYNAKÇA

- BİNDER, L. (1995). Al-Ghazali's Theory of Islamic Government, *The Muslim World*, 45(3), 229-241.
- BORA, T. (2017). Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler, İletişim.
- ÇAĞRICI, M. (1995). Fazilet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fazilet>. 25.09.2020
- DECOSIMO, D. (2018). Political Freedom as an Islamic Value, *Journal of the American Academy of Religion*, 86(4), 912-952.
- GALSTON, W. A. (2007). Virtue, A Companion to Contemporary Political Philosophy, Cilt-II. Editörler: R. E. Goodin, P. Pettit ve T. Pogge, Blackwell Publishing, 842-851.
- GAZZÂLÎ, E. H. (1992). Kimyâ-yı Saâdet, Çvr. Ali Arslan, Merve Yayın.
- GAZZÂLÎ, E. H. (1993). Bâtnîliğin İçyüzü, Çvr. Avni İlhan, TDV Yayınları.
- GAZZÂLÎ, E. H. (2016). Mülkün Sultanlarına, Çvr. Osman Şekerci, Büyüyen Ay.
- GAZZÂLÎ, E. H. (2017). Yöneticilere Altın Öğütler, Gelenek.
- HURSTHOUSE, R. ve PETTIGROVE, G. (2018). Virtue Ethics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Editör: E. N. ZALTA. <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/ethics-virtue/>. 25.09.2020.
- KINALİZÂDE, A. E. (2010). Devlet ve Aile Ahlakı, İlgî Kültür Sanat.
- KILCULLEN, J. ve ROBINSON, J. (2019). Medieval Political Philosophy, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Editör: E. N. ZALTA. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/medieval-political/>. 5.09.2020.
- LANE, R. (1997). The Art of Comparative Politics, Allyn and Bacon.
- LEWIS, B. (1988). The Political Language of Islam, The University of Chicago Press.
- LIPSET, S. M. (1994). The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address, *American Sociological Review*, 59(1), 1-22.
- MACHIEVELLI, N. (2019). Hükümdar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- MACHIEVELLI, N. (2017). Siyaset Üzerine Konuşmalar, Dergâh.
- MACINTYRE, A. (1984). After Virtue: A Study in Moral Theory, University of Notre Dame Press.
- MARCH, J. G. ve OLSEN, J. P. (1989). Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics, Free Press.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen (1982). Edeb'üd-Dünya ve'd-Din, Çvr. Ali Akın, Temel Neşriyat.
- MÂVBERDÎ, Ebü'l-Hasen (2017). El-Ahkâmü's-Sultaniye: İslam'da Devlet ve Hilâfet Hukuku, Çvr. Ali Şafak, Bedir.

- PETERS, B. G. (2005). Institutional Theory in Political Science: the 'New Institutionalism'. Continuum.
- POCOCK, J. G. (1981). Virtues, Rights, and Manners: A Model for Historians of Political Thought, *Political Theory*, 9(3), 353-368.
- PUTNAM, R. D. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, Princeton University Press.
- ROSENTHAL, E. I. J. (1962). Political Thought in Medieval Islam: An Introductory Outline, Cambridge University Press.
- SANDEL, M. (1996). Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy, Harvard University Press.
- ULUDAĞ, S. (2008). İslam Siyaset İlişkileri, Dergâh.
- WALKER, S. (1998). Rights Revolution: Rights and Community in Modern America, Oxford University Press.
- ZAGORIN, P. (2003). Republicanism, *British Journal for the History of Philosophy*, 11(4), 701-714.

**EFFECTS OF GERMAN-TURKISH INDUSTRIAL POLICIES ON
MANUFACTURING INDUSTRY COMPETITIVENESS¹**

Dr. Kaan CELIKOK², Prof. Dr. Cem SAATCIOGLU³

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the effects of German-Turkish industry policies on manufacturing industry competitiveness. In accordance with this purpose, firstly, industrial policies of both countries will be discussed theoretically within the framework of Industry 4.0 basic approach. Secondly, the manufacturing industries of both countries will be compared in terms of selected indicators such as productivity, capacity utilization rates, value added, production index, R&D expenditures and employment. During the implementation phase, the competitiveness of German-Turkish manufacturing industries in exports will be analyzed for the years 1996-2019, which covers the post-Customs Union period. SITC Rev.3, 3-digit product and / or product groups in the UN Commercial Statistics Database (UN Comtrade) are used as the data set for the analysis in question. Competitiveness values in exports for a total of 134 products and / or product groups with low, medium and high technology intensity according to technology levels are calculated separately for both countries and technology groups with Béla Balassa's Revealed Comparative Advantage (RCA) Index. The answer of the question why German manufacturing industry exports between 1996 and 2018 is not strong or moderate and only weak competitive in high technology density can be given with the shift of the production to Eastern countries especially to China due to the economic and geographical cost advantages. Turkey has moderate comparative advantage in exports by low technology intensity and weak competitive comparative advantage in exports in medium technology intensity.

Key words: *Germany, Turkey, Industrial Policy, Revealed Comparative Advantage Index*

¹ This article is extracted from the first author's doctorate dissertation under the supervision of the second author entitled "German-Turkish Industrial Policies within the Framework of the Industrial Policy of the European Union: A Research on the Manufacturing Industry", at Istanbul University Institute of Social Sciences in 2019.

² Bandırma Onyedi Eylül University, Bandırma Vocational School, Department of Foreign Trade, Bandırma / Balıkesir. Email: kcelikok@bandirma.edu.tr

³ Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, Istanbul. Email: cemsaatcioglu@yahoo.com

1. Introduction

Industrialization is considered as the leading force of economic development. Adopting the right industrial policies to create a strong structure in the industry, especially in the manufacturing industry, it holds a great significance. Industrial policies are generally associated with competition policies and take place in the form of various interventions that governments implement to promote sustainable development and increase the competitiveness of the industry in the country concerned. Industrial policies differ according to the aims, the tools used and the level of development of the country concerned. The government policies implemented may manifest themselves in the form of horizontal interventions that feed businesses with different policies, or they may occur with vertical interventions for a particular sector.

Germany is a leading country in the world in many industries, especially in the automotive industry. It is an undeniable fact that Germany has an extremely powerful industry. The question at this point is whether Germany has strong industrial policies. Germany was not as effective as Britain in formulating industrial policies and Britain contributed more than Germany to EU industrial policies as a natural result of the Industrial Revolution process. Germany's role in industrial policy as the country with the strongest industry in the EU can be stated as a strong sectoral specialization, a strong focus on research-intensive industries and the strong competitiveness of companies in Germany. In addition, ecological industrial policy, future-oriented environmental policy, strong education system and investment-friendly tax policy are other factors that increase the effectiveness of Germany's industrial policies.

The term Industry 4.0 is a concept used to express the fourth industrial revolution. It includes a new level of production organization and control of the entire value chain throughout the life cycle of products. The combination of people, objects and systems creates value creation networks that optimize costs, availability and resource consumption. Germany aims to be the leading provider of Industry 4.0 technologies with the aim of developing the innovative and internationally successful manufacturing sector.

When Turkey's industrialization process is examined, the reality is that the desired level is still not reached, despite the development plans, industrial plans and various reforms implemented. The reason for this can be considered as Turkey's current growth model. Turkey has had an import-led growth model and its savings rates are low, consumption tendency is high, foreign resource dependency is high and it has difficulties in investing. Due to low production in Turkey, there are certain problems regarding the emergence of diversification in the industry.

Turkey has set itself a target as keeping up with the West based on the example of Italy especially with the Third Five-Year Development Plan implemented in 1973-1977 and in this direction, it is aimed to create a competitive environment in order to integrate Turkish industry into the European Economic Community. However, structural reforms carried out in Turkey have not reached the desired level to produce high-tech products and to increase the R & D spending. That said, the ratio of R & D expenditure to national income in Turkey is under 1 percent. In developed countries, this rate ranges from approximately 1.5 percent to 4.5 percent.

In this study, German-Turkish industrial policies and industry 4.0 processes will be examined within the context of the relevant literature. The new international division of labor in the world will be discussed in terms of bringing Germany and Turkey the current industrialization process. German-Turkish manufacturing industries were examined with selected indicators such as productivity, capacity utilization rates, value added, production index, R&D expenditures and employment. The competitiveness of German-Turkish manufacturing industries in exports will be analyzed for the years 1996-2018, in terms of detecting the changes in the post-customs union period.

2. Industrial Policy in Germany and Industry 4.0: An Overview

It is not true that the industrial policy in Germany is designed as part of the holistic development plan by targeting certain industries and technologies, and industrial policy did not play a special role in the formation of general economic policy. Industrial policy has been developed by focusing more on different economic activities with relative advantages. Industrial policy is designed to deal with the problems in these economic activities separately, rather than counting each economic activity as part of the overall economic plan (Erber, 2016: 1).

In order to obtain value added and product variety in industry it is evident that the industrial policy should be supported from the main policy areas determined as competition, trade, innovation and education policies. The strong relationship between industrial policy and these policy areas in Germany played an important role in making Germany an industrial powerhouse. At this point, the fact that there are many industries with competitive advantage in Germany, which create an innovation-oriented economy, has brought Germany a strong position in international competition. Thanks to the trade policy that makes access to foreign markets strong, since the mid-1980s, Germany has had a large trade surplus and is one of the largest exporter of goods in the world.¹ Key institutions such as Helmholtz Association of German Research Centres, Max Planck Society, Leibniz Association, German

¹ Germany has become the world's third largest exporter of goods after the USA and China with \$1561 billion worth of exported in 2018, see: World Trade Organization, **World Trade Statistical Review**, 2019, p. 100.

Research Foundation, Fraunhofer Society, which manage their main research on industrial and technology policies in Germany, have contributed to Germany being a center of innovation and production. The importance of the German education system, which meets the technical requirements of the industrialized German economy with the “dual” vocational education system, should not be overlooked.

Incorporating Industry 4.0, which was brought to the agenda at the Hannover Fair for the first time in 2011, Germany aimed one the one hand at minimizing the errors caused by human labor in production, ensuring flexibility in production and accelerating production, with the understanding of maximizing digitalization in the manufacturing industry and making production with high technology, one the other hand the competitive advantage of China and other Far East countries aimed to be eliminated, what was obtained due to cheap labor and tax facilities (Egilmez, 2018: 186-187).

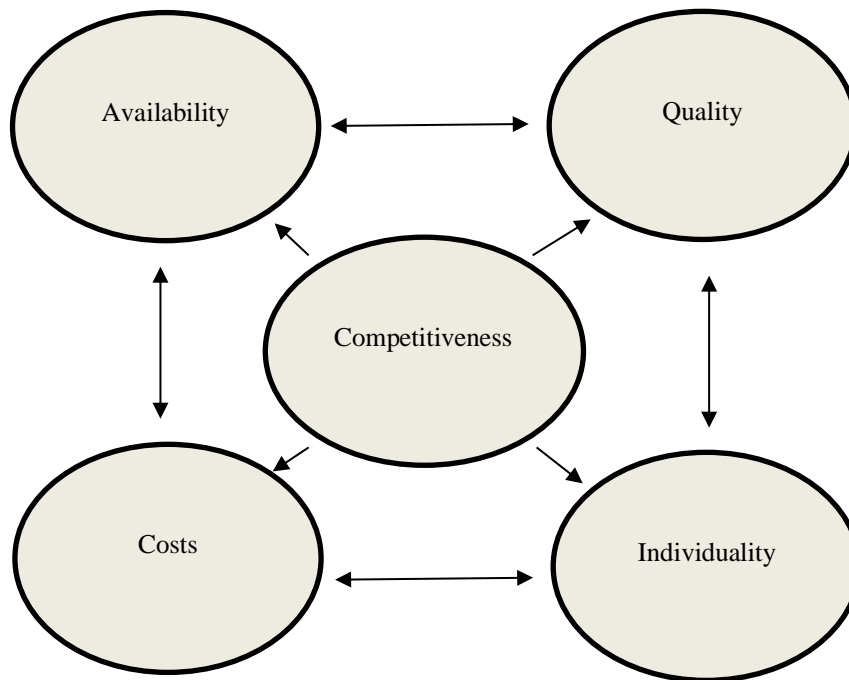

Figure 1. Competitive Factors of Industry 4.0

Source: Wiegand, 2018: 4

Global competition, uncertainties in resource costs, superior developments in information technology and the changing attitude of individuals lead businesses to be agile and to make “smart production” based on innovation, planning, design, implementation and management, which increases efficiency and encourages competitiveness (Banger, 2016: 147-149). The purpose of Industry 4.0 is to make the competitiveness sustainable by optimizing the four competitive factors of enterprises

at the same time, which are availability, quality, costs and individuality (see Figure 1).

Industry 4.0 represents a serious change in production processes, as in the first industrial revolution in the 19th century. The current process involves the digitalization of goods, companies' information technology (IT) structures, managements, industrial services, Internet of things (IoT) in industrial production one step further. This progress will change the fundamentals of industrial production at a global level (Turek, 2016: 259-260).

Large industrial enterprises in Germany appear to have a higher degree of digitalization than small companies. The reason for this can be shown as the very high initial investment cost of digitalization and this cost cannot be covered by subsequent cost savings. In addition, the very high network communication costs of digitalization attribute the competitive advantage to be brought by Industry 4.0 only to obtaining a monopoly-like position. This provides companies with lower pricing flexibility and the chance to supply their own market in the Industry 4.0 application. In addition, the very high network communication costs of digitalization attribute the competitive advantage to be brought by Industry 4.0 only to obtaining a monopoly-like position. This provides companies low price setting flexibility and the chance to supply their own market in the Industry 4.0 application (Bartholomae, 2018: 8).

When the situation is evaluated in terms of the automotive industry, in which Germany has highly advanced level of sectoral specialization, it is seen that access to foreign markets is essential for companies in the automotive sector. The growth of Germany in the automotive sector is occurring at increasing levels of motorization in markets in Eastern Europe, Asia, Latin America and other threshold countries, except the USA market. As of 2018, Germany has exported a total of approximately 4 million vehicles to world markets. Approximately 2.46 million of this vehicle was exported to European markets, while the rest was exported to other markets. In addition, many countries are constantly making regulations to support or even force companies to establish local production facilities. This results in high import taxes and non-tariff trade barriers. All this means that exports from Germany are getting more and more difficult (Verband der Automobilindustrie (VDA), <https://www.vda.de/en/topics/economic-policy-and-infrastructure/trade/importance-of-trade-policy-for-industry-and-for-germany-as-an-industrial-location.html>).

3. Industrial Policy in Turkey and Industry 4.0 Process: An Overview

It is useful to make a distinction between the period of economic reforms that started in 1980 and the period before 1980 in the industrial policy debate in Turkey. After 1980 Turkey abandoned the “import substitution industrialization” strategy, in which trade protection is an important element of industrial policy. (Atiyas and

Bakis, 2015: 1219). As a result of the decisions taken on January 24, 1980, it switched to an export-oriented industrialization strategy, in which the non-export-oriented statist policies ended, the economy was opened up to the outside world. (Uras, 2017: 163).

In line with the closed economy and import substitution industrialization strategy before 1980, imports of Turkey were regulated by various trade restrictions such as the annual import programs and tariffs, tariffs or similar taxes, additional taxes, import bans, quotas and exchange controls in the 1960s and 1970s (Akkoyunlu and Mihci, 2006: 2347). The export-oriented industrialization strategy implemented after 1980 has a nature to encourage foreign trade. It has forced Turkish industry to compete with imported goods, which has forced Turkish industrialists to produce cheaper and higher quality goods. (Koc et al., 2018: 8).

Intensified foreign trade with EU member countries after the implementation of the Customs Union Agreement in 1996 caused remaining of labor-intensive industries based on cheap labor in Turkey and concentrating capital-intensive high-tech industries in the developed industrial countries of the EU. Since this period, the share of the public sector in the manufacturing industry has decreased with the effect of the privatizations after 1980, SMEs has had an important place in the industrial structure and at the same time, industrial enterprises have generally concentrated in organized industrial zones and small-scale structures. Turkish industry has exhibited a largely foreign-dependent characteristic (Soyak, 2015: 66).

In the Tenth Development Plan implemented in 2014-2018, carrying out the transformation of the manufacturing industry to increase share of Turkey in world exports and international competitiveness, ensuring the transition to higher value-added structure and increasing the share of high-tech sector have been identified as the main objectives. Innovation and firm skills, effective participation of regions in production, integration between sectors, green technology and production and foreign market diversity have been determined as the main focuses of transformation in the manufacturing industry. It is aimed to increase productivity and domestic value added by promoting green production capacity, innovation, firm skills and intersectoral integration and to achieve stable high growth by foreign market diversity and improving regional production capacities (Ministry of Development, 2013: 89).

It has been foreseen that Turkey will experience problems in the digital conversion process required by the Industry 4.0 due to lack of investment and medium and long term problems in the labor market. In addition, the problem of cheap labor and the high cost of physical capital is another basic problem expected at the point of integration of technological innovations into the manufacturing industry (Dogru, Mecik, 2018: 1594). At this point, it is expected that Turkey takes advantage of the

existing relatively flexible, low-cost production workforce to provide logistical advantage and to take a competitive position against global companies (Bulut and Akcaci, 2017: 59-60).

In order to successfully complete the Industry 4.0 process, the production of industrial robots is one of the basic conditions for having a relevant position in the world in the digitalization phase. At this point, Turkey should take necessary steps regarding R & D spending and employment of R & D personnel. Training qualified R&D personnel, increasing the share of R&D expenditures in GDP and to utilizing current and potential resources of universities will contribute to the development of industrial robot technology that will provide high value added production (Kilic and Alkan, 2018: 44). It is necessary to develop an approach on be prepared Industry 4.0 and sustainable production. In this regard, there is an Industry 4.0 approach titled as “Government / Regional Support”, “Accelerate Innovation”, “Adoption of best Practices”, “Establish Infrastructure”, “Foster New Talent”, “Develop a Roadmap” (Schober, 2017: 25).

4. The New International Division of Labor in the World: Germany and Turkey

According to Alain Lipietz (1998), the first phase of the international division of labor dates back to the 1960s and this phase justifies Adam Smith's intuition. While only certain products were being subject to international trade, production tends to concentrate where production conditions are favorable or manageable in terms of natural and cultural conditions in this system. The reason why there is a fairly stable trend in this concentration is that the economy of scale protects old production centers against new ones. The emergence of new production centers in this system could only occur within the scope of “natural” or “artificial” (protection of infant industries) monopoly protection (Lipietz, 1998: 137-138).

The Fordist division of labor could fall under three areas of responsibility, which are design, engineering and work organization; qualified manufacturing (especially machines) and unskilled manufacturing or assembly (routine work including maintenance). In other words, typical standardized procedures for Fordist mass production allowed for a geographical distinction between these three areas of responsibility. At the point of positioning the division of labor in the international arena, places where the relationship between quality and costs are best carried out was preferred. Just as research centers are not established where there are no engineers, routine work has been the most valuable in places where suitably qualified jobs are the cheapest. Therefore, creating an absolute advantage in the division of labor within an industry raised the question mark. The international economic order, in which production is shifted from industrialized countries with skilled workers and

more advanced technical capacities to underdeveloped and low-cost countries has created the second international division of labor (Lipietz, 1998: 136).

Fordism, a post-war development model, has clearly collapsed since the early 1980s. Alain Lipietz (1998), one of the representatives of the French Regulation School, defined the Fordism crisis in the 1980s as a supply-side crisis and stated that within the framework of the new hegemony, new understandings emerged in labor-capital relations, but a common opinion was not determined at the point of determining the way out of the crisis. Lipietz (1998) commented that intensifying international economic relations are shaped over continental blocks. In the context of the definition of center and peripheral countries that will create a new hierarchical order in the world economy, he stated that Asia and the Pacific region will gather around Japan, the American continent around the USA and the European continent around Germany. Common to all blocks is that the economies that bring them together are heterogeneous (Lipietz, 1998: 137-138).

Companies operating in Germany and Japan, which Lipietz (1998) considered as industrialized central countries, reorganized their production systems in the face of the crisis and gave up the understanding of direct (simple) control over employees, and transferred most of the organizational responsibility to employees. Considering that a system in which employees are included in the production system will have an effect that reduces costs and increases profitability, the state has undertaken the role of institutional and legal protection of the labor market in central countries such as Germany and Japan. In these countries, employers and workers have acted with a shared sense of responsibility in terms of sharing the costs of the crisis and overcoming the crisis by getting closer to each other. While the policies implemented by Germany and Japan against the crisis are defined as offensive strategy, the policies implemented by the USA, Canada and England are defined as defense strategy. In these countries, companies did not give up direct control over employees and preferred to act within the framework of a system in which labor processes were rationalized and Taylorism was more widely applied, social security services were interrupted, trade unions became weak, and employee-employer relations became flexible. While the first group, which includes Germany and Japan was improving their national economic performances, the second group, including the USA, Canada and the UK, experienced a loss of power (Kose and Oncu, 2000: 77-78). According to Lipietz (1998), within the framework of the third international division of labor, Instead of producing very different products in different ways or specializing in different fields within the same industry, the focus has been on producing similar products in different ways (Lipietz, 1998: 139).

Today, “E-commerce”, “Industry 4.0” and “Sharing Economy” to reduce resource consumption are terms for economic progress, innovation and new aspirations, and

they shape the new international division of labor. These developments are seen as a paradigm shift in the economy and cause profound changes in production and organization (Bartholomae, 2018: 2).

Table 1. Leading exporters and importers in world merchandise trade (2018)

Rank	Exporters	Value (Billion dollars)	Share (%)	Rank	Importers	Value (Billion dollars)	Share (%)
1	China	2487	12,8	1	USA	2614	13,2
2	USA	1664	8,5	2	China	2136	10,8
3	Germany	1561	8,0	3	Germany	1286	6,5
4	Japan	738	3,8	4	Japan	749	3,8
5	Netherlands	723	3,7	5	United Kingdom	674	3,4
6	Korea, Republic of	605	3,1	6	France	673	3,4
7	France	582	3,0	7	Netherlands	646	3,3
8	Hong Kong, China	569	2,9	8	Hong Kong, China	628	3,2
9	Italy	547	2,8	9	Korea, Republic of	535	2,7
10	United Kingdom	486	2,5	10	India	511	2,6
31	Turkey	168	0,9	25	Turkey	223	1,1

Source: World Trade Organization, **World Trade Statistical Review**, 2019, p. 100.

Germany has an economy that has approximately 5 percent of world GDP as of 2018, ranking fourth in the world after the USA, China and Japan. Providing approximately 7.5 percent of world exports, Germany ranks third in the world after China and the USA. Turkey provides 0.9% of total world exports with 168 billion dollars (see Table 1).¹

At this point, an answer is sought to the question of to what extent German production centers will provide competitive advantage in the development and application of Industry 4.0 technologies. Although it is expected that production will shift from high-wage centers in Germany to Central and Eastern Europe and the use of relevant process technologies at this point will create a disadvantage for Germany, the difficulty of imitating Germany's skilled workforce and strong industrial structure is expected to create a “digital export opportunity” for Germany (Krzywdzinski, 2016 :7)

A search for new markets has begun in order to increase the effectiveness of foreign trade policies, whose effectiveness has gradually decreased due to the crises in the 1990s and the existing economic problems. Turkey has actually made the transition to the Customs Union as of January 1, 1996 with. The Customs Union has led to an increase in international obligations and the initiation of harmonization with the EU

¹ In 2018, the world's total exports of goods were at the level of 19.6 trillion dollars.

Common Trade Policy for foreign trade within the framework of determined norms (Sandalcilar and Yalman, 2012: 55).

There is a long economic exchange between the European Union and Turkey. However there is no policy transfer despite the Customs Union agreement, which links the EU and Turkey since 1996. On the one hand, the customs union covers only industrial products and processed agricultural products, while keeping traditional agricultural products out of scope, on the other hand it brings Turkey the obligation to apply EU's common customs tariff against any third country, while third countries do not have such a requirement against Turkey. This situation poses an asymmetric disadvantage in Turkey's foreign trade.

5. Comparison of German-Turkish Manufacturing Industries with Selected Indicators

5.1. Productivity

Productivity is the ratio of output (production) obtained in a certain period (for example one year) to the total of inputs or inputs used to achieve this output [Output / Input] or the utilization of production factors in a way that ensures maximum production with minimum resources. Productivity is literally a matter of raising wages without decreasing the shares of other income groups. The main condition for increasing productivity is to increase the production per input by using the existing means of production more effectively in a period (for example one year). Other ways to increase productivity are increased production without changes in production inputs; providing the same production with less input; increasing production by reducing inputs; Increasing production at a higher level while decreasing inputs (Tuna and Yalcintas, 1999: 93-94).

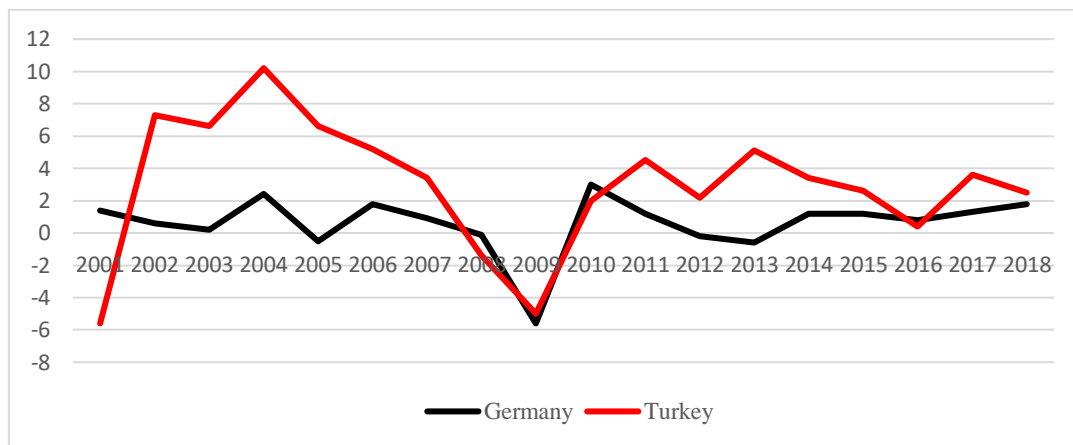
Table 2. Relative Productivity of Selected OECD Countries to Germany (1980-2018, Germany's GDP Produced Per Hours Worked, US \$, PPP,%)

	1980	1985	1990	1996	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Germany / Turkey	2,5	2,2	2,1	2,2	2,2	1,9	1,8	1,6	1,6	1,6	1,6
Germany / USA	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Germany / Korea	6,6	5,1	3,9	3,2	2,7	2,2	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8
Germany / Japan	1,7	1,6	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Germany / United Kingdom	1,6	1,1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Germany / Switzerland	0,8	0,8	0,9	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

Source: OECD, "GDP per hour worked", (Online) <https://data.oecd.org/lprdy/gdp-per-hour-worked.htm>, created by the author using 10.06.2020 data.

In Table 2, the relative rates of GDP per hour worked in the manufacturing industry to Germany in selected OECD countries, which measure how efficiently labor inputs between 1980-2018 are combined with other production factors and how they are used in the production process are given. Germany recorded relative decrease in labor productivity per hour worked, according to Turkey and Korea. Although there is no significant change when compared to other countries, productivity increase alone should not be seen as a sufficient data to make up the difference in GDP between countries.

Chart 1. Annual growth rate of output per worker in Germany and Turkey (2001-2018, GDP constant 2010 US \$)

Source: ILO, “Annual growth rate of output per worker (GDP constant 2010 US \$)”, (Online) https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer1/?lang=en&segment=indicator&id=SDG_A821_NOC_RT_A, 15.07.2020.

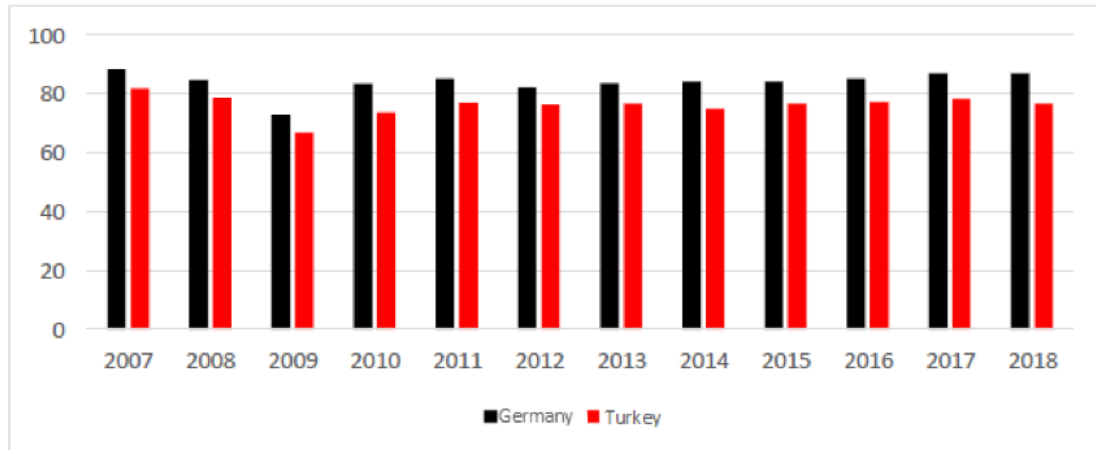
Chart 1 shows Annual growth rate of output per worker in Germany and Turkey between the years 2001-2018. Annual productivity per worker employed in Germany decreased by 0.5% in 2005, 0.1% in 2008, 5.6% in 2009, 0.2% in 2012 and 0.6% in 2013, while in other years an increase was observed. In Turkey, there was a decrease by 5.6 % in 2001, 1.4 % in 2008 and 5 % in 2009. In other years, there was an increase.

5.2. Capacity Utilization Rates

Capacity Utilization Rate is a rate that indicates the used portion of the total production capacity calculated on the basis of an enterprise or country scale. The manufacturing industry, which is the most dominant sector in the industrial sector, where physical production is carried out, is taken into account in the Capacity Utilization Rate calculation. The ratio of the actual production amount realized by a production unit or manufacturing industry organization in a certain period (for example one year) to the maximum potential amount that can be physically produced

is defined as the Manufacturing Industry Capacity Utilization Rate. Capacity utilization rates, which play an important role in evaluating economic activities, used in conjunction with other factors to explain investment, inflation, productivity, profit, and output behavior (Koc et al., 2017: 6).

Chart 2. Capacity Utilization Rates of Manufacturing Industry in Germany and Turkey (2007-2018, %)

Source: Eurostat, “Industry - quarterly data”, (Online) <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, TCMB, Capacity Utilization Rate of Manufacturing Industry (%) (Weighted-NACE REV.2)(Monthly), (Online) https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_21/6007/DataGroup/turkish/bie_kko2/20.06.2020.

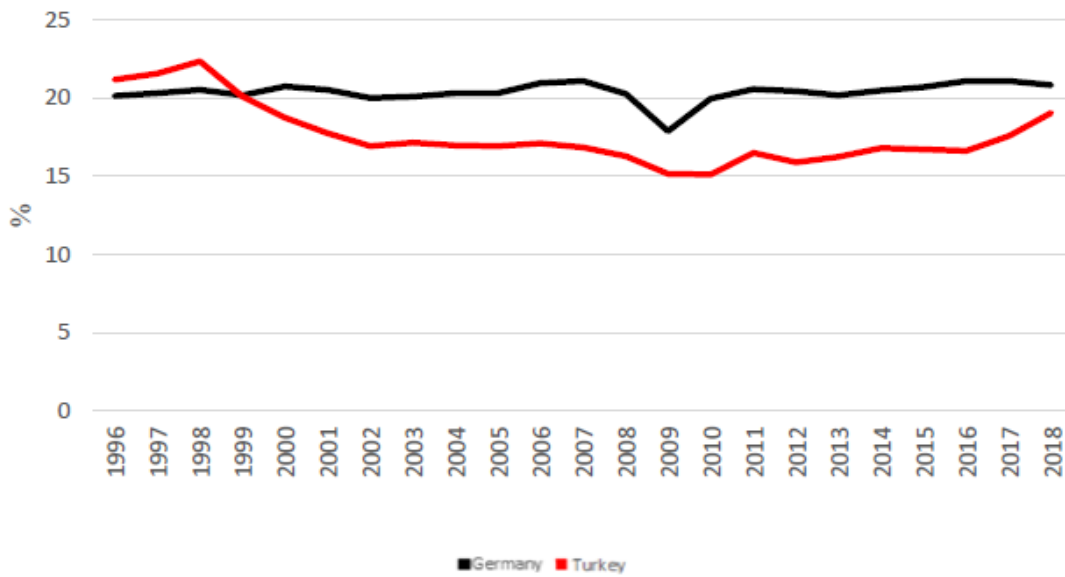
In Chart 2 manufacturing capacity utilization rate in Germany and Turkey between 2007- 2018 is given. Capacity utilization rate in manufacturing industry, which was 88.5 % in 2007 in Germany, was 87.1 % in 2018 with various fluctuations. Capacity utilization rate in manufacturing industry in Turkey was 81.9% in 2007 and it decreased relatively to 76.8 % in 2018. In Germany, average capacity utilization rate in manufacturing industry for the last 12 years was at the level of 84 %, which was 76.3 % in Turkey.

Considering that energy cuts in production, machine breakdowns, holidays, strikes, working hours and worker problems generally reduce the capacity, approximately 90% capacity is considered as full capacity. The relative reduction by the manufacturing industry capacity utilization rate in Turkey is an indicator of increased costs. At this point, due to the lack of transportation and infrastructure, the high share of the transportation costs, the shortage of skilled labor, the high tax and premium burden on employment, the high prices of electricity, natural gas, fuel oil and VAT and SCT rates collected on these inputs are thought to increase costs (Koc et al., 2017: 20).

5.3. Value Added

According to the definition of the United Nations Industrial Development Organization, the manufacturing industry value added is “the total estimate of net-output of all resident manufacturing activity units obtained by adding up outputs and subtracting intermediate inputs.” In other words, the value added of the manufacturing industry is obtained by subtracting the goods obtained from other sectors and used as manufacturing industry input from the value of the goods produced by the enterprises operating in the manufacturing industry within a certain period of time (for example, one year), and it is expressed as a percentage of GDP. In order to measure the value added of the manufacturing industry, it is necessary to limit the type of economic activity and the region where the activity takes place. The boundary of manufacturing as an economic activity is defined by the International Classification of All Economic Activities (ISIC).

Chart 3. Manufacturing Value Added in Germany and Turkey (%)

Source: The World Bank, " Manufacturing, value added (% of GDP) " (Online) <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS?end=2018&locations=TR-DE&start=1960&view=chart>, 05.04.2020.

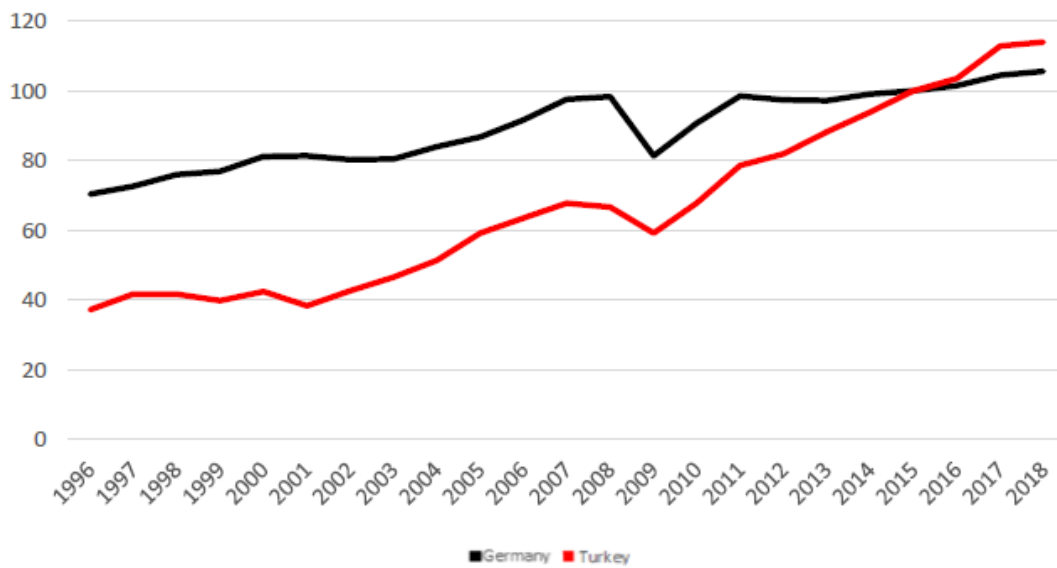
In Chart 3 manufacturing value added rates in Germany and in Turkey between 1996-2018 are given. While the manufacturing industry value added of Germany was 20.1% in 1996, it was around 20% for 23 years (excluding the level of 17.9% in 2009) and 20.8% in 2018. In Turkey, manufacturing value added, which was 21.1% level in 1996, decreased to the level of 15.1% in 2009 and was 19.1% in 2018 with a relative increase afterwards.

As in the case of Germany, the use of capital-intensive, advanced technologies during the production of the final manufacturing product, which will be considered as a part of the manufacturing value chain in developed countries, will directly contribute to production as well as increase the added value (ECSIP Consortium, 2014: 22). In Turkey, the use of mainly labor-intensive technology, the low labor productivity (See Table 2) elements such as value-added manufacturing industry in the production of low products are listed as the reasons for the production of products with low added value in the manufacturing industry.

5.4. Production Index

Production index refers to the production of manufacturing industry enterprises. This indicator is measured with an index based on the reference time that expresses the change in production output volume. Manufacturing industry production is expressed as an index level due to the base year (2010 in Chart 4). In other words, manufacturing industry production index does not express absolute production volumes or values; but it shows the percentage changes by years (Investopedia, (Online) <https://www.investopedia.com/terms/i/ipi.asp>).

Chart 4. Manufacturing Production Index in Germany and Turkey
(1996-2018, 2010 = 100)

Source: OECD, “Industrial production: Manufacturing”, (Online)
<https://data.oecd.org/industry/industrial-production.htm>, 07.06.2020.

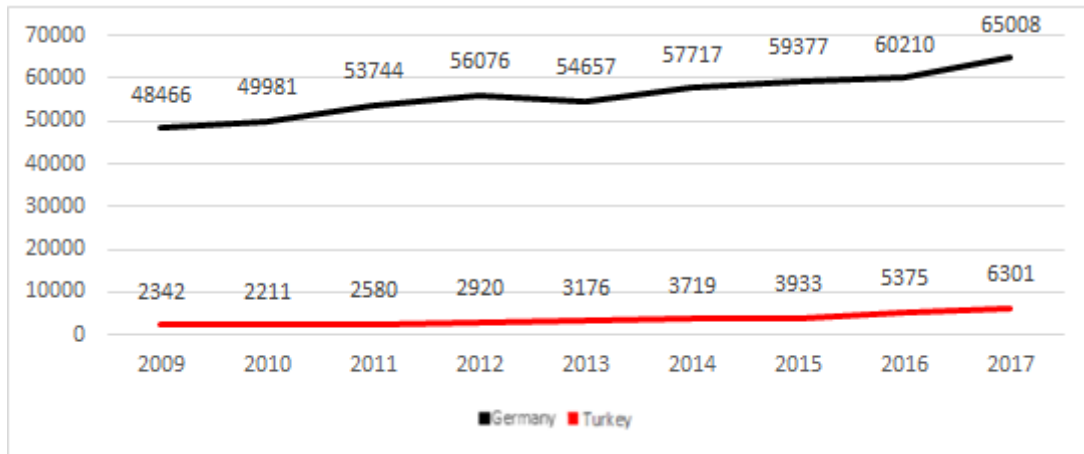
In Chart 4 Manufacturing Production Index in Germany and Turkey between 1996-2018 is given. The chart shows both in Germany and Turkey manufacturing industry production has shown an upward trend (except 2009). It can be said that the increase in the manufacturing industry index plays a very important role in economic growth due to the direct effects of the increase in manufacturing industry production on the

growth of the industrial sector and employment, and the indirect effects of the developments in the fields of machinery, metals, automotive and technology on sectors such as agriculture, transportation, education and finance.

5.5. R&D Expenses

Allocating sufficient resources to R&D is not only about creating new products for companies in a country and it can be used to augment an existing product or service. R&D spending helps companies stay ahead of market trends and stay in the center of attention. Allocating resources to R & D can be used for research to gain innovations and to reduce the costs of more efficient production processes or more efficient products (Investopedia, (Online) <https://www.investopedia.com/ask/answers/043015/what-are-benefits-research-and-development-company.asp>).

Chart 5. Manufacturing R & D Expenditures of Commercial Enterprises in Germany and Turkey (2009-2018, with 2010 fixed prices, in Million US \$)

Source: OECD, “Business enterprise R&D expenditure by industry”, (Online) https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BERD_INDU, 03.06 2020.

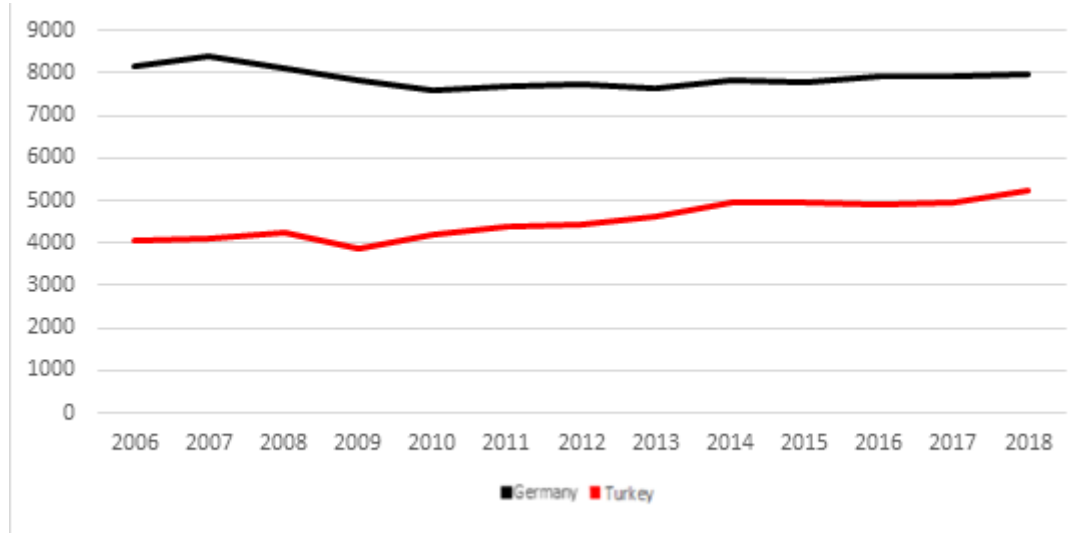
In Chart 5 the annual R & D expenditures of commercial companies operating in Germany and Turkey between the years 2009-2018 are shown. R&D expenditures of commercial companies showed an increasing trend in both countries. In Germany, it increased from 48 Billion 466 Million US \$ in 2009 to 65 Billion 8 Million US \$ in 2018. In Turkey, it reached to 6 Billion 301 Million US \$ in 2018 from 2 billion 342 Million US \$ in 2009. R & D expenditures of commercial firms in Turkey is not yet at a sufficient level for the modernization of the industry through the production of goods based on new technology.

5.6. Employment

In the case of deindustrialization, the employment share of the industrial sector increases at the beginning and after the development process in developed countries such as Germany; then it begins to decrease. The increase of manufacturing

production in Turkey has not directly affected employment. Unlike developed countries, in the process of structural development in Turkey the share of agriculture in total employment has decreased, multi-service industry has experienced an increase in employment in industry and there has been an increase in service sector employment rather than industry.

Chart 6: Manufacturing Employment in Germany and in Turkey (2006-2018, Thousand People)

Source: OECD, "Employment by Activity", (Online) <https://data.oecd.org/emp/employment-by-activity.htm>, 15.08.2020.

In Chart 6, employment in the manufacturing industry between 2006-2018 in Germany has been shown. Manufacturing industry employment, which was 8 million 145 thousand persons in 2006 in Germany, decreased relatively to 7 million 993 thousand persons in 2018. In Turkey, it increased relatively from 4 million 67 thousand people in 2006 to 5 million 228 thousand people in 2018.

6. Determination of Germany's and Turkey's Export Competitiveness in Manufacturing Industry Product Groups: Analysis of the 1996-2018 Period

6.1. Aim

As examined in detail in the theoretical part of our study, in order to understand the role of a country in competitive advantage, it is necessary to mention especially the industries where competition is international. This will also reveal why countries are changing their trading power to gain competitive advantage against their best competitors in increasingly developed industries and segments (Porter, 1990: 81-417).

The aim of our research is to reveal the competitiveness of international export of manufactured products in Germany and Turkey between the years 1996-2018. SITC Rev.3, 3-digit product and / or product groups in the UN Commercial Statistics Database (UN Comtrade) are used as the data set for the analysis in question. Competitiveness values in exports for a total of 134 products and / or product groups with low, medium and high technology intensity according to technology levels (Lall's technological classification of exports) are calculated separately for both countries and seven technology groups with Béla Balassa's Revealed Comparative Advantage (RCA) Index.

6.2. Manufacturing Industry Exports of Germany, Turkey and the World: An Evaluation of the Period 1996-2018

Table 3. Export of Manufacturing Products: Germany – Turkey
(1996-2018, *1000 USD \$)

Year	Total Exports of Germany	Manufacturing Exports of Germany	Share (%)	Total Exports of Turkey	Manufacturing Exports of Turkey	Share (%)
1996	524.165.984	443.622.638	84,6	22.788.848	16.925.277	74,3
1997	512.440.270	438.028.818	85,5	26.005.111	19.581.588	75,3
1998	543.555.256	472.425.615	86,9	26.619.912	20.601.149	77,4
1999	542.835.572	468.667.947	86,3	26.587.173	21.035.505	79,1
2000	549.606.741	459.828.479	83,6	27.485.359	22.329.655	81,2
2001	571.426.720	494.998.396	86,6	31.333.944	25.616.439	81,8
2002	615.997.391	536.829.406	87,1	35.761.981	30.016.103	83,9
2003	748.531.267	628.960.882	84,1	47.252.836	39.556.766	83,7
2004	911.742.096	762.097.865	83,6	63.120.948	53.368.761	84,6
2005	977.131.972	840.958.860	86,1	73.476.408	59.936.175	81,6
2006	1.121.962.887	953.298.191	84,9	85.534.675	69.628.646	81,4
2007	1.328.841.354	1.097.503.363	82,6	107.271.749	87.626.000	81,7
2008	1.457.462.950	1.215.305.481	83,4	132.002.384	106.888.930	80,9
2009	1.125.844.047	946.035.494	84,1	102.138.525	81.922.246	80,2
2010	1.267.743.108	1.067.401.665	84,2	113.979.451	90.269.445	79,2
2011	1.483.802.558	1.243.901.360	83,9	134.915.251	105.657.529	78,3
2012	1.410.146.320	1.181.801.326	83,8	152.536.652	118.562.163	77,7
2013	1.450.937.515	1.211.431.259	83,5	151.796.483	118.521.176	78,1
2014	1.498.238.432	1.252.782.030	83,6	157.714.945	123.870.895	78,5
2015	1.328.500.248	1.120.616.529	84,4	143.850.376	113.382.866	78,8
2016	1.337.236.557	1.123.265.336	84	142.529.583	114.157.644	80,1
2017	1.446.642.435	1.239.020.313	85,7	156.992.940	125.919.327	80,2
2018	1.562.418.816	1.333.758.822	85,4	168.023.390	135.893.957	80,9

Source: UN Comtrade Database, (Online) <https://comtrade.un.org/data/>; The World Bank, “Manufactures exports (% of merchandise exports)”, (Online) <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MANF.ZS.UN?locations=DE-TR>, created by the author using 10.07.2020 data.

According to Table 3, the share of manufacturing products in total exports of Germany and Turkey are fluctuated. While 84.6 % of Germany's export value, which was 443 billion 622 million US \$ in 1996 consisted of manufacturing industry products, 85.6% of the export value, which was 1 trillion 333 billion 758 million US \$ was obtained from manufacturing industry products in 2018. Turkey, meanwhile had a manufacturing export value of 16 billion 925 million US \$ in 1996, which provided 74.3 % of total exports in 1996 and 135 billion 893 million US \$ in 2018, which achieved 80.9 % of total exports.

Table 4. Manufacturing Industry Exports of the World (1996-2018, *1000 USD \$)

Year	Total Exports of the World	Manufacturing Exports of the World	Share (%)
1996	5.146.629.151	3.834.053.243	74,5
1997	5.335.677.739	4.034.003.385	75,6
1998	5.300.934.842	4.099.602.934	77,3
1999	5.508.187.439	4.242.025.861	77,0
2000	6.311.127.227	4.653.562.316	73,7
2001	6.071.625.514	4.492.038.266	74,0
2002	6.379.270.499	4.749.186.630	74,4
2003	7.419.840.065	5.476.746.969	73,8
2004	9.018.392.766	6.593.735.492	73,1
2005	10.170.063.099	7.282.847.324	71,6
2006	11.886.316.783	8.291.666.997	69,8
2007	13.563.461.356	9.468.123.623	69,8
2008	15.689.690.062	10.372.353.012	66,1
2009	12.212.875.340	8.238.014.071	67,5
2010	14.899.415.924	9.889.410.059	66,4
2011	17.692.676.930	11.370.948.505	64,3
2012	17.489.146.844	11.287.378.131	64,5
2013	18.094.741.271	11.119.504.777	61,5
2014	17.671.376.905	11.389.656.197	64,5
2015	16.116.425.670	10.629.799.117	69,3
2016	15.593.039.590	10.682.635.490	68,5
2017	16.927.547.799	11.708.615.530	69,2
2018	15.438.730.519	10.246.376.660	66,4

Source: UN Comtrade Database, (Online) <https://comtrade.un.org/data/>; The World Bank, “Manufactures exports (% of merchandise exports)”, (Online) <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MANF.ZS.UN?locations=DE-TR>, created by the author using 10.07.2020 data.

Considering the total export data of the world in Table 4, in 1996, manufacturing industry products with a value of 3 trillion 834 billion US \$ constituted 74.5% of the total world exports of 5 trillion 146 billion 629 million. In 2018, manufacturing industry products made up 66.4% of the total world exports of 15 trillion 438 billion 730 million with a value of 10 trillion 246 billion 376 million US \$. It is possible to say that there was a serious decline in the share of manufacturing industry products in world exports in the 1996-2018 period.

Germany and Turkey as examples of countries within the general framework, holds a very important place in the world in terms of total exports of manufacturing products. This resulting table reveals the importance of our research.

6.3. Literature Review

Some of the studies in the literature in order to measure the competitive advantages of countries can be stated as follows:

The study conducted by Nayak et al. (2013) on the transformation of the technological structure of India's manufacturing industry exports in the post-liberal period between 1990-2011 by applying the Gravity model has revealed that the technology structure of India's manufacturing industry exports has shifted from low-tech to medium-low-tech intensity in those years, and the reasons for the continuity of the low-tech export structure of the manufacturing industry are shown as low-level R&D in the manufacturing industry, relatively low foreign direct investment and competitiveness (Nayak et al., 2013: 1-36).

In the study conducted by Altay and Gürpınar (2008), Revealed Comparative Advantage Index (RCA), Relative Export Advantage Index (RXA), Relative Import Advantage Index (RMA), Relative Trade Advantage Index (RTA) etc. indexes are calculated by using the import and export values of the Turkish furniture industry between 2001 and 2006. According to the Turkish furniture industry competitiveness index value in the study, to be reached over 1 year in their respective RCA value of the furniture sector in Turkey shows that it has a competitive advantage in the international arena (Altay and Gurpinar, 2008: 257-274).

Fertö and Hubbard (2003) examined the competitiveness of Hungarian agriculture and food processing for the period 1992-1998 in terms of four indicators of comparative advantage. The study showed that Hungary has a comparative advantage in a variety of agro-food products, including animals and meat. The results complement the findings of studies using price and cost-based approaches in determining competitiveness in grains and crops (Fertö and Hubbart, 2003: 247-259).

Khatibi (2008) conducted a study analyzing Kazakhstan's competitiveness in exports compared to the EU-27. Empirical analysis by using Balassa's revealed comparative advantage (RCA) showed that although Kazakhstan had a comparative advantage in some sectors, especially energy and manufactured goods, its competitiveness decreased between the respective years (Khatibi, 2008: 1-12).

Shahab and Mahmood (2013) analyzed trade expertise in leather products among selected Asian economies for the period 2002-2009, with a particular focus on Pakistan, using the RCA Balassa Index criteria. The analysis shows that Pakistan has a comparative advantage in leather products across all selected economies during the respective period (Shahab and Mahmood, 2013: 133-139).

6.4. Methodology and data sources

With this study it is aimed to reveal the competitiveness of Germany and Turkey in the manufacturing exports in the international arena by subgroups determined according to ISIC. Rev.3 Classification. or this purpose, Balassa's Revealed Comparative Advantage Index (RCA) calculated for 3-digit sub-product groups in the manufacturing industry. Balassa's RCA approach assumes that the true form of comparative advantage can be observed from post-trade data. With this approach, Balassa tried to measure whether countries have a comparative advantage for the relevant product or industry (Balassa, 1965: 99-123).

The formulation of the Balassa index is as follows:

$$RCA_{ij} = (x_{ij} / X_j) / (x_{iw} / X_w)$$

Here, RCA_{ij} shows the declared comparative advantage index for product i of country j .

x_{ij} : country j 's export of goods i

X_j : total exports of country j

x_{iw} : world export of i goods

X_w : total world exports

$RCA > 1$ is an indication that country j has a comparative advantage in i goods. In other words, the share of that good in the country's total exports is greater than its share in world trade.

$RCA < 1$ shows that country j has a comparative disadvantage in i goods.

The detailed classification of the value ranges of the index in question is expressed as follows (Hinloopen and Marrewijk, 2001: 8):

$0 < RCA \leq 1 \rightarrow$ Not competitive

- $1 < RCA \leq 2 \rightarrow$ Weak competitive
 $2 < RCA \leq 4 \rightarrow$ Moderate competitive
 $4 < RCA \rightarrow$ Strong competitive

Lall (2000) classified the goods subject to foreign trade into five main groups according to their technology level within the scope of SITC Rev. 3 (Standard International Trade Classification) prepared by the United Nations. This classification is shown in Table 5:

Table 5: Lall's SITC Rev. 3 Classification

1. PP- Primary Products	4. Medium technology manufactures
2. RB- Resource based manufactures	MT1- Automotive products
RB1- Agro/forest based products	MT2- Medium technology process industries
RB2- Other resource based products	MT3- Medium technology engineering industries
3. Low technology manufactures	5. High technology manufactures
LT1- Textile/fashion cluster	HT1- Electronics and electrical products
LT2- Other low technology	HT2- Other high technology

Source: Lall, 2000: 7

Within the scope of the study, low-technology manufactures (LT1, LT2) in the 3rd group, medium-technology manufactures in the 4th group (MT1, MT2, MT3) and high-technology manufactures in the 5th group (HT1, HT2) were included in the analysis. 20 products and / or product groups in the low technology manufactures (LT1) group, 24 products and / or groups in the low technology manufactures (LT2) group, 5 products and / or product groups in the medium technology manufactures (MT1) group, 28 product and / or product groups in the medium technology manufactures (MT2) group, 38 product and / or product groups in the medium technology manufactures (MT3) group, 11 products and / or product groups in the high technology manufactures (HT1) group and for 8 products and / or product groups in the high technology manufactures (HT2) group; in total, 134 products and / or product groups were calculated and the value of each technology sub-group was taken as basis. The reason for excluding the primitive goods (PP) in the first group and resource-based goods (RB1, RB2) in the second group in the analysis is the customs union between EU and Turkey has been only covering industrial products and processed agricultural products, while it excludes traditional agricultural products.

Revealed Comparative Advantage is calculated separately for Germany and Turkey within OECD ISIC. Rev.3 Classification for seven technology groups in total. Relevant data were obtained from the UNCTAD database for the period 1996-2018.¹ Products and / or product groups within OECD ISIC. Rev.3 Classification can be accessed from the UNCTAD database.

6.5. Findings

The results of the analysis made for measuring the export competitiveness of Germany and Turkey on the basis of technology groups are shown in the relevant Tables and Charts.

Table 6. Competitiveness of Germany in Exports According to Technology Intensity: Balassa Index Results

Year	LT1	LT2	MT1	MT2	MT3	HT1	HT2
1996	0,56	1,05	1,69	1,35	1,42	0,64	1,19
1997	0,54	1,03	1,71	1,38	1,42	0,63	1,24
1998	0,55	1,03	1,73	1,34	1,39	0,63	1,26
1999	0,54	1,03	1,75	1,37	1,40	0,61	1,34
2000	0,51	1,04	1,85	1,42	1,41	0,63	1,42
2001	0,51	1,06	1,90	1,37	1,45	0,67	1,47
2002	0,50	1,03	1,88	1,33	1,44	0,66	1,29
2003	0,49	1,03	1,90	1,31	1,43	0,65	1,28
2004	0,48	1,15	1,83	1,26	1,41	0,70	1,36
2005	0,51	1,08	1,95	1,30	1,48	0,73	1,44
2006	0,52	1,13	1,93	1,34	1,53	0,69	1,50
2007	0,50	1,09	1,90	1,26	1,45	0,67	1,44
2008	0,57	1,17	2,03	1,11	1,55	0,72	1,61
2009	0,57	1,18	2,09	1,30	1,49	0,67	1,71
2010	0,55	1,17	2,21	1,25	1,51	0,68	1,73
2011	0,60	1,18	2,31	1,26	1,55	0,69	1,81
2012	0,55	1,10	2,27	1,13	1,55	0,63	1,92
2013	0,60	1,17	2,27	1,37	1,64	0,69	1,96
2014	0,53	1,03	2,26	1,27	1,55	0,64	1,87
2015	0,50	1,06	2,28	1,20	1,51	0,65	1,88
2016	0,53	1,05	2,14	1,25	1,48	0,66	1,91
2017	0,58	1,06	2,15	1,26	1,51	0,59	1,90
2018	0,55	1,04	2,18	1,29	1,48	0,58	1,92

Source: UN Comtrade Database, (Online) <https://comtrade.un.org/data/>, calculated by the author using 10.04.2020 data.

¹ The purpose of the inclusion of the 1996-2018 years to the analysis is to examine the competitiveness of German-Turkish industry since 1996, when Customs Union Agreement between EU and Turkey were signed, until the end of 2018.

Table 6 shows the results of the Balassa Index, which reveals Germany's competitiveness in exports according to technology density between the years 1996-2018. According to the findings obtained from the table, Germany had a comparative disadvantage in the “Textile/fashion cluster” (LT1) and “Electronics and electrical product” (HT1) technology groups during the said period. Commodity groups in which Germany had competitive power in exports according to its technology level are “Other low technology” (LT2), “Automotive products” (MT1), “Medium technology process industries” (MT2), “Medium technology engineering industries” (MT3) and “Other high technology” (HT2). Germany had a weak comparative advantage in the technology groups “Other low technology” (LT2), “Medium technology process industries” (MT2), “Medium technology engineering industries” (MT3) and “Other high technology” (HT2) during the period 1996-2018. In the “Automotive products” (MT1) technology group, where Germany had a weak comparative advantage in the 1996-2007 period, it had a moderate comparative advantage between 2008-2018. As a result of the analysis based on the average values of the technology groups; Germany had a comparative disadvantage in low technology manufactures in the period 1996-2018, and a weak comparative advantage in medium technology manufactures. In high-tech goods, it had a comparative disadvantage until 1999, and a weak comparative advantage in the period 2000-2018. To summarize, Germany is a country that has competitive power in exports in medium and high technology manufactures. However, an important factor in having a comparative disadvantage can be shown to be shifting production to Eastern Europe and China, especially as put forward in the "Electric and Electronic Goods" (HT1) technology group. However, an important factor in having a comparative disadvantage can be shown to be shifting production to Eastern Europe and China, especially as put forward in the “Electronics and electrical product” (HT1) technology group.

Table 7. Competitiveness of Turkey in Exports According to Technology Intensity: Balassa Index Results

Yıl	LT1	LT2	MT1	MT2	MT3	HT1	HT2
1996	5,09	1,28	0,39	1,07	0,47	0,17	0,12
1997	5,03	1,31	0,29	1,12	0,48	0,20	0,23
1998	5,19	1,23	0,31	1,01	0,52	0,28	0,19
1999	5,11	1,30	0,58	0,96	0,56	0,24	0,46
2000	5,34	1,40	0,63	1,10	0,61	0,27	0,62
2001	4,80	1,43	0,83	1,16	0,69	0,28	0,41
2002	4,86	1,38	0,94	1,19	0,70	0,35	0,15
2003	4,74	1,44	1,14	1,04	0,76	0,34	0,27
2004	4,46	1,62	1,45	1,09	0,78	0,36	0,25
2005	4,37	1,60	1,52	0,97	0,88	0,37	0,15
2006	4,09	1,69	1,69	1,00	0,96	0,34	0,18
2007	3,96	1,71	1,78	0,97	1,01	0,29	0,18

2008	3,52	2,08	1,83	1,09	1,01	0,26	0,13
2009	3,44	1,83	1,78	1,11	1,01	0,27	0,15
2010	3,70	1,87	1,72	1,23	1,00	0,26	0,17
2011	3,63	2,06	1,69	1,13	1,06	0,27	0,16
2012	3,37	1,94	1,40	1,13	0,98	0,25	0,18
2013	3,48	2,09	1,57	1,12	1,09	0,23	0,22
2014	3,40	2,03	1,53	1,07	1,06	0,22	0,20
2015	3,08	1,78	1,49	0,99	0,95	0,21	0,22
2016	3,11	1,72	1,63	0,93	0,93	0,20	0,21
2017	2,94	1,79	1,85	0,92	0,96	0,18	0,29
2018	2,97	1,81	1,88	0,82	0,92	0,19	0,32

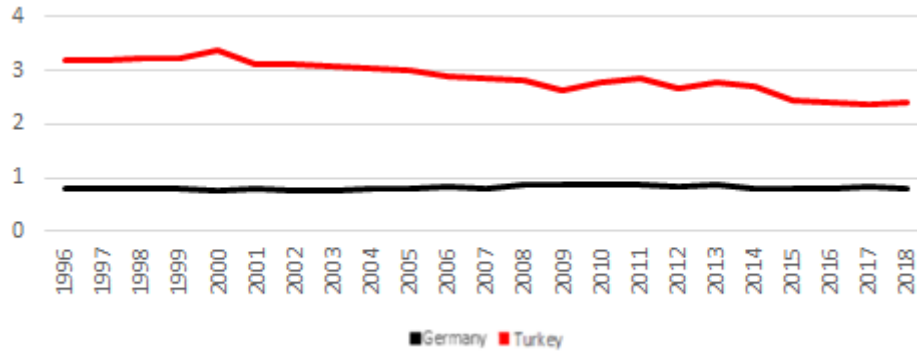
Source: UN Comtrade Database, (Online) <https://comtrade.un.org/data/>, calculated by the author using 10.04.2020 data.

Table 7 shows the results of the Balassa Index, which reveals Turkey's competitiveness in exports according to technology density between the years 1996-2018. According to the findings obtained from Table 6, had a comparative disadvantage in the “Electronics and electrical product” (HT1) and “Other high technology” (HT2) technology groups during the period in question. Turkey had strong comparative advantage in the “Textile/fashion cluster” (LT1) technology group during the period from 1996 to 2006, where it had a moderate comparative advantage in the period 2007-2018. Turkey had weak comparative advantage in the “Other low technology” (LT2) technology group from 2015 to 2018. Turkey had a comparative disadvantage in the “Automotive products” (MT1) technology group during the period of 1996-2002, where it had had a weak comparative advantage between 2003-2018. In the “Medium technology process industries” (MT2) technology group, only three years of comparative advantage were not achieved in Analyzing “Medium technology engineering industries” (MT3) technology group shows that Turkey lost its competitive advantage in 2012 and it faced a competitive disadvantage until 2018, where it had weak comparative advantage between 2007-2011. As a result of the analysis based on the average values of the technology groups, Turkey had a moderate comparative advantage in low technology manufactures. The comparative disadvantage of medium technology goods as of 1996 turned into a weak comparative advantage in 2003, and the weak comparative advantage was preserved until the end of the period. The analysis has revealed that had a comparative disadvantage in the high technology manufactures throughout the period. To sum up, Turkey is a country which has export competitiveness in low and medium technology manufactures.

After analyzing export competitiveness of Germany and Turkey in detail based on the Balassa Index, It would be meaningful to show the comparisons of the two

countries for the three technology groups separately by using charts based on average values.

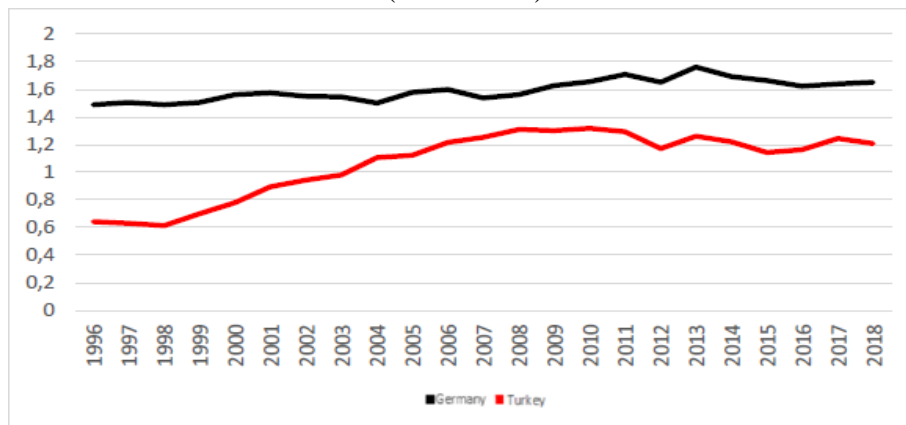
Chart 8. Competitiveness of Germany and Turkey In Low Technology Density (1996-2018)

Source: UN Comtrade Database, (Online) <https://comtrade.un.org/data/>, calculated by the author using 10.04.2020 data.

In Chart 8 low-tech export competitiveness of Germany and Turkey are shown comparatively. While Germany had a comparative disadvantage in manufactures with low technology density during the 1996-2018 period, Turkey had a moderate comparative advantage during the period. However, this superiority tends to decrease.

Chart 9. Competitiveness of Germany and Turkey In Medium Technology Density (1996-2018)

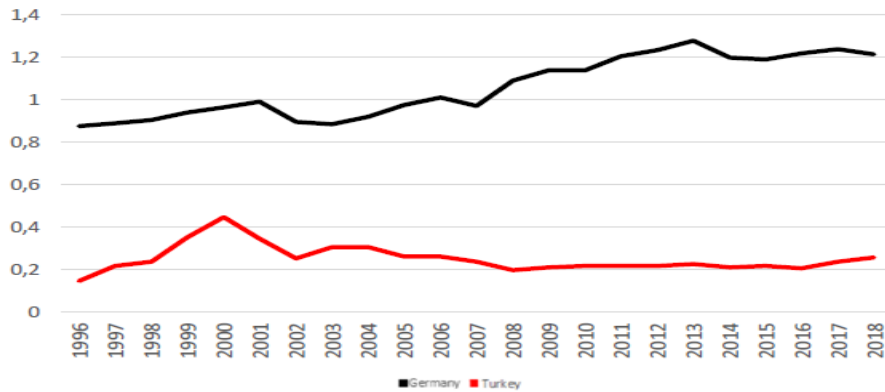

Source: UN Comtrade Database, (Online) <https://comtrade.un.org/data/>, calculated by the author using 10.04.2020 data.

In Chart 9 medium-technology export competitiveness of Germany and Turkey are shown comparatively. Germany had a weak comparative advantage in manufactures with medium technology intensity during the 1996-2018 period and this superiority tended to increase relatively during the period. Turkey had a comparative

disadvantage at the beginning of the period and it had a weak comparative advantage from 2003 to 2018, which tends to increase relatively.

Chart 10. Competitiveness of Germany and Turkey In High Technology Density (1996-2018)

Source: UN Comtrade Database, (Online) <https://comtrade.un.org/data/>, calculated by the author using 10.04.2020 data.

In Chart 10 high-technology export competitiveness of Germany and Turkey are shown comparatively. While Germany had a comparative disadvantage in manufactures with high technology intensity until 1999; it had a weak comparative advantage during the period 2000-2018. Turkey had a comparative disadvantage in export competitiveness in high technology density between 1996-2018.

7. Conclusion

Germany has designed its system of industrial policy through vertical applications in the form of strong sectoral specialisation and focusing on technology-intensive industries through the strong competitiveness of its companies. Germany also has been promoting its industrial policy with horizontal intervention areas such as ecological industrial policy and accompanying investment-friendly tax policy, environmental policy for the future and Industry 4.0 applications.

The new international division of labor that emerged in the world just before the 21st century is an indication that the world order is changing rapidly and the differences in economic growth and development between countries tend to increase geometrically from an arithmetic increase. At this point, the United States and China have reached a very efficient economic structure in which they hold a large part of the world global trade due to the enormous GDP increases they have experienced since just before the 21st century. China has become an important production center especially since the beginning of the 21st century; has been included in the eastern bloc and in the global economic order as an important economic powerhouse. At this

point, it is known that today industrialized countries such as Germany reduce their labor costs by moving their factories to this country. The analysis that reveals Germany's competitive power in the international arena in the export of manufacturing industry products within the framework of Balassa's Comparative Advantages Index values research covering the years 1996-2018 confirms that the production centers have shifted around the world, especially since the beginning of the 21st century.

Turkey is a country, which allocates its production to low and medium-tech sectors on a large scale and focuses on these sectors. It is considered correctly to focus on the production and export of products with high technology density to produce value added in the industry in Turkey. The fact that the positive quantitative developments in manufacturing industry production are not supported by qualitative transformation naturally reflects on the export structure. Mainly low-technology products are exported; exports become dependent on imports. At this point, it is necessary to design the Turkish industrial policy in a way that will transform the foreign trade structure, increase the necessary industry incentives and thus, support the industry. Furthermore, Turkey should protect its competitiveness against the EU, which makes up about half of its export value. For the protection of competitiveness, it would be correct to base its manufacturing industry on technology investments rather than physical investments.

References

AKKOYUNLU, A. & MIHCI, S. (2006): “Effects of Customs Union with European Union on the Market Structure and Pricing Behaviour of Turkish Manufacturing Industry”, **Applied Economics**, Vol.: 38, Issue: 20.

ALTAY, B. & GURPINAR, K. (2008): “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Bazı Rekabet Gücü Endeksleri: Türk Mobilya Sektörü Üzerine Bir Uygulama”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:10, Sayı: 1, 2008, s. 257-274.

ATILYAS, İ. & BAKIS, O. (2015): “Structural Change and Industrial Policy in Turkey”, **Emerging Markets Finance and Trade**, Vol.: 51, Issue: 6, pp. 1209-1229.

BALASSA, B. (1965): “Trade Liberalisation and —Revealed Comparative Advantage”, **The Manchester School**, Vol.: 33, Issue:2, pp. 99-123.

BANGER, G. (2016): **Endüstri 4.0 ve Akıllı İşletme**, Ankara, Dorlion Yayınları.

BARTHOLOMAE, F. W. (2018): “Ökonomische Auswirkungen der Digitalisierung auf den internationalen Wettbewerb und die internationale Arbeitsteilung”, **Volkswirtschaftliche Diskussionsbeiträge**, Universität der Bundeswehr München.

BULUT, E. & AKCACI, T. (2017): “Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi”, **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, Sayı.:7, s. 50-72.

DOGRU, B.N. & MECİK, O. (2018): “Türkiye’de Endüstri 4.0’ın İşgücü Piyasasına Etkileri: Firma Beklentileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 23, s. 1581- 1606.

EGİLMEZ, M. (2018): **Tarihsel Süreç İçerisinde Dünya Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2018.

ERBER, G. (2016): “Industrial Policy in Germany after the Global Financial and Economic Crisis”, **SSRN Electronic Journal**, pp. 1-38.

FERTÖ, I. & HUBBARD, L.G. (2003): “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness in Hungarian Agri–Food Sectors”, **The World Economy**, Vol.:26, Issue: 2, pp. 247-259.

HINLOOPEN, J. & MARREWIJK, C. (2001): “On the empirical distribution of the Balassa index”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, Vol.:137, Issue:1, pp.1-35.

ILO: “Annual growth rate of output per worker (GDP constant 2010 US \$)”, (Online)
https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer1/?lang=en&segment=indicator&id=SDG_A821_NOC_RT_A, 15.07.2020.

INVESTOPEDIA: “Business: Business Essentials: Why You Should Invest in Research and Development (R&D)”, (Çevrimiçi)
<https://www.investopedia.com/ask/answers/043015/what-arebenefits-research-and-development-company.asp>, 10.08.2020.

KHATIBI, A. (2008): “Kazakhstan's revealed comparative advantage vis-à-vis the EU-27”, **ECIPE Working Paper**, No. 03/2008, European Centre for International Political Economy (ECIPE), Brussels, 2008.

KOC, E. & ET AL. (2018): “Dünyada ve Türkiye’de Sanayileşme I - Strateji ve Temel Sanayileşme Sorunları”, **Mühendis ve Makina**, Cilt: 59, Sayı: 690, s. 1-26.

KOC, E. & ET AL. (2017): “Türkiye’de Ekonomik Göstergeler - İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı”, **Mühendis ve Makina**, Cilt: 58, Sayı: 689, 2017, s. 1-22.

KOSE, A & ONCU A. (2000): “İşgücü piyasaları ve uluslararası işbölümünde uzmanlaşmanın mekânsal boyutları: 1980 sonrası dönemde Türkiye imalat sanayii”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 86, s. 72-90.

KRZYWDZINSKI, M. (2016): “Technologie, Qualifikationen und internationale Arbeitsteilung: Anmerkungen zu der Diskussion über Industrie 4.0”, **Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB)**, WZB Discussion Paper, No. SP III 2016-301, Berlin.

LALL, S. (2000): “The Technological Structure and Performance of Developing Country Manufactured Exports, 1985-1998”, **QEH Working Paper Series**, Number:44..

LIPIETZ, A. (1998): **Nach dem Ende des Goldenen Zeitalters: Regulation und Transformation kapitalistischer Gesellschaften**, Ed., Hans Peter Krebs, Berlin-Hamburg, Argument Verlag.

MINISTRY OF DEVELOPMENT (2013): **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018**, Ankara.

NAYAK, S. & ET AL. (2013): ‘India’s Manufacturing Exports Dynamics: An Analysis of Technology Intensity Transition’, Working Paper, **Indian Institute of Foreign Trade: Centre for WTO Studies (CWS)**, New Delhi, pp. 1-36.

OECD: “Business enterprise R&D expenditure by industry”, (Online) https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BERD_INDU, 03.06.2020

OECD: “Employment by Activity“, (Online) <https://data.oecd.org/emp/employment-by-activity.htm>, 15.08.2020.

OECD: “GDP per hour worked”, (Online) <https://data.oecd.org/lprdy/gdp-per-hour-worked.htm>, 10.06.2020 data.

OECD: “Industrial production: Manufacturing”, (Online) <https://data.oecd.org/industry/industrial-production.htm>, 07.06.2020.

PORTER, M.E. (1990): **Competitive Advantage of Nations**, New York, The Free Press.

SANDALCILAR, A.R. & YALMAN, İ.N. (2012): “Türkiye’de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2.

SCHOBBER, K.S. (2017): “Industry 4.0 – Challenge for the F&B industry in Turkey, advantage or competitive disadvantage?“, Roland Berger –Siemens Digitalization in Food & Beverage Presentation, Istanbul, (Online) https://www.siemens.com.tr/i/Assets/gidagunu/170524_KS_Industrie40_Presentation_Siemens_Turkey.pdf

SHAHAB, S. & MAHMOOD, M.T. (2013): “Comparative Advantage of Leather Industry in Pakistan with Selected Asian Economies”, **International Journal of Economics and Financial Issues**, Vol.: 3, No: 1, pp. 133-139.

SOYAK, A. (2015): ‘‘Avrupa Birliği S¼recinde T¼rkiye Sanayi Politikası Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım’’, **TMMOB Ölç¼ Dergisi**, s. 61-69.

THE WORLD BANK:, ‘‘Manufactures exports (% of merchandise exports)’’, (Online)<https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MANF.ZS.UN?locations=DE-TR>, 10.07.2020

THE WORLD BANK: Manufacturing, value added (% of GDP) " (Online) <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS?end=2018&locations=TR-DE&start=1960&view=chart>, 05.04.2020.

TUNA, O. & YALCINTAS, N. (1999): **Sosyal Siyaset**, İstanbul, Filiz Kitabevi.

TUREK, J. (2016): ‘‘Industriepolitik‘‘, **Jahrbuch der Europäischen Integration 2016**, Ed., Werner Weidenfeld und Wolfgang Wessels, Baden-Baden, s. 259-262.

UN Comtrade Database: (Online) <https://comtrade.un.org/data/>, 10.07.2020 data.

URAS, G. (2017): **Sanayileşeceklik Büyüyeceklik N’oldu Bize**, İstanbul, Doğan Kitap.

VDA (2019): ‘‘Economic Policy and Infrastructure: Trade’’, (Online), <https://www.vda.de/en/topics/economic-policy-andinfrastructure/trade/importance-of-trade-policy-for-industryand-for-germany-as-an-industrial-location.html>, 20.06.2020..

WIEGAND, B. (2018): **Der Weg aus der Digitalisierungsfalle: Mit Lean Management erfolgreich in die Industrie 4.0**, Wiesbaden, SpringerGabler.

WORLD TRADE ORGANIZATION (2019): **World Trade Statistical Review**.

İŞYERİ UYGULAMASININ İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİĞE KATKISI: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ İKY BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

**Prof. Dr. Şuayyip Çalış¹, Dr. Öğr. Üyesi Şule Aydın Turan², Dr. Öğr. Üyesi
Sevgi Dönmez Maç³, Dr. Öğr. Üyesi Emrullah Tan (Sorumlu Yazar)⁴**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Sakarya Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü'nde (SAÜ İKY) verilen işyeri uygulaması dersinin, öğrencilerin istihdam edilebilirlik ve iş bulma süreçlerine katkısını incelemektir. Bu araştırma, 2018, 2019 ve 2020 yıllarını kapsamakta ve çalışmanın evrenini bu üç yılda işyeri uygulaması dersini alan SAÜ İKY öğrencileri oluşturmaktadır. Bu kapsamda, ilgili dersi alan 525 öğrenciye çevrimiçi bir soru formu ile açık uçlu sorular yöneltilmiş, toplamda 425 öğrenci gönüllü olarak buna geçerli yanıt vermiştir. Çalışmanın öne çıkan bulguları şunlardır: Birinci olarak, öğrencilerin yaklaşık %30'u işyeri uygulaması yaptığı firmadan iş teklifi almıştır. İş teklifi alamayan öğrenciler, bu durumun sebebi olarak, firma kaynaklı nedenleri ve kendileriyle ilgili eksiklikleri göstermiştir. Firma kaynaklı nedenlerin başında boş pozisyon olmaması ve firmanın kurumsal bir yapıda olmaması gelirken, öğrenci kaynaklı nedenlerin başında ise, yabancı dil eksikliği gelmektedir. Bununla beraber ekonomik kriz ve pandemi gibi makro faktörlerin de istihdam olanağını sınırlandırmada etkili olduğu görülmüştür. Öğrenciler, işyeri uygulaması esnasında en çok eksikliğini hissettikleri yetkinlikler olarak ise çeşitli yazılımları kullanmayı ve yine yabancı dil yetersizliğini göstermişlerdir. İkinci olarak, işyeri uygulamasının gerçekleştirildiği kuruluşların yapısı incelendiğinde, kuruluşların büyük kısmının büyük ölçekli imalat firmaları olduğu ve bu firmalar büyük oranda Sakarya'da ve Marmara Bölgesindeki diğer şehirlerde konumlandığı görülmektedir. Bölgenin istihdam kapasitesi ile birlikte düşünüldüğünde, hem iş arama hem de iş teklifi alma sürecinin bölgeselleşmeden olumsuz yönde etkilenebileceği ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: işyeri uygulaması, staj, uygulamalı eğitim, istihdam edilebilirlik, insan kaynakları yönetimi

¹ Sakarya Üniversitesi, scalis@sakarya.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3059-3647

² Sakarya Üniversitesi, saydin@sakarya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2927-545X

³ Sakarya Üniversitesi, smac@sakarya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3937-9703

⁴ Sakarya Üniversitesi, etan@sakarya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0649-3788

**CONTRIBUTION OF WORK-BASED LEARNING TO EMPLOYABILITY:
A RESEARCH ON THE STUDENTS OF HRM DEPARTMENT OF
SAKARYA UNIVERSITY**

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the contribution of the work-based learning module given in Sakarya University Human Resource Management Department (SAU HRM) to employability and job finding processes of the students. This research covers the years 2018, 2019 and 2020, and the universe of the study consists of SAU HRM students who have taken the work-based learning course in these three years. Open-ended questions were sent to the students through an online questionnaire, and 425 out of 525 responded to it on a voluntary basis. The notable findings of the study are as follows: First, almost 30% of the students received job offers from the company they worked for. Students who could not get a job offer highlighted two main reasons: firm-related issues and student-related competency issues. While lack of vacant positions and not having a proper corporate structure are the main reasons for the firm-related issues; foreign language proficiency is one of the most frequently-cited barriers for students. However, macro factors such as the economic crisis and pandemic have also been found to be effective in limiting employment opportunities. During the work-based learning, the students indicated the use of various software and the lack of foreign language as the competencies they felt the most lacking. Secondly, the structure of the organizations where the work-based learning is carried out was examined. Two points are salient here, most of the organizations are large-scale manufacturing companies and these companies are mostly located in Sakarya and other cities in the Marmara Region. Considering the employment capacity of the region, it may be suggested that both the job search and job offer processes of the students are adversely affected by this regionalization.

Key Words: *work-based learning, internship/traineeship, applied training, employability, human resource management*

1. Giriş

İstihdam edilebilirlik, ilk işi alma becerisinin ötesinde, kişinin yaşam boyunca istihdam edilebilir kalma kapasitesine sahip olmasını içermektedir. Bu kapsamda istihdam edilebilirliğin sorgulama yapma, yeni beceriler kazanma, seçenekleri belirleme ve değerlendirme, güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamı hakkı dahil olmak üzere işyerindeki hakları anlama, değişen durumlara başarılı bir şekilde uyum sağlama ve yenilik yapma cesaretini gerektirdiği belirtilmektedir (Brewer, 2013). Bu nedenle, iş bulma (istihdam) ile zaman içinde iş yaratma ve sürdürme yeteneği (istihdam edilebilirlik) arasında ayırım yapılmaktadır (Bennett, 2018, s. 32).

İş dünyasında yaşanan dönüşümler ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan beklentiler istihdam edilebilirlik ile ilgili gereklilikleri etkilemektedir. Chartered Institute of Personnel and Development'ın (CIPD), 2015 yılında gerçekleştirdiği araştırmaya göre çalışma dünyasının geleceğini etkilemesi beklenen, sekiz eğilim: teknolojinin kullanımı, işgücü çeşitliliği, küreselleşme, çalışma ilişkilerinin çeşitliliği, endüstriyel değişim, bireycilik, sosyal sorumluluk ve eğitim kalitesinden oluşmaktadır (CIPD 2015, s. 30). CIPD'in 2020 yılında, insan kaynakları profesyonellerinin katılımıyla gerçekleştirdiği bir başka uluslararası araştırmanın sonucunda ise insan kaynakları yönetimi uygulamaları bağlamında önümüzdeki on yıllarda etkili olması beklenen trendler içsel değişim, gelişen örgütsel modeller, yapılar ve süreçler, dijital ve teknolojik dönüşüm, değişen demografi ve çeşitlilik ve kapsayıcılık yönetimi stratejileri, çalışma ilişkilerini çeşitlendirmek, sürdürülebilirlik, amaçlar ve sorumlu işletmecilik olarak belirlenmiştir (CIPD, 2020, s. 5).

Öte yandan Mercer'in gerçekleştirdiği *Küresel Beceriler* araştırması da beceri kazanımı üzerinde durmaktadır ve "çalışanlar geleceğe yöneldikçe, beceri kazanımına ilişkin algılarında, bunu değerli bir fırsat olarak görmekten, istihdam edilebilir kalmada önemli bir adım olarak görmeye doğru açık bir değişim" (Mercer, 2020, s. 25) olduğu ileri sürülmektedir. Aynı araştırmada insan kaynakları profesyonellerine bugün talep gören ve gelecekte talep görecektir olan becerilerin neler olduğuna ilişkin fikirleri sorulmuştur. Buna göre güncel olarak talep edilen beceriler dijital pazarlama, veri görselleştirme ve kullanıcı deneyimi tasarımı iken; gelecekte talep görecektir olan beceriler ise çevik dönüşüm, tasarım düşüncesi ve girişimciliktir (s. 26).

İstihdam edilebilirlik kapsamında yükseköğretim kurumlarının da yeri sorgulanmaktadır. Bir taraftan yükseköğretimin kitlesel genişlemesinin bir sonucu olarak yüksek eğitilmiş olanların istihdam olasılıklarının azaldığına dikkat çekilmektedir (Teichler 1999; Cheng Tan & French-Arnold, 2012). Diğer bir taraftan yükseköğretim kurumlarının istihdam edilebilirlikteki rolü (Cheng Tan & French-Arnold, 2012) ve bu kapsamda iş dünyası ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği tartışılmaktadır (Nankervis, Prikshat & Dhakal, 2019, s. 37-38; Cheng Tan & French-Arnold, 2012). Wilkie'nin (2019), the Society for Human Resource Management (SHRM) için kaleme aldığı 4 Yıllık Bir Lisans Eğitiminin Vaatlerine Ne oldu? başlıklı çalışmasında 4 yıllık "üniversite diploması sahiplerinin çalışma yaşamına hazır olup olmadıklarını, üniversitelerin öğrencilerine ne öğrettiklerini ve işverenlerin bu en yeni çalışanlarından çok şey isteyip istemediği" irdelenmektedir. Araştırma kapsamında "öğretim üyeleri, şirket yöneticileri, işyeri ve eğitim uzmanları, üniversite öğrencileri ve yeni mezunlarla" yapılan görüşmeler aracılığıyla veri toplanmıştır. Araştırma 4 yıllık lisans programlarından mezun olanların istihdam edilebilirliği açısından önemli bazı çıkarımlara ulaşmıştır. Buna göre öncelikle, mezunların "iş yaşamı için, işverenlerin onlar hakkında düşündüğünden daha fazla hazırlıklı olduklarını, düşündükleri" ortaya çıkmıştır. Buna karşılık işverenler mezunların insani becerilere

(soft skills: eleştirel düşünme, iletişimsel beceriler, dinleme becerileri, kişilerarası beceriler gibi) sahip olmadıklarını düşünmektedirler. İşverenlere göre 4 yıllık lisans eğitimi meslek bilgisi, teknoloji bilgisi (örneğin iyi derecede excel kullanımı) gibi daha teknik becerileri kazandırmada da yetersiz kalmaktadır. İşverenler böyle düşünürken öğretim üyeleri ise öğrencileri iş yaşamına hazırladıklarını düşünmektedirler. Bütün bunlar temelinde araştırma, 4 yıllık lisans programları yerine kodlama vb. alanlarda gerçekleştirilecek temel eğitim kamplarının (boot camps), ön lisans eğitim ve ticaret meslek okullarından daha başarılı olacağı çıkarımı ile sona ermektedir. Zira ABD’de öğrenciler 2000’li yıllardan bu yana yükselen oranda ticaret meslek yüksekokulu benzeri eğitim kurumlarına yönelmiştir.

Daha geniş bir perspektifle bakıldığında, belirsizliğin arttığı küresel dünyada, hükümetler, işverenler ve yükseköğretim kurumlarının, mezunların çalışmaya hazır olmasını sağlamaktan sorumlu paydaş olarak beraber çalışması gerektiği de vurgulanmaktadır. Hükümetler, talep ve arz ile ilgili gelecekteki işgücü piyasası sorunlarını tahmin etmekten ve ilgili sorunları çözecek stratejiler, politikalar ve işbirlikleri geliştirmekten sorumludur. İşverenlerin ise, yetkinlik ve beceri kriterlerini doğru bir şekilde tanımlamaları, mevcut ve gelecekteki faaliyetleri için gerekli yetenekleri çekecek ve koruyacak, çalışan geliştirme programları sunmaları beklenmektedir. Meslek ve üniversite sistemleri ile kurumlarının ise daha yenilikçi felsefelere, pedagojilere ve iş dünyası ile yoğun bağlantılara açık olmaları gerektiği belirtilmektedir (Nankervis vd., 2019, ss. 37-38).

Bu bağlamda, son yıllarda stajlar ve daha geniş kapsamda işyeri uygulamaları, eğitimden istihdama geçişin önemli bir parçası haline gelmiştir (Stewart, Owens, Hewitt ve Nikoloudakis, 2018, s. v). Bunda firmalar tarafından iş deneyimine önem verilmesi ve bu tür uygulamaların istihdam edilebilirliğe katkısının hem üniversiteler hem de firmalar tarafından sahiplenilmesi etkili olmaktadır. İşyeri uygulaması ve stajlar yoluyla öğrencilerin işyerine yönelik, sınıf eğitiminde alamayacakları, bilgi ve becerilerinin geliştirildiği belirtilmektedir (Stewart vd., 2018, s. 10).

Stajların/işyeri uygulamalarının önem kazanmasında başka bir etken de özgeçmişlerde yer alan stajların yüksek eğitimli işgücü havuzundan adayları seçmede önemli bir işlev üstlenmesidir (Kılıç, 2015, s. 228). Kılıç’ın (2015, ss. 228-229), profesyonel ağ olan LinkendIN tarafından 2013 yılında yapılan bir analize dayalı olarak paylaştığı verilere göre, stajyerlerin dörtte birinden fazlası staj yaptıkları firmalarda tam zamanlı iş imkânı elde etmektedir.

Görüldüğü gibi staj ve işyeri uygulaması konuları çok boyutlu bir konudur. Pek çok ülkede istihdam edilebilirlik ve eğitimden iş dünyasına geçiş sorunuyla ilgili benzer endişeler dile getirilse de, ülkelerin içinde bulunduğu farklı koşullara bağlı olarak çözümler de farklılık gösterebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı da Türkiye bağlamında Sakarya Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü (SAÜ İKY) lisans öğrencilerinin gerçekleştirdikleri işyeri uygulaması dersinin istihdam edilebilirliklerine ve iş bulmalarına katkısını ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın genel olarak 7+1 uygulamalarının değerlendirilmesine ve özel olarak da İKY Bölümü mezunlarının istihdam edilebilirliği açısından önemli çıkarımlara kaynaklık edeceği umulmaktadır.

İzleyen bölümde Türkiye'deki gençlerin işgücü piyasasındaki genel durumuna ve bu kapsamda Kalkınma Planları için hazırlanan istihdam raporlarının değerlendirilmesine yer verildikten sonra, üniversitelerdeki 7+1 uygulamalarına yer verilecektir. Daha sonra araştırmanın yöntem bölümü sunulacak ve çalışmanın bulguları yorumlanacaktır. Son olarak, çalışmanın sonuç bölümü, gelecekte yapılabilecek araştırmalar ve uygulamalar için bulguların ve önerilerin bir değerlendirmesini içermektedir.

2. Türkiye’de Mesleki Uygulamaların Bağlam ve Çerçevesi

İstihdam edilebilirliğin çok kapsamlı ve farklı aktörlerin katılımı ile sağlanabileceğini belirtmiştik. Bu bağlamda en önemli belirleyici, ülkenin makro ekonomik koşulları olmaktadır. Ağustos 2020 verilerine Türkiye’de işsizlik oranı %13,2; 15-24 yaş aralığını kapsayan genç işsizlik oranı ise %26,1’dir. Yükseköğretim mezunları arasında işsizlik oranı ise %14,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran kadınlarda %18,8; erkeklerde ise %10,9’dur (TÜİK, 2020). Genç nüfustaki işsizliğin, yüksek eğitilmiş gençler arasında da yükselmesinin, gençlerin işverenler karşısında pazarlık gücünün azalmasına yol açtığı vurgulanmaktadır (Kılıç, 2015, s. 227).

Genç nüfusun istihdam edilebilirliği kapsamında, Kalkınma Bakanlığı’nın (2014, ss. 98-99), İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu incelendiğinde tespit edilen zayıf yönler, genç işsizliğinin yüksekliği, genel ve mesleki eğitim kalitesinin düşük olması, staj programlarının uygulanamaması, okul-iş dünyası ilişkisinin yetersizliği, gençlere yönelik staj olanaklarının sınırlılığı ve okuldan işe geçiş sürecinin uzun sürmesidir. Bu sorunlara çözüm olabilecek uygulama stratejileri olarak, eğitim sisteminin işgücü piyasasında ihtiyaç duyulan beceri ve yetkinliklere uyumlu hale getirilmesi, işbaşı eğitim olanaklarının geliştirilmesi/okulların işverenlerle iletişiminin güçlendirilmesi önerileri yer almaktadır. Bu kapsamda stajyerlik uygulamasının işgücü piyasasının ihtiyaçları temelinde gözden geçirilerek etkin bir yapıya kavuşturulmasına ilişkin eylemler yer almaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, ss. 102-103). Kalkınma Bakanlığı’nın (2018) İşgücü Piyasası ve İstihdam Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda ise beceri uyumsuzluğu ve uyumsuz eşleşme sorunları bulunduğu altı çizilmektedir. Bu kapsamda her ne kadar eğitimin tek fonksiyonunun “işgücü piyasasının istediği becerilerle kişileri donatmak olmadığı” belirtildi, eğitimin belli oranda bu ihtiyacı karşılamak üzere “dizayn” edilmesi

gerekliliği vurgulanmakta, bu sayede “eğitim-istihdam ilişkisinin” kurulabileceği ifade edilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 78). Genç istihdamının arttırılması ve gençlerin işgücü piyasasına girişte yaşadıkları sorunları gidermek üzere staj uygulamalarının yaygınlaştırılmasının, stajyerlerin sosyal güvenlik uygulamalarının kolaylaştırılmasının ve stajyer ücretlerine devlet desteği gibi uygulamaların ise olumlu sonuçlar verdiği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 80).

Genç istihdamının desteklenmesi ve işsizliğin azaltılması hedefleri kapsamında özellikle okuldan işe geçiş sürecinin kolaylaştırılması, gençlerin staj programları yoluyla tecrübe edinmelerinin sağlanması ve iş arama süreçlerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 88). Dijital dönüşüme uyum sağlayacak işgücünün yetiştirilmesi hedefi doğrultusunda da staj sisteminin yeniden organizasyonu değerlendirilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 94). Genel olarak staj programlarının etkililiğinin artırılması politikası doğrultusunda uygulama stratejileri olarak altı öneri sunulmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2018, ss. 95-96):

1. Staj programlarının amaca uygunluk, süre, iş tabanlı öğrenme, beceri ve davranış gelişimi açısından etkililiğinin sağlanması.
2. Staj ve akademik eğitimin uyumlaştırılması.
3. İşverenlerin staja bakış açılarının değerlendirilmesi ve olumsuzlukların giderilmesi.
4. Staj programları açısından işveren yükümlülüklerinin basitleştirilmesi.
5. Özel istihdam bürolarının staj çerçevesinde daha etkin kullanımının sağlanması.
6. Eğitim sürecinde staj dışında işe uyum programlarının sektörler bazında işletmelerin ihtiyaçları ile uyumlu şekilde geliştirilmesi.

Mesleki eğitime ilişkin yasal düzenlemeler kapsamında, 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu (1986), çırak, kalfa ve ustaların eğitimi ile okullarda, yükseköğretim kurumlarında ve işletmelerde yapılacak mesleki eğitime ilişkin esasları düzenlemektir (Madde 1). Kanun, Yükseköğretim Kurulu ve Mesleki Eğitim Kurulunun belirleyeceği mesleklerde, kamu ve özel sektöre ait kurum, kuruluş ve iş yerleri ile mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarındaki eğitim ve öğretimi kapsamaktadır (Madde 2). Kanunda staj, “*Yükseköğretim Kurulunca, yükseköğretim kurumlarında verilmekte olan her düzeydeki alana özgü olarak belirlenen teorik ve uygulamalı dersler dışında, öğrencilerin öğretim programlarıyla kazandırılması öngörülen mesleki bilgi, beceri, tutum ve davranışlarını geliştirmeleri, sektörü tanımaları, iş hayatına uyumları, gerçek üretim ve hizmet ortamında yetişmeleri amacıyla işletmede yaptıkları mesleki çalışmayı*” ifade etmektedir. 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu’nda (1981) yer alan Ek Madde 23’e göre de Yükseköğretim kurumlarında pratik, uygulamalı dersler ve staj; öğrencinin tercih edeceği ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile bunlara muadil özel kuruluşlarda yapılabilir. Bunların yanında Yükseköğretim Kurumları Uygulamalı

Eğitimler Çerçeve Yönetmeliğinin “müstakil taslağında” (YÖK, t.y.) ise mesleki eğitim, staj ve uygulamalı ders olmak üzere üç çeşit uygulamalı eğitim tanımlanmıştır. Ders dönemlerinde bir ders olarak yapılan uygulamalı eğitime ‘işletmede mesleki eğitim’, yaz tatili veya ara tatillerde yapılan uygulamalı eğitime ‘staj’, bir dersin uygulamalı yaptırılan kısmına (laboratuvar çalışması, klinik uygulaması vb.) ise ‘uygulamalı ders’ denilmektedir. Bu kapsamda yükseköğretim kurumlarında uygulamaların çeşitlendirildiği dikkat çekmektedir.

Yükseköğretim sistemi içinde bazı bölümlerde (mühendislik, avukatlık, doktorluk, öğretmenlik vb.) zorunlu stajlar/işyeri uygulamaları söz konusuysen, pek çok öğrenci de okulu tarafından zorunlu tutulmasa da staj yapmak istemektedir. Bununla beraber lisans düzeyinde 7+1 uygulamalı eğitim modelleri de yaygınlaşmaktadır. Bunlara örnek Tıp Fakültesi Intern Modeli, Hukuk Fakültesi +1 Yıl Modeli (Atalı, Özkan, Sarıbyık & Karayel, 2016), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Ortak Eğitim Modeli (TOBB ETU, t.y.), Intern Mühendislik Modeli (Selçuk Üniversitesi, t.y.; Gaziantep Üniversitesi, t.y.), Ayrıca Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi’nin Turizm Fakültesi Mesleki Uygulamalar dersi, Teknoloji Fakültesi’nde uygulanan 7+1 Modeli ((Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, t.y.), Endüstri Mühendisliği Bölümü’nde gerçekleştirilen Uygulamalı Mühendislik Deneyimi Eğitimi (UMDE) programı ve İşletme ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde zorunlu veya isteğe bağlı olarak gerçekleştirilen 7+1 uygulaması (Atalı vd., 2016) da bu bağlamda değerlendirilebilir.

7+1 veya benzer uygulamalar, haftada bir veya altı iş günü arasında, bir veya birkaç dönem olarak, seçmeli veya zorunlu ders şeklinde, denetimli veya denetimsiz işyerlerinde yapılan mesleki uygulamaları kapsamaktadır (Sarıbyık, 2019, s. 16). +1 Uygulamalı eğitim modelleri ilgili alanlarda özellikle “nitelikli istihdamı arttıracak model” olarak sunulmaktadır (Sarıbyık, 2019, s. 21). Ayrıca bu programların ‘staj programının çok ötesinde’ işyerinde görev almayı ve çalışmalara katılmayı kapsadığı da belirtilmektedir (Gaziantep Üniversitesi, t.y.). Bu kapsamda, staj uygulamalarının eksiklikleri, kısa süreli olmasından dolayı verimsiz olması, öğrenim çıktılarının nihai sonuçlarına ulaşmada eksikliklerin bulunması, işletme ve iş disiplinine uyumun kısa sürede sağlanmasının zor olması ve staj eğitimlerinde süreklilik sağlanamaması olarak belirtilmiştir (Sarıbyık, 2019, s. 5).

7+1 programları kapsamında öğrencilerin uygulama deneyimi kazanması, kendilerini daha iyi tanıması ve yeteneklerini fark etmesi, iş dünyasının gerçeklerini mezuniyet öncesi tanıyarak hedeflerini ve kariyer planlamasını buna göre şekillendirmesi, uygulama döneminde bazı becerilerini geliştirmesi ve mezuniyet sonrası iş bulma imkânlarını kolaylaştırması (Sarıbyık, 2019, s. 11) da öğrencilerin istihdam edilebilirliğine ve iş bulmasına katkı sağlayacak uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Diğer bir taraftan bazı araştırmalarda, staj yoluyla istihdamın bir

“kural” haline dönüştüğüne dikkat çekilmektedir. Öyle ki “stajyer nesil (generation internship)” kavramı ortaya atılmıştır. İş tecrübesi açığını iş başında işi öğrenerek kapatabileceğini düşünen gençler, profesyonel bir iş sahibi olabilmek için genellikle geçici, düzensiz, düşük ücret ödenen veya ücret ödenmeyen stajları bile kabul etmektedir (Kılıç, 2015, s. 227). Bu nedenle, stajyerlerin bir ucuz işgücü kaynağı olarak mevcudiyetinin, giriş seviyesindeki ücretli işlerin yerinden edilmesi ve asgari ücret yasalarından kaçınma için bir teşvik yarattığı da belirtilmektedir (Stewart vd., 2018, s. 85).

3. Saha Araştırmasının Bağlamı ve Yöntem

Çalışmanın bağlamı incelendiğinde, Türkiye’de insan kaynakları yönetimi lisans eğitimi sunan 9 üniversitede 14 program bulunduğu görülmektedir. Bu programa sahip olan üniversitelerin 7’si devlet üniversitesi iken, 2’si vakıf üniversitesidir. Bu programlar arasında birinci öğretim, ikinci öğretim ve burslu programlar yer almaktadır. Tablo 1 bu programlar hakkında genel bilgileri içermektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Lisans Düzeyinde (4 Yıllık) Eğitim Veren İKY Programları

Üniversite	Statüsü	2018 YERLEŞEN	2019 YERLEŞEN	2020 YERLEŞEN
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	Devlet	52	62	62
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Devlet	72	62	62
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi (İ.Ö.)	Devlet	26	31	31
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi (KKTC Uyraklı)	Devlet	1	1	2
Gümüşhane Üniversitesi	Devlet	14	10	21
İstanbul Medipol Üniversitesi (%50 Burslu)	Vakıf	25	16	25
İstanbul Medipol Üniversitesi (Burslu)	Vakıf	6	4	5
İzmir Demokrasi Üniversitesi	Devlet	62	62	62
Kayseri Üniversitesi	Devlet	51	62	62
Sakarya Üniversitesi	Devlet	82	82	81
Sakarya Üniversitesi (İ.Ö.)	Devlet	82	62	41
Süleyman Demirel Üniversitesi	Devlet	62	62	62
Yeditepe Üniversitesi (İngilizce) (%50 Burslu)	Vakıf	6	2	8
Yeditepe Üniversitesi (İngilizce) (Burslu)	Vakıf	2	2	2

Kaynak: (YÖK ATLAS, 2020a; ÖSYM, 2020).

Bu çalışmaya konu olan SAÜ İKY Bölümü, Türkiye'deki Devlet Üniversiteleri arasında İnsan Kaynakları Yönetimi alanında kurulmuş ilk 4 yıllık lisans programı olma özelliğine sahiptir. 2008-2009 eğitim-öğretim yılından beri faaliyetini sürdüren bölümden (Ekim 2020 itibariyle) 1756 öğrenci mezun olmuştur (SAÜ İKY, 2020a). Bu bölümde işyeri uygulaması, 8. yarıyılıda 14 hafta olarak gerçekleştirilmektedir (SAÜ İKY, 2020b). SAÜ İKY'nin, hem alanındaki ilk örnek olması hem de öğrenci ve mezun sayılarının yüksekliği açısından Türkiye'deki İKY lisans eğitimi açısından anlamlı bir örneklem arz ettiği düşünülmektedir.

Bu araştırma, 2018, 2019 ve 2020 yıllarını kapsamakta ve çalışmanın evrenini bu üç yılda işyeri uygulaması dersini alan SAÜ İKY öğrencileri oluşturmaktadır. Soru formları her yıl düzenli olarak öğrencilere gönderilmekte ve isteğe bağlı olarak bu formu yanıtlamaları talep edilmektedir. Buna göre bu çalışma, süreli bir araştırmadır (Neumann, 2007). Bu araştırma kapsamında ilgili dersi alan 525 öğrenciye çevrimiçi bir soru formu ile açık uçlu sorular yöneltilmiş, bunlardan toplam 425'i (%81) forma geçerli yanıt vermiştir.

Soru formunda yer alan soruların tamamı açık uçlu sorulardır. Yanıtların analizinde "bireylerin, grupların, kurumların odağını açığa çıkartma" (Weber, 1990, s. 9) amacıyla kullanılmaya uygun bir analiz yöntemi olan, içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Yaklaşım olarak (Punch, 2014, s. 219) metnin doğrudan analizine odaklanılmıştır. Analizlerde analiz birimi olarak (Graneheim & Luhman, 2004, s. 106) soru yanıtları ve anlam birimi olarak da cümleler ele alınmıştır.

Analizler sorulara verilen yanıtların öncü incelemesine dayanan ve Patton'un (2002, ss. 462-465) önerisine uygun olarak adım adım geliştirilen bir kod listesine göre gerçekleştirilmiştir. Deneme kodlamaları ile kod kitabı son haline getirildikten sonra kod tanımları (Miles & Huberman, 2016) netleştirilmiştir. Bu çalışmada kullanılan tüm kodlar betimleyici (Miles & Huberman, 2016, s. 57) karakterdedir. Kodlamada, öncü incelemeler ve deneme kodlamalarından, kod listesinin nihai haline göre asıl kodlamanın yapılmasına kadar tüm aşamalar, tüm araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş; bu sırada düzenli değerlendirme toplantıları yapılarak eşgüdüm ve böylelikle de kodlayıcılar arası güvenilirlik sağlanmaya çalışılmıştır (Weber, 1990, s. 17).

Verilerin üçgenlenmesi bağlamında en önemli kaynak, araştırmacıların işyeri uygulaması kapsamında gerçekleştirdikleri işyeri ziyaretleri sırasında işyeri uygulaması yapan öğrencilerin yöneticileri ile gerçekleştirdikleri görüşmelerdir. Bunun dışında öğrencilerin işyeri uygulaması deneyimlerini analiz ettikleri bitirme çalışmalarının incelenmesi de veri edinme yöntemi açısından bir üçgenleme imkânı sağlamıştır.

4. Çalışmanın Bulguları

4.1. Demografik Bulgular

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen anketi yanıtlayanların demografik verileri incelendiğinde, tüm katılımcıların yüzde %80'inin kızlardan, %20'sinin erkeklerden oluştuğu görülmüştür. SAÜ İKY Bölümü öğrencilerinin cinsiyet dağılımı ile ilgili ulaşılabilen son üç yıla ilişkin verilerine göre birinci öğretim programına yerleşen kız öğrencilerin oranı %76,8 ile %82,9 arasında değişiklik göstermektedir (YÖK ATLAS, 2020b). Aynı değişken bazında ikinci öğretim programı incelendiğinde ise bu oranın %65,9 ile %67,7 arasında değiştiği görülmektedir (YÖK ATLAS, 2020c).

Sakarya Üniversite'sinin öğrencilerinin demografik dağılımı incelendiğinde 2019 yılı itibarıyla öğrencilerin %48'inin kız, %52'sinin erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir (Sakarya Üniversitesi, 2020). Buna göre İKY Bölümü öğrencilerinde dağılımın, üniversitenin ortalamasından önemli bir farklılık arz ettiği söylenebilir. YÖK Atlas (YÖK ATLAS, 2020d) verilerine göre yukarıdaki tabloda yer alan diğer İKY bölümlerinin öğrencileri arasında kız öğrencilerin oranının ise %65,5 civarında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ülke genelinde İKY Bölümlerinin daha çok kız öğrenciler tarafından tercih edildiği ve bu durumun mevcut çalışmanın katılımcılarına da yansıdığı anlaşılmaktadır.

4.2. İşyeri Uygulaması Yapılan Kuruluşlarla İlgili Bulgular

İşyeri uygulamasının yapıldığı kuruluşların sahiplik yapısına bakıldığında, öğrencilerin %77,88'inin özel sektör kuruluşlarında, %21,65'inin kamu kurum ve kuruluşlarında işyeri uygulaması yaptıkları görülmüştür. Anketi yanıtlayan öğrencilerin sadece %0,47'si sivil toplum kuruluşlarında işyeri uygulaması yapmıştır. Bu durumda öğrencilerin işyeri uygulaması kapsamında uygulamalı eğitim alma olanağını büyük ölçüde özel sektör kuruluşlarında elde etmişlerdir.

Tablo 2: İşyeri Uygulaması Yapılan Kuruluşların Sahiplik Yapısının Yıllara Göre Dağılımı

Kuruluşun Sahiplik Yapısı	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
Özel Sektör	138	104	89	331	77,88
Kamu	44	36	12	92	21,65
STK	0	1	1	2	0,47
Toplam	182	141	102	425	100

İş yeri uygulamasının yapıldığı kuruluşların coğrafi konumlarına bakıldığında sırasıyla en fazla Sakarya (%51,53), İstanbul (%19,76), Kocaeli (%14,35) ve Bursa (%3,29) şehirlerindeki kuruluşların tercih edildiği görülmüştür.

Tablo 3: İşyeri Uygulaması Yapılan Kuruluşların Coğrafi Dağılımı

Coğrafi Konum	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
Sakarya	88	77	54	219	51,53
İstanbul	39	20	25	84	19,76
Kocaeli	26	24	11	61	14,35
Bursa	7	2	5	14	3,29
Diğer	22	18	7	47	11,06
Toplam	182	141	102	425	100

Bu bulgunun değerlendirilmesi bağlamında ilk akla gelen konular öğrencilerin geldikleri şehirler ile üniversitenin bulunduğu bölgedir. Buna göre 2019 yılı itibariyle SAÜ İKY Programına yerleşen birinci öğretim öğrencilerinin %28'i aynı şehirden (yani Sakarya), %72'si ise farklı şehirlerden gelmektedir. Ancak diğer şehirlerin bölgesel dağılımına bakıldığında Marmara Bölgesi %79,3 ile birinci sırada yer almaktadır. Farklı şehirler ise ağırlık sırasına göre İstanbul, Kocaeli, Ankara-Bursa ve Rize-İzmir şeklinde sıralanmıştır (YÖK ATLAS, 2020b). SAÜ İKY ikinci öğretim programına yerleşen öğrencilerin aynı şehirden (yani Sakarya) gelenlerin oranı %48,8'e yükselmektedir. Diğer şehirlerin coğrafi dağılımında ise Marmara Bölgesi yine birinci sırada gelmektedir. Diğer şehirlere bakıldığında ise birinci öğretim programı ile çok benzer şekilde İstanbul, Kocaeli, Bursa, Tekirdağ şeklinde bir sıralama görülmektedir (YÖK ATLAS, 2020c). Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin işyeri uygulaması için tercih ettikleri kuruluşların coğrafi dağılımının, üniversitenin konumu ile öğrencilerin geldikleri bölgelerle ilişkilendirilebileceği anlaşılmaktadır.

4.3. İşyeri Uygulaması Yapılan Firmalara İlişkin Bulgular

İşyeri uygulaması yapılan firmalar sektörel dağılım açısından incelendiğinde, imalat sektörünün %66,47 ile birinci sıradadır. Bu kesimde hizmet sektörünün ağırlığı %23,56 iken, işyeri uygulaması yapılan firmaların %9,97'si de perakende sektöründe yer almaktadır.

Tablo 5: İşyeri Uygulaması Yapılan Firmaların Sektörel Dağılımı

Sektör	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
İmalat	86	75	59	220	66,47
Perakende	16	10	7	33	9,97
Hizmet	36	19	23	78	23,56
Toplam	138	104	89	331	100

İşyeri uygulamasının yapıldığı firmaların coğrafi konumlarına bakıldığında da sırasıyla en fazla Sakarya (%48,04), İstanbul (%22,05), Kocaeli (%15,41) ve Bursa (%3,63) illerindeki kuruluşların tercih edildiği görülmüştür. Bu bulgular kurumların genelinin coğrafi konumuna ilişkin bulgularla ve öğrencilerin geldikleri şehirlerin dağılımı ile uyumludur.

İşyeri uygulaması yapılan firmaların büyüklüğü küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin tanımı, nitelikleri ve sınıflandırılması hakkında yönetmeliğin 16. Maddesine göre değerlendirilmiştir. Buna göre, tüm yanıtlayıcıların %64,35'i büyük ölçekli (çalışan sayısı 250'den fazla), %24,17'si orta ölçekli (çalışan sayısı 50-249 arasında), %6,95'i de küçük ölçekli (çalışan sayısı 10-49 arasında) ve %4,53'ü mikro (çalışan sayısı 2-9 arasında) firmalarda işyeri uygulaması yapmıştır.

Tablo 6: İşyeri Uygulaması Yapılan Firmaların Çalışan Sayısına Göre Büyüklükleri

Çalışan Sayısı	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
(2-9)	5	4	6	15	4,53
(10-49)	6	6	11	23	6,95
(50-249)	33	27	20	80	24,17
(250-...)	94	67	52	213	64,35
Toplam	138	104	89	331	100

Görüldüğü gibi işyeri uygulaması yapılan firmaların çok büyük bir kısmını çalışan sayısı açısından büyük işletmeler kategorisinde yer almaktadır.

4.4.İstihdam Edilebilirlik İle İlgili Bulgular

İşyeri uygulaması hakkındaki anket araştırmasının bulgularına göre işyeri uygulamasını özel sektör kuruluşlarında gerçekleştiren yanıtlayıcıların %29,31'i bu firmalardan iş teklifi almıştır. Bu bulgunun yıllar itibariyle durumuna bakıldığında 2018 yılındaki %41,30'luk iş teklifi alma oranının, 2019 yılında %23,08'e ve nihayet 2020'de ise %17,98'e düştüğü görülmektedir. Üç yılın ortalamasına bakıldığında bu oranın, daha önce bahsi geçen ve %25 ve üzeri bir ortalama işareten araştırmamızın (Kılıç, 2015, ss. 228-229) bulgularıyla örtüştüğü, hatta 2018 yılında bu oranın epey üzerine çıktığı görülmektedir.

Tablo 7: İşyeri Uygulaması Yaptığı Firmadan İş Teklifi Alanların Yıllara Göre Dağılımı

	2018	2019	2020
İş Teklifi Alanların Oranı	%41,3	%23,08	%17,98

İş teklifi alma oranının 2018 yılından 2020'ye kadar çarpıcı şekilde azalmış olması ise yaşanan ekonomik krizin üzerine pandemi sürecinin etkileriyle ilişkilendirilebilir. Zira pandemi sürecinde, normal şartlarda 14 hafta devam eden işyeri uygulaması dersi, YÖK'ün 9 Nisan 2020 Tarihli ilgili (YÖK, 2020) kararı doğrultusunda 6. haftada sonlandırılmıştır. Öğrencilerin birçoğu işyeri uygulamasının erken sonlandırılmasının iş teklifi alma durumlarını etkilediği şeklindeki yorumlarını paylaşmışlardır.

İş teklifi alan öğrencilerin cinsiyet dağılımına bakıldığında %76,29'u kız, %23,71'i erkektir. Buna göre iş teklifi alan öğrencilerin cinsiyet dağılımı da, anketi yanıtlayan öğrencilerin cinsiyet dağılımı ve bölüm öğrencilerinin cinsiyet dağılımı ile uyumlu bir görünüm arz etmektedir.

Tablo 8: Yıllara Göre İş Teklifi Alanların Cinsiyet Dağılımı

İş Teklifi Alan Kişi Sayısı (Cinsiyete Göre)	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
Kız öğrenci	44	21	9	74	76,29
Erkek öğrenci	13	3	7	23	23,71
Toplam	57	24	16	97	100

İş teklifi alan öğrencilerin kendi cinsiyet gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise özel sektör kuruluşlarında işyeri uygulaması yapan kız öğrencilerin %27,4'ü iş teklifi alırken, aynı kategorideki erkek öğrencilerin %37,7'sinin iş teklifi aldığı görülmektedir. Buna göre İKY bölümü Türkiye genelinde ve özel olarak da Sakarya Üniversitesi'nde ağırlıklı olarak kız öğrenciler tarafından tercih edilmekte ve buna bağlı olarak da işyeri uygulaması yapan kız öğrencilerin oranı daha fazla olmaktadır. Ancak işyeri uygulaması sırasında iş teklifi alma oranı erkeklerde kızlara göre daha yüksektir. Bu bulgu, aradaki farkın nedenleri açısından ayrıca araştırmaya değer görünmektedir.

Bu konuyla ilgili başka bir bulgu, iş teklifinin nasıl yanıtlandığına ilişkindir. İş teklifi alan öğrencilerin ne kadarının iş teklifini kabul ettiğine bakıldığında bu oranın yaklaşık %69 olduğu görülmüştür. Ancak teklif alan öğrencilerin yaklaşık %31'inin ise lokasyon uyumsuzluğu, firmanın kurumsal olmaması, firmada İK departmanının olmaması/başka departman için iş teklifi yapılması ya da genel olarak firmadan memnun kalmama gibi nedenlerle iş teklifini reddettiklerini belirtmişlerdir.

Öğrencilere işyeri uygulaması sırasında iş teklifinde bulunan firmaların coğrafi konumlarına bakıldığında, %43,30 ile ilk sırada Sakarya gelmektedir. Bunu takiben %26,8 ile İstanbul, %18,56 ile Kocaeli, %2,06 Bursa şehirleri gelmektedir.

Bu bulgu, işyeri uygulaması yapılan firmaların coğrafi dağılımı ile ve dolayısıyla da öğrencilerin geldikleri şehirlerin dağılımı ile paralellik arz etmektedir. Bu durumda öğrencilerin daha çok kendi geldikleri şehirlerde istihdam olanağı aradıkları/buldukları çıkarımı yapılabilir.

Tablo 9: İş Teklifi Yapan Firmaların Coğrafi Konuma Göre Dağılımı

Coğrafi Konum	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
Sakarya	25	12	5	42	43,3
İstanbul	12	5	9	26	26,8
Kocaeli	12	5	1	18	18,56
Bursa	1	1	0	2	2,06
Diğer	7	1	1	9	9,28
Toplam	57	24	16	97	100

İş teklifi yapan firmaların sektörel dağılımına bakıldığında ise iş teklifini yapan firmaların %64,95'inin imalat sektöründe faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda hizmet sektörü firmalarının payı %26,80 iken, perakende sektöründe faaliyet gösteren firmaların payı ise %8,25 olmaktadır. Bu oranlar işyeri uygulamasının gerçekleştirildiği firmalar arasındaki sektörel dağılım bulguları ile uyumludur.

Tablo 10: İş Teklifi Yapan Firmaların Sektörel Dağılımı

Sektör	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
İmalat	39	12	12	63	64,95
Perakende	6	2	0	8	8,25
Hizmet	12	10	4	26	26,8
Toplam	57	24	16	97	100

İş teklifi yapan firmaların büyüklükleri incelendiğinde çalışan sayısına göre mikro işletmelerin %5,15, küçük işletmelerin %6,19, orta büyüklükteki işletmelerin %28,87 ve büyük işletmelerin %59,79'luk ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Büyük ölçekli firmalar ise %59,79'luk pay ile bu bulgu bağlamında da ön sırada yer almaktadır. Bu bulgu işyeri uygulaması yapılan firmaların büyüklük dağılımı ile paralellik göstermektedir.

Tablo 11: İş Teklifi Yapan Firmaların Çalışan Sayısına Göre Dağılımı

Çalışan Sayısı	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
(2-9)	2	2	1	5	5,15
10-49)	1	2	3	6	6,19
(50-249)	15	7	6	28	28,87
(250-...)	39	13	6	58	59,79
Toplam	57	24	16	97	100

5. Öğrencilerin İstihdam Edilebilirlik ve İşyeri Uygulaması Hakkındaki Değerlendirmeleri

Bu başlık altında öncelikle iş teklifi almayan öğrencilere sorulan “sizce size neden iş teklif edilmedi?” sorusu irdelenecektir. Bu soruya verilen yanıtlar incelendiğinde öğrencilerin %74,67’sinin bu durumu firma ilgili nedenlere dayandırdığı anlaşılmaktadır. Bu nedenlerin detaylarında, boş kadronun bulunmaması ve sınırlı sayıda örnekte de firmanın kurumsal olmayan bir yapıda olması gibi etkenlerin öne sürüldüğü görülmektedir. Burada bahsi geçen “boş kadronun olmaması” gerekçesinin de aslında firmaların içinde bulunduğu ekonomik koşullar ile ilişkili olduğu düşünülebilir.

Tablo 12: Öğrencilere Göre İş Teklifi Yapılmamasının Nedenleri

İş Teklifi Yapılmamasının Nedeni	2019	2020	Toplam	Yüzde
Firma ile ilgili nedenler	65	47	112	74,67
Makro nedenler	1	19	20	13,33
Aday ile ilgili nedenler	10	6	16	10,67
Diğer	1	1	2	1,34
Toplam	77	73	150	100

Öğrencilerin %13,33’ü ise durumu makro faktörlerle ilişkilendirmiştir. Bunlar arasında 2020 yılında öne çıkan önemli bir konu da pandemi etkisi olmuştur, bunu takiben ekonomik kriz de öğrenciler tarafından iş teklifi alamama nedenleri arasında gösterilen faktörlerden biri olmuştur.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (2020) pandeminin de, daha önceki kriz deneyimlerinde olduğu gibi “daha yüksek işsizlik ve eksik istihdam oranlarına sahip olan gençleri” daha savunmasız yakalayacağını belirtmektedir. Buna ek olarak ülkemizde genç işsizliğinin yüksek olması (Kalkınma Bakanlığı, 2014, ss. 98-99) işgücü piyasasında tespit edilen önemli sorunlardan biridir. Özetle, ülkenin makro ekonomik koşullarına, küresel ölçekte yaşanan pandemi kaynaklı dalgalanmanın da

eklenmesiyle, araştırmaya konu edilen öğrencilerin iş teklifi alma oranlarının olumsuz etkilendiği görülmüştür.

Ülkemizde pandemi sürecinde 7.04.2020 tarihinde uygulamaya konan bir (İSO, 2020, 2. paragraf) düzenleme ile işverenler, “4857 sayılı İş Kanununun Geçici 10. Maddesinde düzenlenmiş olan, İş Kanunu kapsamında olup olmadığına bakılmaksızın her türlü iş veya hizmet sözleşmesinin, düzenlemede belirtilen durumlar dışında, işveren tarafından feshedilemeyeceği ancak bu süreçte işverenin işçiyi tamamen veya kısmen ücretsiz izne ayırabileceği hükmü” ile karşı karşıya kalmışlardır. Küresel ekonomik dalgalanmaya ek olarak, bu uygulama da işverenlerin yeni işe alım yapmaları üzerinde kısıtlayıcı bir etki yapmış olabilir.

Neden iş teklifi yapılmadığı sorusuna yanıt olarak, öğrencilerin %10,67’si ise kendileriyle ilgili faktörleri gündeme getirmiştir. Bu noktada ağırlıklı neden yabancı dil yetersizliği olarak belirtilmiştir. Bu nedenle iş teklifi alamadığını düşünen öğrencilerin oranı %68,75 olarak bulgulanmıştır. Bu oranı %12,5 ile kendilerini gösteremedikleri düşüncesi izlemektedir. Öğrenciler bu faktörlerin ardından ise %6,25’erlik oranlarla lokasyon uyumsuzluğunun, deneyim yetersizliğinin ve (erkek adaylar için) askerlik yapmamış olmanın iş teklifi alamamalarına neden olduğunu öne sürmüşlerdir.

Bir sonraki aşamada öğrencilere, üniversite eğitimleri sürecine ilişkin, iş yaşamında işe yaraması açısından keşke daha çok zaman ayırsaydım dedikleri faaliyetlerin neler olduğu sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlar incelendiğinde, tüm katılımcıların %41,39’u yazılım bilgisinin eksikliğini hissettiklerini ifade etmiştir. Hangi yazılımların eksikliğini hissettiklerine bakıldığında ise %74,90 ile Office programları ilk sırada gelmektedir. Bu oranı, %17,49 ile kurumsal kaynak planlaması (KKP) yazılımları ve %7,60 ile insan kaynakları alanındaki yazılımlar takip etmektedir. Bu bulgular ışığında öğrencilerin ağırlıklı olarak temel bilgi teknolojilerinin kullanımına ilişkin donanımlarının zayıf olduğunu fark ettikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 13: Öğrencilerin Eksikliğini Hissettikleri Konular

Konular	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
Yazılım	113	74	58	245	41,39
Yabancı dil	101	79	39	219	36,99
İK fonksiyonları	32	25	21	78	13,18
Uygulama bilgisi ve deneyim	15	10	10	35	5,91
Diğer	8	5	2	15	2,53
Toplam	269	193	130	592	100

Öğrencilerin eksikliğini hissettikleri ikinci önemli şey ise yaklaşık %37’lik oran ile yabancı dil bilgisi olmaktadır. İş teklifi almama nedenleri arasında adaydan kaynaklanan unsurlarda yabancı dil ilk sırada yer alırken, “keşke yapsaydım” denilenler arasında da yazılım bilgisi ikinci sırada gelmektedir.

Tablo 14: Öğrencilerin Eksikliğini Hissettikleri Konular - Yazılım Detay

Yazılım Detayı	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
Office	96	60	41	197	74,90
Kurumsal Kaynak Planlaması	20	14	12	46	17,49
İK Yazılımları	4	9	7	20	7,60
Toplam	120	83	60	263	100

Eksikliğı hissedilen konularda üçüncü sırada %13,18 ile insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarına ilişkin bilgi gelmektedir. Bu fonksiyonlar arasında %51,11’lik oranla ücret yönetimi fonksiyonu lider konumdadır. Bunu %36,67 ile iş yaşamı ile ilgili mevzuat bilgisi takip etmektedir. Öğrenciler üçüncü olarak %6,67 ile insan kaynakları bilgi sistemlerine ilişkin bilginin eksikliğini hissettiklerini ifade etmektedirler.

Tablo 15: Öğrencilerin Eksikliğini Hissettikleri Konular - İKY Fonksiyonu-Detay

İK Fonksiyonu	2018	2019	2020	Toplam	Yüzde
Ücret Yönetimi	17	18	4	46	51,11
Mevzuat	15	6	12	33	36,67
İK Bilgi Sistemleri	3	1	2	6	6,67
İş Sağlığı ve Güvenliği	1	0	1	2	2,22
İnsan Kaynakları Planlaması	1	1	0	2	2,22
Eğitim ve Geliştirme	0	1	0	1	1,11
Toplam	40	28	22	90	100

Ankete yanıt veren öğrencilerin %5,91’i ise uygulama bilgisi ve deneyimin eksikliğini hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Bütün bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde öncelikle, öğrencilerin işyeri uygulaması kapsamında iş teklifi almasalar dahi bu süreçte, Sarıbyık’ın (2019) vurguladığı gibi, kendi eksikliklerini görmeleri ve iş hayatını yakından tanımaları konusunda olanak elde ettikleri anlaşılmaktadır.

İkinci olarak; araştırmaya konu edilen İKY programının 8 yarıyıllık ders planı incelendiğinde bilişim teknolojileri bağlamında Temel Bilgi Teknolojisi Kullanımı, İnsan Kaynakları Bilgi Sistemleri, İşletme Analitiği, derslerinin zorunlu olarak verildiği görülmektedir. Bunlara ek olarak Kurumsal Kaynak Planlaması, İnsan Kaynaklarında Excel Uygulamaları ve İK Analitiği derslerinin de seçimlik olarak öğrencilere sunulduğu görülmektedir. Yabancı dil konusundaki bulgu bağlamında ise, programda öğrencilere isteğe bağlı İngilizce hazırlık öğrenimi görme seçeneği sunulmakta; buna ek olarak da 8 yarıyıllık ders planında bir zorunlu İngilizce dersinin yanı sıra, Mesleki İngilizce (I, II, III, IV ve V) dersleri seçimlik olarak verilmektedir (SAÜ İKY, 2020b). Ders planında bütün insan kaynakları yönetimi işlevleri ile ilgili de ayrı ayrı zorunlu derslerin tanımlanmış olduğu görülmektedir. Son olarak uygulama bilgisi ve deneyim bağlamında, ders planında diğer seçmeli uygulama derslerinin yanı sıra zorunlu işyeri uygulaması ve işyeri eğitimi dersinin yer almasıdır.

İstihdam edilebilirlik sorununun çözümü bağlamında üniversitelere düşen “yenilikçi felsefeler, pedagojilere ve iş dünyası ile yoğun bağlantılara açık” (Nankervis vd., 2019, ss. 37-38) rolün üstlenilmesi yönünde bir çabanın varlığından söz edilebilir. Bu çaba Kalkınma Bakanlığı’nın eğitimin “...işgücü piyasasının istediği becerilerle kişileri donatma..” (2018, s. 78) ihtiyacını karşılamak üzere “dizayn” edilmesi gerektiği yönündeki vurgusu ile de uyumludur. Araştırmanın bulgularına göre SAÜ İKY bölümü, üniversitelerden beklenen bu rolleri yerine getirmeye yönelik bir perspektif sunmaktadır. Programın mevcut ders planı, kısmi eksikliklerine rağmen, öğrencilerin çalışma yaşamında, acil olarak ihtiyacını hissettikleri konular açısından ve onlardan gelecekte beklenmesi muhtemel olan becerilerin kazandırılması anlamında bir olanağa sahiptir. Öğrenciler tarafından bu derslerin ihtiyacının iş piyasasına giriş yapıldığında anlaşıldığı da görülmektedir.

6. Bulguların Değerlendirilmesi

Ekonomik Kriz ve Covid 19 Pandemisi’nin Öğrencilerin İstihdam Edilebilirliğine Etkisi

Son üç yıla ilişkin bulgular mezun olma durumundaki öğrencilerimizin ortalama %29,31’inin İşyeri Uygulaması yaptıkları firmalardan iş teklifi aldıklarını göstermektedir. Öğrencilerin işyeri uygulaması yaptıkları firmalar dışındaki istihdam durumları da ayrıca araştırmaya muhtaçtır. Öte yandan bu oranın üç yıl içerisinde giderek, 2020 yılında ise daha yüksek oranda azalmış olmasının ekonomik kriz ve özellikle de pandemi koşulları ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda ILO tarafından da en savunmasız gruplardan biri olarak konumlandırılan yeni mezunların istihdam olanaklarının geliştirilmesine daha fazla önem verilmesi gerektiği söylenebilir. Bu bulgu açısından dikkat çekilmesi gereken ikinci bir noktada, kız öğrenci sayısı daha fazla olsa da, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha yüksek

oranda iş teklifi alıyor olmalarıdır. Öğrencilerin iş bulması ile ilgili bu cinsiyet farklılığının nedenleri derinlemesine irdelenmelidir.

Eğitimde Bölgeselleşme ve İstihdam Olanakları

Bu çalışmada öğrencilerin işyeri uygulaması için tercih ettikleri kurumların ve özel olarak firmaların coğrafi konumlarına ilişkin bulgular şunu göstermiştir: Her ne kadar Marmara bölgesinde İstanbul ve Kocaeli şehirleri sanayileşme seviyelerine bağlı olarak istihdam olanağı açısından önemli birer seçenek sunuyor olsalarda, coğrafi yakınlık esas belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Öğrencilerin geldikleri şehirlerin dağılımı ve üniversitenin bulunduğu bölge, işyeri uygulaması için tercih edilen kurumların konumu ile coğrafi yakınlık arz etmektedir.

YÖK'ün 2018 yılı YKS sonuçları içerisinde derlediği veriler irdelendiğinde (YÖK, 2018) Sakarya, İstanbul, Kocaeli, Tekirdağ, Şanlıurfa gibi örnek şehirlerde ikamet eden öğrencilerin kendi şehir ve bölgelerindeki üniversitelere yöneldikleri açık şekilde görülmektedir. Daha güncel veriler bağlamında (2018, 2019, 2020 bağlamında) SAÜ İKY bölümü öğrencilerinin geldikleri bölgelerin de bu değerlendirme ile örtüştüğü yukarıda gösterilmiştir. Bu durumda hem iş arama hem de iş teklifi alma sürecinde, aynı bölüm öğrencileri aynı şehir ve çevre illerde benzer pozisyonlar için rekabet etmek durumunda kalmaktadırlar. Mevcut araştırmaya konu olan üniversite ve bölüm özelinde, yıllar içerisinde bölüme yerleşen öğrencilerin Sakarya ve Marmara Bölgesi kökenli olma oranlarının ağırlığını sürdürmesi, aslında daha genel bir olgu olan üniversite eğitiminin bölgeselleşmesi konusunun bir yansıması olarak anlaşılabilir. Eğitimin bölgeselleşmesi olgusu ve bölgenin istihdam olanakları birlikte düşünüldüğünde, bölgedeki işgücü talebi ile arzı arasındaki açıklığın giderek artması beklenebilir. Bu doğrultuda üniversite ve bölümlerin açılmasında, bölgenin istihdam olanaklarının da mutlaka değerlendirilmesi gerektiği açık hale gelmektedir.

Öğrencilerin İşyeri Uygulaması için tercih ettikleri kurumların ağırlıklı olarak büyük ölçekli imalat firmaları olmaları da bölgede yer alan organize sanayi bölgelerinin sunduğu olanaklar ile ilişkilendirilebilir. Bu bulgu da üniversite eğitiminin bölgesel ve bölüm bazlı planlamasında sanayinin ana istihdam alanı olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinde öne çıkarmaktadır.

İKY Mezunlarının Karşı Karşıya Olduğu Beceri Talepleri

Mevcut araştırmada mezunların işgücü piyasasına adım attıkları işyeri uygulaması sırasında hissettikleri eksikliklerin daha çok yabancı dil bilgisi ve Office benzeri yazılımlara ilişkin beceriler ile ücret yönetimi ve iş hukuku bilgisi gibi daha teknik beceriler olduğu bulgulanmıştır. Bu noktada araştırmacıların, işyeri ziyaretleri sırasında öğrencilerin yöneticileriyle, yaptıkları görüşmeler de bu bulguları doğrulayıcı nitelik arz etmiştir. İşyeri uygulamasında öğrencilerin daha çok operasyonel İK faaliyetleriyle meşgul oldukları düşünüldüğünde, bu eksikliklerin

öğrencilerin acil olarak ihtiyaçlarını hissettikleri beceriler olduğu ve bu ihtiyacın karşılanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan daha orta ve uzun vade açısından hangi becerilerin önem kazanacağı konusu da ayrıca araştırmaya değerdir. Bu kapsamda insan kaynakları yönetimi mesleği mensuplarının, “teknolojinin kullanımı, işgücü çeşitliliği, küreselleşme, çalışma ilişkilerinin çeşitliliği, endüstriyel değişim, bireycilik, sosyal sorumluluk ve eğitim kalitesi” (CIPD, 2015); ile teknoloji ve dijital dönüşüm ile öğrenmeye ve beceri geliştirmeye odaklanma konularındaki (CIPD, 2020) değişime hazırlıklı olmaları önerilmektedir. Mercer (2020) da beceri kazanımının iki önemli amacı olarak beceri eksikliklerini karşılamak ile bütün bir işgücü için geçimin (livelihood) ve sürdürülebilirliğin sağlanmasını vurgulamaktadır (s. 34). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü piyasalarında, emek arz ve talebinin gelecekte nasıl gerçekleşeceği üzerine bir projeksiyon sunan Strack (2020) ise 2030’lu yıllarda küresel olarak yaşanacak olan işgücü krizinin üç önemli bileşeni bulunacağını öngörmektedir: artan emek talebinin karşılanamaması (labour shortage), beceri uyumsuzluğu (skill mismatch) ve işgücünün küresel olarak mobilize olmasına koşut ortaya çıkacak olan kültürel zorluklar (cultural challenge). Bu araştırma, bizim gibi ülkelerdeki genç işgücü arzının yakın gelecekte, daha gelişmiş ülkelere doğru bir küresel hareketlilik içerisine girebileceğini ancak, böyle bir şey gerçekleşirse önemli bir beceri uyumsuzluğu sorunuyla karşılaşacaklarını ileri sürmektedir.

Bu araştırmalar temelinde mezunlarımızın, işyeri uygulaması dersi sırasında acil olarak ihtiyacını hissettikleri teknik becerilere ek olarak küresel trendlerin etkisiyle, daha kapsamlı bir beceri geliştirme ihtiyacı ile de karşı karşıya kalabileceği öne sürülebilir. Her ne kadar incelenen bölümün bu becerilerden bazılarını geliştirmeye yönelik imkânlar sunduğu görülmüş olsa da, bu becerilerin geliştirilmesi için 4 yıllık lisans eğitiminin neler sunabildiği (Wilke, 2019) ve neler sunması gerektiği (Bennett, 2018) konuları bağlamında, İK eğitimi konusu da irdelenmelidir.

7. Sonuç

Mevcut araştırma işyeri uygulaması deneyiminin, öğrenciler için hem işgücü piyasasına adım atma olanağı hem de devamında önemli ölçüde istihdam olanağı elde etmeyi sağladığı görülmektedir. Ekonomik kriz ve pandemi gibi dönemsel etkiler dikkate alınmadığında, işyeri uygulaması yapan öğrencilerin önemli bir bölümü iş teklifi almakta; ihtiyaç duyduğu beceriler hakkında eleştirel bir değerlendirme yaparak kendisinin istihdam edilebilirlik açısından zayıf yanlarını görebilmektedir. Ancak öğrencilerin bu imkândan yararlanmasının zorlaşabileceği düşünülmektedir.

6889 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu’nun 25. Maddesine göre İşyeri Uygulaması için kuruluştaki bulunan öğrenciye ücret ödenmesi yasal zorunluluktur. Bu durum firmalar açısından öğrenci kabulünü sınırlandıran bir etki yaratabilmektedir. Bu etkiyi azaltmak

için Türkiye İş Kurumu aracılığıyla özel sektör işletmelerine destek sağlamaktadır (YÖK, t.y.). Ancak Yükseköğretim Kurumları Uygulamalı Eğitimler Çerçeve Yönetmeliği- Müstakil Taslağı İKY Bölümü öğrencileri için bir dezavantaj yaratmaktadır. Buna göre destek verilecek eğitimlerin kapsamı fen ve mühendislik bilimlerinin lisans programlarıyla sınırlıdır (YÖK, t.y.).

Firmalar açısından, İşyeri Uygulamasını gerçekleştiren öğrencilere ödenecek ücretlere devlet tarafından yapılan destek, önemli bir katkı olmaktadır. Kalkınma Bakanlığı da “...stajyerlerin sosyal güvenlik uygulamalarının kolaylaştırılmasının ve stajyer ücretlerine devlet desteği gibi uygulamaların olumlu sonuçlar verdiğini...” (2018, s. 80) tespit etmektedir. Ancak sosyal bilimler programlarındaki üniversite öğrencilerinin kapsam dışında bırakılması İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda (2014, ss. 98-99) işaret edilen “staj programlarının uygulanamaması, okul-iş dünyası ilişkisinin yetersizliği, gençlere yönelik staj olanaklarının sınırlılığı ve okuldan işe geçiş sürecinin uzun sürmesi...” gibi sorunların çözümüne yönelik iradenin, programlar arasında fırsat eşitsizliği doğurabilecek şekilde sonuçlanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla taslak metnin yürürlüğe konulması durumunda genel olarak tüm sosyal bilimler ve özel olarak da İKY Bölümü öğrencilerinin işyeri uygulaması yapabilmesinin imkânı ortadan kalkacaktır. Özetle yükseköğretim programları arasında işyeri uygulamasına verilen devlet desteği bağlamındaki eşitsizlik öğrencilerin bir şekilde iş yaşamında giriş yapmalarına olanak sağlayan ve iş bulma imkânlarını arttıran işyeri uygulaması olanağını kısıtlayacaktır.

Mevcut araştırmanın bulguları ve kısıtları temelinde öne çıkan bazı araştırma konuları ise şöyle sıralanabilir:

Öncelikle İşyeri Uygulaması daha çok boyutlu olarak araştırılabilir. Öğrencilerin kurumları nasıl buldukları, bu süreçte yaşadıkları sorunlar, öncelikleri, daha önceki isteğe bağlı staj deneyimlerinin bu sürece etkileri, uygulama yapılan firmada üstlendikleri roller ve bu rollerin uygunluğu vb. konular araştırmaya değerdir. Öğrencilerin hem işyeri uygulaması sırasında hem de iş teklifi almaları halinde nasıl koşullarda çalıştıkları da irdelenmelidir.

Öne çıkan araştırma konularından bir başkası İKY bölüm mezunlarının istihdam edilebilirliğinin daha geniş kapsamda irdelenmesidir. Araştırma öncelikle ülkedeki İKY bölümleri içerisinde işyeri uygulaması olanağı sunan tüm programlara genişletilebilir. Böylelikle hem bölgelerarası farklılıklar da çözümlenmeye dâhil edilebilecek, hem de İKY bölümü mezunlarının istihdam edilebilirliği açısından üniversiteler tarafından neler yapılması gerektiği daha detaylı olarak ortaya konulabilecektir. Böyle bir araştırma, konuyu spesifik olarak İK eğitiminin mevcut durumu ve geleceği çerçevesinde ele almaya da olanak tanıyabilir.

Konunun işveren ya da yöneticiler bağlamında firma ayağı, mevcut çalışmada yapılan çözümlenmelere ancak doğrulayıcı nitelikte dâhil edilmiştir. Gelecek araştırmalarda Türkiye’de işyeri uygulamasının firmalar açısından nasıl değerlendirildiği de birincil veri temelli olarak araştırılabilir. Böylelikle firmaların talepleri ile üniversitelerin vaat ettikleri de birlikte değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Atalı, G., Özkan, S. S., Sarıbyık, M., & Karayel, D. (2016). Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında uygulanan uygulamalı eğitim modellerinin incelenmesi. In *5th International Vocational Schools Symposium*. Prizren, Kosova.
- Bennett, D. (2018). Graduate employability and higher education: Past, present and future. *HERDSA Review of Higher Education*, 5, 31-61.
- Brewer, L. (2013). *Enhancing youth employability: What? Why? and How? Guide to core work skills*. ILO.
- Cheng Tan, L., & French-Arnold, E. (2012). Employability of graduates in Asia: An Overview of Case Studies. Thailand: UNESCO Bangkok.
<http://unes.doc.unesco.org/images/0021/002157/215706e.pdf>
- CIPD. (2015). *From best to good practice HR: Developing principles for the profession research report*. Chartered Institute of Personnel and Development.
https://www.cipd.co.uk/Images/pff-report-update-PFFMay20_tcm18-8731.pdf
- CIPD. (2020). *People Profession 2030 A collective view of future trends*. Chartered Institute of Personnel and Development.
https://www.cipd.co.uk/Images/people-profession-2030-trends-1_tcm18-86095.pdf
- Gaziantep Üniversitesi (t.y.). *İntörn Mühendislik*. Gaziantep Üniversitesi
<http://itak.gantep.edu.tr/pages.php?url=intorn-muhendislik-5>
- Graneheim, U.H., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: Concepts, procedures, and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24, 105–112.
- ILO. (2020). *Covid-19 ve çalışma yaşamı: Etkiler ve yanıtlar*. International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_740193.pdf

- İSO. (2020). *İşten çıkarma yasağı cumhurbaşkanı kararı ile 17 eylül'den itibaren 2 ay süreyle uzatıldı*. İstanbul Sanayi Odası. <http://www.iso.org.tr/haberler/diger-haberler/isten-cikarma-yasagi--cumhurbaskani-karari-ile-17-eylulden- itibaren-2-ay-sureyle-uzatildi/>
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Kalkınma Bakanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_IstihdamveCalismaHayati.pdf
- Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023) İşgücü Piyasası ve Genç İstihdamı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Kalkınma Bakanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/IsgucuPiyasasi_ve_GencIstihdamiOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf
- Kılıç, C. (2015). *Çalışma hayatı, sorular, sorunlar ve öneriler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Mercer. (2020). *Win with empathy: Global talent trends 2020*. <https://www.mercer.com/our-thinking/career/global-talent-hr-trends.html>
- Mesleki Eğitim Kanunu. (1986). *Resmi Gazete*. (6899/19139, 5 Haziran 1986). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3308.pdf>
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2016). *Nitel veri analizi* (2nd ed.). Ankara: Pegem.
- Nankervis, A., Prikshat, V., & Dhakal, S. (2019). Mapping stakeholders of graduate work-readiness (GWR). In *The Transition from Graduation to Work* (pp. 31-42). Springer: Singapore.
- Neuman, W. L. (2007). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nicel ve nitel yaklaşımlar I-II* (S. Özge, çev.). İstanbul: Yayın Odası.
- ÖSYM. (2020). *YKS en küçük ve en büyük puanlar*. Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi. https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2020/YKS/tablo4_26082020.pdf
- Punch, K. F. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar* (3rd ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Rainer, S. (2014, Ekim). *The Workforce crisis of 2030- and how to start solving it now [Video]*.
https://www.ted.com/talks/rainer_strack_the_workforce_crisis_of_2030_and_how_to_start_solving_it_now
- Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi. (t.y.). *Turizm işletmeciliği bölümü ders planı*.
https://trz.subu.edu.tr/sites/trz.subu.edu.tr/file/LISANS_DERS_PLANI.pdf
- Sakarya Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi. (2020a). *Tarihçe*.
<https://iky.sakarya.edu.tr/>
- Sakarya Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi. (2020b). *İKY bölümü 2020-2021 ders planı*. Sakarya Üniversitesi.
<https://ebs.sakarya.edu.tr/Birim/DersPlan/1416>
- Sakarya Üniversitesi. (2020). *Sayılarla SAÜ*. Sakarya Üniversitesi.
<https://www.sakarya.edu.tr/sayilarla-sau.html>
- Sarıbıyık, M. (2019). Mesleki eğitimde+ 1 uygulamalı eğitim modeli. *SETA Analiz*, 292. <https://setav.org/assets/uploads/2019/08/A292.pdf>
- Selçuk Üniversitesi. (t.y.). *İntörn Mühendislik Nedir?* Selçuk Üniversitesi.
<https://tf.selcuk.edu.tr/index.php?lang=tr&birim=033&page=1394>
- Stewart, A., Owens, R. J., Hewitt, A., & Nikoloudakis, I. (2018). *The regulation of internships a comparative study* (Working Paper No. 240). International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_629777.pdf
- Teichler, U. (1999). Research on the relationships between higher education and the world of work: Past achievements, problems and new challenges. *Higher Education*, 38(2), 169-90.
- TOBB ETU. (t.y.). *Ortak Eğitim Nedir?* Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
<https://www.etu.edu.tr/tr/ortak-egitim/sayfa/ortak-egitim-nedir>
- TÜİK. (Ağustos, 2020). *İşgücü İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Agustos-2020-33792>

- Weber, R.P. (1990). *Basic Content Analysis* (2nd ed.). Newbury Park: Sage Publications.
- Wilkie, D. (2019). *What happened to the promise of a 4-year college degree?* Society for Human Resource Management.
<https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/employee-relations/pages/what-happened-to-the-promise-of-a-4-year-college-degree.aspx>
- YÖK. (t.y.). *Yükseköğretim Kurumları Uygulamalı Eğitimler Çerçeve Yönetmeliği - Müstakil Taslak*. Yükseköğretim Kurulu.
<https://www.yok.gov.tr/HaberBelgeleri/Haber%20%C4%B0%C3%A7erisinde%20Belgeler/Dosyalar/2020/Ek-1-Uygulamali-Egitimler-Taslak-Yonetmeliği.pdf>
- YÖK. (2018). *YKS Yükseköğretime geçişte il - Bölge başarıları ve nüfus hareketliliği*. Yükseköğretim Kurulu.
https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2018_YKS_il_karnesi.pdf
- YÖK. (2020). *Pandemi günlerinde yükseköğretim*. Yükseköğretim Kurulu
<https://covid19.yok.gov.tr/Sayfalar/HaberDuyuru/pandemi-gunlerinde-turk-yuksekogretimi.aspx>
- YÖK ATLAS. (2020a). *Lisans atlası*. Yükseköğretim Kurulu.
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-anasayfa.php>
- YÖK ATLAS. (2020b). *Lisans atlası, Sakarya Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi*. Yükseköğretim Kurulu.
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=108810544>
- YÖK ATLAS. (2020c). *Lisans atlası, Sakarya Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi İÖ, Fakülte*. Yükseköğretim Kurulu.
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=108830399>
- YÖK ATLAS. (2020d). *Lisans Atlası, İnsan Kaynakları Yönetimi (Fakülte) Programı Bulunan Tüm Üniversiteler*. Yükseköğretim Kurulu.
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10256>

**Prof. Dr. Şuayyip Çalış/Dr. Öğr. Üyesi Şule Aydın Turan/Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Dönmez
Maç/Dr. Öğr. Üyesi Emrullah Tan**

Yükseköğretim Kanunu (1981). *Resmi Gazete*. (2547, 4 Kasım 1981).

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>

GELENEKSEL OLMAYAN PARA POLİTİKASI KAPSAMINDA FİNANSAL İSTİKRAR: TEORİK BİR İNCELEME

Ayşegül Ladin Sümer¹

ÖZET

Geleneksel olmayan para politikası araçları, en uygun borçlanma maliyetinde kredi arzını yönetir. Özellikle, etkili alt sınırla birlikte uygulanan niceliksel genişleme, finansal varlıkların karşılığında piyasaya likidite sağlayarak kredi arzını destekler. Buna göre, niceliksel genişlemenin altında yatan ekonomik hipotezler seti, merkez bankası bilançosunun genişletilerek diğer finansal piyasa katılımcılarının bilançolarının dengelenmesi ve para tabanının dışsal olarak artırılmasını amaçlar. Bu süreç, tüm ekonomik birimlerin niceliksel genişlemeye kayıtsız kalmadığı varsayımına dayanır. Bu çalışmada, öncelikle 2008 küresel kriz sonrasında geliştirilen geleneksel olmayan para politikası ve varlık fiyatlandırması metodolojik olarak incelenmiştir. Sonrasında ise, geleneksel olmayan para politikası araçlarıyla finansal piyasalar arasındaki ilişki portföy dengesi modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etkili Alt Sınır, Niceliksel Genişleme, Varlık Fiyatlandırması.

FINANCIAL STABILITY UNDER THE UNCONVENTIONAL MONETARY POLICY: A THEORETICAL INVESTIGATION

ABSTRACT

Unconventional monetary policy instruments manage the supply of loans at optimal borrowing costs. In particular, the quantitative easing implemented in conjunction with the effective lower limit promotes credit supply by providing liquidity to the market in return for financial assets. Accordingly, the set of economic hypotheses underlying the quantitative easing aims to balance the balance sheets of other financial market participants by extending the central bank balance sheet and to increase the monetary base externally. This process is based on the assumption that not all economic agents are indifferent to quantitative easing. In this study, firstly unconventional monetary policy and asset pricing developed after the 2008 global crisis are analyzed methodologically. Afterwards, the relationship between unconventional monetary policy instruments and financial markets is evaluated within the framework of portfolio balance model.

Keywords: Effective Lower Limit, Quantitative Easing, Asset Pricing.

¹ Doktora Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü, ladins_83@hotmail.com

1. GİRİŞ

2008 küresel kriz öncesinde, merkez bankalarının amacı, düşük ve istikrarlı bir enflasyona ulaşmaktır. Bu doğrultuda, geleneksel para politikası kısa vadeli faiz oranını araç olarak kullanmıştır. Taylor (1993) kuralına atıfta bulunularak faiz oranının enflasyon sapması ve çıktı açığındaki değişikliklere birebir tepkisi esas alınmıştır.

Ancak, 2008 küresel kriz sonrası 1929'dan bu yana yaşanan en büyük küresel durgunluk merkez bankaları için zorlu bir dönemi başlatmıştır. Geleneksel para politikası enflasyon hedeflemesi çerçevesinde uygulanırken kredi kaynaklı varlık fiyat patlamalarının önüne geçememiştir (Bordo, 2017: 3). Finansal kriz olarak nitelendirilen bu durumun üstesinden gelmek için merkez bankaları finansal istikrara da odaklanmıştır. Bu amaçla, Tinbergen (1952) kuralı uyarınca N sayıda amaç için, en az N sayısı kadar araç kullanılması benimsenmiştir. Buna göre, merkez bankaları etkili alt sınır kapsamında niceliksel genişleme şeklinde geleneksel olmayan para politikası araçlarını tercih etmiştir.

Etkili alt sınırdaki para politikasının etkinliği merkez bankalarının kamu veya özel sektör tarafından ihraç edilen tahvil, bono gibi varlık alımlarıyla desteklenmiştir (Joyce vd., 2012: 275). Merkez bankalarının bilançoları genişletilerek finansal piyasalar ve aracılığının işleyişinin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Finansal piyasalar ve aracılık ise şu üç ana nedenden dolayı işlevsizleşmiştir (Guerini vd., 2018: 4-5): İlki rasyonel koşullara ilişkin sorun yaşanmasıdır. Buna göre, piyasanın kötü bir denge üzerinde dahi koordine edilebileceğine inanılmasıdır. İkincisi, finansal kurumlara duyulan güvenin sarsılmasıdır. Üçüncüsü ise, durgunlukta da gözlenen varlık fiyat döngülerinin kendini güçlendirmesi ve borçlanma kısıtlamalarının artmasıdır.

Bu çerçevede, başta Amerikan Merkez Bankası (Federal Reserv System: FED), İngiltere Merkez Bankası (Bank of England: BoE) ve Japonya Merkez Bankası (Bank of Japan: BoJ) aktif olarak niceliksel genişlemeyi uygulamıştır. İlk kez niceliksel genişleme, FED tarafından Kasım 2008'de hayata geçirilirken, Mart 2010'da sona ermiştir. Bunun ardından, FED Kasım 2010'da ikinci niceliksel genişlemeyi başlatmış, Eylül 2012'de üçüncü niceliksel genişlemeyle devam ederek finansal piyasalardaki kırılma hafifletmiştir.

Öte yandan, BoE 2009-2014 döneminde, BoJ ise 2010'dan itibaren büyük ölçekli varlık alım programlarından faydalanmıştır. Küresel kriz sonrasında, Yunanistan'ın karşılaştığı yüksek kamu borcu ve bütçe açığının hafife alınmasıyla başlayan borç krizi İtalya, İspanya ve Portekiz'de de ortaya çıkmıştır. Avrupa'da hızla yayılan bu borç krizine önlem olarak Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank: ECB) niceliksel genişlemeyi önerse de Almanya'nın euronun değersizleşeceği ve enflasyonun artacağı endişesiyle karşılaşılmıştır. Bu nedenle, ECB etkili alt sınırı uygulamasına karşın 2014 itibariyle varlık alımları yapmıştır.

Özetle, sıra dışı bu politika araçlarıyla en uygun borçlanma maliyeti sıfır ya da negatif olduğunda, likidite tuzağında bile kredi arzının yönetimi tasarlanmıştır. Likidite tuzağı, faizin düşebileceği en alt seviyeye düşmesine ve parasal genişlemenin olmasına rağmen halkın faiz oranının tekrar yükseleceği, varlık fiyatlarının ise düşeceği beklentisi olmasından dolayı parayı ellerinde tutmalarındır. Bu konuya ilişkin, likidite tuzağının tarihteki ilk büyük tanığı Japonya olmuştur. Öyle ki, BoJ 1990'lı yıllarda yaşanan durgunlukla mücadele etmek için sıfır alt sınır ve parasal genişleme yöntemlerini uygulamış, fakat halk tasarruf yapmaya devam etmiştir.

Niceliksel genişlemeyle, merkez bankaları varlık alımları karşılığında piyasaya likidite sağlayarak para tabanını dışsal olarak artıracaktır. Bu da kredi arzını destekleyecektir.

Bu çalışmanın amacı, sadece teorik temellere dayalı olarak etkili alt sınır kapsamında niceliksel genişlemenin finansal istikrara etkisini yorumlamaktır. Çalışmanın bundan sonraki kısmı beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, geleneksel olmayan para politikasının, üçüncü bölümde finansal piyasaların teorik işleyişine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde, niceliksel genişlemeyle finansal piyasalar arasındaki aktarım ilişkisi açıklanmıştır. Son bölümde ise, objektif bir bakış açısıyla geleneksel olmayan para politikası araçlarının finansal istikrar çerçevesinde değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. ETKİLİ ALT SINIR VE NİCELİKSEL GENİŞLEME

Ekonomi literatüründe para politikasına yön veren Taylor (1993) kuralı şöyle tanımlanır (Clarida vd.; 2000, Rudebusch; 2001, Woodford; 2001, Orphanides; 2004):

$$i_t^* = i^* + \varphi_\pi(\pi_t - \pi^*) + \varphi_y(y_t - y^*) \quad (1)$$

Denklem 1'de, i_t^* ; hedeflenen kısa vadeli faiz oranını, π_t ; gerçekleşen enflasyon oranını, π^* ; hedeflenen enflasyon oranını, y_t ; gerçekleşen GSYH'yi, y^* ; potansiyel GSYH'yi, i^* ; arzu edilen faiz oranını, φ_π ; enflasyon tepki katsayısını, φ_y ; çıktı açığı tepki katsayısını temsil eder. φ_π ; gerçekleşen enflasyon oranının hedeflenen orandan sapmasını kısa vadeli faiz oranıyla ilişkilendirir. φ_π arttıkça ya da azaldıkça enflasyona karşı duyarlılık artar ya da azalır. φ_y ise gerçekleşen GSYH'nin potansiyelden sapmasını kısa vadeli faiz oranıyla ilişkilendirir. φ_y arttıkça ya da azaldıkça büyümeye karşı duyarlılık artar ya da azalır. $\varphi_\pi=0$ durumunda enflasyon; $\varphi_y=0$ olması durumunda da büyüme kısa vadeli faiz oranının belirlenmesinde etkili değildir.

Ayrıca, Taylor kuralına göre, $\dot{\pi} = \pi_t - \pi^*$ enflasyon sapmasıdır ve $\pi^* = \log(\pi^*)$ durağan durum enflasyon oranıdır. Çıktı açığı ise, $\dot{y} = y_t - y^*$ veya $\dot{y} = y_t - y_t^n$

olarak ifade edilir. $y^* = \log(y^*)$ durağan durum çıktı düzeyi, $y_t^n = \log(y_t^n)$ doğal çıktı düzeyidir (Boehm ve House, 2014: 2).

Taylor kuralından yola çıkılarak geleneksel olmayan para politikası kapsamında etkili alt sınır şu şekilde ifade edilir (Wu ve Zhang, 2018: 11):

$$i_t^* = p_t \quad (2)$$

Denklem 2’de etkili alt sınır $i_t^* < 0$ olmak üzere p_t ; politika faiz oranıdır ve $p_t = 0$ ’dır. Bunun yanında para politikası uygulamalarının M_t ile özetlendiği durum şöyledir:

$$M_T = \lambda i_t^* \quad (3)$$

Burada, λ ; etkili alt sınır sabitidir. $\lambda = 0$ ise $M_T = p_t = 0$ olacağından standart Yeni Keynesyen Model karşılık bulur. Bu modele göre, negatif faiz getirisi bulunan menkul kıymetler ekonomik birimler tarafından talep edilmediği için para menkul kıymetlerin bir alternatifidir. Bunu kısmen önlemeye yönelik olarak politika faiz oranıyla ilişkilendirilen özel faiz oranı şöyle geliştirilir (Wu ve Zhang, 2018: 13):

$$p_t^* = p_t + \dot{p}_t \quad (4)$$

Denklem 4’de, p_t^* ; özel faiz oranı, \dot{p}_t ; özel faiz oranıyla politika faiz oranı arasındaki farkı belirleyen risk primidir. Durağan durumda, para politikası uygulamaları p_t aracılığıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, $\dot{p}_t = \dot{p}$ sabit olduğu için $p_t^* = p_t + \dot{p}$ elde edilir. Böylece, etkili alt sınırdaki niceliksel genişlemeyi daha fazla teşvik etmek için merkez bankalarına risk primini ayarlayabilecekleri özel faiz oranı belirleme imkanı sunulmuştur.

3. FİNANSAL PİYASALAR VE VARLIK FİYATLANDIRMASI

Finansal piyasalar, geniş varlık dizisiyle bugün ve gelecek dönem için ekonomik birimlere işlem yapma imkanı sunar. Bu amaçla bir varlığın değerine karar vermek ve riskten korunmak için varlık fiyatlandırması şöyle gerçekleştirilir (Farmer, 2012: 6):

$$q(s) = \sum_{\hat{s}} \{Q(s, \hat{s}) [q(\hat{s}) + d(\hat{s})]\} \quad (5)$$

Denklem 5’de, $q(s)$; varlığın maliyetini, $Q(s, \hat{s})$; çekirdek sermayeyi, $q(\hat{s})$; varlığı yeniden satma değerini ve $d(\hat{s})$; gelecek dönem için temettü ödemesini temsil eder. Buna göre, varlığın bugünkü maliyeti, çekirdek sermaye tarafından ağırlıklandırılmış tüm olası gelecek dönem getirilerine bağlıdır. Yalnız, daha karmaşık modeller değerlendirildiğinde, gelecek dönem tek bir değerden ziyade $[a, b]$ şeklinde belli bir

aralık ile gösterilir. Bu durumda, ilk argüman varlığın o andaki değeri, ikinci argüman ise varlığın bir değer kümesidir.

Merkez bankaları ise, varlıkların alınıp satılması suretiyle varlık fiyatlandırma sürecine müdahalesi şöyle yazılır (Farmer, 2012: 7):

$$1 = \sum_s \{Q(s, \hat{s}) (1 + i)\} \quad (6)$$

Burada, i ; kısa vadeli faiz oranı, $(1 + i)$; varlığın gelecek dönem getirisidir. Çekirdek sermayenin tersi alındığında;

$$(1 + i) = \frac{1}{\sum_s Q(s, \hat{s})} \quad (7)$$

Sonuç olarak, Denklem 7 merkez bankalarının varlık alım satım işlemleriyle şekillenen kısa vadeli faiz oranlarıyla çekirdek sermayeyi etkilediğine işaret eder. Eğer, merkez bankası kısa vadeli faiz oranını düşürürse çekirdek sermaye yani varlıkların fiyat toplamı artar.

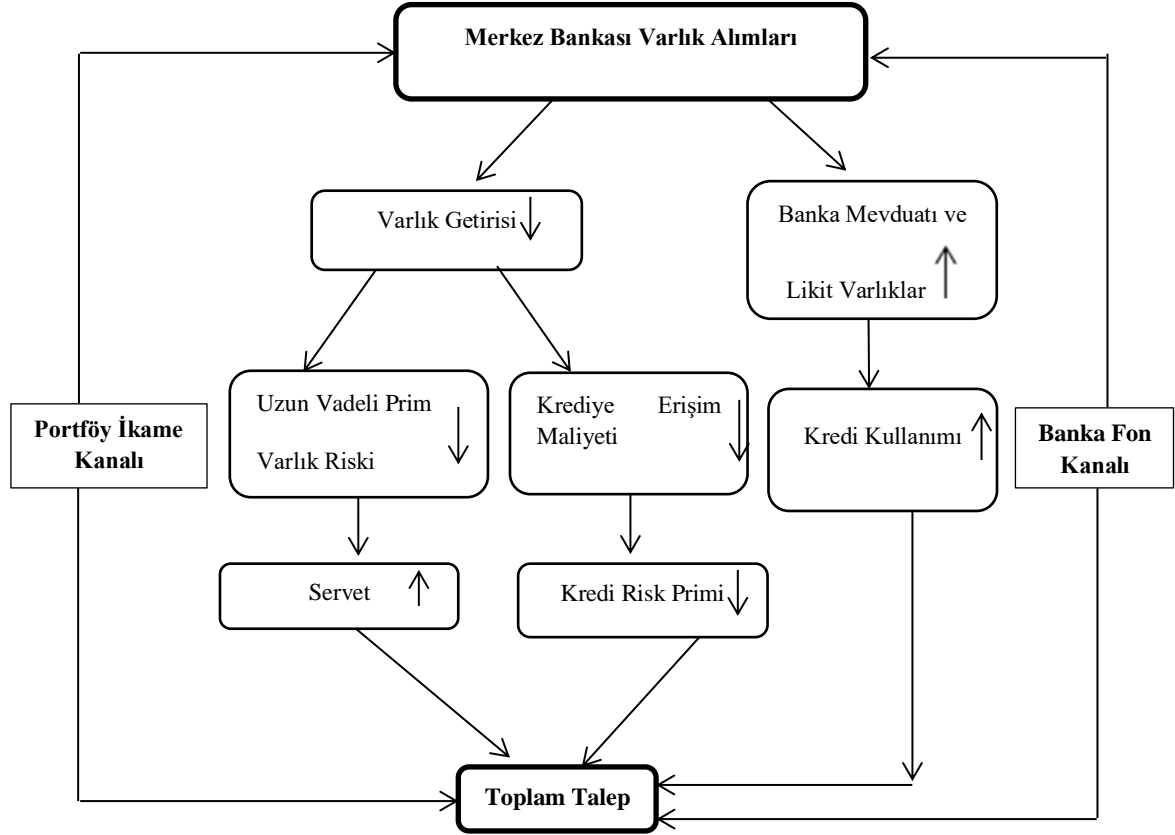
4. NİCELİKSEL GENİŞLEMENİN FİNANSAL AKTARIMI

Niceliksel genişlemeye karşı Curdia ve Woodford (2011), ekonomik birimlerin kayıtsız kalamayacağını belirtirken, niceliksel genişlemenin finansal piyasalar üzerindeki etkisi Miles (2011)'göre, portföy dengesi modelinin iki ana kanalıyla açıklanır. Bu kanallardan ilki, Şekil 1'de yer alan portföy ikame kanalı, diğeri ise banka fon kanalıdır.

Portföy ikame kanalında, varlıklar ve banka mevduatlarının birbirini tam ikame ettiği varsayılır. Bu nedenle, finansal varlıkların satışından elde edilen getirinin banka mevduatı olarak gerçekleşmesi beklenir. Sonuçta, ekonomi likidite tuzağında olacak ve ek para arzı varlıkların getirisinde düşüşe yol açmayacaktır. Çünkü varlık satışı banka mevduatlarıyla değiştirilirken bankalar merkez bankasında yüksek oranda rezerv bulunduracaktır.

Yalnız, tercih edilen ortam (habitat) yaklaşımı ve varlıkların vade riski, tam ikame durumunu engeller. Tercih edilen ortam (habitat) yaklaşımında, Modigliani ve Sutch (1966)'a göre, ekonomik birimlerin faiz bekleyişleri yanında farklı vadelerde tahvil tercihleri bulunduğu için, tahviller arasında kısmi ikame söz konusudur. Yani, ekonomik birimler portföylerindeki varlıkların vadelerini dikkate almadan uzun vadeli ve kısa vadeli varlıkları takas edebilir. Bunun aksine, varlıkların vade riskinde aynı dereceden vadelerin eşleştirilmesi önemlidir. Ancak, Nelson (1972)'a göre, ekonomik birimlerin bu bekleyiş ve tercihleri risk primi karşısında değişir. Bu ilişkinin temel belirleyicisi ekonomik birimlerin varlık arz ve talebidir.

Şekil 1. Niceliksel Genişlemenin Finansal Aktarım Mekanizması

Kaynak: Joyce vd., (2012) izlenerek tarafımızca oluşturulmuştur.

Öte yandan, Curdia ve Woodford (2011) ekonomik birimlerin varlık satışından elde ettiği getiriye harcaması ya da finansal piyasalarda toplanan ilave fonları yatırıma yönlendirmesiyle toplam talebin daha yüksek seviyede oluşacağını ileri sürmüştür. Dolayısıyla, yeni bir portföy dengeleme süreci başlar.

Banka fon kanalında ise, piyasaya yönelik kredi kısıtlamalarının önüne geçilir. Buna göre, merkez bankası bankalara ait varlıkları satın alır ve bankaların mevduatları merkez bankasındaki rezerv bakiyeleri kadar yükselir. Bu nedenle, bir bankanın rezervlerinin likidite talebini aşması durumunda kredi arzını genişletmesi ve toplam talebi artırması muhtemeldir.

Son olarak, merkez bankasının varlık alımları sonucu oluşturduğu fonların kısa vadeli toptan mevduat olarak bankalara yatırılması, bunların kısa vadede geri çekilme riskini artırır. Bu durumda, bankaların likidite ihtiyacındaki artış kredi arzını kısıtlar ve banka fon kanalının piyasadaki etkisinin zayıflamasına işaret eder.

5. SONUÇ

2008 yılında yaşanan finansal krizden kaynaklanan olumsuz şoklar, küresel finansal piyasalarda büyük boyutlu dalgalanmalara yol açmıştır. Böyle bir ekonomik

konjonktürde, merkez bankalarının enflasyonu kontrol altına almak için kullandıkları kısa vadeli faiz oranlarının, finansal krizin etkilerinin azaltılmasında yeterli olmadığı görülmüştür. Çünkü kısa vadeli faiz oranlarında keskin düşüşler yaşanmasına karşın, finansal piyasalara ilişkin kırılganlık devam etmiştir. Dolayısıyla, merkez bankaları farklı politika araçlarına ihtiyaç duymuş ve geleneksel olmayan para politikası araçlarını geliştirmiştir. Bu kapsamda, kısa vadeli faiz oranları için etkili alt sınıra başvurulmuştur.

Ancak, standart Yeni Keynesyen model varsayımı altında likidite tuzağına yol açan etkili alt sınır, merkez bankası büyüklüğündeki artış olarak nitelendirilen niceliksel genişlemeyle tamamlanmıştır.

Sonuç olarak, Taylor kuralı etrafında tasarlanan geleneksel olmayan para politikası, merkez bankası tarafından sınırsız miktarda yapılabilecek varlık alımları için ödeme yöntemleri oluşturma yeteneğinin kullanılmasını sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- BOEHM, C.E. ve HOUSE, C.L. (2014). Optimal Taylor Rules in New Keynesian Models. *NBER Working Paper*, 20237, 1-39.
- CLARIDA, R., GALI, J. ve GERTLER, M. (2000). Monetary Policy Rules and Macroeconomic Stability: Evidence and Some Theory. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(1), 147-180.
- CURDIA V. ve WOODFORD, M. (2011). The Central Bank Balance Sheet as an Instrument of Policy'. *Journal of Monetary Economics*, 58, 54-79.
- FARMER, R.E.A. (2012). The Effect of Conventional and Unconventional Monetary Policy Rules on Inflation Expectations: Theory and Evidence. *NBER Working Paper*, 18007, 1-23.
- GUERINI, M., LAMPBERTI, F. ve MAZZOCCHETTI, A. (2018). Unconventional Monetary Policy: Between the Past and Future of Monetary Economics. *ISG Working Paper*, 18007, 1-14.
- JOYCE, M., DAVID, M., SCOTT, A. ve VAYANOS, D. (2012). Quantitative Easing and Unconventional Monetary Policy. *The Economic Journal*, 122, 271-288.
- MILES, D. (2011). Monetary Policy and Financial Dislocation. *Royal Economic Society Lecture*. <http://www.bankofengland.co.uk/publications/speeches/2011/speech521.pdf> (last accessed: 23 July 2012).
- MODIGLIANI, F. ve SUTCH, R. (1966). Innovations in Interest Rate Policy. *The American Economic Review*, 56(1), 178-197.
- NELSON, C. (1972). *The Term Structure of Interest Rates*. New York: Basic Books.

- ORPHANIDES, A. (2004). Monetary Policy Rules, Macroeconomic Stability and Inflation: A View From the Trenches. *Journal of Money Credit and Banking*, 36(2), 151-175.
- RUDEBUSCH, G.D. (2001). Term Structures Evidence on Interest Rate Smoothing and Monetary Policy Inertia. *Journal of Monetary Economics*, 49, 1161-1187.
- TAYLOR, J.B. (1993). Discretion Versus Policy Rules in Practice. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 39, 195-214
- TINBERGEN, J. (1952). *On the Theory of Economic Policy*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- WOODFORD, M. (2001). The Taylor Rule and Optimal Monetary Policy. *The American Economic Review*, 91(2), 232-237.
- WU, J., C. ve ZHANG, J. (2018). Global Effective Lower Bound and Unconventional Monetary Policy. *NBER Working Paper*, 24714, 1-46.